שלמה מיימון
פֿון אים אַלייַן

ביבליאטעק און לעז צימער פון אידיש
נאציאנאלען ארבייטער פערבאנד

LIBRARY AND READING ROOM OF THE
Jewish National Workers' Alliance

שלמה מיימון

שלמה מיימונס

לעבנסגעשיכטע

געשריבן פון אים אליין
איבערזעצט פון דייטש
א. י. גאָלדשמידט

אין צוויי טיילן

I טייל

ווילנע — 1927

ארלאג „טאָמאָר" פון יוסף קאַמערמאַכער

PRINTED IN POLAND

Lebnsgeszichte fun Szlojme Majmon

Drukarnia Notes i Szwajlich

צו די לעזער

אין דעם דאָזיקן ערשטקלאַסיקן ווערק, ווָאָס האָט בשעתו אַרויסגערופן די התפעלות פון גאַנצע גענעראַציעס אין דייטשלאַנד, האָט דער מחבר געגעבן אַן אומפאַרטיִישע און העכסטקינסטלעריש שילדערונג פונם יידנטום בכלל און פונם יידישן לעבן אין פוילן אין XVIII יר״ה בפרט. ער האָט אויך איבערגעגעבן פאַר די קומענדיקע דורות א שטרענג־אָביעקטיוו און ניכטער געשילדערטן לעבעדיקן בילד פון דער השכלה און פונם ערשטן דור משכילים אין דייטשלאַנד און האָלאַנד. דאָ גייען־דורך טרויעריקע בילדער פון יידישער אָרימקייט, רעכטלאָזיקייט און אויפטרייסלדיקע ליידן אונטער דער ממשלה פון ווילד־משוגענע פריצים א לא „פאַניע קאָכאַנקו״, בלוט־בלבולים, בילדער פון יידישער דערציִונג, שידוכים, רייגעם פאַמיליען־לעבן, מקובלים, אַסקעטן, בילדער פון די ערשטע חסידים אין פוילן און פון מענדלסאָנען און זיינע חברים און תלמידים. ער פירט אונז אַריין אין דער סביבה פון די דייטשע פילאָסאָפן בכלל און פון קאַנטן בפרט. ער האָט אין דעם בוך געגעבן די קווינט־עסענץ פון תלמוד, קבלה, חסידות, פון די פילאָסאָפישע שיטות פון אַריסטאָטעלעס, רמב״ם, דעקאַרט, ספינאָזע, ניוטאָן, לייבניץ, וואָלף, לאָק, יום און קאַנט, ועל כולם—זיין אייגענע אייגנאַרטיקע פילאָסאָפישע סיסטעם.

חוץ דעם אַלץ איז אין דעם בוך געגעבן אַ באַלערנדיקער בייַשפּיל, ווי אמתער דאַרשט נאָך וויסן איז גובר אַלע מניעות און ווי די דענקונגסקראַפט קען אין אַ מענטשלעכן גייסט זיך אַנטוויקלען אפילו אונטער די דריקנדיקסטע אומשטענדן.

דאָס אַלץ ווייזט, אַז ש ל מ ה מ י י מ ו נ ס "אַוטאָביאָגראַפיע" איז אַ קולטור-ווערק פון ערשטער מדרגה, וואָס נייטיקט זיך אייגנטלעך גאָר ניט אין קיין שום רעקאָמענדאַציעס.

דער פאַרלאַג.

ווילנע, סעפט. 1927.

וועגן דער אײבערזעצונג

שלמה מיימונס „Lebensgeschichte" איז פֿאַרעפֿנטלעכט געוואָרן אין פֿאַרלאַג פֿון קאַרל פֿילִיפּ מאָריץ, בערלין,— דער ערשטער טייל אין יאָר 1792 און דער צווייטער — אין 1793.

אין משך פֿון כּמעט גאַנצע אַכציק יאָר השכּלה איז ניט געמאַכט געוואָרן אַפֿילו קיין אײנציקער פּרוּוו איבערצוזעצן דעם דאָזיקן מערקווירדיקן ליטעראַריש־היסטאָרישן דאָקומענט. ערשט אין די יאָרן 1871 און 1872 האָט דער באַוואוסטער געלערנטער דוד כּהנא פֿאַרעפֿנטלעכט אין אלכּסנדר צעדערבוימס יידישן וועכנטלעכן זשורנאַל „קול מבשר" אַ פּאַרקירצטע בּאַאַרבעטונג פֿונם אַוטאָבּיאָגראַפֿישן טייל פֿון שלמה מיימונס „לעבנסגעשיכטע".

אין די זעלביקע יאָרן 1871 און 1872 איז אין אַ. לאַנדאַוס יאָרביכער „Еврейская Библиотека" אָפּגעדרוקט געוואָרן אַ גיטע־געניוּע און שטאַרק פֿאַרקירצטע איבערזעצונג פֿון די אַוטאָבּיאָגראַפֿישע קאַפּיטלעך פֿון דעם דאָזיקן ווערק אונטערן טיטל „Из автобиографии Соломона Маймона". דאָ זיינען לגמרי אַרויסגעוואָרפן געוואָרן: כּמעט דריי פֿערטל פֿון XV קאַפּ. פֿון ערשטן טייל, וואו עס ווערט גענעבן אַ פּילאָסאָפֿיש־היסטאָרישער איבערבליק איבער דער יידישער רעליגיע; דער גאַנצער קאַפּיטל XX, וואָס באַהאַנדלט די יידישע מיסטיק; די גאַנצע אַריינפֿירנדיקע הקדמה צום צוויטן טייל און גאַנצע גיין קאַפּיטלעך (X—II) פֿון דעם דאָזיקן טייל, וואו עס ווערט באַהאַנדלט דעם רמבּם „מורה נבוכים", אויך זייער אַ גרויסער

טייל פון לעצטן קאַפּיטל (XVI), וואו עס ווערט געגעבן א כא־ראַקטעריסטיק פון קאַנטס פילאָסאָפּיע און פון מימונס אייגענע ווערק; די צום סוף צוגעגעבענע פילאָסאָפישע אַלגאָריע „דער לוסטיקער באַל".

מיט זעקס און צוואַנציק יאָר נאָכדעם איז מימונס אַוטאָ־ביאָגראַפיע אַרויס אין וואַרשעווער פאַרלאָג „תושיה" אין דער גלענצנדיקער איבערזעצונג פון י. ח. ט ב י ו ב אונטערן טיטל „תולדות שלמה מימון" — דער ערשטער טייל אין י. תרנ"ט (1898) און דער צווייטער אין אָנהייב תר"ס (1899). אָבער אויך דידאָזיקע איבערזעצונג איז אַרויס מיט אייניקע קיצורים און השמטות.

דער באַוואוסטער פּוילישער שריפטשטעלער ל ע א ב ע ל־מ א ג ט (בלומענטאַל,—א משומד) האָט פאַרעפנטלעכט א פּוי־לישע איבערזעצונג פון ש. מימונס „לעבנסגעשיכטע". דידאָזיקע איבערזעצונג איז זייער פאַרקירצט און אויסגערעכנט טענדענציעז.

צום סוף איז פאַרווירקלעכט געוואָרן דער פלאַן איבערזע־זעצן און אַרויסצוגעבן אויף יידיש מימונס הויכווערטיקע „לעבנס־געשיכטע" — אין ווילנע.

די קעגנווערטיקע איבערזעצונג איז א פ o l ש t ע נ d י ק ע אין פולן זין פון וואָרט, אָן שום קיצורים און השמטות. דער איבערזעצער איז געבליבן שטרענג געטריי דעם טעקסט און האָט געגעבן כּמעט א וואָרטלעכע איבערזעצונג. אין בוך גייט אַריין די קוויינט־עסענץ פון מ ב ו א ה ת ל מ ו ד מיט א הי־סטאָריש־פילאָסאָפישער באַלייכטונג פון דער יידישער רעליגיע, דער תמצית פון קבלה („זוהר") און חסידות, דער גאַנצער אינ־האַלט פון „מורה נבוכים" און די גאַנצע וועלט־פילאָסאָפיע ביז נאָך קאַנטן, — און דאָס אַלץ אומבאַרחמנותדיק קאָנספּעקטיוו גע־פּרעסט. אָן פאָפולערע אָנמערקונגען און דערקלערונגען בלייבן זייער א סך ערטער אומקלאָר. דאָס אַלץ האָב איך געמוען אין אַכט און געגעבן צו דער איבערזעצונג עטלעכע הונדערט הערות און פּירושים.

די איבערזעצונג איז געמאַכט פון דער ערשטער אויסגאַבע פון קאַרל פיליפּ מאָריץ (פון דעם איינציקן עקזעמפלאַר אין גאַנץ פוילן, דעם זעלביקן עקזעמפלאַר, וואָס פון אים האָט געמאַכט זיין איבערזעצונג אויך לעאָ בעלמאָנט) און אין דעם זעלביקן סדר פון די קאַפּיטלעך ווי דאָרטן.

נאָכדעם ווי די איבערזעצונג איז שוין געווען פאַרענדיקט, האָב איך באַקומען ביי ז. רייזענען צו זען די צווייטע, ד״ר י. א. קאָבּ פּראָמער׳ס, אויפלאַגע פון שלמה מימונס „לעבנסגעשיכטע״ (מינכען, 1911). ד״ר פראָמער האָט, פונקט ווי לאַנדאָו אין זיין „Еврейская Библиотека״, ניט געוואָלט איבערדרייען דעם רייגעם ביאָגראַפישן צוזאַמענהאַנג און האָט אַרויסגענומען די אויבנאויסגערעכנטע וויסנשאַפטלעך-פילאָסאָפישע קאַפּיטלעך (העכער ⅔ דריטל פונם גאַנצן ווערק) און צוגעגעבן זיי צום סוף בוך בתור הוספות („אַנהאַנגען״). אין עצם אָבער איז בעסער דער סדר, ווי מימון אַליין האָט געגעבן, ווייל דאַן ווערט ניט איבערגעריסן דער צוזאַמענהאַנג צווישן דער בהדרגהדיקייט פון זיין פילאָסאָפישער אַנטוויקלונג אין בוך און זיין ביאָגראַפיע.

א. י. גאָלדשמידט.

ווילנע, 2 אָקטאָבער 1927.

דער עטישער און פילאָסאָפישער מהות פון שלמה מיימון.

טראַגיש איז געוואָרן דער גורל פון שלמה מיימון, — טראַגיש ביי זיין לעבן, טראַגיש ביי זיין טויט און טראַגיש, אין א געוויסן זין, אויך נאָך זיין טויט. מיימון, — א גאון, וואָס האָט אין פילאָסאָפישער עמקות אריבערגעשטיגן קאַנטן, דעם דאָזיקן „גערמאַנישן ריז", ווי ער האָט אַליין אים ניט אייגמאָל אַזוי גערופן אין זיינע ווערק, און וואָס האָט דער וועלט-פילאָסאָפיע געגעבן א גרויסן שטויס פאָראויס, ווי דאָס האָבן קעגן זייער ווילן געמוזט אָנערקענען זיינע קעגנער די פילאָסאָפן און פילאָסאָפיע-היסטאָריקער פיכטע, שעלמאַן, קונאָ פישער, וויטע און צעלער, — דער דאָזיקער גרויסער מיימון איז ניט פאַרשטאַנען געוואָרן פון זיין דור און ניט אָפגעשאַצט געוואָרן פון די שפעטערדיקע דורות.

קאַנט איז פריער געווען באַגייסטערט פון מיימונען און האָט געמאָלדן, אַז מיימון איז דער אייניציקער, וואָס פאַרשטייט גרינדלעך זיין פילאָסאָפישע סיסטעם. וען עס זיינען אויפגעשטאַנען די אַנטיקאַנטיאַנער און געשטעלט אונטער א גרויסן פראַגעצייכן קאַנטס גאַנצע שיטה, איז אַרויסגעטראָטן מיימון מיט א שארפער פאָלעמיק קעגן זיי און דערווייזן די הויפט-אמתן אירע און די חידושים, וואָס קאַנט האָט אויפגעטאָן; — דעמאָלט איז קאַנט צופרידן געווען פון אים. אָבער וען עס איז דערשינען מיימונס „Versuch üder die Transzendentalphilosophie", וואו ער

ווייז אָן צוזאַמען מיט די שטאַרקע זייטן אויך געוויסע שוואַכע זייטן פון קאַנטס „קריטיק דער ריינען פערנונפט" און באַזונדערס פון דער „קריטיק דער פראַקטישען פערנונפט", וואָס עס האָט אָנגעמאַכט א רַעש אין דער פילאָסאָפישער וועלט, — דאָן איז קאַנט אַרויס פון זיין גלייכגעוויכט און האָט אין זיין פאַרעפנטלעכטן בריוו צו קאַרל לעאָנהאַרד ריינהאָלד (1758 — 1803) שטאַרק אָנגעגריפן מיימונען און אונטערגעשטרייכט זיין יידישקייט, וואָס עס׳איז געווען אינגאַנצן אין א סתירה מיט די דערהייבענע אידעען פון זיינע ווערק, וואו ער האָט אויסגעדריקט אַכטונג פאַרן יידנטום. דער גרויסער קאַנט האָט ניט פאַרשטאַנען זיין גרויסן תלמיד, און מיימון האָט דערפון זייער געליטן.

פיכטע האָט מודה געווען, אז ער האָט ביי מיימונען א סך געלערנט און אז מיימון איז געווען זיין דירעקטער פאָרגייער אין פילאָסאָפיע, און אין דערזעלביקער צייט האָט ער אים אָפגעשאַצט בכלל פאַלש און אומגערעכט.

באַלד איז מיימון כמעט אינגאַנצן פאַרגעסן געוואָרן; די שרייבער פון דער אַלגעמיינער געשיכטע פון פילאָסאָפיע דערמאָנען גרעסטנטיילס אפילו זיין נאָמען ניט. אפילו אין די „קאָנווערזאַציאָנס־לעקסיקאָנען" פון בראָקהויז און מייער איז קיין זכר ניטאָ פון דעם נאָמען שלמה מיימון! איין יוצא מן הכלל איז בלויז דער גרויסער הומאָניסט און באַרימטער פילאָסאָף־קאַנטיאַנער ווילהעלם טרויגאָט קרוג (1770 — 1842), וואָס האָט אין זיין ענציקלאָפעדיש־פילאָסאָפישן לעקסיקאָן (לייפציג 1827) דער ערשטער דערמאָנט צום גוטן דעם גרויסן דענקער שלמה מיימון און זיין שיטה.

נאָר וואָס פאַר טענות קענען מיר האָבן צו די אומות העולם? ווי באַהאַנדלען מיר אונזערע גדולים בכלל? צי האָבן מיר א וואָסערע־ס׳איז פאָלקסוועזע באַציונג צו אונזערע גאונים? צי זיינען מיר דען ניט די ערשטע אַלעמאָל געווען צו וואַרפן שטיינער אין אונזערע נביאים פון אמת, אפילו אומצוברענגען זיי, און צו פאַלן כורעים פאַר די נביאים פון בַּעל? צי באַשעפטיקט מען זיך דען ניט נאָך עד־היום ביי אונז מיט דער שיינער

מלאכה פון אומשטירצן פון די פיעדעסטאלן אונזערע גייסטיקע ריזן און דערהייבן אויף זייער אָרט קריכערישע קליינמענטשלעך און שרייעדיקע פיגמייען? ווייניק האָט מען ביי אונז געשטיקט, דערשטיקט און געלאָזט אומקומען טאַלענטן?

אומגעהייער גרויס איז אַלעמאָל געווען ביי אונז די שנאת־חנם. צוליב נאַרישער גאוה און איבער א שין און א סמך האָבן זיך טייכן בלוט געגאָסן צווישן מנשה און אפרים; איבער דער ווילדער שנאה צווישן אפרים און יהודה, צווישן שומרון און ירושלים, צווישן די פרושים און די צדוקים איז אונטערגעגאַנגען די אומאָפהענגיקייט און די פרייהייט פון דער גאַנצער נאַציע; דער האַס צווישן די קאַראַימען און ראַבאַנישן האָט אָנגעמאַכט פאַרוויסטונגען אין פאָלק; די מחלוקתן צווישן די מיימוניסטן און די אַנטימיימוניסטן, צווישן די חסידים און די מתנגדים, ווי צווישן די פאַרשיידענע ריכטונגען אינם חסידיזם גופא, האָבן אָפגעקאָסט דעם פאָלק ניט ווייניק בלוט. די ספרדים האַלטן זיך עד־היום פאַרן מלכותדיקן שבט אינם פאָלק און זיינען זיך ניט גערן מתהתן מיט די „בידעריקערע" שבטים. די אשכנזים ווידער שטרעבן אומצוטום צו האָבן די העגעמאָניע, — זיי זיינען אָבער צווישן זיך אויך פירכטערלעך צעריסן: די דייטשע יידן קוקן מיט ביטול, אפילו מיט פאַראַכטונג אויף די מזרח־יידן; די פוילישע יידן האָבן תכלית שנאה פיינט די ליטוואקעס, און אזוי אָן א שיעור און אָן א סוף...

אָט דידאָזיקע שנאה פון די דייטשע יידן צו די פויליש־ליטווישע איז געווען פאַטאַל פאַר שלמה מיימון, און ניט בלויז ביי זיין לעבן, נייערט אויך נאָך זיין טויט.

שלמה מיימון איז געווען פאַרטריבן פון ביידע וועלטן: פון דער פאַטריאַרכאַליש־רעליגיעזער, וואָס ער איז פון איר אַוועק, און פון דער מאָדערן־משכילישער, וואָס עס האָט אים צו איר נעצויגן. די דייטשע יידן, אפילו די משכילים, האָבן אים ניט פאַרשטאַנען, ניט געוואָלט פאַרשטיין אים. ער איז זיי געווען דערווידער מיט זיין הילוך, מיט זיינע פויליש־ליטווישע מאַנירן,

מיט זיין שטייגער דענקען און רעידן, און זיי האָבן זיך פון אים אָפגעטרייסלט, געלאָזט אים אומקומען ווי דעם לעצטן און גע־שענדעט זיין נאָמען און זיין כבוד. זיי האָבן פיינט געהאַט דעם פּוילישן יידן, און האָבן געוואָלט זען אין אים און האָבן אין אים געזען אַלדאָס בייז.

א געניוס איז אומגעגאַנגען צווישן זיי, און זיי האָבן עס ניט באַנומען, ניט געוואָלט באַנעמען עס.

די בערלינישע השכלה איז אין גרונד געווען א גאַנץ אויי־בערפלעכלעכע. ווער עס האָט פּאַרשטאַנען א ביסל לאַטיין, אַביסל גריכיש אָדער פראַנצויזיש, געדרשנט אָן אויפהער וועגן דער רעפּאָרמאַציע פון דער יידישער רעליגיע, געשפילט אין קאָרטן, געשאָטן מיט ס׳רוב אָנגעהערטע פרעזן פון „נאַטאַן דער ווייזע", געשריען „ליכט! ליכט!" און געריידט מיטן טאָן פון א לערער — א מוסר־זאָגער, — דער האָט געגאָלטן פאַר א משכיל. מיטן אויסנאַם פון א קליינער צאָל יחידים, האָט יענער דור משכילים ניט געהאַט אפילו די שטרעבונג צו פאַרטיפן זיך אין א וועלכער ס׳איז וויסנשאַפטלעכער אָדער פילאָסאָפישער דיסציפלין. מיט א דור פון אזוינע משכילים איז אייגנטלעך גאָר ניטאָ וואָס אויסצוטענהן זיך. „ואת דורו מי ישוחח?" ווי קומען זיי צו באַנעמען דעם מהות פון א שלמה מיימון?

ערגער באַשטייט אָבער דער ענין מיט די שפּעטערדיקע דורות ערנסטע יידישע מלומדים און שריפטשטעלער אין דייטש־לאַנד, וואָס האָבן אָדער אינגאַנצן איגנאָרירט מיימונען אָדער אים גאָר פאַראורטיילט. „השנאה מקלקלת את השורה"— די שנאה פאַרבלענדט די אויגן אפילו פון די בכלל אָביעקטיוע אמת־זוכער. אזוי האָט דער גרויסער היסטאָריקער פראָפ׳ גר ץ ניט געוווכט אפילו אַרייַנצוטראַכטן זיך אין דאָס לעבן, כאַראַקטער און ווערק פון דעם אומגליקלעך־נע ונדנעם פוילישן געניאַלן יידן אזן האָט אַרויסגעטראָגן וועגן אים אומגערעכטן משפט ווי וועגן א דעמאָראַליזירטן און דעמאָראַליזירנדיקן מענטשן, בעת אין דער אמתן איז גאָר שלמה מיימון געווען און געבליבן א קריסטאַל־ריינע נשמה. און אָט די מיינונג פון דעם דאָזיקן

היסטאָריאָגראַפישן אַוטאָריטעט, וואָס האָט בכלל זיך זעער ווייניק אָפּגעגעבן מיט דער געשיכטע פון די פּוילישע יידן, האָבן אָן אַ אָפּפרעג אָנגענומען כּמעט אַלע שפּעטערדיקע געשיכטסאָרשער, דענקער און שריפטשטעלער, וואָס דער גרעסטער טייל פון זיי האָט אַפילו ניט געלייענט מיימונס ווערק.

דער באַרימטער דייטשער ראָמאַניסט בערטהאָלד (ברוך) אויערבאַך, בכלל אַ פיינער פסיכאָלאָג, האָט אין זיין יידיש־היסטאָרישן ראָמאַן „Dichter und Kaufmann" עפּיזאָדיש און אויף אַ ווייל אַרײַנגעפּירט שלמה מיימונען און אים פאָרגעשטעלט אויבערפלעכלעך און קאַריקאַטוריש. ער באַהויפּט מיט זיכערקייט, אַז מיימון האָט דעמאָראַליזירט דעם איידעלן יידיש־דייטשן דיכטער אפרים משה קו, און גיט נאָך דערביי צו, אַז די דייטשע יידן האָבן זיך בכלל תּמיד אויסגעצייכנט מיט זייער צניעות און נזירות קעגן די „עולם הזהדיקע" פּוילישע יידן... דער אמת איז אָבער, אַז די תּוהו־ובוהודיקע צייט האָט דעמאָראַליזירט די יעמאָלטיקע יידישע בירגערלעכע געזעלשאַפט אין דייטשלאַנד בכלל און אַז לחלוטין אַנדערע סאָציאַל־פאָליטישע און קולטור־היסטאָרישע פאַקטאָרן האָבן אומגליקלעך געמאַכט דעם טאַלענטפולן אפרים קו, — פאַקטאָרן, וואָס אויך מיימון אַליין איז געווען אַ קרבן פון זיי. אויערבאַך האָט מיימונען לחלוטין ניט פאַרשטאַנען. וואָס שייך אויערבאַכס באַהויפּטונג וועגן די פּוילישע יידן, לוינט גאָרניט באַזונדערס אָפּצושטעלן זיך אויף איר: זיין ניט־קענען די פּוילישע יידן שטעכט פשוט די אויגן.

אויך דער טיפערער ישראל זאַנגוויל, וואָס האָט אַזוי האַרציק באַזונגען די טרויער פון דער גענאָ, האָט מיימונען געטאָן אַן אומפאַרגעבלעכע עוולה: אינגאַנצן אונטער גרעצט השפּעה, האָט ער אין זיינע „Ghetto tragedies" פשוט אויסגעלאַכט מיימונען „דעם נאַרן".

דער ערשטער, וואָס האָט געפרוווט אַביסל אָפּטרעטן פון גרעצס שיטה, איז געווען דער באַרימטער העברעיש־יידישער שריפטשטעלער און רעדאַקטאָר פון „היום" ד״ר י. ל. קאַנטאָר

אין זיין גרויסן אַרטיקל „דור המאספים“ („ספר המאסף“, ביילאַגע צום יאָרבוך „האסיף“, תרמ״ז — אָקטאָבער 1886). ער זוכט אַרייַנצודרינגען עטוואָס אין דער קאָמפּליצירטער נשמה פון שלמה מיימון, אָבער ער קאָן זיך דאָך ניט באַפרייַען אינגאַנצן פון דער השפּעה פון זיין רבין, ווָאָס ער „גייט אין זיינע טריט“.

אין זעלביקן יאָר תרמ״ז איז אין לייפּציג דערשינען דאָס בוך „קורות הפילוסופיא החדשה“ פון פּאָבּיוס מיזעס, ווָאָס האָט פּלאַמענדיק פּאַרטיידיקט שלמה מיימונען און דער ערשטער אים אָפּגעגעבן זיין געהעריקן פּלאַץ אין דער געשיכטע פון דער נייערער פילאָסאָפּיע. לויט אים איז מיימון אַ היסטאָריש־נויטוועניקער רינג אין דער גאָלדענער קייט פון דער פילאָסאָפּיע. ער איז דער קאָנזעקווענטער אַריבערגאַנג פון קאַנטן צו פיכטן.

נאָך מיזעס איז אַרויסגעטראָטן מיט דריי גראַנדיאָזע אַפּאָלאָגעטישע אַרבעטן וועגן שלמה מיימון — ד״ר שמעון בערנפעלד („דור תהפוכות“, וואַרשע, תרנ״ז—תרנ״ח, 2־טער טייל, ז״ז 33—68; „שלמה מיימון“, „השלח“ תרס״א, ב. 7; „Kämpfende Geister im Judentum“, בערלין 1907, ז״ז 59—119). דאָ רעהאַביליטירט דער באַרימטער היסטאָריקער און פילאָסאָף פולשטענדיק דעם מאָראַלישן מהות פון שלמה מיימון און דערווייזט און באַהויפּט קאַטעגאָריש, אַז מיימון איז געווען דער גרעסטער דענקער ביי יידן זינט ברוך ספּינאָזאַ.

מיט גרויס ערנסט און סימפּאַטיע שרייבן וועגן שלמה מיימון אויך י. ח. ט ב י ו ב אין זיין הקדמה צו דער העברעישער איבערזעצונג און ד״ר יעקב פּראָמער אין זיין אַרייַנפיר צו דער צווייטער אויפלאַגע פון דער „Lebensgeschichte“ (מינכען 1911).

בכן זיינען סוף־כל־סוף פאָרט אָנגעקומען דורות, ווָאָס האָבן זיך געמוסן ציען צום ליכט־קוואַל פונם גרויסן גאון שלמה מיימון און ווערן אַלץ מער דורכגעדרונגען מיט טיפע ערנסטע געפילן פון יראת־הכבוד פאַר זיין נאָמען און מהות.

* *
*

אין וואָס איז אָבער באַשטאַנען דער מהות פון שלמה מיי־מון? זיין עטישער און פילאָסאָפישער מהות?

שלמה מיימון איז געווען א פענאָמענאַלע דערשיינונג ווי א מענטש, ווי א ייד און ווי א פילאָסאָף. א פענאָמען אין דער געשיכטע פון דער וועלט־פילאָסאָפיע. ווי א יונג בוימל אין א וויסטלאַנד. אָן טוי און אָן רענן, איז ער אומדערוואַרט, צום דערשטוינען, אויפגעוואַנגען אין א חושכדיק־עלנטן לאַנד אָן שום מיטלען און איז אויפגעשטיגן גאָר הויך, ביז אין די העכסטע הימלען פון דענקען. א בייזער פאַטום אָבער האָט אים באַגלייט און ניט אָפגעלאָזט פון זיין געבאָרן אָן ביז זיין לעצטן אָטעם־הויך און נאָך שפעטער. קיין אייניציקע געשעניש אין זיין לעבן האָט ניט מיטגעהאָלפן דער נאָרמאַלער אַנטוויקלונג פון זיינע גייסטיקע כוחות. פאַרקערט, זייער א סך געשעניש־ן האָבן נאָך פאַרהאַלטן דעם גאַנג פון זיין אַנטוויקלונג און געשטערט אים צו געפינען זיין וועג אינם לעבן. דאָס לעבן פון שלמה מיימון איז א טיפע טראַגעדיע לויט דער שיטה פון מאָריס מעטערלינק,— א טראַגעדיע אָן איבערראַשנדיקע פאַקטן און מעשים, א אינע־רוויניקסטע מלחמה אָן רעש און אָן שום אויסווייניקסטע עפעקטן; א קייט געשעניש־ן ניט־בולטע און ניט קענטיקע פאַרן אויג פון דער דורכשניטלעכקייט, ענינים, וואָס ניט מיט דער האַנט אָנצוגעמען. דעסטאָ אָנהאַלטנדיקער און שוידערלעכער איז דידאָזיקע טראַ־געדיע.

זיין גאַנץ לעבן איז מיימון געווען אן אָרעמאַן, א נע ונדניק, קיינמאָל ניט זיכער מיטן מאָרגנדיקן טאָג, — די פילאָסאָפיע אָבער פון אן ארעמאַן איז אַלעמאָל פאַראַכט; דערצו איז ער נאָך געווען א ייד, און וואָס נאָך ערגער — א פוי־ליש־ער ייד. אָט פאַר דידאָזיקע דריי גרויסע חטאים האָט ער געליטן אין לעבן און אויך נאָך זיין טויט זיינען זיי אים ניט פאַרגעבן געוואָרן. ער האָט אָבער סטאָיש איבערגעטראָגן אַלע קלעפ פון לעבן, אַלע יסורים און פיין. ער האָט פון לעבן קיין זאַך ניט פאַרלאַנגט,—

ניט קיין כבוד ניט קיין געלט, — נייערט די מעגלעכקייט צו שטודירן די געליבטע וויסנשאפטן און פילאָסאָפישע סיסטעמען, ווי אויך אליין צו דענקען פריי, אָן שום שטער. מיט דריי זאכן האָט ער זיך אויסגעצייכנט: מיט טיפן אבסטראקט־דענקנדיקן שכל, מיט מסירת־נפשדיקער ליבשאפט צום אמת און מיט אַן אויסערגעווויינלעכן כוח געדולדיק און מוטיק איבערצוטראָגן אלע ליידן.

* * *

געבאָרן אין יאָר 1754 אין א פאַרמעגלעכער יידישער פאַמיליע אין איינעם פון פירשט ראַדזיוויללס דערפער אין דער סביבה פון נעסווישז, ווו זיין פאָטער ר׳ יהושע ב״ר חיים יוסף איז געווען ארענדאר און איז דורך א ווילדן קאַפריז פון א פּריץ א טיראַן ברוטאל אין מיטן ווינטער אַרויסגעטריבן געוואָרן און דורך דעם געוואָרן שרעקלעך פאַראָרעמט, האָט שלמה מיימון פאַרבראכט א טרויעריקע קינדהייט.

די לאַגע פון די יידן אין פוילן איז ביז דעמאָלט אייגנטלעך פאַרהעלטנישמעסיק ניט געווען קיין שלעכטע; אין כמה פרטים איז זייער מצב געווען אַפילו בעסער ווי די לאַגע פון די יידן אין דייטשלאַנד, ווו אין ס׳רוב מדינות זיינען ארויסגעגעבן געוואָרן בייזע געזעצן פאַר יידן. אָבער די בהלה, ווָאס האָט אַרומגענומען פוילן אין דער לעצטער צייט ערב דעם אונטערגאַנג פון איר פאָליטישער אומאָפהענגיקייט און פרייהייט, האָט טרויעריק געווירקט אויך אויפן גורל פון דער יידישער באפעלקערונג. אָט דידאַזיקע בהלה האָט גורם געווען צו א פירכטערלעכער מאַטעריעלער און מאָראַלישער ירידה. ס׳איז פאַרשוואונדן יעדע אכטונג צום געזעץ, דער עצם געזעץ איז ווי ניט געוואָרן. עס האָט געגומען הערשן בלויז דער ווילן פון די פריצים, ווָאס האָבן פון טאָג צו טאָג געענדערט זייערע געלוסטן, פאַנטאַזיעס און קאַפריזן. דער ייד, ווָאס איז אין איין מאָמענט געווען חשוב ביים פריץ, איז אין צווייטן מאָמענט געטראָטן געוואָרן מיט די פיס אָן שום אַיינזען. הייבט איז ער געווען א בכבודיקער

פרנס אין דער קהילה, און מאָרגן איז ער געגאַנגען איבער די הייזער, אויב אויפן פריץ איז אָנגעפאַלן די משוגעת. הייבט איז דער ייד געווען דער גאַנצער פאַרוואַלטער איבער די גיטער פון פריץ, און מאָרגן איז אויפן פריץ ארויף א שגעון און ער האָט באַפוילן זיינע כלאָפּעס אויסציען דעם יידן אויפן ברעט און שלאָגן אים מכות אַכזריות אָדער שמייסן אים ווילד ביז צום פאַרשמייסן. עס האָבן אויך ניט געפעלט קיין בלוט־בלבולים מיט אַלע זייערע באַגלייטער. דאָס אַלץ האָט איבערגעלעבט אויך די פאַמיליע פון שלמה מיימון. דער גירוש האָט אינגאַנצן דערשלאָגן די משפחה, וואָס איז שוין נאָכדעם קיינמאָל צו זיך ניט געקומען. דאָס אַלץ ווידער האָט זיך געלייגט אויף דער נשמה פון דעם יונגן שלמה און געהאַט א צעטרייסלדיקע ווירקונג אויף זיין לעבן.

דאָס אויסערגעווינלעך פעיקע יינגל איז איבערגעבן געוואָרן דעם צופאַל, און פון יעמאָלט אָן האָט ער זיין גאַנץ לעבן מלחמה געהאַלטן מיטן צופאַל, וואָס האָט אים געטריבן פון דאָרף צו דאָרף, פון שטאָט צו שטאָט און פון לאַנד צו לאַנד.

כדי צו פאַרבעסערן זיין מאַטעריעלן מצב, האָט זיין פאָטער אים חתונה געמאַכט צו עלף יאָר, און צו פערצן איז שלמה שוין אַליין געווואָרן פאָטער. דער גאַנצער ענין חתונה איז געווען א מקח טעות, און שלמה איז געצוואונגען געווען צו זוכן פרנסה פאַר זיין פאַמיליע. קיין שום מלאכה האָט ער געווינלעך ניט געקענט, איז ער, ווי דער מנהג איז ביי יידן, געווָארן א מלמד — אויף קאָנדיציעס.

אין אָט די אַלע שווערע באַדינגונגען האָט מיימון ניט אויפגעהערט צו לערנען מיט התמדה, וואָס האָט ווייניק איר גלייכן. ער האָט געלערנט אין די טעג, ווען ער האָט נאָר געכאַפט א פרייַ מינוט, און געלערנט אין די נעכט, גאַנץ אָפט גאַנצע נעכט דורך, און ער האָט אַיינגעזאַפט אין זיך די גאַנצע תלמודישע ליטעראַטור, די קבלה און די גאַנצע מיטלאַלטערלעכע פילאָסאָפישע און וויסנשאַפטלעכע ליטעראַטור אין העברעיש. בפרט האָט ער דורכגעשטודירט דער רמבמס „מורה נבוכים", וואָס האָט געמאַכט אויף אים אַזא רושם, אַז ער האָט אים פאַרגע־

טערט; ער פלעגט זיך שווערן מיטן נאָמען פון ר׳ משה בן מיכון און האָט זיך אליין געזומען רופן מיטן נאָמען „מיימון". אויף אַ משונהדיקן אופן האָט ער זיך, פון זיך אליין, אויסגעלערנט דעם דייטשן אלף־בית, האָט אויף פּאַרשיידענע וועגן באַקומען דייטש־ווייסנשאַפטלעכע ביכער, דורכגעשטודירט זיי, און מיט אים איז געשען אַן איבערקערעניש. פון אַ פרומען יינגל אַ מאמין איז ער געוואָרן אַ כופר. ער האָט שוין מער ניט געקאָנט און ניט געוואָלט בלייבן ביי דער מלמדות, ער האָט תכלית שנאה פיינט באַקומען די פיזישע שמוץ, די אומווייסנקייט און די ווילדע אָבערגלויבנס פון זיין סביבה, — און האָט פעסט באַשלאָסן אַוועקצולאָזן זיך קיין דייטשלאַנד, דעם קוואַל פון וויסן, און דאָרטן זוכן אַ ציל פאַר זיין לעבן. געחלומט האָט ער וועגן שטודירן מעדיצין און נאָכן ענדיקן און אייניאָרדענען זיך אַראָפּברענגען צו זיך זיין פאַמיליע. דאָס זיינען אָבער געווען אַלץ חלומות.

נאָך אַ סך און לאַנגע וואַנדערונגען און איבערגעלעבטע דחקות און עינויים פון וועג און רדיפות מצד די פאַנאַטיקער איז שלמה מיימון סוף־כל־סוף אין אָנהייב זומער 1777 אָנגעקומען קיין קיניגסבערג, וואָס איז יעמאָלט געווען די ערשטע סטאַציע פאַר די אויסוואַנדערער פון ליטע.

ס׳איז קיין ספק ניט, אַז ווען דער דאָזיקער מאַן, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט הפלאדיקער געניאַליטעט און איז פון געבאָרן באַשטימט געווען צו ווערן אַ גרויסער מענטש, — אַז ווען ער וואָלט אין דייטשלאַנד געפונען מענטשן, וואָס וואלטן פאַרשטאַנען זיין גרויסן ווערט און אויף אים אויפמערקזאַמקייט געלייגט, וואָלט מען אָן ספק אין זיינע יונגע יאָרן (ער איז יעמאָלט אַלט געווען דריי און צוואַנציק יאָר) געקאָנט אייניפלאַנצן אין אים די גוטע מידות פון דער אמתער קולטור. ער וואָלט אַריין אין לעבן פון דער קולטורעלער געזעלשאַפט און וואָלט ניט אומגעוואַנדערט און ניט געפטרט זיינע כוחות אין אָרעמקייט און דחקות. ווען ער איז געקומען קיין דייטשלאַנד, איז זיין הארץ געווען נוטה צו התפעלות און ער איז פעיק געווען אָנצונעמען אַלץ וואָס גוט און איידל איז. ער האָט אָבער אין דעם

ביבליאטעק פון אידיש
נאציאנאל

לאַנד פון זיין אידעאַל געהאַט אַ בייזע באַגעגעניש. די יידישע משכילים האָבן געקוקט אויף אים ווי אויף אַ „בארבאַר", ווי אויף אַ בייז וואונדער. ווי ער אַליין שילדערט זיך, איז ער געגאַנגען קרועה־בלואה און שמוציק; זיין יידיש האָט בײַ די משכילים אין די אויערן געקלונגען ווי אַ „העסלעכער זשארגאָן". האָבן זיי אויף אים קיין אַכט ניט געלייגט און איבערגעלאָזן אים זיין אייגענעם גורל.

די קיניגסבערגער משכילים האָבן אַוועקגעשיקט מיימונען קיין בערלין, — די בערלינער קהילה האָט אים אָבער ניט אַרײַנגעלאָזן צו זיך. האָט זיך פאַר אים אָנגעהויבן אַ ניי נע־ונד־לעבן. דערווײַל זײַנען די יאָרן אים אַוועק, ער האָט ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו נעמען זיך צו אַ סיסטעמאַטישן שטודיום און ער איז געבליבן ניט אַהין און ניט אַהער.

אין 1779 איז מיימון ווידער געקומען קיין בערלין, וואוהין מ׳האָט אים דעם מאָל יאָ אַרײַנגעלאָזן. דאָ איז ער באקאַנט גע־ווָאָרן מיט מענדלזאָנען, וואָס האָט דערקענט זײַנע גרויסע כשרונות און האָט אויסגעפועלט בײַ רייכע משכילים־מעצענאַטן אַ שטיצע פאַר אים. מ׳האָט אים געעצהט צו נעמען זיך פאַר אַ בילדונגס־פאַך, פאַר מעדיצין, אָבער עס האָבן דערצו אים גע־פעלט די סיסטעמאַטישע גימנאַזיאַלע ידיעות. אים איז אָבער, ווי ער האָט זיך אַליין מודה געווען, דאָן שוין אויך זייער שווער געווען צו שטודירן מעדיצין, ווייל אים האָט געצויגן צו פילאָסאָפיע און ווייל אים איז געווען שווער צו לערנען זיך, בעת ער האָט געפילט אַ טריב צו לערנען אַנדערע. בכן איז ער געבליבן אָן אַ פאַך און ער איז אָנגעוויזן געווען אויף דער תמיכה פון די מעצענאַטן. דידאָזיקע הערן זיינען אָבער באַלד אָפגעקילט און מיד געוואָרן אים צו שטיצן. אין דער זעלביקער צייט האָבן משכילישע לעבּיונגען, פון קנאה צו זייַנע פעיקייטן און צו זיין גוטן נאָמען, שעלמיש געגומען אים פאַרפירן אויף שלעכטע וועגן, בכדי אים צו קאָמפראָמעטירן אין די אויגן פון מענדל־זאנען און זייַנע פרײַנד און אַזוי אַרום גורם זיין צום אָפּגעמען זייער שוץ פון אים. דאָס איז זיי אויך געלונגען, מענדלזאָן האָט

זיך אָפּגעזאָגט פון אים, און ער האָט געכוזט פּאַרלאָזן בערלין.

מיימון איז אָבער אומשולדיק געווען. ער איז געווען נאַיוו, אומפּראַקטיש, לייכט באַאיינפלוסט פון גוטס און פון שלעכטס.

איצט האָט זיך ביי אים ווידער אָנגעהויבן א ריי וואַנדערונגען איבער דייטשלאַנד און האָלאַנד. ער האָט לנכרי אָנגעווארן דעם מאַטעריעלן באָדן פון אונטער זיינע פיס, איז געפערלעך קראַנק געווארן און אַרײַנגעפאַלן אין א טיפן יאוש. איז אים מיאוס געווארן זיין פּאַרלאָרן לעבן און ער האָט איינמאָל געפרוווט אַרויפלייגן אויף זיך א האַנט און שטאַרבן מיט א מאַטעריעלן טויט, א צווייטן מאָל ווידער איז אים איינגעפאַלן א משוגעת צו שטרעבן זיך און שטאַרבן כּיט א מאָראַליקן טויט. ער האָט אָבער אין דער זעלביקער צייט דערקלערט דעם פּאַסטאָר, אז אין עצם האַלט ער, אז די יידישע רעליגיע איז באַגרינדעט אויף אן אמתערן יסוד ווי די קריסטלעכע און אז דער גאַנצער צוועק פון זיין שריט איז צו פאַרבעסערן דורכן טויף זיין מאַטעריעלע לאַגע. דער פאַסטאָר האָט דערויף ניט מסכים געווען און דער ענין האָט זיך געענדיקט מיט גאָרנישט.

דאַן האָט ער זיך נאָך אַמאָל אומגעקערט קיין בערלין, וואו ער האָט ווידער געפרוווט באַקומען א באָדן אונטער די פיס, אָבער זיין לעבן איז געווען אינגאַנצן צעבראָכן און ער האָט אין פאַרצווייפלונג ווידער פּאַרלאָזן בערלין. א געוויסע צייט האָט ער מיט דער הילף פון דעם דיכטער א פ ר י ם ק ו באַקומען א שטיקל מנוחה אין ברעסלוי.

אין יאָר 1788 האָט ער א פערטן מאָל זיך צוריקגעקערט קיין בערלין. מענדלזאָן איז שוין ניט געווען צוגרייט די לעבעדיקע, און מיימונס מאַטעריעלע לאַגע איז געווארן קאַטאַסטראָפאַל. דאָ זיינען געקומען אים צו הילף די באַרימטע משכילים א ל י ע ז ר ב ן־ד ו ד, מ א ר ק ו ס (מרדכי) ה ע ר ץ און ש א ו ל א ש ר, די הילף איז אָבער געווען א קליינע און מיימון האָט געלעבט אין האַלבן הונגער.

מיימונס לעבן אין דייטשלאַנד איז געווען א לאַנגע אומאויפהערלעכע קייט פון וואַנדערונגען, דחקות, הונגער, געפער-

לעכע קראַנקהייטן און יאוש. דאָך האָט ער קיינמאָל ניט אויפ־
געהערט צו לערנען. ער האָט אונטער דער צייט בּאַקומען אַן
אַפּטייקער־צייגניש און אַ מאַטורע, געהערט לעקציעס אין אונ־
ווערזיטעט, דורכגעשטודירט אַלע פילאָסאָפישע סיסטעמען, האָט
פּאַרפּנטלעכט אַ רייַ פילאָסאָפישע ווערק און צום סוף, בעת ער
איז צום פערטן מאָל געווען אין בערלין, האָבן די קאַנטיאַנער
בן־דוד און הערץ אים צוגעצויגן צו דער נייער פילאָסאָפיע פון
קאַנט. מיימון האָט מיט אַ יונגנטלעכן ברען זיך אַרויפגעוואָרפן
אויף דער „קריטיק דער ריינען פערנונפט" און ניט אַויפקגעלייגט
זי ביז ער האָט זיך ניט דערגרונטעוועט ביז אין דער טיפסטער
טיף פון אירע דערהייבנסטע ענינים.

דאַן האָט ער אָנגעשריבן און פּאַרפּנטלעכט זיינע השגות
אויף געוויסע יסודות פון קאַנטס פילאָסאָפיע. דאָס ווערק האָט
געמאַכט אַ רושם אויף דער גאַנצער פילאָסאָפישער דייטשלאַנד,
אויף קאַנטן אַליין, אויף געטען און אַנדערע גדולים. דער נאָמען
שלמה מיימון איז געוואָרן באַרימט וויַיט און בריַיט. געטע, וואָס
האָט ניט ליב געהאַט קיין מענטשן, בפרט יידן, האָט אויסגע־
דריקט זיין פאַרלאַנג צו פאַרבעטן צו זיך דעם הונגערליידנדיקן
פילאָסאָף פון ליטע. אָבער באַלד איז געקומען דער גרויסער אַנס
ווילהעלם אַדאָלף פּאָן קאַלקרייט (1766—1830), אַ
געלערנטער און אַ ליבהאָבער פון וויסנשאַפט, און האָט אייגנע־
לאַדן מיימונען צו זיך אין מאַיאָנטעק ניי־זיגערסדאָרף
אין שלעזיע. ער האָט אים געגעבן אַ באַקוועמע דירה און פולע
פרייהייט צו עסן און טרינקען וואָס ער ווייל, ווען ער ווייל און
וואו ער ווייל אויף זיין השבון, און האָט איבערגענגען אינגאַנצן
אין זיין רשות זיין רייכע ביבליאָטעק. מיט גרויס געדולד האָט
דער גראַף געליטן אַלע משונהדיקע נענג פון דעם פילגעליטענעם
און עקסצענטרישן מיימון.

דאָרטן איז מיימון פון אויסצערונג אינגיכן געשטאָרבן (22
נאָוו. 1800 יאָר) אויפן 46־טן יאָר פון זיין לעבן, — ביים פולן
באַוואוסטזיין און רויִק, זיין טויטן קערפער האָט מען אַוועקגע־
פירט קיין גלאָגוי, בכדי צו ברענגען אים צו קבר ישראל.

אָבער די פאַנאַטיטע פירער פון דער קהילה האָבן מבזה געווען דעם בר־מינן פון דעם גרויסן נפטר און אים מקבר געווען „קבורת חמור" הינטערן צוים...

אזוי האָט געלעבט און אזוי איז דערנידעריקט געוואָרן א מאן, וואָס שלע גדולים פון זיין דור האָבן ניט דערגרייכט צו די קנעכלעך פון זייַנע פיס.

* *
*

אָן הילף און אָן שטיצע, נייערט בלויז מיט זיין שטאַרקער ליבשאַפט צו וויסנשאַפטלעכער פאַרפולקומענהייט, וואָס האָט אין אים געברענט ווי א געטלעכע פלאַם, איז כיימון אין א קורצער צייט אויפגעשטיגן אויפן העכסטן שפיץ פון פילאָסאָפיע. די גע־שיכטע פון פילאָסאָפיע קען אים ניט און טאָר אים ניט פאַר־בייגיין, ווייל ער איז דער וויייטערדיקער טריט פון קאַנטן.

וואָס האָט אָבער שלמה מיימון צוגעגעבן צו קאַנטס שיטה? — דער ענטפער וועט זיין קורץ. די קריטיציסטישע פילאָסאָפיע באַ־זירט זיך אין עצם אויף דער אַלגעמיינער הנחה, אז די נאַטור פונם אָביעקט, ווי ער ווערט פאַרגעשטעלט אין די באַגריפן, איז ניט דער אמתער אָביעקט, נייערט די פאָרם זיינע, ווי מיר באַגרייפן אים דורך אונזערע חושים. היות אָבער אונזערע חושים האָבן ניט דעם כוח צו געבן אונז דעם מהות פונם אָב־יעקט, ווי ער איז, נייערט ווי ער דוכט זיך אונז אויס, דערויבער איז ניט בלויז מיר האָבן ניט קיין ריכטיקן באַגריף פון דער נאַטור פון דעם אָביעקט אין אמתן, נייערט מיר מוזן נאָך באַהויפטן, אז מיר וועלן קיינמאָל ניט קומען צו באַגרייפן די טבע פונם אמתן אָביעקט און אז שטענדיק וועלן מיר וויסן נאָר זיין פאָרם, אָבער ניט זיין מהות. — דאָס איז קלאָר אין קאַנטס שיטה. ער האָט אָבער ניט קלאָר געמאַכט זיין מיינונג וועגן דער מציאות פונם אָביעקט: צי עקזיסטירן וויר־קלעך זאַכן מחוץ לגבול פון אונזער שכל, נאָר אונזער שכל באַגרייפט זיי ניט, סיידן דורך די חושים, און דעריבער איז זייער בילד, ווי עס איז אַיינגעשטעלט אין אונזער שכל, ניט קיין אמת בילד;

אָדער מיר וועלן זאָגן, אז אין דער אמתן עקזיסטירן גאָר ניט קיין זאַכן מחוץ לגבול פון אונזער שכל, און נאָר אונזער שכל שאַפט עס אונז דידאָזויקע בילדער.

אין דער צווייטער אויפלאַגע פון זיין ווערק האָט קאַנט ארויסגעזאָגט זיך קלערער, אז לויט זיין באַגעם איז יאָ דאָ אַן עקזיסטענץ מחוץ לגבול פון אונזער שכל, נאָר אונזער שפל איז משיג בלויז די פאָרם פונם אָביעקט, אָבער ניט זיין מהות.

מיימון האָט אויך אזוי פארשטאַנען קאַנטס רייד, דעריבער האָט ער געקריגט אויף אים בלויז טיילווייז. קאַנט האָט געהאַלטן, אז אויב דער אָביעקט זעט זיך אונז ניט, איז ער על פל פנים משפיע אויף אונז. די חושים באַגרייפן ניט דעם אָביעקט אין זיין נאַטור און מהות, נייערט אין זיין פאָרם; אָבער דער אָביעקט איז משפיע אויף די חושים, באופן זיי זאָלן אים באַגרייפן, זאָל זיין אפילו א ניט ריכטיק באַגרייפן. אויב דער אָביעקט וואָלט ניט געווען, וואָלטן אונזערע חושים ניט געווארן באַווירקט און מושפע אים צו באַגרייפן. דעריבער קענען מיר אין קאַנטס שיטה געפינען א ראיה פאַר דער עקזיסטענץ פון די זאַכן מחוץ לגבול פון אונזער שכל, הגם מירן קיינמאָל ניט דערגיין זייער נאַטור און מהות. קענן אָט דעם עיקר איז ארויסגעטראָטן מיימון. ער האָט באַהויפט, אז ניט בלויז עס איז אונז אוממעגלעך צו באַגרייפן די עקזיסטענץ פון די זאַכן אין זייער מהות און נאַטור מחוץ לגבול פון אונזער שכל, נייערט מיר האָבן אפילו ניט קיין ראיה פאַר זייער עקסיסטענץ לויט דער נאַטור פון אונזערע באַגריפן. קאַנטס ראיה איז א טעותדיקע, וויל אויך אונזער פילן די השפעה פון די אָביעקטן איז ניט אויפגעקלערט, — אונזער פילן איז בלויז דער אורטייל און עדות פון אונזער שכל. מיר מיינען, אז פאַר די חושים איז אוממעגלעך צו באַגרייפן עפעס, סיידן זיי האָבן באַקומען א השפעה פון עפעס אן אָביעקט מחוץ לגבול פון אונזער שכל, און דאָס איז עס די סיבה פונם געפיל און פון דעם באַוואוסטזיין. דאָס איז דאָך אָבער מער ניט ווי אונזער אורטייל, קיין פאַזיטיווער באַוויז אָבער איז נאָך ניטאָ. אויף דער פראַגע על-כן: „צי עקזיסטירט באמת

אַן אָביעקט מהוץ לגבול פון אונזער שכלן?" ענטפֿערט דעריבער מיימון: מעגלעך, אז עס עקזיסטירט, אָבער מיר ווייסן ניט און מיר קענען ניט וויסן. — פּיכטע איז נאָכדעם געקומען צום לעצטן עקסטרעם און האָט באַהויפּט: וויבאַלד מיר ווייסן ניט און מיר קענען ניט וויסן, — איז שוין מטילא געקומען דער באַוויז, אז עס עקזיסטירט ניט. — דאָס איז דער תמצית פֿון די חילוקי דעות צווישן קאַנטן און מיימונען פון איין זייט און צווישן מיימונען און פּיכטען פון דער אַנדער זייט. וועל עס איז געראַטן, איז אַן אַנדער שאַלה, בכל אופן איז פּיכטע שוין אָפּגעפֿרעגט געוואָרן.

מיימון איז אַרויסגעטראָטן אויך קעגן קאַנטס טעאָריע פון מאָראַל. קאַנט האָט געלערנט, אז פֿאַרגעניגן איז קיין מאָראַל, ווייל די מאָראַל באַזירט זיך דאָך אויף דעם נוצן פון יענעם און אויף אונזער פֿאַרהעלטעניש צו יענעם, בעת דער פֿאַרגעניגן איז אונזער אייגנליבע. מיימון האָט געזאָגט, אז עס זייענען פֿאַראַן פֿאַרשיידענע אַרטן פֿאַרגעניגנס פון מענטשן. דער מאַטעריעלער פֿאַרגעניגן פֿאַלט ניט אַרונטער אונטערן גדר "גוטס און שלעכטס" אָן און פֿאַר זיך, נייערט מצד זיין פֿאַרהעלטעניש צום צווייטן מענטשן. אויב דער פֿאַרגעניגן ברענגט ניט קיין שאָדן אונזער מיטמענטשן, איז אין אים קיין שום שלעכטס ניטאָ; ברענגט ער אָבער עמיצן אַנדערן יאָ שאָדן, דאַן איז ער ניט שלעכט אָן און פֿאַר זיך, נייערט מצד דער פֿאַרהעלטעניש צו יענעם. אַ פֿאַרגעניגן קאָן היינט זיין דערלויבט, לויט דער טבע פון די הייַנטיקע באַדינגונגען, און מאָרגן קען ער זיין פֿאַרווערט, לויט דער נאַטור פון די מאָרגדיקע געשעענישן. איין פֿאַרגעניגן אָבער איז אינגאַנצן מאָראַליש — דער גייסטיקער פֿאַרגעניגן. — דערמיט האָט מיימון זיך אומגעקערט צוריק צו אַריסטאָטעלעס שיטה, אז דער עיקר אין דער מענטשלעכער שלֵימות איז דאָס וויסן און דער געלייטערטער באַוואוסטזיין.

שלמה מיימון איז געווען און געבליבן א בעל־חלומות און א אידעאַליסט. צום פּראַקטישן לעבן האָט ער ניט געטויגט און האָט געהאַט דורכפֿאַלן אויף שריט און אויף טריט. זיין גליק איז געווען, וואָס אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן האָט זיך אויף

אים מרחם געווען דער גראַף קאַלקרייט און אים געגעבן די מעג־
לעכקייט צו אַרבעטן און צו פֿאַרעפנטלעכן זיינע געניאַלע ווערק,
וואָס האָבן אים געמאַכט אַן אייביקן נאָמען. אַנית—וואָלט זיין
נאָמען אינגאַנצן פֿאַרגעסן געווארן.

אַלע באַדינגונגען פון זיין טרויעריקן לעבן האָבן אים גע־
שטויסן אַלץ טיפער אין תּהום פון אונטערגאַנג, אָבער מיט
וואונדערבאַרער געניאַליטעט האָט ער פֿאָרט גובר געווען אַלע
הינדערנישן און אים איז געלונגען אַרויפצושטייגן אויף אַן אומ־
געהייערער גייסטיקער הייך, כאָטש אין זיין מאַטעריעלער לאַגע
איז ער כּל ימיו פֿאַרבליבן אויף דער נידעריקסטער מדרגה. אויב
אים וואָלט אָפּגענאָמען אַוועקצושטעלן זיך אויף אַ פעסטן באָדן
אין לעבן, וואָלט זיין נאָמען פֿאַררעכנט געווארן צווישן די יחידי
סגולה, וואָס זייער צאָל איז זייער קליין אין דער געשיכטע פון
פּעלקער. און דאָס איז גאָר ניט געווען אַזוי וויים פון דער מעג־
לעכקייט, ווען די דייטשע יידן, די משכּילים, וואָס צו זיי איז
ער געלאָפן נאָך הילף, וואָלטן מיט אים ניט באַגאַנגען זיך מיט
אַכזריות און בּוזונות. קיינמאָל האָט דער דייטשער יידנטום ניט
באַהאַנדלט אַזוי פֿאַרברעכעריש און שענדלעך מענטשן פון
גייסט, ווי ער האָט באַהאַנדלט שלמה מיימונען. מיימונס חסרונות
זיינען גרעסטנטיילס געקומען פון זיין ביטערן לעבן, — זיינע
מעלות אָבער זיינען די פרוכט פון זיין מאָראַליש ער
זעלבסטדערציונג אין די פּינלעכסטע אומשטאַנדן. וואָס
מען דערציילט וועגן זיינע חסרונות, איז ס׳רוב טענדענץ, גוזמאָ,
רכילות; פֿאַרקערט, וואָס מען דערציילט וועגן זיינע מעלות—איז
הוילער אמת. ווען יידן וואָלטן געוואוסט, וועמען זיי האָבן גע־
האַט, און געשטיצט אים און געלאָזט אַנטוויקלען זיינע געניאַלע
כּשרונות, וואָלט פון שלמה מיימון אַרויס אַ צירונג פֿאַר זיין
פאָלק און פֿאַר דער מענטשהייט אין פולן זין פון וואָרט.

די זייטן אין זיין אַוטאָביאָגראַפיע, וואו ער שילדערט די
ריינקייט און די שיינקייט פון דעם יידישן פאַמיליענלעבן אין פוילן
און ליטע אין XVIII יר״ה און וואו ער טאַדלט סאַרקאַסטיש דאָס
ניט־ריינע און ניט־שיינע פאַמיליענלעבן פון די משכּילים אין

דייטשלאַנד, ווי אויך די זייטן, וואו ער פֿאַרטיידיקט דעם גראַנדיאָזן קולטור־היסטאָרישן יידישן מאָנומענט—דעם תלמוד—קעגן די עס־האַרצותדיקע אָנפֿאַלער און לעסטערער — און די ריינע יידישע עטיק בכלל, — אָט די זייטן וויזן זיין קריסטאַלריינע נשמה, וואָס איז געבליבן אומבאַפֿלעקט, ניט געקוקט אויפֿן זומפֿ, וואוהין די קלייַנמענטשלעך האָבן אים, דעם תמים, אַריינגעשלייַדערט.

מיט וואָס פֿאַר אַ שטילער אַיינגעהאַלטענער ליבע צו זיין פֿאַמיליע עס וויַיט פון זיינע קורצע כאַראַקטעריסטישע ווערטער וועגן זיין אומווילן צו שיידן זיך מיט זיין פֿרוי און זון.

אַפֿילו זיין פֿרוי אָנצונעמען דעם קריסטנטום דערווייזט כלל ניט זיין אָפּטרינקייט. פֿאַרקערט, עס איז באַוואונדערונגס־ווערט זיין שטאָלצע און וויידיקע האַלטונג בײַם פֿאַסטאָר. אַ גע־רודפֿטער זיין גאַנץ לעבן, אַ צעקרענקטער, לייַדנדיק די שאַנד פון הונגער, האָט ער גראָד דערווײַזן, אַז דער אמת איז אים טיי־ערער פון אַלץ אין לעבן, פון זיין אייגענעם לעבן. ער האָט זיך אַליין ניט געשאַנעוועט אין זיין אַוטאָביאָגראַפֿיע, אויפֿגעדעקט אַלע זיינע מאַראַלישע וואונדן אויפֿריכטיק און אָן רחמנות צו זיך אַליין. ער האָט ניט געוואוסט, וואָס דאָס איז חניפֿה, און אויב ער האָט צוזאַמען מיט די חסרונות פון זיין פּאָלק באַגייסטערט אַרויסגעשטעלט אויך זיינע נאָך מער מעלות,—דאַן הייסט עס, אַז ער האָט טיף אין הארצן הייס געליבט זיין פֿאָלק. ער איז דאָך פֿאַרט סוף־כל־סוף פון אים ניט אַוועק. אָבער מיט וואָס פֿאַר אַ דאַנק־באַרקייט האָט זיין פֿאָלק אים באַצאָלט ביי זיין לעבן און נאָך זיין טויט! צוזישן אַלע רייכע יידן האָט זיך ניט געפונען קיינער, וואָס זאָל אים אַריינגענעמען צו זיך, און בלויז אַ קריסטלעכער גראַף האָט עס געטאָן. און נאָך זיין טויט האָבן ניט באַנומען, אַז דאָס איז אַן אויסערגע־ווינלעכע דערהייבענע נשמה געווען!———

ער האָט פירכטערלעך און אָן אַ שיעור געליטן פון מענטשן, פון אייגענע ווי פון פרעמדע, און ער איז געווען זייער פֿאַרבי־טערט; אָבער עס איז פשוט צום שטוינען, ווען מען לייענט זיין

וידוי און מ׳וועט קלאָר ארויס, אַז פּאַרביטערט איז ער געווען פיל מער קעגן דעם סדר פון לעבן, ווי קעגן די מענטשן, וואָס ער האָט פון זיי דירעקט געליטן. ער האָט געשוינט אַפילו די פּריצים פון דעם פּירשט ראַדזיוויללס טיפּ, האָט באַמיט זיך צו פּאַרענטפערן זייערע שיינע מעשׂים מיטן אַלגעמיינעם פּאָליטישן און מאָראַלישן צעפאַל פון יענער צייט. ער האָט ליב געהאַט פּוילן, איר שאָטן איז נאָכגעגאַנגען נאָך אים אומעטום, וואוהין ער איז געגאַנגען, און ער האָט אומעטום געשפּירט זיך ווי איר בירגער. ער האָט איינס פון זיינע וויכטיקסטע ווערק אַפּילו געווידמעט דעם יעמאָלטיקן ראש פון פּוילן. און וואָס פּאַר א באַלוינונג האָט דאָס דאָזיקע פּוילנס שטיפקינד באַקומען פּאַר זיין אויפריכטיקער הייסער ליבע!

ער איז א גוטער מענטש געווען, אָט דער שלמה מיימון, מיט אַן איידעלן כאַראַקטער. אונטער דעם לבוש פון א געיאָגטן ישובניק פון אונטער נעסוויזש, אונטער דער מאַסקע פון א „באַר־באַר", האָט געלעבט און געליטן א ווארים ליבנדיק צארט הארץ, פול מיט א לאַפּ ארבעבן, מיט די איידלסטע עמישע און עסטעטישע געפיל, ווי מ׳קען סך ניט טיפּערן אַרייַנדרינגען ארויסזען פון די פּאַקטן פון זיין לעבן און פון זיין עצם וידוי.

זיין פילאָסאָפישער געדאַנקנגאַנג איז געווען אומגעהייער טיף, ווי ווייט טיף עס איז בכלל דער מענטשלעכער געדאַנק; ער האָט מיט זיין גייסטיקן בליק דורכגעשפּאַלטן די וויטטעט וויטן און די טיפסטע טיפן פונם וועלטאַל, האָט געוואָגט מער ווי אַלע ביז אים געווענען דענקער און ארויסגעזאָגט די קאָמשווינדלדיקסטע רעיונות; אָבער אין אַלע זיינע איבערקאָסמישע נסיעות האָט ער מיטגענומען פּאַר באַגלייטער די עטישע און עסטעטישע דיסציפלינען, ווי דאָס דרינגט באַשיינפערלעך ארויס פון זיינע הערלעכע טראַקטאַטן וועגן עטיק און עסטעטיק.

העכער אָבער, ליבער און טייערער פון אַלץ איז ביי אים געווען, ווי שוין דערמאָנט, דער אמת. פּאַר אים האָט ער זיך מוסר נפש געווען בפועל ממש. דאָס איז צו זען באַזונדערס פון זיין

לעצטן געשפרעך מיט כענדלוֹאָנען. וועז ער וואָלט געפועלט בייַ זיך אומגעטרייַ צו וועלן זיין אייגענער נשמה, וואָלט ער אַוועק־געשטעלט געוואָרן אויף אַן אַנדערער, אומגעהייער הויכער מדרגה פונם געזעלשאַפטלעכן לייטער. ער איז אָבער געטריי געבליבן זיך, זיין אמת, אוז האָט פֿאַר אים זיין לעבן אָפּגעגעבן. ער האָט אָבער אינטואיטיוו געשפירט, אַז מ׳וועט אים ניט פֿאַרשטיין, אַז מ׳וועט אים פֿאַלש פֿאַרשטיין, אַז מ׳וועט אומגערעכטיק אים כּאַרמשפּטן, אוז עס וועט ליידן דערפון דער אמת, דער אָביעקטיווער, אַבסאָלוטער אמת, — אוז ער האָט בּאַשלאָסן, פונקט ווי זשאַן זשאַק רוסאָ, איבערצוגעבן דער וועלט זיין לעבנסגעשיכטע, וואָס זאָל ווייזן בולט אוז קלאָר די גאַנצע קייט לאָגישע סיבות אוז לאָגישע אָדער אומלאָגישע צופֿאַלן, וואָס האָבן גורם געווען צו דער טראַגעדיע פון זיין לעבן.

וועז שלמה מיימון וואָלט ניט אָנגעשריבן זיינע העכער זעכציק גראַנדיאָזע פילאָסאָפישע ווערק אוז וואָלט איבערגעלאָזן פֿאַר די צוקינפטיקע דורות בלויז די איינע „לעבנסגעשיכטע" זיינע, וואָלט זי אַליין שוין געקלעקט צו שאַפן אים אַן אייביקן רומפולן נאָמען צווישן די קלאַסיקער פון דער וועלט־ליטעראַטור. אין דעם איינעם ווערק אַליין האָט ער פֿאַרויסגעווייזן דעם גאַנצן גלאַנץ פון זיינע פילאָסאָפישע אוז קינסטלעריש כשרונות. דאָ האָט ער געגעבן בילדער, וואָס זיינען לעבעדיק אוז פריש נאָך ביז צום הייַנטיקן טאָג, בילדער, וואָס עטמען מיט היסטאָרישן אוז קינסטלערישן אמת, — פֿערל פון עכטער קינסטלעריש־שיינקייט. דאָס איז אַ קונסט־ווערק פון ערשטער מדרגה, וואָס דייטשלאַנדס גרעסטער וואָרט־גאוז גע טע האָט פֿאַר אַוא עס אָנערקענט אוז אַריינגעזעצט דעם מחבר זיינעם, מיימונען, אינם פֿאַוסטאָן פון די דייטשע קלאַסיקער. שלמה מיימון אָבער איז דאָך געווען אונזערער בלב ונפש, מיט זיין גאַנצן האַרץ אוז גייסט, — בכן לאָמיר אים אַריינגעמען אויך אין דעם פֿאַנטאָן פון אונזער ליטעראַטור. ער וועט, כ׳לעבן, ניט פֿאַרשעמען אירע קאָריפֿייען, וואָס האָבן, אַגב, ניט ווייניק געטרונקען פון

זיין לעבעדיקן קוואַל. שוין לאַנג צייט, דער נאָמען שלמה מיימון זאָל ווערן פאָפולער אין אונזער פאָלק. דערמיט וועט דער אומגערעכט פאַרשריענער און פאַריאָגטער גאון באַקומען עלית נשמה.

א. י. גאָלדשמידט.

מינסק, 1 נאָוו. 1927.

רשימה פון שלמה מיימונס ווערק.

א) ביכער און כתב־ידן אין העברעיש.

1. „גבעת המורה", אַ קאָמענטאַר אויף מורה נבוכים, 1־טער טייל, בערלין תקנ״א (1791) מיט אַ הקדמה—קורצע געשיכטע פון דער פילאָסאָפיע; 2־טע אויפלאַגע ווין 1828; 3־טע—זולצבאַך 1890.
2. „ביאור פילוסופי על פירוש המשניות להרמבם", איין קאָפיטל אויף מסכת אָבות פאַרעפנטלעכט אין „המאסף" תקמ״ט (1789), אונטערגעשריבן „שלמה", מיט אַ בריוו צו די אַרויסגעבער (מיט דער פולער אונטערשריפט: שלמה בן יהושע ממדינת ליטא); אנדערע קאָפיטלעך געדרוקט אין אַנדערע יאָרגענג „המאסף"; שפעטער אַרויס אינגאַנצן אין דייטש.
3. „חשק שלמה" אין פינף טייל, פילאָסאָפישע קאָמענטאַרן אויף רבנו ניסים, אבן־עזרא, ר׳ בחיי, אויך פילאָסאָפישע חקירות וועגן מעשה בראשית און אַלגעבּרע (כ״י, דערמאָנט אין אברהם גייגער, „צייטשריפט פֿיר וויסענשאַפט אונד לעבּען" 1866).
4. „תעלומות חכמה", אויך „אוצרות חיים", איבער מאַטעמאַטיק און פיזיק (כ״י, אויך דערמאָנט ביי גייגער).
5. „תורת המטימטיקה" או „כללי החשבון, אלגברא ואנאליזיס" (כ״י).
6. „קורות היהודים" באַנאַש, איבערגעזעצ. פון פראַנצ. (כ״י).
7. „תורת הטבע", נאַטורוויסנשאַפט, לויט ניוטאָנס שיטה (כ״י).
8. „מועדי בוקר", איבערזו. פון מענדלזאָנס „מאָרגענשטונדען" (כ״י).

און נאָך אייניקע פאַרלאָרענע מאַנוסקריפטן.

ב) ביכער אין דייטש.

1. „פערזוך איבער דיע טראנסצענדענטאלפילאזאפיע", בערלין 1790.
2. „פילאזאפישעס ווערטערבוך", בערלין 1791.
3. „אנקינדיגונג אונד אופפארדערונג צו אייניגר אללגעמיינען רעוויזיאן דער ווייסענשאפטען", בערלין 1792.
4. „בעקאן פאן ווערולעם: נויעס ארגאנאן", בערלין 1793.
5. „זאלאמאן מאימאנס לעבענסגעשיכטע", 1-טער טייל, בערלין 1792; 2-טער טייל דיטא 1793; 2-טע אויפלאגע מינכען 1911.
6. „אנפאנגסגרינדע דער ניוטאנישען פילאזאפיע" פון ד"ר פעמבערטאן, מיט אנמערקונגען און הקדמה פון ש. מיימאן, בערלין 1793.
7. „שטרייפערייען אים געביעטע דער פילאזאפיע", בערלין 1793
8. איבער דיע פראגרעססען דער פילאזאפיע", בערלין 1793.
9. „פערזוך אייניגר נויען לאגיק", בערלין 1794; 2-טע אויפלאגע בערלין 1798.
10. „קריטישע אונטערזוכונגען איבער דען מענשליכען גייסט", לייפציג 1797.
11. „דיע קאטעגאריען דעס אריסטאטעלעס", בערלין 1794, 2-טע אויפלאגע דיטא 1798.

ג) 25 גרויסע פילאזאפישע ארטיקלען
אין די פאלגנדיקע דייטשע צייטשריפטען:

1. „בערלינישעס זשורנאל פיר אופקלערונג", יארגענג 1789, 1790 און 1792.
2. „בערלינישע מאנאטסשריפט" 1789, 1794 און 1795.
3. „דויטשע מאנאטסשריפט" 1791.
4. „קראנאס" 1801.
5. „טאגאצין פיר ערפאהרונגסזעעלענקונדע" 1791, 1792, 1793.
6. „נויע בערלינישע מאנאטסשריפט" 1799, 1800, 1801.

7. נויעס מוזאום דער פילאָזאָפיע אונד ליטעראַטור" 1803, 1804.
8. „פילאָזאָפישעס זשורנאַל דער געזעלשאַפט דויטשער געלעהרטער", 1795.

ד) 19 אָדער 20 דייטשע מאַנוסקריפטן.

שריפטן און נאָטיצן וועגן שלמה מיימון.

1. פיכטע: „איבער דען בעגריף דער וויסענשאַפטסלעהרע", ווייטאַר 1794.
2. ווילהעלם פאָן הומבאָלדט: „בריעפע אַן שילללער".
3. שילללער אַן געטהע.
4. שילללער אַן קערנער.
5. לאָצאַרוס בענדאַוויד: „איבער זאָלאָמאָן מאַמאָן", אין „נאַציאָנאַלצייטשריפט פיר ווייסענשאַפט, קונסט אונד גע־ווערבע", 1801.
6. ד"ר ה. ה. וואָלף: „מאַימאָניאַנא" (מאַטעריאַלן צו מיימונס ביאָגראַפיע), בערלין 1813.
7. געטע וועגן מיימון אין דער „מאַימאָניאַנא".
8. ערדמאַנן: „געשיכטע דער נויערען פילאָזאָפיע", ב. 3, 1853.
9. דיטאָ: „ענטוויקעלונג דער דויטשען שפעקולאַציאָן זייט קאַנט", 1846.
10. דיטאָ: „גרונדריס דער געשיכטע דער פילאָזאָפיע", 1871.
11. א. גייגער: „יידישע צייטשריפט פיר ווייסענשאַפט אונד לעבען", 1866, ב. IV, ז"ז 189—199.
12. עדואַרד צעללער: „געשיכטע דער דויטשען פילאָזאָפיע זייט לייבניץ", מינכען 1873.
13. קאַרל ראָזענקראַנץ: „געשיכטע דער קאַנטישען פילאָ־זאָפיע", לייפציג 1840.
14. אַוגוסט מעלצנער: „זאָלאָמאָן מאַימאָנס ערקענטניס־

טהעאָרעטישע פערבעסערונגספערזוכע דער קאָנטישען פילאָזאָפיע", גרייפסוואלד 1889.

15. נאָאַק: „פילאָזאָפיעגעשיכטליכעס לעקסיקאָן", 1879.

16. לודוויג ראָזענטאָל: „ז. מאיכאָנס פערזוך איבער די טראַנסצענדענטאלפילאָזאָפיע", אין „צייטשריפט פיר כילאָזאָפיע", 1893.

17. ז. רובין: „די ערקענטניס-טהעאָריע מאימאָנס", בערן 1897.

18. צימערמאן: „דער יודע קאָנטס" אין „דויטשע רעווי" 1873.

19. ה. ווישטע: „זאלאָמאָן מאימאָן", בערלין 1876.

20. קונא פישער: „געשיכטע דער נויערען כילאָזאָפיע", ב. V, 1834.

21. איבערוועג-היינצע: „געשיכטע דער נויערען פילאָזאָפיע", 1907.

22. ווינדעלבאנד: „געשיכטע דער נויערען כילאָזאָפיע", לייפציג 1907, ב. II, ז"ז 202—206.

23. Arvéde Barine: „Un juif polonais" אין „Revue des deux mondes" 1889, ב. 55, ז"ז 771—802.

24. „Из автобиографии Соломона Маймона", „Еврейская Библиотека", 1871—1872.

25. „תולדות שלמה מימון", איבערזעצונג און הקדמה פון י. ח. טביוב, פארל. „תושיה", וואַרשא, 1393/9.

26. י. מ. יאָסט: „געשיכטע דער איזראַעליטען", 9-טער ב. ז' 100, בערלין 1328.

27. גרעץ: „געשיכטע דער יודען", ב. XI, ז"ז 142—154; „דברי ימי היהודים", לעצטער באנד, איבערז. פון י. א. טריוואש, ז"ז 104—111, און די ציונים.

28. ס. מ. דובנאָוו: „Всеобщая история евреев", פעט. 1906, ב. III, ז"ז 332 און 333.

29. „צייטשריפט פיר די געשיכטע דער יודען דויטשלאַנדס", ב. I, 1884.

30. פארל. „Мир", מאָסקווע 1914, „История евреев в России" ב. 1 (XI), ז"ז 497 און 498.

31. ד״ר י. ל. קאַנטאָר: „דור המאספים", אין „מאסף", ביילאגע צום „האסיף", ווארשע תרמ״ז, ז״ז 8—15.

32. פאַביוס מיזעס: „קורות הפילוסופיא החדשה" (אפאָלאָגיע), לייפציג 1887, ז״ז 84 און 96—119.

33—35. ד״ר שמעון בערנפעלד: „דור תהפוכות", 1=טער טייל, ווארשע תרנ״ז, ז׳ 35; דיטאָ 2=טער ט. תרנ״ח, ז״ז 33—68; „שלמה מימון", אין „השלח", 1901, ב. 7, ז״ז 226—234; „דעת אלהים", סכר רביעי — „הקבלה והפילוסופיא החדשה", ז׳ 364; „קעטצפענדע גייסטער אים יודענטום", בערלין 1907, ז״ז 59—119.

37. איזידאָר בעק: „די עטישען אנשויגען פאָן זאַלאָמאָן מאימאָן", ווירצבורג 1836.

38. אוא טסאָן: „סאָלאָמאָן מאימאָן", טאָראָנטאָ (קאַנאַדע) 1890.

39. ד״ר דוד ניימארק: „תולדות הפילוסופיא בישראל", ב. I, ז׳ 361.

40. ד״ר נחום סלושץ: „קורות הספרות העברית החדשה", ב. I, ז׳ 36.

41. „עליות אליהו" (ביאָגראַפיע פון ווילנער גאון) ז״ז 61—64, א בריוו, וואָס איז על פי טעות צוגעשריבן שלמה מיימונען.

42. בערטהאָלד אויערבאַך: „דיכטער אונד קונסטלער" („אפרים קו", העבר. איבערז. פון י. ח. טביוב, פאַרל. „אחיאָסף", ווארשע תרנ״ד, ז״ז 254—259).

43. ישראל זאַנגוויל: „Ghetto tragedies" 1898; אין זעלבין יאָר רוסישע איבערזעצונג אין „Восход"; אין 1908 אויסטאָריטע דייטשע איבערזעצונג דורך ד״ר היינס האָנס עווערס אין בערלין א״ט: „מאימאָן דער נאַרר אונד נאַטאָן דער וייזע"; דאָס זעלביקע איבערגעזעצט אויף יידיש דורך א. פרומקין אין 1910 אין לאָנדאָן ביי ב. רודערמאָן א״ט: „מיימון דער נאַר און נתן דער חכם".

44. „אוצר ישראל" (העבר. ענציקלאָפּעדיע), הלק ששי, תרע"א, ז"ז 173—175.
45. „Jewish Enc." ב. VIII, ז"ז 266—269.
46. „Евр. Энцикл." ב. X, ז"ז 527—531.
47. „לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור, פּרעסע און פּילאָלאָגיע" פון ז. רייזען, ווילנע 1927, ב. II, ז. 16.
48. „קול מבשר" 1871 און 1872, פּאַרקירצטע באַאַרבעטונג פון ש. מיימונס אַוטאָביאָגראַפּיע דורך דוד כהנא, די הערה.

א. י. גאָלדשמידט.

ווילנע, 1 נאָ. 1927.

אינהאלט

ערשטער טייל

זייט

אריינפיר — — —

13. מיין שטרעבונג צו השכלה — אין אן אומאויכהערלעכן גערֿאנגעל מיט
כל המינים נויט און צרות — — — — — — — — — — — — 87
14. איך לערן חכמת הקבלה און ווער צום כוף גאר א דאקטאר — — 91
15. איבערבליק איבער דער אנטוויקלונג פון דער יידישער רעליגיע פון
איר אנהייב ביז רי נייסטע צייטן — — — — — — — — — 109
16. פרומקייט און ווענן פון תשובה — — — — — — — — — 136
17. פריינדשאפט און פילאסאפירונגען — — — — — — — — — 142
18. דאס לעבן אויף קאנדיציע— — — — — — — — — — — 149
19. דא דערציילט זיך ווענן א געהיימער געזעלשאפט, דערייבער איז דער
קאפיטל א לאנגער — — — — — — — — — — — — 156
20. המשך פון פאריקן קאפיטל, אויך עטוואס ווענן רעליגיעזע מיסטעריעס 186
21. מיינע נסיעות קיין קיניגסבערג, שטעטין און בערלין, בכדי זיך פאר-
פולקומען אין קענען מענטשן — — — — — — — — — 201
22. די לעצטע מדרגה פון עלנד און פיין און די ישועה — — — — 212

ערשטער טייל

ערשטער טייל.

אַרײַנפֿיר.

די אײַנוואוינער פון פוילן קענען אײַנגעטיילט ווערן אין זעקס קלאַסן אָדער שטאַנדן: העכערער אדל, נידעריקערער אדל, האַלבאַדעליקע, מעשטשאַנעס, פויערים און יידן.

דער העכערער אדל באַשטייט פון די גרויסע גוטבאַזיצער און פון די העכערע מלוכה־באַאַמטע. דער נידעריקערער אדל קען, אמת, אויך באַזיצן אײַגענע גיטער און פאַרנעמען אַלע אַמטן אין דער מלוכה, אָבער מחמת דער אָרעמקייט זיינער קען ער זיך דערצו ניט דערשלאָגן. די האַלבאַדעליקע טאָרן ניט פאַרמעגן פריי קיין אײַגענע גיטער און ניט פאַרנעמען קיין העכערע שטעלעס אין דער מלוכה, כּיט וואָס זיי אונטערשיידן זיך פונם אירעריקן אדל, אמת, דער האַלבאַדעליקער באַזיצט דאָ און דאָרטן וואָסערע־ס׳איז מאיאָנטקעס, אָבער ער געפינט זיך אין אַ געוויסער אָפּהענגיקייט כּון דעם פריץ, אין וועמעס געביט עס ליגן דידאָזיקע גיטער, דען ער מוז אים דערפאַר צאָלן אַ יערלעכן צינז.

דער מעשטשאַנעס־שטאַנד (בירגערשטאַנד) איז דער אָרעמסטער און שְׁפּלסטער צווישן אַלע אירעריקע שטאַנדן. אמת, די מעשטשאַנעס זיינען ניט קיין לייב־אייגענע, זיי געניסן אייניקע רעכט און האָבן אפילו אַן אייגענעם גערעכט, אָבער היות זיי פאַרמעגן ס׳רוב ניט קיין גיטער, וואָס זאָלן אַריינטראָגן גענוג הכנסות, און באַשעפטיקן זיך ניט ווי געהעריק מיט קיין

מלאכה, מיט קיין שום פראָפעסיע, פאַרבלייבן זיי תמיד אין אַ בָּווידיקן און געדריקטן מצב.

די לעצטע צוויי שטאַנדן, די פּויערים און די יידן, זיינען די ניצלעכסטע אין לאַנד. די פּויערים באַשעפטיקן זיך מיט ערדאַרבעט, מיט האָדעווען בהמות, מיט בינענצוכט א. אַ. וו., קורץ, מיט אַלץ, וואָס די ערד ברענגט אַרויס. די יידן פאַרנעמען זיך מיט מסחר און אינדוסטריען, זיי זיינען בעל־מלאכות, בעקער, ברויער, שענקער וכדומה. זיי זיינען אויך די אייניקע אַרבעס־דאַרס אין די שטעט און דערפער, מיטן אויסנאַם פון די קלויסטערשע מאַיאָנטקעס, וואו די גלחים האַלטן פאַר אַ חֵטא צו געבן אַ יידן די מעגלעכקייט זיך צו דערנערן און גיבן דעריבער אָפּ זייערע פעלדער אין אַרענדע בעסער די פּויערים; און כאָטש די אַרענדירטע גיטער גייען צו גרונד, ווייל די פּויערים זיינען לחלוטין ניט אַזוי פּעזק און פלייסיק ווי די יידן, און די גלחים האָבן דערפון גרויס היזק, פונדעסטוועגן טראָגן זיי דאָס געהאַרבער מיט קריסטלעכער געדולד.

אין סוף פון פאָריקן יאָרהונדערט זיינען די פאַכט־גיטער אין פוילן שרעקלעך געפאַלן — מחמת דער אומוויסנקייט פונם גרעסטן טייל פוילישע פריצים, מחמת זייער אונטערדריקן די לייבאייגענע און מחמת עס איז לגמרי ניט אָפּגעהיט געוואָרן קיין עקאָנאָמיע. ס׳איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז אַן אַרענדע, וואָס ברענגט איצט אַיין אַן ערך טויזנט פוילישע גילדן, פלעגט מען דענסטמאָל אָנגעבן א יידן פאַר צען גילדן, און דאָך האָט דער יידּ, מחמת נאָך גרעסערער אומוויסנקייט און אָפּגעלאָזנקייט, ניט געקענט שוין מער דערנערן זיך פון דער דאָזיקער שפּאַט־ביליקער אַרענדע. אָבער איין צופאַל האָט לגמרי געענדערט דעם מצב העניינים. צוויי ברידער, געקומענע פון גאַליציע, וואו די יידן זיינען בכלל א סך איבערגעשפּיצטער ווי אין ליטע, האָבן אונטערן נאָמען „דערזשאַווצעס״ אָדער הויפּט־חוכרים געקומען אין אַרענדע אַלע מאַיאָנטקעס פונם פירשט ראַדזיוויל, און מיט אומגעוויינלעכן פלייס און בעסערער פירונג פון דער ווירטשאפט האָבן זיי ניט בלויז געבראַכט דידאָזיקע גיטער אין א בעסערן

צושטאנד, נאָר זיינען אין אַ קורצער צייט אויך אַליין רייך געווָארן.

זיי האָבן געהעכערט דעם אַרענדע־פרייז, ניט אַכטנדיק אויפן ווייגעשריי פון זייערע שטאַמבריידער, און זיי פלעגן איינ־כאָנען דאָס אַרענדע־געלט פון זייערע סוב־אַרענדאַטאָרס מיט אומבארמנותדיקער שטרענגקייט. זיי פלעגן אַליין השגחה געבן אויף די פאַכט־גיטער, וואָס האָבן זיך געפונען אונטער זייער רשות, און אַז זיי פלעגן געפינען אַ סוב־אַרענדאַטאָר ליגנדיק פון פוילקייט אָדער שיכורהייט אויפן אויוון, אָנשטאָט צו אַר־בעטן און מיט פלייס און עקאָנאָמיע צו פארבעסערן זיין אַרענדע צוליב דער אייגענער טובה און לטובת דעם באַלעבאָס פון מא־יאָנטעק,—פלעגן זיי באַפעלן אַראָפצושלעפן אים פון אויוון און מיט שמיץ אים אויפצוווען פון זיין לעטאַרגישן שלאָף. אזא בא־האַנדלונג מצד די הויפט־הוכרים האָט טיף אויפגעבראַכט זייערע פאָלקסבריידער, וואָס האָבן זיי געקרוינט מיטן נאָמען טיראַנען.

דידאָזיקע טיראַניע האָט אָבער געהאַט זייער א גוטע וויר־קונג. דער אַרענדאַר, וואָס איז פריער ניט געווען ביכולת צו באַצאָלן צום געהעריקן טערמין זיינע צען גילדן אַרענדע, ניט אַריינפאַלנדיק אפריער אין קייטן, האָט איצט, אַדאַנק די נגישות פון די הויפט־חוכרים, באקומען אזא התעוררות צו ענערגישער טעטיקייט, אַז ער איז געווען אין שטאַנד פון די הכנסות פונם אַרענדירטן מאַיאָנטעק ניט בלויז מפרנס צו זיין בהרחבה זיין הויזגעזינד, נאָר חוץ דעם אויך צו באַצאָלן אָנשטאָט די צען גילדן—פיר הונדערט, פינף הונדערט און אַנדערשמאָל אַפילו טויזנט גילדן אַרענדע.

די יידן ווידער קענען אייגעטיילט ווערן אין דריי קלאַסן: אויף ניט־געלערנטע מענטשן, וואָס באַשעפטיקן זיך מיט מסחר און מיט כל המינים מלאכות און אַרבעט; אויף גע־לערנטע, וואָס מאַכן זייער תורה פאַר זייער פראָפעסיע, און אויף לומדים, וואָס גיבן אָפּ זייער לעבן נאָר אויף לערנען, פאַרנעמען זיך ניט מיט קיין שום פראָפעסיע און ווערן אויסגעהאַלטן אויפן חשבון פונם האַנדלס־אינדוסטריעלן קלאַס. דער צווייטער קלאַס

באַשטייט פון רבנים, דיינים, ראשי־ישיבות, מגידים, מלמדים וכדומה. דער דריטער קלאַס באַשטייט פון די „עילויים", וואָס מיט זייערע אויסערגעווײנלעכע כשרונות און גרויסער בקיאות און חריפות אין לערנען רופן זיי אַרויס אַ טיפן יראת־הכבוד ביי די ניט־געלערנטע; דידאַזיקע ניט־געלערנטע נעמען זיי אַריין צו זיך אין הויז, נעמען זיי פאַר איידעמס און האַלטן אויס מיט קעסט אין משך פון עטלעכע יאָר זיי און זייערע ווײַבער מיט די קינ־דער. נאָכדעם אָבער ווי עס ענדיקן זיך די באַשטימטע יאָרן פון קעסט, איז די אישה מחוייב מפרנס צו זיין איר הייליקן בטלן מיט זייערע סך קינדער (דען דער דאָזיקער קלאַס פרוכפערט זיך דווקא און מערט זיך שטאַרק), און זי האַלט נאָך דידאָזיקע שווערע שליחות אירע פאַר אַ גרויסן זכות און פאַר אַ גרויסן כבוד.

עס איז אפשר ניטאָ נאָך אַזאַ לאַנד, וואו רעליגיאָנס־פריי־הייט און רעליגיעזע שנאה זאָלן זיין אַזוי גלייך שטאַרק, ווי אין פוילן. די יידן האָבן דאָ פולע פרייהייט אָפצוהיטן זייער רעליגיע און געניסן פון אלע אַנדערע בירגערלעכע רעכט, האָבן אַפילו רעכט אויף אַן אייגענער יוריסדיקציע. פון דער אַנדער זייט איז דאָ די רעליגיעזע שנאה אַזוי שטאַרק, אַז דער עצם נאָמען יידיש איז צו שאַנד און צו שפּאָט, און דידאָזיקע כאַראַקטונג—די ירושה פונם באַרבאַרישן מיטלאַלטער—האָט זיך נאָך געהאַלטן אין מיינע צייטן, אַן ערך מיט דרייצן יאָר צוריק. דידאָזיקע כלומרשטיקע סתירה לאָזט זיך אָבער זייער גוט דערקלערן, וועז מען טראַכט זיך אַריין אינם מקור פון דער רעליגיעזער פרייהייט און פונם רעליגיעזן האַס, וואָס הערשן צוגלייך אין לאַנד. די רעליגיעזע און בירגערלעכע פרייהייטן, וואָס זיינען געגעבן געוואָרן די יידן אין פוילן, זיינען ניט קיין רעזולטאַט פון אַכטונג צו די אַלגעמיינע מענטש־רעכט, און פונקט אזוי זיינען פון דער אַנדער זייט די שנאת־הדת און די רדיפות בשום אופן ניט דער פועל־יוצא פון א קלוגער פאָליטיק, וואָס שטרעבט אָפצו־האַמען יענע אַלע עלעמענטן, וואָס קענען שעדלעך זיין פאַר דער מאַראַל און וואוילשטאַנד פון דער מלוכה. אי דאָס אי יענץ איז אַ רעזולטאַט פון פאָליטישער עם־האַרצות און פוילקייט, וואָס

הערשן אין לאַנד. היות די יידן, ניט געקוקט אויף זייערע אַלע חסרונות, זיינען גראָד די אייגנציק-נוצלעכע מענטשן אין לאַנד אויף די געביטן פון מלאכה און מסחר, איז די פוילישע נאַציע געווען געצוואונגען, בכדי צו באַפרידיקן אירע אייגענע הצטרכותן, צו געבן די יידן אַלע מעגלעכע זכיות, און דאָך האָבן פון דער אַנדער זייט די גייסטיקע אומוויסנקייט און די פוילקייט געמוזט אומפאַרמיידלעך אַרויסרופן רעליגנעזע שנאה און רדיפות.

ערשטער קאַפּיטל.

מיין זיידנס באַלעבאַטישקייט.

מיין זיידע היימאַן יוסף האָט געהאַלטן אין אַרענדע אייניקע דערפער אין שכנות פון דער שטאָט מירץ, אין די נחלאות פונם פירשט ראַדזיוויל. פאַר זיין זיצאָרט האָט ער זיך אויסגעקליבן דעם דאָרף סוקאָוויבאָרג אויפן ניעמאַן. חוץ אייניקע קליינע פויערשע הויפן, איז דאָ נאָך געווען א וואַסער־מיל, א קליינער האַפן און סקלאַדן פון סחורה פאַר די שיפן, וואָס פלעגן קומען פון דער פרייסישער שטאָט קיניגסבערג. דאָס אַלץ, וויי אויך א בריק היינטערן דאָרף און א פּאָראָם אויף דער אַנדער זייט פונם ניעמאַן, האָט געהערט צו דער צרענדע, וואָס האָט זיך דענסטמאָל געצאָלט אַן ערך טויזנט גילדן און איז געווען מיין זיידנס חזקה. דידאָזיקע צרענדע האָט אייגנעבראַכט גרויס הכנסה צוליב די סקלאַדן סחורות און צוליב דעם, וואָס זי האָט זיך געפונען אויפן גרויסן טראַקט. וואָלט מיין זיידע געווען א ענערגישער און טעטיקער מענטש און וואָלט ער געהאַט ידיעות אין הלכות עקאָנאָמיע, וואָלט ער געקענט ניט בלויז בהרחבה כפרנס־זיין זיין פאַמיליע, נאָר אויך מאַכן א גרויס פּאַרמעגן. אָבער די שלעכטע אָרדענונגען אין לאַנד און דער פולשטענדיקער מאַנגל אין אַלע נייטיקע ידיעות, ווי אַרויסצובאַקומען נוצן פון דער ערד, זיינען געווען דערצו א גרויסער שטער.

מיין זיידע האָט אַריינגעזעצט זיינע ברידער כּאַר סובּ־צרענדאָרס אין די דערפער, וואָס האָבן געהערט צו זיין פּאַכט. זיי

האָבן שטענדיק געוואוינט בײַ מײַן זײדן אין הויז, מיטן אויסרייד, אַז זײ העלפן אים כלומרשט אין זײַנע סך געשעפטן, און צום סוף יאָר האָבן זײ אפילו ניט געוואָלט באַצאָלן דאָס ארענדע־געלט, וואָס האָט פון זײ געקומט.

די בנינים, וואָס האָבן געהערט צו מײַן זײדנס פאַכט, זײַנען שוין געווען חרוב פון אַלטקייט און מ׳האָט זײ געדאַרפט רעמאָנטירן. אויך דער האָפן און די בריקן זײַנען געווען אין אַ שלעכטן צושטאַנד. אמת, לויטן ארענדע־קאָנטראַקט איז דער גוטסבאַזיצער מחוייב געווען אַלץ צו פאַרריכטן און ברענגן אַלע חרובע בנינים אין געהעריקן צושטאַנד, אָבער דער אָדון הגדול איז, ווי אַלע פוילישע מאַגנאַטן, כל ימיו געזעסן אין וואַרשע און האָט בכן ניט געקענט לייגן די געהעריקע אַכט אויף צו פאַרריכטן און רעמאָנטירן זײַנע גיטער. זײַנע פאַרוואַלטערס ווידער האָבן דער עיקר געהאַט מער אין זינען די אייגענע טובה און די פאַרבעסערונג פונם אייגענעם מצב, אײדער די פאַרבעסערונג פונם פריצס מאײַנטקעס. זיי האָבן געדריקט זייערע אונטערטאַנען דורך כל המינים שווערע שטייערן, האָבן פאַרנאַכלעסיקט די שוין אָפגעגעבענע באַפעלן פונם פירשט צו פאַרריכטן די מאײַנטקעס, און די סומעס, וואָס זײַנען דערויף באַשטימט געווען, האָבן זיי פאַרוועגדט צום אייגענעם געברויך. אמת, מיין זײדע האָט טאָג־אײַן טאָג־אויס געמאָלדן וועגן דעם די פאַרוואַלטערס און פאַרזיכערט, אַז אים וועט אוממעגלעך זײַן צו באַצאָלן די ארענדע, אויב אַלץ וועט ניט געבראַכט ווערן אין דער געהעריקער אָרדענונג, ווי דאָס פאָדערט דער קאָנטראַקט. אָבער קיין זאַך האָט ניט געהאָלפן. מ׳האָט אַפילו שטענדיק צוגעזאָגט, אָבער די הבטחות זײַנען קיינמאָל ניט ערפילט געוואָרן. דער פּועל־יוצא דערפון איז געווען, אַז לא די וואָס דער ארענדירטער מאײַנטעק איז געקומען אין אַ פולשטענדיקער ירידה, נאָר מיין זײדע האָט דערפון געליטן נאָך אַ סך אַנדערע צרות.

היות דער דאָזיקער דאָרף, ווי שוין דערמאָנט, איז געשטאַנען אויפן גרויסן טראַקט, וואו עס פאָרן דורך אַ סך מענטשן, און די בריקן האָבן זיך געפונען אין אַ שלעכטן צושטאַנד, האָט עס ניט זעלטן געטראָפן, אַז דידאָזיקע בריקן האָבן זיך געברָכן

גראָד, וועו עס זיינען איבער זיי דורכגעפאָרן פוילישע פריצים מיט זייערע סוויטעס, און פערד און רייטער זיינען אַרײַנגעפאַלן אין זומפן. אין אַזוינע פאַלן פלעגט מען געווײַנלעך אַרויספאָדערן דעם אָרעמען אַרענדאַר, מען פלעגט אים אַוועקלייגן לעבן בריק, אַקערן זיין רוקן מיט אַ פערדן־קאָפּ און איזדיעקעווען זיך איבער אים אַזוי לאַנג, ביז זיי האָבן דערפילט, אַז זיי האָבן זיך שוין צוזאַט נוקם געווען.

מיין זיידע האָט דעריבער געטאָן אַלץ, וואָס אים איז מיגלעך געווען, כדי אויף וויייטער אויסצוווייכן אַזוינע רשעות. ער האָט אַוועקגעשטעלט אויף שטענדיקער שמירה בײַם בריק אײַנעם פון זײַנע הויזלייט, וואָס האָט געדאַרפט שטעל מודיע זיין אין הויז יעדן מאָל, וועו אַ פוילישער פּריץ איז דורכגעפאָרן דעם בריק און עס האָט פאַסירט אַן אומגליק, בכדי ער זאָל קענען מיט זיין גאַנצער פאַמיליע באַצייטנס באַהאַלטן זיך אין נאָענטסטן וועלדל. אין פולן שרעק פלעגן אַלע דענסטמאָל אַוועקלויפן פון הויז, און ניט זעלטן האָבן אַלע געמוזט פאַרברענגען אַ גאַנצע נאַכט דורך אונטער פרייען הימל, ביז זיי פלעגן ערשט אויף מאָרגן אײַנציקווייז פאָרזיכטיק זיך אומקערן צוריק אַהיים.

אַזאַ שטייגער לעבן האָט געדויערט עטלעכע דורות. מיין פאָטער פלעגט אָפט דערציילן וועגן אַזאַ פאַל, וואָס האָט פאַסירט, וועו ער איז נאָך געווען אַ קינד פון אַכט יאָר. די גאַנצע פאַמיליע איז אַנטלאָפן אין איר געווײַנלעכן מקום־מקלט. מיין פאָטער אָבער, וואָס האָט דערפון גאָרנישט געוואוסט און האָט זיך געשפילט הינטערן אויוון, איז געבליבן אַליין אין שטוב. וועו דער צאָרנדיקער פּריץ מיט זיין סוויטע איז אַרײַנגעקומען אין שענק און קיינעם ניט געפונען, אויף וועמען אויסצוגיטן כל חמתו, האָט ער געהייסן דורזוכן אַלע ווינקעלעך, ביז מ׳האָט סוף־כל־סוף געפונען מיין פאָטער הינטערן אויוון. דער פּריץ האָט אים געפרעגט, צי ער וויל טרינקען בראַנפן. און אַז ער האָט זיך אָפגעזאָגט, האָט דער פּריץ זיך צעשריען: „אויב דו ווילסט ניט טרינקען קיין בראַנפן, זאָלסטו טרינקען וואַסער!״ ער האָט געהייסן תיכף כרעגגען אַ פולן עמער וואַסער און האָט מיט שמיץ פון אַ בייטש

געצוואונגען מיין פאָטער אים אינגאַנצן אויסצוטרינקען. נאַטירלעך האָט מיין פאָטער פון דער דאָזיקער מעשה באַקומען "קדחת רביעית", ווָאס האָט געדויערט כּמעט א גאַנץ יאָר און לגמרי אונטערגעגראָבן זיין געזונט.

א ענלעכע מעשה האָט געטראָפן, ווען איך בין געווען א קינד פון דריי יאָר. אַלע זיינען זיך צעלאָפן פון הויז, און דאָס דינסטמיידל, ווָאס האָט מיך געטראָגן אויף די הענט, האָט זיך אויך געאַיילט צו אַנטלויפן. און אז זי האָט דערזען, אז די משרתים פונם אָנגעקומענעם פריץ יאָגן זיך נאָך איר, האָט זי זיך דערשראָקן און געגומען לויפן נאָך שנעלער, און אין גרויס אַיילעניש און שרעק מיך אַרויסגעלאָזן פון די הענט. איך בין געבליבן ליגן אויף דער ערד ביים וועלדל און ביטער געווויינט, ביז א פאַרבייגייענדיקער פויער האָט מיך צום גליק אויפגעהויבן און מיך געגומען צו זיך אין הויז. ערשט נאָכדעם, ווען אַלץ האָט זיך שוין געהאַט צוריק באַרוִקט און די פאַמיליע איז שוין געווען גאָר קומען צוריק אַהיים, האָט זיך די דינסט דערמאָנט, אז זי האָט מיך לויפנדיק פאַרלאָרן, און האָט אויסגעבראָכן אין א יאָמערלעכן געווויין און געבראָכן די הענט. מ'האָט מיך אומעטום געזוכט און ניט געקענט געפינען, ביז צום סוף איז געקומען דער פויער פון דאָרף און מיך צוריקגעבראַכט צו מיינע עלטערן.

אין אַזויגע פאַלן פלעגט מען ניט בלויז איבערלעבן שרעק און מהומה, נאָר אויך ליידן היזקות, דען דער פריץ און זיינע לייט פלעגן צעראַבירן דאָס הויז, ווָאס איז געווען פאַרלאָזן פון זיינע אייגנווויינער. זיי פלעגן אויסטרינקען ביר, בראַנפן און מעד, וויפיל זיי האָבן נאָר געקענט אַריינגעמען אין זיך, און אַן אַנדערשמאָל פלעגט זייער רציחה דערגיין אַזוי ווייט, אז זיי פלעגן עפענען די שפונטן פון די פעסער און אַרויסלאָזן די משקאות ביזן לעצטן טראָפן; תּבואה און עופות פלעגן זיי צוגענומען און אַוועקפירן מיט זיך א. אַ. ו.

ווען מיין זיידע וואָלט ניט געווען קיין עקשן און, אָנשטאָט צו משפטן זיך מיטן שטאַרקערן פון זיך, בעסער דערליטן דיזאָזיקע אומגערעכטיקייט און דעם דערמאָנטן בריק בעסער רעמאָנ-

טירט אויף אייגענע הוצאות, וואָלט ער געקענט אויסמיידן דידאָזיקע אַלע רשעות און צרות. ער האָט זיך אָבער תמיד באַרופן אויף זיין קאָנטראַקט, און דער פּאַרוואַלטער האָט געשפּאָט פון זיין אומגליק.

איצט עטלעכע וועכטער וועגן דער אינעוויניקסטער וויכטשאַפט פון מיין זיידן. דער לעבנס־שטייגער, וואָס ער האָט געפירט אין זיין הויז, איז געווען זייער פשוט. די יערלעכע הכנסה פון די אַקערפעלדער, לאָנקעס און גרינסגערטענער, וואָס האָבן געהערט צו זיין אַרענדע, איז געווען עד בלי די ניט בלויז פאַר די אייגענע הצטרכותן פון דער פאַמיליע, נאָר אויך פאַר דעם בירבריז און פאַר דער בראַנפּנבערענערייַ; ביי אים איז אַפילו יערלעך אי׳בערגעבליבן אַ סך תבואה און היי צום פאַרקויפן. זיין בינענצוכט איז געווען איבערגענוג פאַר זיין מעדבריוערייַ. אַחוץ דעם האָט ער נאָך געהאַט אַ סך בהמות.

די הויפּט־מאכלים אין הויז זיינען באַשטאַנען אין גראָבן קאָרנברויט געמישט מיט קלייַען, אין מילכיקע שפּייזן און אין שפּייזן פון מעל און גאָרטנגרינסן; פליישיקע מאכלים פלעגן זיין אַ זעלטנהייט. בגדים האָט מען געטראָגן פון שלעכטן ליין און גראָבן טוך. נאָר די פרויען האָבן זיך געקליידט אַ ביסל בעסער, און אויך־מיין פאָטער, וואָס איז געווען אַ תלמיד־חכם, האָט געמוזט פירן אַן אַנדער שטייגער לעבן.

די מצוה פון הכנסת־אורחים איז דאָ אָפּגעהיט געוואָרן זייער שטאַרק. ווען אַ ייד פלעגט דורכפאָרן דורך דעם דאָזיקן אָרט (און דאָס פלעגט טרעפן אַלע ווייל), ווייל די געגנט איז געווען זייער אַ באַלעבטע און יידן פלעגן דאָ אין זייערע אייגענע פורן אומפאָרן שטענדיק פון אָרט צו אָרט), פלעגט ער מוזן פאַרקערן אין קרעטשמע, און מען פלעגט אים גלייך מקבל פּנים זיין פאַרן הויז מיט אַ גלעזל בראַנפן; מיט דער רעכטער האַנט פלעגט מען אים געבן שלום און מיט דער לינקער—דאָס גלעזל משקה. נאָכדעם האָט זיך דער אורח געדאַרפט וואַשן די הענט און זעצן זיך צום טיש, וואָס איז געווען תמיד געגרייט.

פונדעסטוועגן וואָלט דאָס אויסהאַלטן זיין גרויסע פאַמיליע

און דידאָזיקע בריטע גאַסטפריינדלעכקייט ניט געקענט האָבן קיין באַזונדערע וויכטיקונג אויף דער פאַרגעניגונג פון מיין זיידנס וואוילשטאַנד, ווען ער וואָלט נאָר דערביי אייגנעפירט אין הויז אן אויסגערעכנטערע וויכטשאפט. ער האָט אָבער געלעבט אָן חשבון, און דאָס איז געווען דער מקור פון זיין אומגליק.

אין קליניקייטן איז מיין זיידע דווקא געווען נאָך כּמעט צו שפּאָרזאַם און האָט דעריבער פאַרזען וויכטיקערע זאַכן. ער האָט, למשל, געהאַלטן פאַר אַן אויסברענגעריי צו געברויכן אין הויז וועקסענע אָדער חֲבֶּבנע ליכט; אָנשטאָט דעם האָט מען גע־ מוזט ניצן דינינקע קינעלעך, וואָס איין עק פלעגט מען אַריינ־ שטעקן אין וואַנט און דעם אַנדערן פלעגט מען אָנצינדן. ניט זעלטן פלעגן דערפון אַרויסקומען שריפות און אַ סך היזקות, וואָס קענן זיי זיינען די הוצאות אויף ליכט געווען אַ נישטיקייט.

די שטוב, וואו מ׳האָט געהאַלטן בּיר, בראַנפן, מעד, הע־ רינג, זאַלץ און אַנדערע סחורות, וואָס האָבן געהאַט אַן אָפּגאַנג טאָג־טעגלעך אין קרעטשמע, האָט ניט געהאַט קיין פענסטער, נאָר פּשוט עפענונגען, וואָס דורך זיי פלעגט אַרייַנקומען ליכט. דאָס האָט ניט זעלטן גערייצט די מאַטראָסן און די בּעלי־עגלות, וואָס פלעגן זיך אויפהאַלטן אין קרעטשמע, אַריינצוכאַפּן זיך אין דער דאָזיקער שטוב און אָן געלט אָנצוטרינקען זיך מיט בראַנפן און מיט מעד. עס פלעגט טרעפן אָפילו נאָך ערגערס: ניט איינמאָל האָבן דידאָזיקע שיכורע העלדן, מחמת מורא געכאַפט צו ווערן, בּיים מינדסטן געוויש געמאַכט די פליטה, ניט פאַרמאַכנדיק די צאַפּנס פון די געעפנטע פעסער, אַרויסגעשפרונגען דורך די לע־ כער, דורך וואַנען זיי זיינען אַריין, און געלאָזן די משקאות רי־ גען אויף דער דיל. אויף אזא אופן האָבן זיך ניט זעלטן אויס־ געגאָסן גאַנצע פעסער בראַנפן און מעד.

די שפּייכלערס האָבן ניט געהאַט קיין געהעריקע שלעסער און פלעגן זיך פאַרשליסן מיט הילצערנע ריגלען. דעריבער, און באַזונדערס מחמת דידאָזיקע שפּייכלערס זיינען געווען אַ ביסל דערווייטערט פון דער הויפּט־וואוינונג, האָט יעדערער געקענט נעמען פון דאָרטן אַלץ, וואָס זיין הארץ האָט נאָר געגלוסט,

אפילו אַוועקפירן גאַנצע פורן תּבואה. די שטאַלן פון די שפּסן האָבן אומעטום געהאַט לעכער, דורך וואַנען וועלף מוּנם נאָענטן וואַלד האָבן געקענט אַרײַנדרינגען אַהין און באַקוועם פאַרצוקן שאָף, וויפיל זיי האָט זיך נאָר געוואָלט.

די קי פלעגן זיך זייער אָפט אומקערן פון די פיטער־פלעצער מיט לייַדיקע אייטערס. לויט דעם אָבערגלויבן, וואָס האָט דאָרטן געהערשט, האָט מען אין אזוינע פאַלן געזאָגט, אז די מילך איז אָפגענומען געוואָרן ביי די בהמות דורך א כישוף — א צרה, וואָס „קענן איר קען מען גאָרנישט טאָן".

מיין באָבע, א גוטע פשוטע פרוי, פלעגט אָפט, א מידע פון אירע שווערע אַרבעטן אין דער הויז־ווירטשאפט, זיך לייגן שלאָפן אין די קליידער אויפן אויוון, מיט פולע קעשענעס געלט, קיינמאָל ניט צו וויסן וויפיל. דאָס האָט אויסגענוצט די דינסט און פלעגט אויסלייַדיקן דער באָבעס קעשענעס אויף העלפט. דאָך האָט מיין באָבע זעלטן באַמערקט די גנבה, סיידן וועז די דינסט האָט איבערגעכאַפט די מאָס.

דידאָזיקע אַלע צרות וואָלט מען דאָך געקאָנט לייכט אויס־מיידן: מ׳האָט נאָר געדאַרפט פאַרריכטן די בנינים, די פענסטער, די לאָדנס און די שלעסער; געהעריק השגחה געבן אויף די פיל פאַרשיידענע עסקים, וואָס זיינען געווען שייך צו דער ארענדע, ווי אויך פירן א געניעין דין־וחשבון פון דער הכנסה און הוצאה. אָבער וועגן דעם האָט מען קיינמאָל ניט געטראַכט. און פאַר־קערט, אין קלייניקייטן איז מיין זיידע שטרענג קאַרג געווען: אז מיין פאָטער — א מענטש א תלמיד־חכם און אייניקערמאַסן א דערצויגענער אין שטאָט — פלעגט זיך באַשטעלן א רבנישן בגד, וואָס מ׳האָט דערצו נייטיק געהאַט א שטאָף אַן עטוואָס שענערן ווי געווייגלעך, — פלעגט מיין זיידע ניט דורכלאָזן דעם פאַל און האַלטן א לאַנגע מוסר־דרשה וועגן די הבלים פון עולם־הזה.

— אונזערע אָבות, — פלעגט ער דענסטמאָל זאָגן, — האָבן פון אזוינע נייַ־מאָדישע מלבושים ניט געוואוסט, און זיי זייַנען דאָך געווויס פרומע לייט געווען. און דו פאָדערסט נאָר פון

מיר אַ קאַטלאָגענעם לייבסערדאַק, לעדערנע הויזן, און דווקא מיט קנעפּ, און נאָך אַזוינע שיינע קליידער. דו ווערסט דאָך מיך סוף־כל־סוף נאָך ברענגען צו בעטלבריט, איך וועל נאָך איבער דיר אין קייטן אַוועק. אָך, איך אָרעמער, אומגליקלעכער מענטש! וואָס וועט פון מיר ווערן?

מיין פאָטער האָט זיך דענסטמאָל באַרופן אויף די רעכט און פריווילעגיעס פון די תּלמידי־חכמים, האָט אויסערדעם אויך דערווייזן, אַז ביי אַ גוט אייגעאָרדנטער באַלעבאַטישקייט איז נאָר ניט וויכטיק, צי מ'לעבט עטוואָס בעסער אָדער פשוטער, און אַז מיין זיידנס אומגליק קומט נאָר ניט דערפון, וואָס ער פאַר־לעבט צופיל, נאָר דערפון, וואָס איבער אָפּגעלאָזנקייט ברענגט ער, אַנדערע זאָלן אים באַראַבוון. דאָס האָט אָבער אויך מיין זיידן ניט געמאַכט קיין אייגדרוק. ער האָט ניט געקאָנט ליידן קיין שום נייע אייגפירונגען, — בכן האָט אַלץ געמוזט בלייבן ביים אַלטן.

מיין זיידן האָט כּמעט אין זיין וואוינאָרט געהאַלטן פאַר אַ רייכן מאַן, און ער וואָלט טאַקע באמת געקענט זיין אַ גביר, אויב ער וואָלט נאָר פאַרשטאַנען אויסצונוצן די גוטע געלעגן־הייטן. דערביבער האָבן אים אַלע מקנא געווען און אים פיינט געהאַט, אַפילו זיין אייגענע פאַמיליע; זיין פריץ האָט אים פאַר־לאָזן; די פאַרוואַלטערס האָבן אים בעדריקט אויף טריט און אויף שריט מיט וואָס זיי האָבן נאָר געקענט, אַפילו זיינע אייגענע בני־בית און משרתים האָבן אים, ווי פרעמדע, אָפּגענארט און באַגנבעט. בקיצור, ער איז געווען דער אָרעמסטער גביר אין דער גאַנצער וועלט.

דערצו האָבן אים געטראָפן נאָך גרעסערע אומגליקן, וואָס איך קען זיי דאָ ניט פאַרשווייגן. דער רוסישער פּאָפּ אין יענעם דאָרף איז געווען זייער אַ נאַרישער און אומוויסנדער מענטש, וואָס האָט קוים געקענט לייענען און שרייבן. ער איז שטענדיק געזעסן אין קרעטשמע, געזויפן בראַנפן צוזאַמען מיט די פויערים, זיינע צאן־קדשים, און אַלעמאָל געהייסן פאַרשרייבן אויפן חשבון, קיינמאָל נאָר ניט טראַכטנדיק צו באַצאָלן דעם חוב. מיין זיידן

איז דאָס סוף־כל־סוף דערעסן געוואָרן, און ער האָט באַשלאָסן אים כּער ניט צו געבן אויף באָרג. דער פּאָפּ איז דערפון אויפּ־געבראַכט געוואָרן און האָט געזומען טראַכטן נאָר וועגן נקמה.

ער האָט באַלד ווירקלעך געפונען א מיטל אויסצופירן זיין פלאַן פון נקמה, וואָס איטלעכער אָרנטלעכער מענטש וועט געוויס אויפשוידערן פון אים, אָבער די גלחים אין פוילן אין יענער צייט פלעגן אים זייער אָפט אויסנוצן. דאָס איז דער מיטל פון ע ל י ל ת־ד ם. מיין זיידע האָט געזאָלט באַשולדיקט ווערן אין דערמאָרדן א קריסט און ווערן אָנגעקלאָגט אין קרימינעלן גערייכט. דאָס איז געשען אויף אזא אופן: אין דער אומגעגנט פון דעם דאָרף האָט געוואוינט א קריסט א יענער, וואָס פלעגט כּאַגען ביים ניעמאַן ביבערס, און ער פלעגט אַמאָל ברענגען ביי־בערס געהיים־צו פּאַרקויפן מיין זיידן (דען דער ביבערפאַנג איז געווען א קיניגלעכע רעגאַליע, און אלע געפאַנגענע ביבערס האָט מען געמוזט אָפּשיקן אין הויף). איינמאָל איז דער דאָזיקער יעגער געקומען צו מיין זיידנס הויז אין האַלבער נאַכט, האָט אָנגעקלאָפּט אין טיר און געהייסן ארויסרופן מיין זיידן. ער האָט אים געוויזן א פולן זאַק, וואָס איז געווען גאַנץ שווער אויפצוהייבן, און געזאָגט מיט א געהיימנישפולער מינע:

— דאָ האָב איך דיר געבראַכט א וואויל שטיק.

מיין זיידע האָט געוואָלט אָנצינדן פייער, באַקוקן דעם ביבער און דורכקומען מיטן פויער וועגן מקח. אָבער דער פויער האָט געזאָגט, אז דאָס אַלץ איז ניט נייטיק, אז מיין זיידע קען איבערלאָזן ביי זיך דעם ביבער און וועגן מקח וועלן זיי שוין מושווה ווערן שפעטער. מיין זיידע האָט ניט חושד געווען קיין שום בייז, האָט געזומען דעם זאק אומגעעפנט, אוועקגעלייגט אָן א זייט און צוריק געלייגט זיך שלאָפן. ער האָט אָבער קוים באַוויזן ווידער אַיינצושלאָפן, ווי מ׳האָט אים ווידער אויפגעוועקט מיט א געקלאַפּערי און גרויס לאַרעם.

דאָס איז געווען דער דערמאָנטער פּאָפּ מיט עטלעכע פויערים פון דאָרף, און זיי האָבן תיכף אָנגעהויבן מאַכן אין הויז אוגטערזוכונגען אין אַלעווינקעלעך. זיי האָבן געפונען דעם זאק,

און מיין זיידע האָט שוין געציטערט פֿאַרן רעוולטאַט, ווייל ער האָט ניט אַנדערש געגלויבט, אַז דאָס האָט מען אויף אים גע־מסרט בײַם הויף פֿאַר זײַן געהייבען האַנדל מיט ביבערס, וואָס ער האָט איצט ניט געקענט לייקענען. ווי גרויס איז אָבער גע־וען זײַן שרעק, וועז מ׳האָט געעפענט דעם זאַק און אָנשטאָט אַ ביבער האָט מען דאָרטן געפונען אַ טויטן קערפֿער.

מ׳האָט מיין זיידן גלייך געבונדן די הענט אויף הינטן, אויף די פֿיס אים אָנגעטאָן קאַנדאַלן, אים אַרויפגעוואָרפן אויף אַ פֿור און געבראַכט אין שטאָט מירץ, וואו מ׳האָט אים איבערגע־געבן אין קרימינאַל־גערעכט. דאָ האָט מען אים געשמידט אין קייטן און אַיינגעזעצט אין אַ פֿינסטערער תּפֿיסה.

בײַם פֿאַרהער איז מיין זיידע באַשטאַנען אויף זײַן אומ־שולד, האָט דערצײלט געוויי מיט אַלע פֿרטים אַלץ, וואָס ס׳איז געשען, און האָט געזעצלעך געפֿאָדערט, דער ריכטער זאָל אַרויס־רופן אויף פֿאַרהער אויך דעם ביבער־פֿאַנגער. אָבער אין ערגעץ האָט מען דעם יעגער שוין ניט געקענט געפֿינען, — ער איז שוין געווען איבער אַלע בערג. מ׳האָט אים געזומען זוכן אומעטום. אָבער דער בלוטדאָרשטיקער קרימינאַל־ריכטער, וואָס אים איז דערווייל לאַנגווייליק געוואָרן צו וואַרטן, האָט דריי מאָל געפֿיניקט מיין זיידן מיט אַכזריותדיקסטע עינויים, בכדי צו צווינגען אים זיך מודה צו זיין אויף זינד, וואָס ער האָט ניט געטאָן. מיין זיידע איז אָבער געבליבן פעסט בײַ דאָס זיניקע, אַז בשייכות צום טויטן קערפֿער איז ער לגמרי אומשולדיק.

צום סוף האָט מען געפונען דעם ביבער־פֿאַנגער. לכתחילה האָט ער געלייקנט שטיין און בנין, נאָר נאָכדעם ווי מ׳האָט אויך אויף אים אָנגעוועדט דעם מיטל פון פֿיניקונג, האָט ער זיך תּיכף מודה געווען אין אַלץ. ער האָט אויסגעזאָגט, אַז ער האָט מיט אייניקער צייט צוריק געפונען דעם דאָזיקן בר־מינן אין וואַסער און האָט אים געבראַכט אין דאָרף צום באַגראָבן. אָבער דער פּאָפּ האָט צו אים געזאָגט:

— באַגראָבן אים וועט מען ניט פֿאַרזאָמען. דו ווייסט, אַז די יידן זיינען אַ טורר־ומורהדיק פֿאָלק, און דעריבער זיינען זיי

אויף אייביק פאַרשאַלטן. זיי האָבן געקרייציקט אונזער האַרן יעזוס קריסטוס, און נאָך עד היום זוכן זיי קריסטלעך בלוט, וואו זיי קענען נאָר געפינען, לכבוד זייער פסח, וואָס זיי האָבן באַשטימט צום אָנדענק פון דעם דאָזיקן נצחון. זיי דאַרפן האָבן דאָס בלוט צו זייערע כצות. בכן וועסטו טאָן אַ גאָטסכאַרכטיקע זאַך, אויב דו וועסט קענען אונטערווארפן דעם דאָזיקן טויטן קערפער אין הויז פון דעם דאָזיקן פאַרשאָלטענעם יידן דעם אַרענדאַר. דו וועסט, אמת, מוזן אַנטלויפן פון דאַנען, אָבצוי מיט דיין פאַך וועסטו אומעטום קענען דיין וועלטל באַשטיין.

נאָכדעם ווי דער פויער האָט זיך אויף אַזאַ אופן מודה געווען, האָט מען אים אָפגעשמיסן מיט ריטער און מיין זיידן האָט מען באַפרייט. דער פּאָפּ אַבער איז געבליבן ווייטער פּאָפּ.

צום אייביקן אָנדענק פון דער דאָזיקער ישועה, וואָס מיין זיידע איז ניצול געוואָרן פון טויט, האָט מיין פאָטער אָנגעטריבן אין העברעיש אַ מין עפּאָפּעע, דורכגעפלאָכטן מיט לירישע געזאַנגען, וואו עס ווערט דערציילט די גאַנצע געשעניש און סיווערט באַזונגען גאָטס חסד. עס איז אויך געוואָרן צו אַ חוק, אַז דער דאָזיקער טאָג פון ישועה זאָל אַלע יאָר געפייערט ווערן אין אונזער משפחה און דערביי זאָל מען פאָרלייענען דידאָזיקע עפּאָפּעע, פונקט ווי מען לייענט אום פורים די מגילה.

צווייטער קאַפּיטל.

די ערשטע זכרונות פון מיין קינדהייט.

אויף אַזאַ אופן האָט מיין זיידע אָפּגעלעבט אינם וואוינאָרט פון זיינע אָבות אַ סך יאָרן. דידאָזיקע אַרעגדע איז געווען אַזוי ווי אַן אייגנטום פון דער פאַמיליע. אויפן יסוד פונם יידישן גע־זעץ פון „חזקה", דאָס הייסט פונם אייגנטומס־רעכט אויף אַ נחלה, וואָס אַ ייד האָט געהאַלטן אָן הפסקות דריי יאָר, — אַ געזעץ, וואָס ווערט רעספעקטירט אויך ביי די קריסטן אין דער דאָזיקער געגנט, — האָט קיין אַנדער ייד ניט געטאָרט אויסדינגען דידאָ־זיקע אַרענדע דורך אַ הוספה אויף דאָס אַרענדע־געלט, דען דאָס האָט געקענט אַרויפציען אויף אים אַ שרעקלעכן חרם. און כאָטש די אַרענדע איז געווען פאַרבונדן מיט אַ סך זאָרג און שווער־קייטן און ס׳איז אַפילו אויסגעקומען צו ליידן פון געוואַלד־מעשים, האָט זי אָבער פון דער אַנדער זייט געגעבן גרויס הכנסה. מיין זיידע האָט געקענט ניט בלויז אַליין לעבן ווי אַ נגיד, נאָר אויך רייך פאַרזאָרגן זיינע קינדער.

זיינע דריי טעכטער האָט ער חתונה געמאַכט מיט וואויל מענטשן און געגעבן זיי אַ נדן כיד הגביר. זיינע צווי זין, מיין פעטער משה און מיין פאָטער יהושע, האָבן אויך חתונה גע־האַט, און היות ער איז שוין אַלט געווען און זייער אָפּגעשוואַכט פון צרות, וואָס ער איז אויסגעשטאַנען אין לעבן, האָט ער אי־בערגעגעבן צו פירן די הויז־ווירטשאַפט זיינע ביידע זין צוזאַמען. אָבער ביידע ברידער האָבן זיך לחלוטין אונטערשיידט לויט זיי־

ערע טעמפעראַמענטן און נטיות,—מיין פעטער משה איז געווען שטאַרק געבויט אין קערפער און שוואַך אין גייסט, און מיין פאָטער איז געווען דער פולשטענדיקער היפך פון אים, — און זיי האָבן ניט געקענט גוט האַרמאָנירן צווישן זיך. דעריבער האָט מיין זיידע איבערגעגעבן מיין פעטער אַן אַנדער דאָרף און מיין פאָטער האָט ער איבערגעלאָזן בייַ זיך. נאָר אַזוי ווי מיין פאָטער איז געווען א תלמיד־חכם און האָט ניט איבעריקס געטויגט צו פירן די וויזלעכע געשעפטן, האָט ער בלויז געפירט די חשבונות, געשלאָסן אָפמאַכן, געפירט פראָצעסן און דגל. מיין מוטער איז, פאַרקערט, געווען זייער א לעבעדיקע טיכטיקע פרוי און פעיק צו כל המינים געשעפטן. זי איז געווען פון נידעריקן וואוקס און אין יענער צייט נאָך זייער יונג.

איין אַנעקדאָט קען איך דאָ ניט אַריבערגיין בשתיקה, ווייל דאָס איז געווען די ערשטע ערינערונג פון מיין קינדהייט. איך בין דעמסטמאָל אַלט געווען אַן ערך דריי יאָר. די סוחרים, וואָס האָבן זיך בייַ אונז שטענדיק אויפגעהאַלטן, און באַזונדערס די "שאַפארעס", דידאָקע "איידלליט", וואָס האָבן זיך באַשעפטיקט מיט טראַנספאָרטירן שיפן און מיט אַינקויפן און ליווערן סחורה פאַר די גרויסע פירמעס,—האָבן מיך זייער ליב געהאַט פאַר מיין לעבעדיקייט און געטריבן מיט מיר כלערליי שפאַס.

דידאָזיקע לוסטיקע אדונים האָבן מיין מוטער געגעבן א צונעמענישׂ "קוצא" (אויף פויליש—א קליינגעוויקסיקער זשערעבטשיקל) פאַר איר קליינעם וואוקס און ספריטנעקייט. און היות איך האָב אָפט געהערט, ווי מ׳רופט זי אַזוי, און ניט געוואוסט די באַדייטונג פון דעם וואָרט, האָב איך צו איר אויך געפרופן: "מאַמע קוצא". מיין מוטער האָט עס מיר פאַרווערט און געזאָגט, אַז גאָט באַשטראָפט דעם, וואָס רופט זיין מוטער "מאַמע קוצא". איינער פון דידאָזיקע שאַפאַרעס, פאַן פילינצקי, פלעגט אַלע טאָג קומען צו אונז אין הויז טרינקען טיי און האָט מיך צוגעצויגן צו זיך דערמיט, וואָס ער פלעגט מיר אַמאָל געבן א שטיקל צוקער. איינמאָל א פרימאָרגן, וועז איך בין, ווי געווייגלעך, צוגעגאַנגען צום טיש, וואו ער האָט געטרונקען טיי, צו באַקומען

דאָס שטיקל צוקער, האָט ער צו מיר געזאָגט, אַז ער וועט מיר געבן אַ שטיקל צוקער נאָר בתנאי, אויב איך וועל זאָגן „מאַמע קוצאַ". אָבער אַזוי ווי מיין מוטער איז דאָ דערבי געווען, האָב איך ניט מסכים געווען דאָס צו טאָן. דאַן האָט ער אַ וואונק געטאָן צו מיין מוטער, זי זאָל אַרויסגיין אין אַ דערבייַקן צימער. בשעת זי איז שוין געווען אַרויסגאַנגען, בין איך צוגעגאַנגען צו אים און געזאָגט אויפן אויער: „מאַמע קוצאַ". ער האָט אָבער פון מיר געפאָדערט, איך זאָל עס זאָגן בקול רם, און ער האָט מיר פאַרשפּראָכן צו געבן אַזויפיל שטיקלעך צוקער, וויפיל מאָל איך וועל עס זאָגן הויך. דאַן האָב איך געזאָגט: „דער פּאַן פילייצקי ווייל, איך זאָל זאָגן „מאַמע קוצאַ", אָבער איך וויל ניט זאָגן „מאַמע קוצאַ", ווייל גאָט באַשטראָפט דעם, וואָס זאָגט „מאַמע קוצאַ",—און האָב באַקומען מיינע דריי שטיקלעך צוקער.

מיין פאָטער האָט אייגנעפירט אין הויז אַ שענערן שטייגער לעבן, באַזונדערס, ווייל ער האָט געהאַנדלט מיט קיניגסבערג און פרייסן, וואו ער האָט געהאַט די מעגלעכקייט צו זען אַלערהאַנט שיינע און נ־צלעכע זאַכן. ער האָט זיך אייגנעשאַפט אין שטוב צינענע און מעשענע געשיר. מ׳האָט אָנגעהויבן בעסר צו עסן און שענער זיך צו קליידן ווי פריער. אפילו מיך האָט מען געקליידט אין פּאַרשיידנפאַרביק צייג.

דריטער קאַפּיטל.

הויזלעכע דערציונג און זעלבסטבילדונג.

אויפן זעקסטן יאָר פון מיין לעבן האָט מיין פאָטער אָנגע־הויבן מיט מיר צו לערנען חומש: „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ" (אין אָנהייב האָט גאָט באַשאַפן דעם הימל און די ערד). דאָ האָב איך איבערגעריסן מיין פאָטער און אים געפרעגט: „אָבער, טאַטע, ווער האָט גאָט באַשאַפן?"

פאָטער: גאָט איז פון קיינעם גיט באַשאַפן, גאָט איז גע־ווען פריער פון אַלע אייביקייטן.

איך: איז ער אויך געווען פאַר צען יאָרן?

פ.: געוויס, ער איז געווען אויך פאַר הונדערט יאָרן.

א.: אויב אַזוי, איז גאָט שוין אַלט אפשר טויזנט יאָר?

פ.: חלילה, גאָט איז אייביק געווען.

א.: אָבער ער האָט דאָך איינמאָל געמוזט געבאָרן ווערן?

פ.: ניין, נאָרעלע! גאָט איז געווען אייביק און אייביק.

דער ענטפער האָט מיך, אכת, ניט באַפרידיקט, אָבער איך האָב געטראַכט ביי זיך, אַז דער טאַטע ווייס עס געוויס בעסער ווי איך, בכן מוז איך דערמיט מספים זיין.

אין דער ערשטער יוגנט, בעת דער שכל איז נאָך אומאַנט־וויקלט און דער כוח הדמיון האָט, פאַרקערט, אין רעכטן בליען, איז דערדאָזיקער געדאַנקענגאַנג פאַר אונז זייער נאַטירלעך.

דער שכל זוכט בלויז צו באַגרייפן, צו באַנעמען, דער כוח־הדמיון אָבער — ערומצונעמען אַלץ, ד. ה. דער

שכל זוכט בלויז צו פארשטיין דעם אופן, ווי אזוי די זאך איז אנטשטאנען, ניט אכטנדיק דערויף, צי מיר קענען זיך וויירקלעך פארשטעלן אין אונזער פאנטאזיע די זאך, וואס דער אופן פון איר אנטשטייונג איז אונז באקאנט,—אדער ניט. דער כוח־הדמיון, פארקערט, זוכט ארומצונעמען אין א גאנצן בילד די זאך, וואס דער אופן פון איר אנטשטיין איז אונז באקאנט. למשל, אן אומענדלעכע ריי צאלן, וואס גייט אין פרא־גרעסיע לויט א באשטימטן געזעץ, איז פארן שכל פונקט אזא וויירקלעך עקסיסטירנדיקע זאך (וואס באזיצט לויט דעם דא־זיקן[1]) געזעץ, באשטימטע אייגנשאפטן), ווי אן ענדלעכע ריי צאלן, וואס פרא־גרעסירט אויך לויט דעם דאזיקן געזעץ. דער כוח־הדמיון אבער האלט פאר א וויירקלעך עקסיסטירנדיקער זאך דווקא די ריי צאלן, וואס האט א סוף, דען די אומענדלעכע קען ער ניט תופס זיין ווי א גאנצע זאך.

דידאזיקע באטראכטונג האט אין אסך יאר ארום, בעת איך האב פארברא־כט אין ברעסלע, ביי מיר געשאפן א געדאנק, וואס איך האב ארויסגעזאגט אין אן ארטיקל און געווינן דעם פראפע־סאר גארווע,—א געדאנק, וואס אנטהאלט אין זיך דעם יסוד פון קאנטס פילאסאפיע, כאטש איך האב דעמאלט פון דער דאזיקער פילאסאפיע נאך גארנישט געוואוסט. איך האב דעם דא־זיקן רעיון ארויסגעזאגט אן ערך אויף אזא אופן: די מעטאפיזיקער פאלן אומפארמיידלעך אריין אין א סתירה מיט זיך אליין. דער געזעץ, אז אלץ האט א ענוגנדיקן גרונד אדער א סיבה[2]), איז, ווי דער פילאסאף לייבניץ אליין האט אנערקענט (ער איז זיך דא סומך אויף ארכימעדס עקספערימענט מיט דער וואגשאל)[3],—

1) מאטעמאטישן.

דער איבערז.

2) געזעץ פון קייטלונג אדער השתלשלות פון די סיבות: דער פועל־יוצא האט געהאט א סיבה, די סיבה איז געווען א פועל־יוצא פון א פריערדיקער סיבה, און אזוי אן א סוף (אין־סוף). דאס איז אייגנטלעך אויך דער געזעץ פון צוהאלוציע.

דער איבערז.

3) דער רעזולטאט פון ארכימעדס עקספערימענט איז געווען דער הידרא־

א רעזולטאט פון דערפארונג; אבער על־פי דערפארונג געפינט מען גראד, אז איטלעכע זאך האט איר סיבה, — בכן איז לאגיש, אז ווייל יעדע זאך האט איר סיבה, איז ניטא א זאך, וואס זאל זיין די ערשטע סיבה, ד. ה. אזא, וואס האט ניט קיין שום סיבה. אויב אזוי, טא וי קענען די מעטאפיזיקער פון דעם דא־זיקן זאץ ארויסדרינגען די עקסיסטענץ פון אן ערשטער סיבה?

נאכדעם האב איך געפונען דידאזיקע טענה אין קאנטס פילאסאפיע א סך בריייטער דערקלערט. דא ווערט אנגעוויזן, אז די סיסטעם פון סיבות אדער די פארם פון היפאטעטישע זאצן[1], וואס דורך איר קענען מיר געפינען די קעגנזייטיקע פארהעלטע־נישן פון די געגנשטאנדן אין דער נאטור, פארגלייכנדיק דאס פריערדיקע מיטן שפעטערדיקן, דאס אומקלארע מיטן קלארן, — אז אט די סיסטעם קען אפריאָרי געברויכט ווערן בלויז אין ענינים פון דערפארונג. די ערשטע סיבה, — וואס אנטהאלט א פול־שטענדיקע אומענדלעכע ריי סיבות און אנטהאלט בכן פאקטיש א סתירה, ווייל דאס אומענדלעכע קען קיינמאל ניט ווערן פול־שטענדיק, — איז ניט קיין ענין פארן שכל, נאר א אידעע פון דער מענטשלעכער פארנונפט, אדער, לויט מיין אייגענער טעאריע, א פיקציע פונם כוח־הדמיון, וואס באנוגנט זיך ניט מיט דער בלויזער דערקענטעניש פונם געזעץ[2], נאר זוכט תופס צו זיין

סטאטישער געזעץ, אז א קערפער, וואס איז ארויפגעלאזן אין וואסער, ווערט־אן אין זיין וואג אזויפיל, ווייפיל עס וועגט דער היקף פונם וואסער, וואס איז ארויס־געשטויסן געהאלן דורכן קערפער.

דער איבערזיצער.

1) היפאטעזע — א השע־ה, וואס ווערט געמאכט צו דער־קלערן דער־שיינונגען אויפן גרונד פון ניט פולשטענדיקע ראיות און מוז באשטעטיקט ווערן דורך פאקטן פון דער וירקלעכקייט. קומט זי אין א סתירה מיט דער דערפא־רונג, פאלט זי אף וי אן אומווייסנשאפטלעכע. היפאטעטישע זאצן הייסן אזעלכע, וואס באשטייען פון א תנאי און אויספיר. למשל: אויב עס איז דא A, איז דא אויך B.

דער איבערזיצער.

2) געזעץ פון סיבות.

דער איבערזיצער.

אין איין בילד די פּאַרשיידנאַרטיקע דערשיינונגען, וואָס זיינען אונטערוואָרפן דעם געזעץ, כאָטש דאָס בילד גופא איז סותר יעדעם געזעץ.

אַן אַנדערש מאָל האָב איך געלייענט אין חומש די געשיכטע מיט יעקבן און עשָׂון. מיין פֿטער האָט מיר דערביי ציטירט אַ תלמודישע אגדה בזה הלשון: יעקב און עשו האָבן צווישן זיך צעטיילט אַלע גיטער פון דער וועלט. עשו האָט זיך אויסגעקליבן די גיטער פון עולם הזה און יעקב — די גיטער פון עולם הבא. און היות מיר שטאַמען פון יעקבן, מוזן מיר זיך אָפּוואָגן פון יעדווידער פּרעטענזיע אויף די פּאַרבייגייענדיקע גליקן פון דער נאַרישער וועלט.

דערויף האָב איך מיך אָפּגערופן מיט כּעס, אַז עס וואָלט קליגער געווען, אויב יעקב וואָלט בעסער אויסגעקליבן די גיטער פון דער וועלט.

דערויף האָט מיר מיין פֿאָטער, צום באַדויערן, געענטפערט: „דו ביסט אַ פּאַרדאָרבענער יונגז!" און תּיכף נאָך די וועטער מיך נאָך מכבד געווען מיט אַ פייערדיקן פּאַטש. מיינע ספקות זיינען, אמת, דערמיט ניט אָפּגעשאַפט געוואָרן, עס האָט אָבער געווירקט, איך זאָל אַנטשוויגן ווערן.

אייגנטלעך איז צו אונז געקומען אין דאָרף דער פירשט ראַזויוויל, אַ גרויסער ליבהאָבער פון יאַכט, צוזאַמען מיט זיין טאָכטער (וואָס האָט שפּעטער חתונה געהאַט פּאַרן פירשט ראַוואָצקי) און מיט זיין סוויטע, בכדי בייצוווינען די יאַכט אין דער געגנט.

נאָך מיטאָג איז די יונגע פירשטין צוזאַמען מיט אירע הויפדאַמען, קאַמערדינער און לאַקייען אַריין אָפּרוען זיך גראָד אין דעם צימער, וואו איך בין געזעסן הינטערן אויוון. איך בין נשתומם געוואָרן זעענדיק די גרויסע פּראַכט און דעם גלאַנץ פון דעם הויפישן פּערסאָנאַל, אַריין אין התּפּעלות פון זיער שיינקייט פון די אויסטערלישע פּאַרשוינען און פון זייערע מיט זילבער און

גאָלד אויסגעהאַפּטע קליידער, און מיינע אויגן האָבן ניט געקענט זיך אָנזעטיקן פון זען. אויסער זיך פון פרייד, האָב איך אויסגעשריען: „אוי, ווי שיין!“ אין דער רגע איז גראָד אָנגעגאַנגען מיין פאָטער, וואָס האָט דאָס געהערט, און בכדי מיך צו באַרויקן און באַפעסטיקן אין די פרינציפן פון אונזער אמונה, האָט ער מיר אַיינגערוימט אין אויער: „נאַרעלע! אויף יענער וועלט וועט די דוכסל (די פירשטין) בייַ אונז די פּעטשערע (דעם אויוון) הייצן“. מ׳קען זיך גאָרנישט פאָרשטעלן, וואָס פאַר אַ געפילן דידאָזיקע דערקלערונג האָט ביי מיר אַרויסגערופן. פון איין זייט האָב איך געגלויבט מיין פאָטער און האָב כיך זייער געפרייט מיטן צוקינפטיקן גליק אין גן־עדן; אָבער אין דערזעלבער צייט האָב איך זייער מיטלייד געהאַט מיט דער אָרעמער פירשטין, וואָס איר איז, נעבעך, באַשערט פאַרמשפט צו ווערן אויף אַזאַ בזיונותדיקער ארבעט. פון דער אַנדער זייט אָבער האָט עס מיר בשום אופן זיך ניט געלייגט אויפן שכל, אז דידאָזיקע שיינע און רייכע פירשטין, אויסגעפוצט אין אזא פרעכטיקן קאָסטיום, זאָל הייצן דעם אויוון ביי אַן אָרעמען יידן. דאָס האָט מיך אַרייַנגעבראַכט אין א גרויסער פאַרלעגנהייט, ביז עס האָט זיך מיר נזדמן געווען א שפיל, וואָס האָט מיר אַרויסגעשלאָגן פון קאָפּ דידאָזיקע געדאַנקען.

פון מיין קינדהייט אָן האָב איך געהאַט א גרויסע נטיה אויף א פּעיקייט צום צייכענען. כאָטש אין מיין פאָטערס הויז איז מיר קיינמאָל ניט אויסגעקומען צו זען קיין ווערק פון דער דאָזיקער קונסט, אָבער אויפן שׂער־בלאַט פון אייניקע העברעישע ספרים האָב איך געפונען האָלצשניט פון פלאַנצן, פייגלעך וכדומה. דידאָזיקע פּאָליטיפאַזשן זיינען מיר זייער געפעלן געווארן און איך האָב מיך געמומען קאָפירן זיי מיט א שטיקל קרייט אָדער קייל. באַזונדערס האָט פאַרשטאַרקט אין מיר דידאָזיקע נטיה א העברעישער פאַבלבוך, וואו די ווירקנדיקע פערסאָנאַזשן (די בעלי־חיים) ווערן פאָרגעשטעלט דורך אַזוינע האָלצשניצונגען. איך האָב אָפּגעקאָפירט אַלע פיגורן מיט דער גרעסטער ענויקייט. מיין פאָטער האָט, אמת, באַוואונדערט מיין פעיקייט צו דעם, דאָך האָט ער צוגלייך

אויך געשריבן אויף מיר בזה הלשון: „ווילסט גאָר ווערן א מאָ־לער? דו מוזט לערנען גמרא און ווערן א רב! וועד עס פאַר־שטייט גמרא, דער פאַרשטייט אַלץ".

דידאָזיקע תשובה און פּעיקייט צו דער מאָלערקונסט האָט זיך ביי מיר אַרויסגעווויזן אזוי שטאַרק, אז, וועז איך האָב נאָר געקאָנט, פלעג איך מיך אַרויסגנבענען פון דער היים, אַוועקגיין אין פּריצס פּאַלאַץ אין דאָרף ה.. וואוהין מיין פּאָטער האָט זיך געהאַט אַריבערגעקליבן, און כ׳פלעג דאָרטן קאָפּירן די פּיגורן פון די שיינע טאַפּעטן פון די ווענט. דער פּאַלאַץ איז שטענדיק געשטאַנען לייִדיק, ווייל דער פּריץ האָט ערגעץ אַנדערשוואו גע־ווואוינט און איז זעלטן געקומען אַהער אויף א באַזוך.

איינמאָל אין ניטן ווינטער האָט מען מיך דאָ אין א זאַל גע־פונען א האַלב פאַרפראָרענעם שטיין פּאָר א וואַנט. אין איין האַנט האָב איך געהאַלטן פּאַפּיר (ווייל אין צימער איז קיין מעבל ניט געווען) און מיט דער אַנדער האַנט האָב איך אַראָפּגעצייכנט די פּיגורן פון דער וואַנט. און דאָך משפט איך איצט וועגן זיך, אַז אויב מען וואָלט דענסטמאָל אַנטוויקלט מיינע פּעיקייטן אויף דעם געביט, וואָלט איך געוואָרן א גרויס סער כאָלער, אָבער מיינע ווערק וואָלטן זיך ניט אויסגעצייכנט מיט קיין ענווקייט, ד. ה. איך וואָלט מיט לייכטקייט אָנגעוואָרפן די הויפּט־שטריכן פון א בילד, אָבער ביי מיר וואָלט ניט געקלעקט קיין געדולד געוווי און פאַרענדיקט עס אויסצואַרבעטן.

מיין פּאָטער האָט אין זיין לעבנצימער געהאַט אַן אַלמער מיט ספרים. ער האָט מיר, אמת, פאַרווערט צו לייענען אַלע אַנ־דערע ספרים. אויסער דעם תלמוד, אָבער דאָס האָט ניט געהאָלפן. היות מיין פּאָטער איז סיזוב צייט געווען פאַרעפּאָקט מיט הויזלעכע ענינים, האָב איך אויסגענוצט דידאָזיקע צייט.

מיט נייגעריקייט האָב איך מיך א נעם געטאָן צום אַלמער, דורכגעבלעטערט אַלע ספרים, און אזוי ווי איך האָב שוין גאַנץ גוט פאַרשטאַנען העברעיש, האָב איך אין אייניקע ספרים באַקו־מען מער אינטערעס ווי אין תלמוד.

און דאָס איז געווען גאַנץ נאַטירלעך. אויסער דער אָפּטיי־
לונג פון יוריספרודענץ, זיינען די איבעריקע אָפּטיילונגען פון
תלמוד טרוקן און אומפֿאַרשטענדלעך פֿאַר אַ קינד. קענען דען
פֿאַר אַ קינד האָבן אַ אינטערעס די דינים וועגן קרבנות, וועגן
רייניקונג און טבילות, וועגן כּשר און טריף, וועגן ימים־טובים
א. אַז., וו., וואו ס׳ווערן דורכגעפירט שאַרפע פלפּולים מיט דער
דינסטער דיאַלעקטיק אָפּט וועגן גאַנץ אומוויכטיקע זאַכן? למשל:
מיט וויפיל וויסע אָדער שוואַרצע האָר ווערט פסול די פּרה
אדומה? וועלכע זיינען די סימנים פון הויטקראַנקהייטן און די
מיטלען פון זייער רייניקונג? וועלכע קליידער האָט אָנגעטאָן דער
כּהן־גדול פריער און וועלכע שפּעטערע? — און נעמט איצט און
פֿאַרגלייכט דידאַזיקע מַטעמים, וואָס מען שטאָפּט מיט זיי די
יוגנט ביז צום דערעסן, מיט געשיכטע, וואו עס ווערט אויף
אַ באַלערנדיקן און אָנגענעמען אופן איבערגעגעבן וועגן נאַטיר־
לעכע געשעענישן, אָדער מיט דער וויסנשאַפט וועגן דעם בנין
פון דער וועלט, וואָס פֿאַרבייטערט אונזערע בליקן אויף דער
נאַטור און ברענגט אַריין דעם גאַנצן וועלטאַל אין אַ וואויל
אַיינגעאָרדנטע סיסטעם, א. דגל., — פֿאַרגלייכט דאָס אַלץ
און זייט מסכּים, אַז איך בין אין מיין אויסוואַל געווען גע־
רעכט.

פון אַלע ספרים, וואָס איך האָב געפונען ביי מיין פאָטער,
זיינען מיר אַמבעסטן געפעלן געווען די וויטער אויסגערעכנטע:
אַ העברעישע כראָניק „צמח דוד" (די שפּראָצונג פון דוד) פונם
באַרימטן פּראָגער רב־הכולל ר׳ דוד גאַנז, וואָס איז אויך גע־
וען דער מחבר פון אַן אַסטראָנאָמישן בוך, וואָס וועגן אים ווערט
גערעדט וויטער, — אַ מענטש זייער אַ קלוגער און געשעצטער,
וואָס האָט געהאַט דעם כבוד באַקאַנט צו זיין מיטן גרויסן אַסטרא־
נאָם טיכאָ די בראַהע און כּיט אים צוואַמען צו מאַכן אַסט־
ראָנאָמישע אָבסערוואַציעס אויף דער קאָפּענהאַגענער אָבסער־
וואַטאָריע; דעם „יוסיפון", וואָס מען שרייבט אים צו על־פּי
טעות צו יוסף פלאַוויוס; אַ געשיכטע פון די רדיפות אויף די יידן

אין שפּאַניע און פּאָרטוגאַליע), און אַ ספר איבער אַסטראָנאָמיע, וואָס האָט מיך צוגעצויגן מער ווי אַלץ.

דאָ[2]) האָט זיך פּאַר מיר געפּנט אַ נייע וועלט, און איך האָב מיך אַרויפגעוואָרפן אויף דעם בוך מיט דער גרעסטער תשוקה און התמדה.

שטעלט אייך פּאָר אַ זיבניאָריק קינד, וואָס האָט נאָך קיינמאָל גאָרנישט געזען און געהערט וועגן די ערשטע יסודות פון מאַטעמאַטיק, און אים איז פלוצלונג אַרייַנגעפאַלן אין האַנט אַן אַסטראָנאָמישער חיבור, וואָס האָט צוגעצויגן זיין גאַנצע אויפמערקזאַמקייט, אָבער קיינער קען אים ניט געבן וועגן דעם קיין שום אָנווייזונגען (מיין פּאָטער האָב איך ניט געטאָרט אויסזאָגן מיין תשוקה צו חכמה, און חוץ דעם איז ער גאָר ניט געווען בּיכולת צו געבן וועלכע סיאיז ידיעות); ווי האָט דאָס געמוזט צעפלאָמען זיין גייסט, וואָס האָט געלעכצט נאָך וויסנשאַפט! און די רעזולטאַטן האָבן דאָס נאָכדעם קלאָר אַרויסגעוויזן.

היות איך בין נאָך דאַן אַ קינד געווען און די צאָל בעטן אין מיין פּאָטערס הויז איז געווען זייער מצומצם, האָט מען מיר דערלויבט צו שלאָפן מיט מיין אַלטער באָבען אין איין בעט (וואָס איז געשטאַנען אין דעם דערמאָנטן לערנצימער). און אַזוי ווי איך האָב געמוזט דעם גאַנצן טאָג אָפּגעבן זיך מיט לערנען גמרא און ניט געטאָרט אַפילו אין האַנט נעמען קיין שום אַנדער ספר, האָב איך די נעכט באַשטימט פאַר מיינע אַסטראָנאָמישע באַטראַכטונגען.

בכן, איז אַלעמאָל, וועז די באָבע פלעגט זיך לייגן שלאָפן, פלעג איך מיר אָנצינדן אַ פרישע קינעלע, פלעג מיך שנעל אַ לאָז טאָן צום אַלמער און אַרויסנעמען פון דאָרטן מיין געליבטע אַסטראָנאָמיש בוך. די באָבע האָט, אמת, דערפאַר אויף מיר גע-

---

[1]) דאָ מיינט דער מחבר, משמעות, דעם „עמק הבכא" פון ר' יוסף הפּהן.

דער איבערז.

[2]) אינם אַסטראָנאָמישן בוך.

דער איבערז.

שריפן, ווייל איר איז, געבעך, געווען קאלט צו שלאָפן אין בעט אַליין, אָבער איך האָב ניט געאכט דערוויך און האָב ווייטער געלערנט מיט התמדה, ביז עס האָט אויסגעברענט די גאַנצע קיענעלע.

נאָכדעם ווי איך האָב אַזוי געארבעט עטלעכע נעכט, האָב איך צום סוף באַקומען א באַגריף וועגן דעם הימל-געוועלב און פֿאַרשטאַנען די אָנגעצייכנטע קרייזן, וואָס זיינען ציגעטראַכט געוואָרן אויף צו דערקלערן די אַסטראָנאָמישע דערשיינונגען. דאָס איז געווען אָנגעצייכנט אין בוך בלויז אין איין אייניקיקער פיגור, און כדי בעסער צו פאַרשטיין די פאַרשיידנאַרטיקע קרייזן, וואָס קענען אין א פלאַכקייט-פיגור געצייכנט ווערן נאָר אין גראָדע ליניעס, האָט דאָך דער מחבר געגעבן דעם לעזער א גוטע עצה— ענטוועדער זיך אייגנצושאַפן א רעכטן גלאָבוס, אָדער אַליין זיך צו מאַכן א ספערא-ארמילארים[1]).

איך האָב בכן געפֿאָלגט די עצה און זיך געגומען כאַכן אַזא ספערא-אַרמילאַריס פון געפלאָכטענע ריטער. נאָכדעם ווי איך האָב דיזאַויקע אַרבעט פאַרענדיקט, בין איך ערשט געווען ביכולת צו פאַרשטיין דאָס גאַנצע בוך. אָבער אַזוי ווי איך האָב מיך געמוזט היטן, מיין פאָטער זאָל זיך ניט דערוויסן פון דער דאָזיקער באַשעפטיקונג מיינער, האָב איך אַלע נאכט פאַרן שלאָפן גיין באַהאַלטן מיין ספערא-אַרמילאַריס אין א ווינקל הינטערן אַלמער.

---

1) ספערא-ארמילארים האָט געהייסן אן אפּאראט, וואָס איז אין אלטערטום געפֿרויכט געווארן אין דער פּאָרם פון א זאַמלונג רינגען, וואָס האָבן פאָרגעשטעלט די וויכטיקסטע בויגנס פון דער הימלישער ספערע: דעם עקוואַטאָר, די עקליפטיק (פלומרשטיקע קרייז-ליניע אויפן הימל, וואָס איבער איר קומט פֿאָר, לויטן טעותדיקן גלויבן פון די אוראַלטע אַסטראָנאָמען, די יאַריקע באַוועגונג פון דער זון צרום דער ערד) א. אַנד., און די באַוועגונג פון די הימלישע קערפערס, דער עיקר פון דער זונענסיסטעם. אין געוויסע פרטים פאַרבייט דער דאָזיקער אפּאראט א גלאָבוס, נאָר אין היינטיקער צייט איז ער ערויסגעשטויגן געווארן דורך די פינקטלעכערע אינסטרומענטן.

דער איבערז.

מיין באָבע, וואָס האָט עטלעכע מאָל באַערקט, ווי איך בין אינגאַנצן פאַרטיפט אין לייענען און פון צייט צו צייט וואַרף איך בליקן אויף עפעס א קויל, אַ געפלאָכטענע פון ריטער אין דער פאָרם פון א נעץ, — איז שטאַרק צעשראָקן געוואָרן. זי האָט געגלויבט ניט אַנדערש, אַז איר אייניקל איז פון זינען אַראָפּ.

זי האָט דעריבער געפונען פאַר נייטיק מודיע צו זיין וועגן דעם מיין פאָטער און האָט אים געוויזן דעם אָרט, וואו איך פלעג באַהאַלטן מיין מאַגישן אינסטרומענט. מיין פאָטער האָט תיכף פארשטאַנען, וואָס דאָס באַטייט. ער האָט געגומען אין האַנט דעם גלאָבוס און מיך געפרופן צו זיך. אַז איך בין געקומען, האָט ער זיך צו מיר געוענדט מיט אָט די ווערטער:

— וואָס האָסטו זיך דאָס געמאַכט פאַר א שפיל-צאַצקע?

איך: דאָס איז א כדור[1]).

פ.: וואָס באַטייט דאָס?

איך האָב אים דערקלערט דעם געבויך פון אַלע קרייז-ליניעס צום פארשטיין די דערשיינונגען פון הימל.

מיין פאָטער איז אפילו געווען א גרויסער למדן אין דער תורה, אָבער צו וויסנשאפטן האָט ער ניט געהאט קיין באַזונדערע פעיִקייטן,—בכן האָט ער ניט געקענט באַנעמען אַלץ, וואָס איך האָב אים געוואָלט דערקלערן. באַזונדערס האָט אים געוואונדערט די פאַרגלייכונג פון מיין ספערא-ארמילאַריס מיט דער פיגור, וואָס אין בוך, און ווי פון גראָדע ליניעס האָבן זיך געקענט בילדן קרייז-ליניעס. אָבער ער האָט דערשפירט, אַז איך ווייס דעם ענין קלאָר.

ער האָט אפילו אָנגעשריען אויף מיר, וואָס איך האָב עובר געווען אויף זיין פאַרבאָט ניט צו פארנעמען זיך מיט קיין שום אַנדער זאַך אויסער תלמוד, פונדעסטוועגן האָט ער זיך אין האַרצן געפרייט, וואָס זיין יונגער זון איז, פּן א לערער און

---

1) כַּדּוּר — אויף העברעיש א גלאָבוס.

אָן שום פאַרבילדונג, פון זיך אליין געווען בכוח דורכצוארבעטן אַ גאַנץ ווערק פון אַ וויסנשאַפט. און דערמיט האָט זיך פאַרענדיקט דער גאַנצער פראָצעס.

פערטער קאַפּיטל.

די חדרים. די פרייד פון זיי דערלייזט צו ווערן איז גורם אַ קראַנקהייט אין אַ פוס.

מיין עלטערן ברודער, יוסף, און מיך האָט מען אַוועקגעשיקט אין חדר אין דער שטאָט מירץ. מיין ברודער, ווָאס איז אַלט געווען אַן ערך צוועלף יאָר, איז אָפּגעגעבן געוואָרן צום דענסטמאָל בּאַרימטן מלמד ר' יאָסל, בּיי וועמען ער איז אויך געווען אויף קעסט. דער דאָזיקער ר' יאָסל איז געווען אַ שרעק פאַר אַלע יונגעלייט, אַ שטראָף פון גאָט. ער האָט באַהאַנדלט זיינע תּלמידים מיט אומדערהערטער אכזריות, האָט זיי פאַרן קלענסטן חטא געשמיסן בּיז בלוט, ניט זעלטן אָפּגעריסן אַן אויער אָדער אויסגעשלאָגן אַן אויג. און ווען נאָכדעם פלעגן צו אים קומען די עלטערן פון די געליטענע און פאָדערן אַ דערקלערונג, פלעגט ער אָן נשיאות פּנים, רייך צי אָרעם, ווַארפן אין זיי שטייגער אָדער ווָאס עס האָט זיך אים געמאַכט אונטערן האַנט און יאָגן זיי מיט זיין שטעקן פון זיין הויז איבערן גאַס ביז זייער ווואוינונג. אַלע, ווָאס האָבן בּיי אים געלערנט, זיינען דעריבּער געוואָרן אָדער אידיאָטן אָדער לומדים מופלגים.

איך בין דענסטמאָל אַלט געווען בלויז זיבן יאָר, און בין דעריבּער אָפּגעגעבן געוואָרן צו אַן אַנדער מלמד.

דאָ געפין איך פאַר נייטיק צו דערציילן ווען אַ פאַל, ווָאס ווייזט פון איין זייט די קראַפט פון בּרידערלעכער ליבע און

פון דער אַנדער זייט—דעס גייסטיקן צושטאַנד פון אַ קינד, וואָס שוועבט צווישן האָפענונג אויף אַ כאַרלייכטערונג פון זיין שווערן מצב און צווישן שרעק, דער מצב זאָל נאָך ניט ערגער ווערן. איך בין איינמאָל געקומען פון הדר מיט פאַרווייניגט אויגן, וואָס איז געווויס געווען ניט אָן אַ גרונד. מיין ברודער האָט עס באַמערקט און האָט ביי מיר געפרעגט די סיבה. לכתחילה האָב איך מיך געקוענקלט אים צו דערציילן, אָבער צום סוף האָב איך געזאָגט: „איך ווייס דער פאַר, וואָס מ׳טאָר ניט אויסזאָגן פון חדר". מיין ברודער האָט מיך זייער גוט פאַרשטאַנען, איז זייער אויפגעבראַכט געוואָרן אויף מיין רבין און האָט געוואָלט ניין אויסגיסן אויף אים כל הכתוב. איך האָב אָבער אים געבעטן דאָס ניט צו טאָן, ווייל מ׳קען דערוואַרטן, דער רבי זאָל באַשטראָפן פאַרן עצם אויסזאָגן פון חדר.

איצט וועל איך אַייך עטוואָס דערציילן וועגן דעם מהות פונם חדר איבערהויפט. דער חדר איז געווויינלעך אַ קליינע ענגע דירה פול מיט רויך, און די קינדער זיינען צעזייט און צעשפרייט טיילווייז אויף די בענק, טיילווייז אויף דער הוילער ערד. דער מלמד זיצט אויפן טיש אין אַ שמוציקן העמד, האַלט צווישן די פיס אַ שאָל, וואו ער רייבט מיט אַ גרויכן שטעקן שמעקטאַבאַק, און קאָמאַנדירט מיטן שטעקן אין דערזעלביקער צייט זיין פאָלק, די באַהעלפערס מאַכן זייערע איבונגען מיט די קינדער איטלעכער אין זיין ווינקל און באַהאַנדלען זיי פונקט אַזוי דעספּאָטיש, ווי דער מלמד אַליין. פון דעם פרישטיק, מיטאָג א. אַז. וו., וואָס מען פלעגט שיקן די קינדער אין חדר, פלעגן דידאָזיקע פאַרשוינען צונעמען דעם גרעסטן טייל פאַר זיך; אַן אַנדערש מאָל פלעגן די אָרעמע קינדער דערפון אפילו גאָרנישט באַקומען און פלעגן נאָך מוזן שווייגן מחמת מורא פאַר נקמה מצד דידאָזיקע אַכזרים. אין אָט דידאָזיקע חדרים זיינען די קינדער געווען פאַרשפאַרט פון פרימאָרגן ביז אין אָוונט און האָבן גאָר ניט געהאַט קיין פרייע רגע, אויסער פרייטאָג און ראש־חודש נאָך האַלבן טאָג.

וואָס שייך דעם עצם לימוד, פלעגט מען לייענען עברי־

גראָד אויסלערנען גאַנץ גוט. דערפאַר אָבער גייט צו דער סדר־הלימוד פון דער העברעישער שפראַך זייער משונהדיק. דקדוק ווערט אין חדר ניט געלערנט, נאָר די קינדער מוזן דערגיין די געזעצן פון דער שפראַך דורכן לערנען תנ"ך און פאַרטייטשן די פסוקים אויף יידיש, פונקט ווי, למשל, אַ מענטש פון המון בייַ די אומות העולם לערנט אויף זייער אַן אומפולשטענדיקן אופן אויס די גראַמאַטיק פון זיין מוטערשפראַך בלויז דורכן רעידן אַליין. ס׳איז אויך ניטאָ קיין ווערטערבוך פון דער העברעישער שפראַך. בכן הייבט מען אָן מיט די קינדער תיכף צו לערנען חומש. און היות דער חומש איז אַזוי־פיל סדרות, וויפיל ווָאכן ס׳איז דאָ אין יאָר (בכדי מ׳זאָל די חמשה חומשי תורה, וואו מען לייענט אַלע שבת אין שול אַ סדרה, קענען פאַרענדיקן אין משך פונם יאָר), ווערן אַלע ווָאך געלערנט בלויז די ערשטע עטלעכע פסוקים פון דער ערשטער פרשה פון דער ווָאך, און דאָס פאַרטייטשט דער מלמד אויף אַ פאַרקריפלטן אופן קעגן אַלע גראַמאַטיקאַלישע געזעצן פון דער שפראַך. און אַנדערש קען עס אויך גאָרניט זיין. דאָס העברעישע ווערט איבערגעזעצט און דערקלערט אויף דער מוטערשפראַך; די יידישע מוטערשפראַך אין פוילן איז אָבער אָרעם און פול גראַמאַטיקאַלישע פעלערן, — בכן מוז די העברעישע שפראַך, וואָס ווערט דורך איר געלערנט, אויך נאַטירלעך איבערגעגעבן ווערן אויף אַ קרומען און אומפינקטלעכן דרך. אויף אַזאַ אופן באַקומט דער תלמיד פונקט אַזוי ווייניק ידיעות פון דער שפראַך, ווי פונם עצם אינהאַלט פונם חומש. חוץ דעם האָבן די חכמי התלמוד אָנגעבונדן אָן תנ"ך כל המינים לערנען און דרשות. דער אומוויסנדער מלמד גלויבט אָבער באמונה שלמה, אַז די לעגענדעס און דרשות זיינען דאָס דער ווירקלעכער פשט פון די פסוקים און קיין אַנדער זין האָבן זיי ניט, און דער תלמיד גלויבט זיין רבין און דער אמתער פשט בלייבט אים אומבאַקאַנט און אומפאַרשטענדלעך. למשל, אין ספר בראשית שטייט: „וישלח יעקב מלאכים אל עשו אחיו" (און יעקב האָט געשיקט שלוחים צו עשו זיין ברודער),—איז די תלמודיסטן, וואָס האָבן געלעכצט נאָך נפלאות, געפעלן געווָארן צוצוגעבן, אַז דידאָזיקע שלוחים זיינען געווען

מלאכים. דען כאָטש דאָס וואָרט „מלאכים" באַטייט אין העברעיש אויך שלוחים, פונדעסטוועגן האָבן דידאָזיקע וואונדערזוכער בעסער אויסגעקליבן די באַדייטונג מַלְאָכִים אין ענגן זין פון וואָרט, מחמת די באַדייטונג שלוחים אַנטהאַלט דאָך אין זיך קיין וואונדער ניט. דער תלמיד גלויבט, אַז דאָס וואָרט „מלאכים" באַטייט ניט אַנדערש ווי הימלישע וועזנס, און די נאַטירלעכע באַדייטונג פונם וואָרט (שלוחים) גייט ביי אים פאַרלאָרן. בלויז דעם, וואָס שטודירט אַליין די ספרי דקדוק און די גראַמאַטיש־קריטישע פירושים אויף תנ״ך, למשל, דעם רד״ק (ר׳ דוד קמחי) און דעם אבן עזרא (וואָס דער רוב לומדים לערנט זיי ניט), קען ביס־לעכווייז געלינגען צו דערלערנען די העברעישע שפראַך און צו פאַרשטיין דעם ריכטיקן פשט פון תנ״ך.

אַזוי ווי די קינדער זיינען פאַרמשפט אָפצוחושכן זייערע בליענדיקע יאָרן אין אַזא גיהנום פון א שול, איז לייכט זיך פאָרצושטעלן, מיט וואָס פאַר א פרייד און אַנטציקונג זיי וואָרטן אויף זייער באַפרייונג. מיך און מיין ברודער פלעגט מען אַלע־מאָל אויף די גרויסע ימים־טובים אָפנעמען אַהיים, און בעת איינער פון אַזוינע פרייליכע נסיעות האָט פאַסירט א פאַל, וואָס האָט זיך פאַר מיר געענדיקט זייער ביטער. איינמאָל פאַר שבועות איז אונזער מוטער געקומען אין דער שטאָט, וואו מיר האָבן געלערנט, אַיינצוקויפן פאַרשיידענע זאַכן פאַר די הצטרכותן פון הויז. און נאָך איר ענדיקן אירע עסקים האָט זי אונז מיטגענומען אַהיים. דער בעדאַנק וועגן דער באַפרייונג פון חדר און דער אויסזען פון דער שיינער נאַטור, וואָס וויזט זיך אין דער דאָזיקער צייט אַרויס אין איר בעסטער פראַכט, האָבן אונז אַריינגע־בראַכט אין אַזא פרייד און התפעלות, אַז מיר האָבן זיך אַריינ־געווארפן אין אַלערליי הפקרותדיקע שטיפערייען. אַז די פור איז געווען שוין ניט וויַיט פון אונזער דאָרף, איז מיין ברודער אַרויס־געשפרונגען פון וואָגן און האָט געגומען לויפן צופוס. איך האָב געוואָלט נאָכמאַכן דעם דאָזיקן געוואַגטן שפרונג פון מיין ברו־דער, איך האָב אָבער צום אומגליק ניט געהאַט גענוג כוח דער־צו. שפרינגענדיק בין איך דעריבער אַראָפגעפאַלן און געבליבן

ליגן האַרט לעבן דעם וואָגן, אַזוי אַז מיינע פיס זיינען אויסגע־
קומען צווישן די רעדער און א ראָד איז אַריבערגעפאָרן איבער
מיין לינקן פוס און אים שרעקלעך צעקוועטשט. מ׳האָט מיך גע־
ברַאכט אַהיים קוים א לעבעדיקן. מיין פוס איז געוואָרן אַיינ־
געצויגן און איך האָב אים גאָר ניט געקאָנט באַוועגן.

מ׳האָט זיך וועגן דעם בּאַראַטן מיט א יידישן דאָקטאָר.
כאָטש ער האָט ניט שטודירט אין קיין אוניווערסיטעט און האָט
ניט פאַרטיידיקט קיין דיסערטאַציע, נאָר ער האָט זיינע מעדיצי־
נישע ידיעות זיך דערוואָרבן בלויז דינענדיק בּיי א דאָקטאָר און
האָט דורכגעלייענט אייניקע מעדיצינישע ביכער אין דער פּויל־
שער שפּראַך,—פונדעסטוועגן איז ער געווען זייער א גוטער און
פּראַקטישער דאָקטאָר און האָט מיט גרויס הצלחה קורירט זיינע
פּאַציענטן. ער האָט געוואָגט צו מיינע עלטערן: „איך האָב איצט
ניט בּיי זיך קיין צוגעגרייטע רפואות (דען די אַפּטייק איז געווען
קרוב צוואַנציק מייל ווייט פון דעם אָרט) און איך קען דעריבער
ניט פאַראָרדענען קיין מיטלען לויט די געזעצן פון מעדיצין, דאָך
וואָלט איך אַייך אויף דער הייסער מינוט גערָאטן צו געברויכן א
לייכטן הויזמיטל. זאָל מען טויטן א הונט און אַרײַנלייגן דעם
קראַנקן פוס אין זיינע געדערים עטלעכע מאָל,—וועט געווים קו־
מען א פאַרלייכטערונג". מ׳האָט געפאָלגט זיין עצה און דער רע־
זולטאַט איז געווען ווי געוואונטשן, אַזוי אַז אין אייניקע וואָכן
אַרום האָב איך ווידער געקענט באַוועגן מיין פוס און טרעטן מיט
אים אויף דער ערד, און ביסלעכווייז בין איך אינגאַנצן געזונט
געוואָרן.

איך דענק, אַז עס וואָלט ניט שלעכט געווען, ווען די מע־
דיצינער וואָלטן אויפמערקזאם געוואָרן אויף אַזוינע הויזמיטלען,
וואָס מען געברויכט מיט גוטן ערפאָלג אין די געגנטן, וואו עס
זיינען ניטאָ קיין געהעריקע דאָקטוירים און אַפּטייקן. עס וואָלט
אַפילו ניט געשאַדט צו דעם צוועק צו מאַכן אַהין ספּעציעלע עקס־
קורסיעס. איך וויים א מאַסע ביישפילן אַזוינע, וואָס מ׳קען זיי
בשום אופן ניט אַוועקמאַכן מיט דער האַנט. דאָך איז עס צו מיין
ענין ניט שייך, און איך קער זיך אום צוריק צו מיין געשיכטע.

פינפטער קאַפּיטל.

מיין משפחה פֿאַלט אַריין אין אַ גרויסן אומ־
גליק, און אַן אַלטער דינער, אַ קריסט, ווערט
פֿאַר זיין געטרייַשאַפֿט צו זיין יידישן באַלע־
באָס באַגראָבן „קבורת חמור".

ווי שוין דערמאָנט, האָט מיין פֿאָטער געפירט מסחר מיט קיניגסבערג אין פרייסן. איינמאָל האָט ער דאָ געקויפט אייניקע טונען זאַלץ און הערינג און אויפגעלאָדן אויף א שיף פונם פירשט ראַדזיווויל. אַז ער איז געקומען אהיים און האָט געוואָלט אַראָפּנעמען זיינע סחורה, האָט דער פֿאַרוואַלטער פון שיף ש א כ נ א, א פוילישער פּריץ, געלייקנט שטיין און ביין: ער האָט גאָר פון מיין פֿאָטער קיין שום סחורה ניט באַקומען. האָט מיין פֿאָטער אים געוויזן דעם שטר־קבלה אויף דער סחורה, וואָס ער, דער פֿאַרוואַלטער, האָט אים אַליין אַרויסגעגעבן, — האָט דער פּריץ אַרויסגעריסן די קוויטאַנציע פון מיין פֿאָטערס האַנט און אַרײַנגעוואָרפן זי אין פּייער. מיין פֿאָטער האָט פֿאַר זיך קיין אַנדער אויסוועג ניט געפונען, ווי נאָר צו פֿאַרפירן וועגן דעם א פּראָצעס, וואָס האָט געדאַרפט פֿאַרשלינגען א סך צייט און הוצאות, אָבער ער איז געצוואונגען געווען אָפּצולייגן אים ביזן קומענדיקן יאָר, ווייל ער האָט געמוזט געשעפטסהאַלב פֿאָרן נאָך אַמאָל קיין קיניגסבערג. דאָ האָט מען אים אין פּאָשלינע־אַמט,

לויט זיין בקשה, אַרויסגעגעבן אַ באַשטעטיקונג, אַז ער האָט
ווירקלעך אויפגעלאָדן די אויבנדערמאָנטע סחורה אויפן פירשט
רַאַדזיווילס שיף אונטער דער פאַרוואַלטונג פון דעם פּאַן שאַכנאַ.
אויפן יסוד פון דער דאָזיקער באַשטעטיקונג איז דער פאַרוואַלטער
אַרויסגערופן געוואָרן אין ערייכט, אָבער ער האָט ניט געפונען
פאַר נייטיק צו מעלדן זיך, און מיין פאָטער האָט געוואונען דעם
פּראָצעס אין דער ערשטער, צוויטער און דריטער אינסטאַנץ.
אָבער ביים דעמאָלסטיקן שלעכטן צושטאַנד פון דער פוילישער
יוסטיץ איז מיין פאָטער ניט געווען ביכולת צו דערשלאָגן זיך,
דער דאָזיקער פסק־דין זאָל דורכגעפירט ווערן, און ניט געקוקט
אויף זיין רעכט, האָט ער אַפילו ניט באַקומען אומגעקערט די
ערייכטס־הוצאות, וואָס עס האָט אים אָפגעקאָסט דער דאָזיקער
געוואונענער פּראָצעס.

דערצו איז נאָך איבערן פּראָצעס דער פּאַן שאַכנאַ אים
געוואָרן אַ דם־שונא און האָט אים געדודפט מיט כל המינים
תּחבולות. נאָך ערגער איז געווארן די לאַגע דערמיט, וואָס דער
דאָזיקער דורכגעטריבענער אויסוואורף האָט דורך כּלערליי שוויגד־
לען און אינטריגעס זיך דערשלאָגן, אַז דער פירשט רַאַדזיוויל
האָט אים באַשטימט פאַר אַ פּאַרוואַלטער איבער אַלע זיינע
נחלאות, וואָס ליגן אינם רַאיאָן פון דער שטאָט מירץ. דאָן האָט
ער באַשלאָסן אומצוברענגען מיין פאָטער און האָט נאָר געוואַרט
אויף אַ שעת־הכושר אויסצופירן זיין נקמה.

און דערדאָזיקער שעת־הכושר איז באַלד געקומען. דערצו האָט
אים געהאָלפן אַ געוויסער ייד, וואָס מ׳האָט אים גערופן „שווער־
זען״ לויטן נאָמען פון זיין ארענדירטן מאַיאָנטעק און וואָס האָט
אין גאַנצן קאַנט געהאַט אַ נאָמען ווי דער מנוולדיקסטער רשע
מרושע. דער דאָזיקער ארענדאַר שווערזען איז געווען אַ גראָבער
עם־הארץ, האָט אפילו קיין יידיש ניט געקענט און געריעדט אויף
אַ שלעכטן רוסיש. זיין געשעפט איז באַשטאַנען דער־עיקר אין
גאָלשפירן אַלע פאַכטן אין דער גאַנצער געגנט, און וואו ער
האָט נאָר באַמערקט אַן ארענדע, וואָס גיט גוטע הכנסה, האָט

ער זי אויסגעדונגען דורך א הוספה אויף דאָס אַרענדע־געלט אוּן דורך געבן שוחד די כּאַרוואַלטערס. ניט געקוקט אויף די געזעצן פון חזקה, פלעגט ער אַרויסטרייבן די אַלטע געזעצלעכע חוכרים פון זייערע פּאַכטן, און ער איז אויף אַזאַ אופן אַלץ רייכער געוואָרן. אַזוי האָט ער אָפּגעלעבט אין גרויס עשירות און גליק ביז טיפן עלטער.

דער דאָזיקער מנוול האָט שוין לאַנג געהאַט אַן אויג אויף מיין זיידנס פּאַכט און האָט בלויז געוואַרט אויף א גינסטיקער געלעגנהייט, צו געפינען עפּעס אַן אויסרייד און אַרויסרייסן זי כּאַר זיך. צום אומגליק איז מיין זיידנס ברודער יעקב, וואָס האָט געוואוינט אין אַן אַנדער דאָרף, וועלכער האָט אויך געהערט צו מיין זיידנס אַרענדע, שולדיק געווען געלט דעם דאָזיקן רשע. און אַזוי ווי ער האָט קיין מעגלעכקייט ניט געהאַט אַיינצוצאָלן דעם חוב — אַן ערך 50 טאָלער — צום באַשטימטן טערמין, איז שוערזען תּיכף געקומען מיט פּאַראָבאַקס פון הויף און אים מתּרה געווען, אז באַם ער וועט אים ניט באַצאָלן דעם חוב, וועט ער ביי אים צונעמען דעם גרויסן קעסל, וואָס איז געווען מיין עלטערפּעטערס גאַנצע עשירות. דער עלטערפּעטער האָט תּיכף שטילערהייט אַרויפגעלייגט דעם קעסל אויף א וואָגן, צוגעקגעפּאָרן דערמיט אין אַיילעניש צו מיין זיידן אין דאָרף און אים באַהאַלטן דאָרטן ערגעץ אין א זומפ הינטערן הויז,—און קיינער ביי אונז אין הויז האָט פון דער גאַנצער מעשה קיין שום ידיעה ניט געהאַט. אָבער זיין מלווה, וואָס האָט נאָכגעשפּירט זיינע טריט, איז געקומען צו מיין זיידן אין וואוינונג און האָט אויסגעזוכט אין אַלעווינקעלעך,—דעם קעסל אָבער האָט מען אין ערגעץ ניט געקענט געפינען. אויפגעבראַכט פון דעם דאָזיקן דורכפאַל און ברענענדיק מיט א פייער פון נקמה אויף מיין זיידן, וועמען ער האָט חושד געווען, אז ער האָט עס אים געשטערט צו געפינען דעם קעסל, — איז ער אוועקגעריטן אין שטאָט אַריין, געבראַכט דעם פּאַן פאַרוואַלטער א געהעריקע מתּנה און אים אָנגעבאָטן פאַר מיין זיידנס פּאַכט אַרענדע־געלט אינצווייען

מער, און חוץ דעם גאָר א פרייוויליקע יערלעכע רעכטע מתנה פֿאַרן פֿאַרוואַלטער גופא.

דער פֿאַן שאַכנאַ האָט זיך זייער דערפרייט מיט אַזאַ אָנבאָט, און געדענקענדיק די חרפה, וואָס מיין פֿאָטער, א ייד, האָט אים, א פּוילישן איידלמאַן, אָנגעטאָן דורכן פּריער דערמאָנטן פּראָצעס, האָט ער תּיכף אויף דער שטעל אונטערגעשריבן דעם מגוול שווערזען א קאָנטראַקט, וואָס דורך אים האָט ער אים ניט בלויז אָפּגעגעבן מיין זיידנס פֿאַכט מיט אַלע זכיות נאָך איידער ס׳האָט זיך געענדיקט מיין זיידנס אַרענדע־טערמין, נאָר ער האָט ביי מיין זיידן אויך אָפּגערויבט זיין גאַנץ פֿאַרמעגן: די שפּייכלערס כּול תּבואה, די בהמות וכדומה, — און דעם דאָזיקן רויב זיך צעטיילט מיטן נייעם אַרענדאַר.

מיין זיידע האָט אויך אַזאַ אופן געמוזט מיט זיין גאַנצער משפּחה אין מיטן ווינטער פֿאַרלאָזן זייער היים, וואו זיי האָבן געוואוינט א סך יאָרן, און צו וואַנדערן פון אָרט צו אָרט, ניט וויסנדיק וואו זיך א נייעם מקום־מנוחה צו געפֿינען. דער אַרויס־פֿאָר פון מייַנע עלטערן פון דאָרף איז געווען זייער א רירנדיקע, האַרצרייסנדיקע סצענע. אַלע שכנים אַרום האָבן געיאָמערט און געקלאָגט אויף אונזער גורל.

אַן אַלטער אַכציקיאָריקער געטרייער דינער אונזערער, מיטן נאָמען גאָוורילאָ, וואָס, ווען מיין זיידע איז נאָך א קינד געווען, האָט ער אים אויף די הענט געטראָגן, — האָט ניט אַנדערש געוואָלט מיטפֿאָרן מיט אונז. און כאָטש מ׳האָט אים געשילדערט די שטרענגע קעלט פונם ווינטער, אונזער אומגליק־לעכע לאַגע און די אומבאַוואוסטקייט און אומזיכערקייט פון אונזער צוקונפטיקן גורל, האָט עס גאָרניט געהאָלפן. ער האָט זיך אַוועקגעלייגט פֿאַרן טויער, וואו אונזערע פורן האָבן געדאַרפט דורכפֿאָרן, און האָט אַזוי לאַנג געיאָמערט און געווייַנט, ביז מ׳איז געצוואונגען געווען אים מיטצונעמען. ער איז אָבער ניט לאַנג געפֿאָרן מיט אונז. זיין טיפּע עלטער, דער צער, וואָס ער האָט געהאַט פון אונזער אומגליק, און דער שטרענגער ווינטער האָבן אים געגעבן דעם לעצטן קלאַפּ. ער איז געשטאָרבן,

ניט באַווייזנדיק דורכצופאָרן מיט אונז צוזאַמען אַפילו קיין צוויי מייל, און אַזוי ווי קיין שום קאַטוילישע און קיין שום רוסישע געמיינדע האָט אים ניט געוואָלט אָננעמען אויף איר בית־הקברות (ער איז געווען א פרייס פון לוטעראַנישן גלויבן), איז ער אויף אונזערע הוצאות באַערדיקט געוואָרן אויפן פרייען פעלה.

זעקסטער קאַפּיטל.

אַ נייער וואוינאָרט און נייע צרות. דער לימוד פון תלמוד.

אַזוי זיינען מיר געצויגן און אומגעוואַנדערט אין לאַנד, ווי די בני־ישראל אין אַראַביען מדבר, ניט וויסנדיק, וואו און ווען מיר וועלן געפינען אַ מקום־מנוחה. צום סוף זיינען מיר געקומען אין אַ דאָרף, וואָס האָט געהערט צו צוויי פּריצים. איין פּריץ האָט שוין זיין חלק געהאַט פּאַרדונגען, דער אַנדערער אָבער האָט ניט געקענט פּאַרפּאַכטן זיין חלק, ווייל ער האָט געוואָלט אַפּריער אויסבויען אויף זיין לאַנד אַ קרעטשמע. מיין זיידע איז פּאַרמאַטערט געוואָרן פון אַרומוואַנדערן ווינטערצייט ביז אַ גאַנצער פּאַמיליע און האָט באַשלאָסן צו נעמען אין אַרענדע דידאָזיקע קרעטשמע, וואָס דאָרף זיך נאָך אויסבויען, מיט אַלץ וואָס געהערט צו איר, און דערווייל, ביז דאָס הויז וועט פּאַרטיק ווערן, דורכצושלאָגן זיך ווי עס וועט נאָר מעגלעך זיין. מיר זיינען דעריבער געצוואונגען געווען צו באַזעצן זיך אין אַ שפּייכלער. דער אַרענדאַר פון צווייטן האַלבן דאָרף האָט געטאָן אַלץ וואָס מעגלעך, כדי ניט צו דערלאָזן אונז באַזעצן זיך אין דעם דאָזיקן אָרט, אָבער אַלע זיינע תחבולות האָבן אים ניט געהאָלפן. דאָס הויז איז פּאַרטיק געוואָרן, מיר זיינען אַהין אַרייַנגעצויגן און האָבן אָנגעהויבן אונזער וווירטשאַפט.

צום אומגליק, איז דאָ אַלץ געגאַנגען מיט די פּוטער אַראָפּ, קיין זאַך האָט זיך ניט אַייַנגעגעבן. דערצו איז נאָך צוגעקומען

דאָס, וואָס מיין מוטער, פון דער נאַטור אַן אשת־חייל און אַן אַרבעטסליבנדיקע, האָט דאָ געהאַט וויניק צו טאָן און האָט גענומען שפירן אַ לאַנגווייליקייט. דידאָזיקע לאַנגווייליקייט און די דאגות־החיונה האָבן זי אַריינגעבראַכט אין אַ צושטאַנד פון כרה־שחורה, און ביסלעכווייז איז זי גאָר געשטערט געוואָרן. אין דעם דאָזיקן צושטאַנד האָט זי זיך געפונען עטלעכע חדשים. אַלע רפואות און אַלע סגולות זיינען געווען אוכזיסט. צום סוף איז מיין פאָטער אַיינגעפאַלן אַ געדאַנק אַוועקצופירן זי קיין נאָווא־גראָד צו אַ באַרימטן דאָקטאָר, וואָס האָט זיך אָפגעגעבן מיט קורירן גייסטיק־קראַנקע.

די היל־מעטאָדן פון דעם דאָזיקן מעדיקער זיינען מיר אַפילו אומבאַקאַנט, ווייל איך בין דענסטמאָל נאָך צו יונג געווען און איך האָב ניט געהאַט ניט קיין ווילן ניט קיין יכולת צו כאַכן וועגן דעם אונטערזוכונגען; אָבער דאָס קען איך מעלדן אויף זיכער, אַז בנוגע מיין מוטער און סיִרוב פאַציענטן פון דעם מין האָט זיין קוראַציע געבראַכט גליקלעכע רעזולטאַטן. מיין מוטער האָט זיך אומגעקערט אַהיים פריש און געזונט, און פון דענסטמאָל אָן האָט זי מער קיינמאָל ניט געהאַט קיין שום אַטאַקן פון דעם מין.

גלייך נאָך דעם האָט מען מיך אַוועקגעשיקט אין דער ישיבה קיין איוועניץ, פופצן מייל פון אונזער וואוינאָרט, און דאָ האָב איך אָנגעהויבן שטודיִרן דעם תלמוד.

דער לימוד פון תלמוד איז דער הויפט־צוועק פון דער וו׳ סנשאַפטלעכער דערציִונג ביי אונזער פאָלק. עשירות, קער־פערלעכע מעלות און כל המינים כשרונות האָבן אַפילו אין זיינע אויגן יאָ אַ ווערט און ווערן לפי־ערך געשעצט; אָבער די ווערדע פון אַ למדן שטייט ביי אים העכער פון אַלץ. אויף אַלע התַמנותן און בכבודיקע שטעלעס אין דער קהילה האָט ער דעם ערשטן זכות. אַז ער קומט אַריין אויף אַ פאַרזאַמלונג, שטייען אַלע אויף פאַר אים מיט הדרת־הכבוד, ניט געקוקט אויף זיין עלטער און אויף זיין שטאַנד, און מ׳גיט אים אָפ דעם ערשטן פלאַץ. ער איז דער נאמן און בעל־יועץ, דער געוועצגעבער און דער שופט

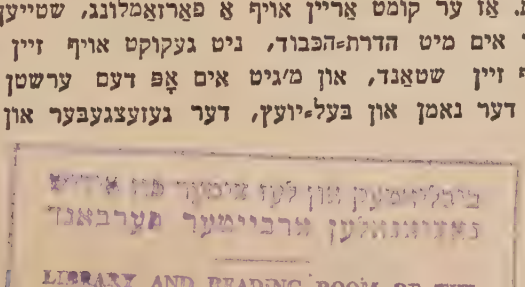
LIBRARY AND READING ROOM

פונם פשוטן מענטשן. און וואר עס איז ניט מקבל־פנים אַ תּלמיד־חכם מיטן געהעריקן כּבוד, האָט ניט, לויט די וואַרטער פון תּלמוד, קיין חלק לעולם הבא[1]). דער פשוטער מענטש טאָר ניט טאָן די קלענסטע זאַך, וואָס איז לויט דער מיינונג פונם גע־לערנטן אומגעזעצלעך. רעליגיעזע מנהגים, די דינים פון כשר און טריף, פון קידושין און נטן וואַרן באַשטימט ניט בלויז אויפן יסוד פון די שוין עקסיסטירנדיקע אומגעהייערע מאַסן געזעצן, וואָס זיינען אויפגעזאַמלט אין די ספרים פון די פוסקים, נאָר אויך אויפן גרונד פון די אָנווייזונגען פון די רבנים, וואָס קענען אַלע באַוונדערע פאַלן אַרויסדרינגען פון די אַלגעמיינע דינים פון די פוסקים. יעדער רייכער סוחר, אַרענדאַר אָדער אינדוסטריעלער, וואָס האָט אַ טאָכטער, וועגדט אָן אַלע מעגלעכקייטן זי חתונה צו מאַכן מיט אַ תּלמיד־חכם. כּעג דער דאָזיקער למדן זיין קערפער־לעך מיאוס, קרענקלעך אָדער אומווייסנדיק אין אַלע אַנדערע ענינים, דאָך האָט ער אַלעמאָל די בכורה לגבי אַלע אַנדערע חתנים. דער צוקינפטיקער שוואַר פון אַזאַ אַנטיקל מוז תּיכף ביי די תּנאים איינצאָלן דעם חתנס עלטערן אַ געוויסע, פריער אָפ־געמאַכטע סומע; און חוץ דעם נדן, וואָס ער האָט באַשטימט פאַר זיין טאָכטער, מוז ער נאָך אויסהאַלטן די יונגע פּאָר זעקס אָדער אַכט יאָר נאָך דער חתונה מיט קעסט, קליידונג און אַ דירה. אין משך פון דער דאָזיקער צייט וועלן דאָס געלט פון נדן געגעבן אויף כּראַצענט, און דער איידעם דער וואויללערנער זעט וויי־טער צו פאַרפולקומען זיך אין דער תּורה אויפן חשבון פונם שוואַר. און אַז עס ענדיקט זיך דער טערמין פון קעסט, גיט מען אים אָפּ דאָס געלט אין האַנט אַריין און ער—אָדער ער באַקומט עפּעס אַ שטעלע פון אַ כּלי־קודש, אָדער ער וועלט אַ לערנער אַ בטלן. אין ביידע פאַלן נעמט די פרוי איבער אויף זיך דעם חוב צו פירן די וויכטשאַפט און די געשעפטן, און זי איז צו־

---

1) ס׳איז אָבער כּאַראַקטעריסטיש דער מאמר פון זעלביקן תּלמוד, אַז אַ בעל־מלאכה, און בכלל אַן ארבעטסמאַן, וואָס באַשעפטיקט זיך מיט זיין אַרבעט, איז ניט מחוייב אויפצושטיין פאַר קיין שום תּלמיד־חכם.

פרידן, וואָס פאַר אַלע אירע מי און מאַטעריש וועט זי געניסן כאָטש א ביסל פון איר מאַנס כבוד אויף דער וועלט און פון זיין חלק עולם הבא.

דער לימוד פון תלמוד וערט געפירט פונקט אָן אַזא סדר, ווי דער לימוד פון תנ"ך. די שפראַך, אין וועלכער עס איז גע־שריבן דער תלמוד, איז א העברעיש־אַרמישער דיאַלעקט מיט א צומיש פון וועלטער פון פּאַרשיידענע אַנדערע אָריענטאַלישע שפראַכן, אויך פון גריכיש און לאַטיין. ס׳איז ניטאָ קיין וועל־טערבוך, וואָס זאָל דערקלערן דעם פירוש־המילות און די אויס־דריקן, און נאָך ערגער איז, וואָס, ווייל דער תלמוד איז ניט פונקטירט, ווייס מען אָפט ניט, ווי צו לייענען די ניט ריין־העב־רעישע ווערטער. בכן לערנט זיך דער תלמיד אויס די שפראַך פון תלמוד, פונקט ווי די ביבלישע שפראַך, בלויז דורך איבערזעצן („פּאַרטייטשן") און אָפטן איבערחזרן די טעקסטן. דאָס איז די ערשטע מדרגה פונם לימוד פון גמרא.

און נאָכדעם ווי דער תלמיד האָט אייניקע צייט מיט דער הילף פון זיין רבין זיך אַיינגעיבט אין איבערזעצן, הייבט ער אָן זעלבשטענדיק צו לערנען די גמרא און דערקלערן זיך אַליין. דער רבי גיט אים אויף א „שיעור" (א לעקציע), וואָס דאַרף צוגע־גרייט ווערן צו א באַשטימטער צייט. די אייניצלנע שווערע ווער־טער און אויסדריקן, וואָס באַגעגענען זיך אין דעם „שיעור", דאַרף דער תלמיד ווייסן שון פון זיינע פריערדיקע לעקציעס, אָדער דאָס דערקלערט אים דער רבי, וואָס דינט אים אָנשטאָט א ווערטערבוך. דעם אינהאַלט אָבער און דעם גאַנצן צוזאַמענ־האַנג פונם אויפגעגעבענעם שיעור מוז דער תלמיד אַליין באַגע־מען. דאָס איז די צווייטע מדרגה פונם לימוד התלמוד.

פאַר וועגווייזער דינען דאָ דער־עיקר צווי פירושים, וואָס דרוקן זיך פון ביידע זייטן טעקסט גמרא. דער מחבר פון איין פירוש איז ר׳ שלמה יצחקי (רש"י), א גאון מיט גראַמאַטישי־קריטישע שפראַך־קענטענישן, מיט ברייטע און גרינדלעכע תלמודי־שע בליקן און מיט אַן אויסערגעווייניקער קורצקייט אין אויס־דרוק. דער צווייטער פירוש איז באַוואוסט מיטן נאָמען „תוספות"

(הוספות) און איז צונויפגעשטעלט דורך אַ סך מחברים. דער אופן פון זייער אויפקום איז זייער מערקווערדיק. אַ געוויסע גרופּע פון די באַרימטסטע רבנים[1]) האָבן צווישן זיך באַשלאָסן צוזאַמען צו שטודירן דעם תלמוד. מיט דעם צוועק האָט איטלעכער זיך אויסגעלייגן אַ באַזונדערן טייל און אים שטודירט אַזוי לאַנג, ביז ער האָט אים פולשטענדיק דורכגעדרונגען און איינגעהאַלטן אין זכרון. נאָכדעם זיינען דידאָזיקע אַלע רבנים זיך צונויפגעקומען צוזאַמען און האָבן אָנגעהויבן צוזאַמען צו שטודירן דעם תלמוד לויטן סדר פון זיינע מסיכתות. ווען מ׳האָט געהאַט פאָרגעלייענט די ערשטע שטעל און גרינדלעך דערקלערט זי און פעסטגעשטעלט לויט דער תלמודישער לאָגיק, האָט עמעצער פון די רבנים פאָרגעלייענט יענע ערטער פון זיין ספעציעל־אויסגעשטודירטן טייל גמרא, וואָס האָבן געשיינט סותר צו זיין דידאָזיקע שטעל. דאַן האָט אַן אַנדערער געפרואָבט אַ שטעל פון זיין גרינדלעך־אויסגעלערנטן טייל, וואָס האָט אים געגעבן די מעגלעכקייט אויסצוגלייכן דידאָזיקע סתירה. אַן אַנדערש מאָל איז געקומען אַ דריטער און האָט אָפּגעוואָרפן דעם אויסגלייך פונם צווייטן, און אַ פערטער האָט זיך אָנגעטאָן אַ כוח מבטל צו מאַכן די השגות פונם דריטן, ביז די פאָרגעלייענטע שטעל איז סוף־כל־סוף געוואָרן דערקלערט און אָנגענומען בהסכם כולם.

מ׳קען זיך לייכט פאָרשטעלן, וואָס פאַר אַ הויכע מדרגה שׂאַרפזין ס׳האָט זיך געמוזט פאָדערן, כדי דורכצושטודירן און דורכצוקאָמענטירן דעם תלמוד—דאָס דאָזיקע אומגעהייערע וועלק, וואָס באַשטייט פון צענדליקע קאָלאָסאַלע בענדער, מסיכתות, מיט אַ פאַרשיידנארטיקן אינהאַלט, וואו איין און דערזעלביקער ענין וועלט אָפט באַטראַכט אין פאַרשיידענע טיילן און אונטער פאַרשיידענע דעפיניציעס—און אויפן יסוד פון אַן אומפאַרענדערלעכן לאָגישן מעטאָד צו דערגרייכן ריכטיקע רעזולטאַטן און צוריקצופירן צו די ערשטע גרונד־פּרינציפּן.

אויסער רש״י און תוספות, זיינען נאָך דאָ אַ סך אַנדערע

---

1) אין פראַנקרייך אין XII י״ה. דער איבערז.

מפרשים אויפן תלמוד, וואָס גייען אין זייער חריפות אַוועק נאָך פיל ווייטער און טראָגן אַריין תיקונים אַפילו אין די דערמאָנטע צוויי פירושים. באמת קען יעדער רב, וואָס האָט נאָר אַ שארפן קאָפּ, באַטראַכט ווערן ווי אַ לעבעדיקער קאָמענטאַר אויפן תלמוד.

די גרעסטע אָנשטרענגונג אָבער פונם גייסט פאָדערט זיך, כדי צו מאַכן אַן אויסצוג פון תלמוד, צוצוגרייטן אַ קאָדעקס פון די הלכות, וואָס זיינען אין תלמוד אייגנטלעך ניט געגעבן ווי געוויי און שטרענג איינמאָל אויף אַלעמאָל אָפּגעפסקנטע דינים. דערצו איז אָבער ניט גענוג צו באַזיצן בלויז חריפות, נאָר אויך אין העכסטן גראַד אַ סיסטעמאַטישן שכל. אין דעם דאָזיקן פרט פאַרדינט אונזער רמב"ם[1]) געוויס דעם ערשטן אָרט מיט זיין גע־זעץ־קאָדעקס „יד החזקה".

די לעצטע מדרגה אין לימוד התלמוד איז דער פלפול. ער באַשטייט אין אייביקע וויכוחים וועגן דעם דאָזיקן וועלק אָן אַ תכלית און אָן אַ ציל. וועט עס פאַרמאָגט חריפות, אַ כוח־הדבור און חוצפה—דער איז דאָ מנצח זיין קעגנער. דער דאָזיקער דרך אין לערנען איז אין די פריערדיקע דורות געווען זייער באַליבט אין די ישיבות; אָבער אין אונזער צייט איז מיט דער ירידה פון די ישיבות שוואַך געוואָרן אויך דער פלפול.

דער פלפול אין תלמוד איז ענלעך אויפן סקעפטיזיזם אין דער פילאָסאָפיע און איז בכלל אַ שטער פאַר דעם צוועקמעסיקן סיסטעמאַטישן שטודיום.

---

[1]) רבנו משה בר מיימון (מיימאָנידעס), געבאָרן אין קאָרדאָוע (שפּאַניע) אין 1135 און געשטאָרבן אין קאַ׳רע (מצרים) אין 1204.

זיבעטער קאַפּיטל.

די פרייד געדויערט ניט לאַנג.

נאָך דער דאָזיקער אָפּווייכונג וועגן דעם לימוד התלמוד קער איך מיך אום צוריק צו מיין געשיכטע.

ווי שוין געזאָגט, האָט מען מיך אַוועקגעשיקט לערנען קיין איוונעץ. מיין פאָטער האָט מיר מיטגעגעבן א בריוו צום דאָרטיקן הויפּט־רב, וואָס איז געווען אונזערער א קרוב, און האָט אים געבעטן אויסצוקלייבן פאַר מיר א גוטן ראש־ישיבה און השגחה געבן אויף מיינע פעולות אין לערנען. ער האָט מיך אָבער אָפּגעגעבן צו א געווייגלעכן מלמד און מיר געזאָגט, איך זאָל אים באַזוכן אַלע שבת, בכדי ער זאָל מיך פאַרהערן, — און איך האָב עס פינקטלעך דערפילט. דאָס האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט. איינמאָל בעת אַזא פאַרהער האָב איך אָנגעהויבן שטעלן דעם רב האַרבע קשיות. דער רב האָט מיר דערויף גאָרנישט געענטפערט און מיך בלויז געפרעגט, צי איך האָב דידאָזיקע קשיות געשטעלט אויך מיין רבין?

— געוויס! — האָב איך געענטפערט.

— נו, און וואָס האָט דער רבי דערויף געזאָגט?

— ער האָט מיר גאָרנישט געזאָגט צו דער זאַך, — האָב איך געענטפערט, — נאָר ער האָט מיר געהייסן שווייגן און געזאָגט, אַז א יינגל דאַרף ניט זיין קיין עזות־פנים, ער דאַרף נאָר זען צו פאַרשטיין זיין שיעור, אָבער ניט צו פאַרוואַרפן דעם רבין מיט קשיות.

— אַזוי גאָרנישט — האָט דער רב געזאָגט — דיין רבי האָט, קענטיק, צופיל ליב רויקייט. מיר וועלן עס ענדערן. מהיום והלאה וועל איך אַליין מיט דיר לערנען. דאָס וועל איך טאָן נאָר פון פריינדשאַפט וועגן, און איך האָף, אַז ניט דיין פאָטער און ניט דיין פאָריקער רבי וועלן גאָרנישט האָבן קעגן. דעם שכר־לימוד, וואָס דיין פאָטער דאַרף פאַר דיר צאָלן, זאָל דיין רבי באַקומען ווי פריער אינגאַנצן אָן א שום אַראָפרעכענונג.

אויף אַזא אופן האָב איך אָנגעהויבן צו לערנען ביים רב אַליין. ער האָט מיט מיר געלערנט לחלוטין אויף א נייעם דרך. ער האָט מיר ניט אויפגעגעבן קיין וועכנטלעכע שיעורים, וואָס איך זאָל דאַרפן א סך מאָל און לאַנג איבערהזרן, ביז זיי זאָלן זיך אַיינקריצן אין זכרון, און בכלל קיין שום לעקציעס, וואָס דער תלמיד מוז מאַכן פאַר זיך און וואָס איין אייניציק אומבא־דייטנדיק וואָרט אָדער א פראַזע, וואָס האָט צום ענין קיין שום שייכות ניט, פאַרהאַלט דערביי אָפט דעם געדאַנקענגאַנג. זיין שטייגער לערנען האָט זיך אונטערשיידט פון אַלע אַנדערע מע־טאָדן: ער פלעגט מיר אויפגעבן א וועלכע־כ׳איז סוגיה פון דער גמרא, איך זאָל עס אויסלערנען פאַר אים אין די אויגן, פלעגט זי מיט מיר פונאַנדערקלייבן און דערקלערן מיר אַזוי פיל, ווי־פיל ס׳איז נייטיק געווען צו באַוועגן מיין שכל אַרבעטן זעלב־שטענדיק, און דורך שאלות און תשובות אָפגעוועגדט מיין אויפ־מערקזאַמקייט פון טפלדיקע זאַכן און קאָנצענטרירט זי אויפן עיקר; אַדאַנק דערדאָזיקער מעטאָדע האָב איך אין א קורצער צייט דערגרייכט אַלע דריי מדרגות פונם תלמוד־שטודיום, וואָס זיינען דערמאָנט אין פאָריקן קאַפיטל.

אַז מיין פאָטער האָט באַקומען פונם רב די ידיעות וועגן די שינויים אין מיין לערנען און וועגן מיינע פעולות, איז ער געווען אויפן זיבעטן הימל פון פרייד. ער האָט אויסגעדריקט דעם דאָזיקן זעלטענעם מענטשן זיין וואַרעמסטן דאַנק דערפאַר, וואָס ניט געקוקט אויף זיין שלעכטן געזונט־צושטאַנד (ער איז געווען שווינדזיכטיק), האָט ער פונדעסטוועגן, בלויז פון פריינדשאַפט וועגן, געטומען זיך די מי אַליין צו לערנען מיט מיר. אָבער

דידאָזיקע פרייד האָט געדויערט ניט לאַנג. ס'איז נאָך ניט אַוועק קיין האַלב־יאָר נאָך מיין קומען קיין איוועניץ, ווי דער רב איז אַוועק צו זיינע אבות אין דער אייביקייט, און איך בין געבליבן ווי א לעמל אָן פאַסטעך.

וועג מיין פאָטער האָט באַקומען דידאָזיקע ידיעה, איז ער געקומען קיין איוועניץ און האָט מיך אָפגענומען אהיים, אָבער ניט קיין ה.. נאָר קיין מאָהילנע, אַן ערך זעקס מייל פון ה.. וואוהין מיין פאָטער איז אונטער דער צייט געווען אַריבער־געצויגן. דידאָזיקע איבערוואַנדערונג איז געשען אויף פאָלגנדיקן אופן.

מאָהילנע איז א קלייַנער ישוב אינם נחלאות־געביט פונם פירשט ראַדזיוי'ל, פיר מייל פון זיין רעזידענץ נעסוויזש. די לאַגע פון דעם דאָזיקן ישוב איז א פאָרטרעפלעכע: פון איין זייט פליסט דער ניעמאַן און פון דער אַנדער זייט שפרייט זיך אויס א וואַלד מיט די בעסטע ביימער, וואָס טויגן אויף צו בויען שיפן; אַדאַנק דעם, איז דער ישוב צוגעפאַסט אי צום האַנדל אי צום שיפבוי; חוץ דעם איז דער באָדן אין דער דאָזיקער געגנט א פרוכטבאַרער און די נאַטור א פרעכטיקע. אָט די אַלע מעלות האָבן ניט געקענט פאַרבלייבן אומבאַמערקט פון פירשט, דער אַרענדאַר פון דעם דאָזיקן אָרט, וואָס האָט דידאָזיקע אייגן־טרעגלעכע פאַכט געירשנט פון זיינע אָבות, האָט זיך מיט כל אמצי כוחות באַמיט צו פאַרבאָרגן פון פרעמדן אויג די עשירות, וואָס ער האָט זיך דערוואָרבן דורך שיפבוי, האַנדל און דורך פאַרקויפן די פאַרשיידנאַרטיקע שיינע פראָדוקטן פון דער געגנט, בכדי ער זאָל אַלץ אַליין קענען גענישן אין דער שטיל; אָבער איינמאָל איז געשען, אַז דער פירשט איז דורכגעפאָרן דורך דער געגנט און איז אַזוי אַנטציקט געוואָרן פון איר שיינקייט, אַז ער האָט אויף דער שטעל באַשלאָסן אויסצובויען דאָ א שטאָט. ער האָט צונויפגעשטעלט א פלאַן און געלאָזט פובליקירן, אַז דער דאָזיקער אָרט ווערט פאַרוואַנדלט אין א „סלאָבאָדע" (פרייע שטאָט), ד. ה. יעדער מענטש קען זיך דאָ באַזעצן און זיך באַ־שעפטיקן מיט אַלע מעגלעכע געווערבן (מלאכה און מסחר), און

אין די ערשטע זעקס יאָר וועט ער אַפילו פריי זיין פון אַלע אַפּצאָלונגען. אָבער דער דאָזיקער פלאַן איז לאַנג געבליבן ניט אויסגעפירט — איבער די כל המינים אינטריגעס פונם אַרענדאַר, וואָס האָט געגעבן שוחד אַפילו די יועצים פון פירשט און אויך זיי געווירקט, זיי זאָלן אָפּציען די אויפמערקזאַמקייט פונם פירשט פון זיין פלאַן.

מיין פאָטער האָט גוט איינגעזען, אז דער אָרעמער דאָרף ה. איז ניט בכוח צו דערנערן אים מיט זיין פאַמיליע, און ער איז דאָ פאַרבליבן בלויז דערפאַר, ווייל ער האָט ניט געפונען קיין בעסערן וואוינאָרט. און אַז ער האָט זיך דערוואוסט פונם פירשטס באַקאַנטמאַכונג, האָט ער זיך זייער דערפרייט, ווייל ער האָט געהאָפט צו געפינען אין מאָהילנע א גוטן מקום־מקלט, און באַוונדערס דערפאַר, ווייל דער אַרענדאַר פון דעם אָרט איז געווען מיין פעטערס א שוואָגער. צו דעם צווייפל איז מיין פאָטער אַוועקגעפאָרן אהין צוזאַמען מיט מיין זיידן, האָט אויסגעזאָגט דעם אַרענדאַר זיין כוונה זיך צו באַזעצן מיט זיין הסכם אין מאָהילנע און זיך מיט אים אַן עצה געהאַלטן. דער אַרענדאַר, וואָס האָט תחילת געשראָקן זיך, אַז נאָכן פירשטס נודעה וועלן אָנגעשטראָמען אהער מאַסן מענטשן און אים אַרויסשטויסן פון זיין נחלה, האָט זיך איצט דערפרייט, אַז דער ערשטער, וואָס האָט זיך געמאָלדן אויפן פירשטס רוף, איז ניט קיין פרעמדער, נאָר א קרוב. ער האָט דעריבער ניט בלויז געגעבן דערצו זיין הסכם, נאָר אַפילו צוגעזאָגט מיין פאָטער צו קומען אים צו הילף מיט וואָס ער וועט נאָר קענען.

בכן האָט זיך מיין פאָטער אַריבערגעצויגן מיט זיין גאַנצער פאַמיליע קיין מאָהילנע און האָט זיך אָנגעהויבן בויען דאָ א הויז. אָבער ביז דאָס הויז איז פאַרטיק געווארן, איז די פאַמיליע ווידער געצוואונגען געווען צו באַזעצן זיך אין א סאַראי.

דער אַרענדאַר, וואָס האָט אונז תחילת אויפגענומען אזוי פריינדלעך, האָט, צום באַדויערן, נאָכדעם אינגאַנצן חרטה באַקומען. ער האָט אײַנגעפונען, אַז זיין מורא אַרויסגעשטויסן צו ווערן פון זיין נחלה דורך פרעמדע מענטשן איז לגמרי אַן אומ־

זיסטע, ווייל עס איז שוין אווק אַ גאַנץ לאַנגע צייט, זינט דער פירשט האָט באַקאַנט געמאַכט זיין פּלאַן, און קיינער, אויסער כיין פאָטער, האָט זיך ניט געמאָלדן. דער פירשט האָט שטענדיק געוואוינט אין וואַרשע אלס פּוילישער קאַפּיטאַן און ליטווישער וואָיעוואָדע און איז געווען זייער באַשעפטיקט מיט מלוכה־ענינים,— בכן האָט ער גאָר ניט געקענט טראַכטן אַפילו וועגן אויספירן זיין פּלאַן. די הויפּלייט ווידער האָט כעז מיט שוהד געקענט בויגן לגמרי אָפּצושאַפן דעם גאַנצן פּלאַן. דידאָזיקע מחשבות האָבן געבראַכט דעם אַרענדאַר צום אויספיר, אַז דער נייער אָנ־ געקומענער איז ניט בלויז ניט נייטיק, נאָר אַפילו צו לאַסט, ווייל ער, דער אַרענדאַר, כוז זיך איצט טיילן מיט אים דאָס, וואָס ער האָט פריער געהאַלטן פאַר זיך אַליין. בכן האָט ער אָנגע־ הויבן מיט אַלע מיטלען דריקן מיין פאָטער אין זיין טעטיקייט און שטערן אים אין זיין באַזעצן זיך.

מיט דעם צוועק האָט ער זיך אויסגעבויט אַ ניי פּ־עכטיק הויז און האָט אויסגעפּועלט אַ באַפעל פון פירשטס הויף, אַז קיין שום פרעמדער טאָר ניט באַקומען קיין בירגער־רעכט, כל־ זמן ער האָט זיך ניט אויסגעבויט פונקט אַזאַ הויז ווי דעם אַרע־ דאַרס. מיין פאָטער איז אויף אַזאַ אופן געווען געצוואונגען אויסצוגעבן זיין קליינעם פאַרמעגן אויף דעם דאָזיקן לגמרי אומ־ נוצלעכן בנין און ער האָט ניט געהאַט מיט וואָס צו מאַכן אַ געשעפט.

אַכטער קאַפּיטל.

דער תּלמיד ווייס מער פונם רבין. אַ גנבה לויטן נוסח פון רוסאָ, וואָס ווערט צום סוף אַנטדעקט. דער רשע שאַפט זיך אַיין אויף דער צדיק קליידט זיך אָן.

מיין פאָטערס מצב האָט דעריבער פון דרויסן געהאַט אַ שיינעם אויסזען, אָבער דערפאַר גראָד דורך דעם פון אינעווייניק אויסגעזען נאָך טרויעריקער. מיין מוטער איז זייער קנאַפּ געווען ביכולת צו דערנערן אונזער כאַמיליע, ניט געקוקט אויף איר פלייסיקייט און אומדערמידלעכער אַרבעט. מיין פאָטער האָט בכן אויסערדעם נאָך געמוזט זוכן אַן אַנדער אַרבעט — אויפן גאַנצן פון מלכדות. דערביי האָט ער געלערנט אויך מיט מיר. און איך מוז מודה זיין, אַז אויב איך האָב אים פון איין זייט פאַרשאַפט פיל פרייד מיט מיין התמדה, האָב איך אים אָבער פון דער אַנדער זייט אָנגעמאַכט ניט ווייניק פאַרדרוס. איך בין דענסטוועגן בין איך שוין געווען בכוח ניט בלויז צו פאַרשטיין דעם תלמוד מיט זיינע קאָמענטאַרן, נאָר אַפילו אַרייַנצולאָזן זיך אין אַ פלפול; דערביי האָב איך געהאַט אַ קינדערשן פאַרגעניגן צו פאַרמאַטערן מיין ערלעכן פאָטער מיט קשיות און טריומפירן בייַם אַרייַנברענגען אים אין אַ שוועריקייט.

דער ארענדאַר און מיין פאָטער האָבן צווישן זיך געלעבט ווי שכנים, דאָס הייסט, זיי האָבן מקנא געווען און פיינט געהאַט

אייגער דעם אַנדערן. דער אַרעגדאַר האָט געקוקט אויף מיין פּאָ־
טער ווי אויף אַ פרעמדן, וואָס האָט זיך מיט געוואַלד אָנגעבונדן
אָן אים און שטערט אים צו גענישן די גליקן פון דעם אָרט,
וואָס געהערן בלויז צו אים אליין. מיין פּאָטער ווידער האָט גע־
קוקט אויפן אַרענדאַר ווי אויף אַ רייכן גראָבן יונג, וואָס האַלט
ניט קיין וואָרט; דען מיין פּאָטער האָט זיך לגמרי ניט געגייטיקט
אין אַ דערלויבענישׂ זיך דאָ צו באַזעצן און בלויז פון ליבשאַפט
צו שלום האָט ער זיך ווענן דעם געווענדט צום אַרענדאַר,—און
דער אַרענדאַר האָט כנגד זיין געגעבענעם הסכם מיט כל המינים
תחבולות געזוכט ענג צו מאַכן מיין פּאָטער און צו פּאַרקלענערן
זייגע רעכט, ניט געקוקט דערויף, וואָס דאָס באַזעצן זיך פון מיין
פּאָטער דאָ אין שטעטל האָט אים געבראַכט גרויסע נוצן. מאָהילנע
האָט גראַד זינט פּאָ דער צייט באַקומען אַ מין אומאָפּהענגיקייט,
און צוליב דעם איז דער אַרענדאַר באַפרייט געוואָרן פון אַ סך
הוצאות און דערניידעריקונגען.

אין מאָהילנע איז אויך אויסגעבויט געוואָרן אַ קליינע שול,
און מיין פּאָטער האָט פּאַרטראָטן די שטעל פון אַ רב, פון אַ
דרשן און פון אַ בעל־יועץ פּאַר דער קליינער קהילה, וויל ער
איז געווען דער אייניציקער למדן אין דעם אָרט. מיין פּאָטער
האָט ניט דורכגעלאָזן קיין געלעגנהייט אָנצוווייזן דערויף דעם
אַרענדאַר און אים צו מאַכן פּאַרווואָרפן פּאַר זיין באַהאַנדלען
אים; דאָס איז אָבער, צום באַדויערן, געווען אינגאַנצן אומזיסט.

ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט טוו איך דערציילן וועגן
דער אייניציקער גנבה, וואָס איך בין אין מיין לעבן באַגעגנען.
איך פלעג אָפט גיין אין דאָס הויז פונם אַרענדאַר און זיך שפילן
מיט זייגע קינדער. איינמאָל בין איך געקומען אין שטוב און
דאָרטן קיינעם ניט געטראָפן, דען עס איז געווען זומערצייט און
די הויזלייט זיינען געווען באַשעפטיקט אין דרויסן. דאָ האָב איך
אין אָפּענעם אלמער דערוען זייער אַ שיין שאַכטעלע פון רפואות,
וואָס איז מיר זייער געפעלן געוואָרן. אז איך האָב דאָס שאַכטעלע
געעפנט, האָב איך, צו מיין גרעסטן באַדויערן, געפונען אַ ביסל
געלט, וואָס האָט געהערט צו אייגעם פון דעם אַרענדאַרס קינ־

דער. איך האָב ניט געקענט בייקומען דעם ליידנשאַפטלעכן פאַר־
לאַנג אַריינצולייגן דאָס שאַכטעלע זיך אין קעשענע, אָבער נע־
מען דאָס געלט האָב איך געהאַלטן פאַר דער גרעסטער חרפה.
איך האָב אָבער פאַרשטאַנען, אַז ווען איך וועל איבערלאָזן דאָס
געלט אין אַלמער, וועט מען לייכטער אויפדעקן די גנבה,—האָב
איך פול מורא און שאַנד געגומען דאָס שאַכטעלע מיטן געלט
צוזאַמען און אַריינגעלייגט אין קעשענע. איך בין דערמיט אַוועק־
געגאַנגען אַהיים און באַהאַלטן עס מיט דער גרעכטער פאָר־
זיכטיקייט. די גאַנצע נאַכט נאָכדעם האָב איך ניט געקענט
שלאָפן, און באַזונדערס האָט מיך געפיניקט מיין געוויסן אי־
בער דאָס געלט. דעריבער האָב איך באַשלאָסן אומצוקערן
דאָס געלט, אָבער בנוגע דעם שאַכטעלע האָב איך ניט גע־
קענט גובר זיין דעם יצר־הרע, דען דאָס איז געווען א קונסט־
ווערק, וואָס איך האָב נאָך אַזוינס ניט געזען. אויף מאָרגן
האָב איך אַרויסגענומען דאָס געלט פון שאַכטעלע, אַריינגעכאַפט
זיך אין אַרענדאַרס הויז און אָפגעוואַרט א געלעגנהייט, וען קיי־
נער איז ניט געווען אין צימער, וואו איך בין באַגאַנגען די
גנבה. איך האָב שוין געוואָלט צוריק אַריינלייגן דאָס געלט אין
אַלמער, אָבער איך בין ניט געווען קענוג געשיקט דאָס דורכצו־
פירן אָן געוויש און מיט דער נייטיקער שנעלקייט,—און מ׳האָט
מיך געכאַפט אויפן אָרט פון פאַרברעכן און מיך געבראַכט זיך
מודה צו זיין אין אַלץ. איך האָב געמוזט צוריק אויסגראָבן דעם
באַהאַלטענעם טייערן הפץ, וואָס איז ווערט געווען ניט מער ווי
א דרײַער, צוריק אָפגעבן עס זיין אייגנטימער, דעם קליינע־
משהלען, און הערן, ווי דעם ארענדאַרס קינדער רופן מיך „גנב".

נאָך א צופאַל האָט מיט מיר דענסטמאָל פאַסירט, וואָס
האָט זיך קאָמיש געענדיקט. אין מאָהילנע האָבן א געוויסע צייט
קוואַרטירט רוסישע סאָלדאַטן. איינמאָל האָבן זיי באַקומען נייע
מיליטערישע מלבושים און מ׳האָט זיי דערלויבט צו פאַרקויפן די
אַלטע. מיין עלטסטער ברודער יוסף און מיין שוועסטערקינד
בער האָבן זיך געוועדט צו באַקאַנטע סאָלדאַטן און באַקומען
פון זיי בכתנה עטלעכע מעשענע קנעפ, וואָס זיי האָבן צוגעגעבן

צו זייערע הויזן ווי די גרעסטע צירונג, אָנשטאָט די פריערדיקע הילצערנע קנעפּ. דידאָזיקע צירונג איז מיר אויך געפעלן געווען, אָבער היות איך בין ניט געווען אַזוי געשיקט ווי זיי דאָס צו באַקומען אויפן גראָדן וועג, האָב איך געמוזט אָנקומען צו געוואַלט. איך האָב מיך דעריבער געוענדט צו מיין פאָטער און פאַרלאַנגט, אַז יוסף און בער זאָלן מיר אַיינטיילן אַ חלק פון זייערע קנעפּ. מיין פאָטער איז געווען זייער אַ גערעכטיקער מאַן, אָבער היות ער האָט מיך ליב געהאַט מער ווי אַלעמען, האָט ער געזאָגט: אמת, די קנעפּ געהערן צו זייערע געזעצלעכע אייגנטימער, אָבער אַזוי ווי זיי פאַרמעגן קנעפּ מער ווי זיי דאַרפן צום אייגענעם געברויך, איז עס גאַנץ גערעכטיק, זיי זאָלן מיר אויך אַיינטיילן פון זייער עודף. בכדי מיך צו לויבן און זיי צו פאַרשעמען, האָט ער נאָך צוגעגעבן דעם פסוק: „רָשָׁע יָכִין וְצַדִּיק יִלְבָּשׁ" (דער רשע שאַפט זיך עפעס אַיין און דער צדיק טוט עס אָן). דער דאָזיקער פסק־דין, ניט־געקוקט אויף יוספס און בערס פּראָטעסטן, איז דורכגעפירט געוואָרן,—און מיין פרייד איז געווען זייער גרויס, ווען אויך אויף מיינע הויזן האָבן געמוזט מעשענע קנעפּ.

אָבער יוסף און בער האָבן ניט געקענט פאַרגעסן דידאָזיקע אַבידה. זיי האָבן זיך פאַר אַלעמען באַקלאָגט אויף דער הימלשרייענדיקער עוולה, וואָס איז זיי אָנגעטאָן געוואָרן. מיין פאָטער האָט שוין געוואָלט פטור ווערן פונם גאַנצן ענין און האָט געזאָגט: „די קנעפּ זייענען דאָך שוין אָנגענייט אויף שלמהלעס הויזן,— טאָרט איר מיט געוואַלד פון אים ניט אָפּנעמען; אָבער אויב איר וועט קענען באַקומען פון אים די קנעפּ מיט אַ שפּיצל — מעגט איר". בײדע זיינען פון דעם דאָזיקן פסק־דין זייער צופרידן געבליבן. זיי זיינען געקומען צו מיר, האָבן זיך צוגעקוקט צו מיינע קנעפּ און מיט אמאָל אויסגעשריען דערשטוינט: „אַך, וואָס זעען מיר? די קנעפּ זיינען אַיינגענייט אין די געוואַנטענע הויזן מיט צווירן! דאָס איז דאָך שעטנז! מ'מוז זיי תיכף אויסטרענען! און תוך כדי דיבור האָבן זיי אויסגעטרענט אַלע קנעפּ און זיינען זיך אַוועקגעגאַנגען מלא שמחה פון זייער געלונגענעם אַיינפאַל. איך

בין זיי נאָכגעלאָפן און געפאָדערט, זיי זאָלן מיר צוריק אײַנגייען די קנעפּ, אָבער זיי האָבן מיך אויסגעלאַכט. מיין פאָטער האָט דערויף געזאָגט מיט אַ שמייכל: „דו ביזט אַ פּזי מאמין לכל דבר און האָסט זיך גענאָזט אָפּנארן, — קען איך דיר מער ניט העלפן. איך האָף, אַז אויף ווייטער וועסטו קליגער זיין".

און דערמיט האָט זיך דער ענין געענדיקט. איך האָב זיך ווידער געמוזט באַנוגענען מיט די הילצערנע קנעפּ און דערצו נאָך אָפּט מיט קרענקונג הערן, ווי יוסף און בער חזרן מיט אַ כיוון איבער דעם פסוק, וואָס מיין פאָטער האָט געברויכט לטובת מיר: „רשע יכין וצדיק ילבש".

נײַנטער קאַפּיטל.

יוגנט-ליבע און שידוכים. „שיר השירים" אַלס שדכן.
אַ נייער אופן פון פרנסה. די שוואַרצע פּאַקן.

איך בין אין מײַן יוגנט געווען זייער אַ לעבעדיקער און אין מיר איז געווען אַ סך אומאַנגענעמלעכקייט. אין מיינע באַגערן בין איך געווען שטאַרק און אומגעדולדיק. ביזן עלפטן יאָר פון מײַן לעבן האָב איך ניט געהאַט קיין שום נטיה צום הײַפּה, ווייל מיינע עלטערן האָבן מיך דערצויגן אין שטרענגער צניעות און פּרישות און איך האָב מיך ניט געפונען אין דער סביבה פון מיידלעך. אָבער איין געשעעניש האָט אַרויסגערופן אין מיר אַ גרויסע פֿאַרענדערונג.

צו אונז אין הויז איז אָנגעקומען פֿאַר אַ דינסט אַ קליין מיידעלע אין מיינע יאָרן, אַן אָרעמע, אָבער זייער אַ שייגע. דאָס מיידעלע איז מיר זייער געפעלן געוואָרן. עס האָבן זיך ביי מיר אויפגעוועקט באַגערן, וואָס איך האָב זייער גלייכן ביז יעמאָלט נאָך ניט געוואוסט. אָבער דערצויגן אויף דער שטרענגער יידישער מאָראַל, האָב איך ניט געטאָרט ניט בלויז רעדן מיט איר, נאָר אַפילו אויפמערקזאַם אויף איר אַ קוק טאָן, און נאָר ווען־ניט־ווען האָב איך געקענט בגנבה וואַרפן אויף איר אַ בליק.

ויהי היום און די פרויען פון אונזער הויז זיינען אַוועק אין באָד, ווי זייער מנהג איז דאָ אין לאַנד געווען צו טאָן אַ פּאָר מאָל אין וואָך. אָן מיין וויסן בין איך עפּעס אינסטינקטיוו געוואָרן געוואָר און אַוועק אין דעם אָרט, וואו עס איז געווען

די בעד, און פלוצלונג האב איך דערזען, ווי אט דאס שיין מיידעלע איז ארויס פון שויצנעד און ארײנגעשפרונגען אינם פאר־בייפליסנדיקן טייך. דידאזיקע ערשיינונג האט מיך ארײנגעבראכט אין אנטציקונג. נאכדעם ווי איך האב זיך א ביסל באַרוִקט, האב איך מיך דערמאנט אן די שטרענגע דינים פון תלמוד און גע־וואלט אנטלויפן פונדאנען, אבער איך האב ניט געקאנט. איך בין געבליבן אויף מיין ארט ווי צוגעשמידט.

אבער היות איך האב מורא געהאט, מ׳זאל כיך דאָ ניט דערזען, האב איך מיט א שוערן געמוט זיך דערווייטערן פונדאנען. זינט דער דאזיקער צייט פלעג איך שטענדיק ווערן אומרוִק, ארויסגיין פון די כלים, און דער דאזיקער צושטאנד האט ביי מיר געדויערט ביז מיין חתונה.

אונזער שכן, דער ארענדאר, האט געהאט צוויי זין און דריי טעכטער. די עלטסטע, דבורה, איז שוין געווען א חתונה־געהאט. די צווייטע, פעסל, איז געווען אן ערך אין מיינע יאָרן. און די פויערים פונם דאזיקן ארט האבן אפילו געפונען אן ענלעכקייט אין אונזערע געזיכטער און האבן דעריבער משער געווען מיט א זיכערקייט, אז מיר זיינען ביידע א באשערטע פאָר. מיר האבן ביידע אין דער אמתן געשפירט א קעגנזייטיקע צוגעבונדנקייט און ליבשאפט. אבער צום אומגליק האט א צופאל צונישט געמאכט אונזערע פארלאנגען. דעם ארענדארס יינגסטע טאכטער, רחל, איז ארײנגעפאלן אין א קעלער און האט זיך אויסגעלונקען א פוס. זי איז אפילו אינגאנצן געווענט געוואָרן, אבער איר פוס איז פארבליבן עטוואס קרום. דאן האָט דער ארענדאר געוואָרפן אויף מיר אן אויג און געוואלט ניט אנדערש מיך נעמען פאר אן איידעם. מיין פאטער איז געווען דערמיט צופרידן, אבער ער האט געוואלט האבן פאר א שנור בעסער די גלייכפיסיקע פעסלען איידער די הינקעדיקע רחלען. דער ארענדאר האט אבער פארזיכערט, אז דאס איז אוממעגלעך, מחמת די על־טערע טאכטער האָט ער באשטימט פאר א רייכן מאן און די יינגסטע — פאר מיר, און היות מיין פאטער איז ארעם און קאן מיר גארנישט געבן, וויל ער רייך באזאָרגן זיין טאכטער פון

זיין אייגענעם פאַרמעגן. חוץ אַן אָנגעזעענער סומע אויף נדן פאַר זיין טאָכטער, האָט ער זיך מתחייב געווען מיר צו געבן אַ חלק אין דער ירושה צוגלייך מיט זיינע זין און פאַרזאָרגן מיך מיט אַלע הצטרכותן אויף דאָס גאַנצע לעבן. אויסערדעם האָט ער נאָך מבטיח געווען מיין פאָטער תיכף נאָך די תנאים אויסצוצאָלן אים אַ באַשטימטע סומע, אויך ניט בלויז ניט צו שטערן אים אין זיינע רעכט, נאָר אויך מיט אַלע כוחות מיטצוהעלפן אים אין זיינע עסקים און דעם גליק פון זיין הויז. די שנאה צווישן אים און אונז וועט מהיום והלאה לגמרי אויפהערן און אַ בונד פון פריינדשאַפט וועט אונז אויף אַלעמאָל פאַראייניקן.

ווען בײַן פאָטער וואָלט אָנגענומען די פאָרשלאָגן פונם אַרענדאַר, וואָלט ער דערמיט אָן ספק באַפעסטיקט דאָס גליק פון זיין פאַמיליע און איך וואָלט געהאַט אַ גוט לעבן, אמת, מיט אַ הינקעדיקער, אָבער ליבנסווירדיקער פרוי (ווי איך האָב מיך אין אַ צייט אַרום איבערצייגט, בעת איך בין געווען לערער אין דעם דאָזיקן הויז), און פריי פון אַלע דאגות אין שוים פון גליק, וואָלט איך געקענט אומגעשטערט זיך אָפגעבן מיט מיינע לימודים. צום אומגליק אָבער האָט מײַן פאָטער מיט פאַראַכטונג אָפגעווארפן דעם דאָזיקן פאָרשלאָג. ער האָט ניט אַנדערש געוואָלט האָבן פאַר אַ שנור פעסלען, און אַזוי ווי דאָס איז, ווי שוין דערמאָנט, געווען אומעגלעך, האָבן זיך אויפסניי אָנגעהויבן די קריגעריייען צווישן בײדע פאַמיליעס, און היות דער ארענדאַר איז געווען רייך און מיין פאָטער אָרעם, איז פאַרשטענדלעך, אַז מיין פאָטער האָט זיך געמוזט שטענדיק אונטערגעבן.

אין אַ קורצער צייט אַרום האָט מען מיר פאָרגעשלאָגן אַ נייעם שידוך. איינער ל. פון שמילאָוויטש, אַ למדן און דערצו אַ רייכער מאַן, וואָס האָט געהאַט אַ בת־יחידה, איז אַזוי באַצויבערט געווארן פון מיין גוטן נאָמען, אַז ער האָט באַשלאָסן מיך צו נעמען פאַר אַן אייידעם נאָך איידער ער האָט מיך געזען. ער האָט וועגן דעם אָנגעשריבן צו מיין פאָטער אַ בריוו און אים געבעטן צו שרייבן אים זיינע באַדינגונגען. מיין פאָטער האָט אים

דערויף געענטפערט מיט א בריוו, געשריבן אין א דערהויבענעם סטיל, צונויפגעשטעלט פון ביבלישע מליצות און תלמודישע צי־טאַטן, און האָט אינקורצן אויסגעדריקט זיינע באַדינגונגען מיט א פּסוק כּון „שיר השירים": „הַאֲזִינָה לָךְ, שְׁלֹמֹה! וּמְאַתַּיִם — לַנּוֹטְרִים אֶת פִּרְיוֹ!" (די טויזנט גילדן פאַר דיר, שלמה! און די צוויי הונדערט פאַר די, וואָס היטן זיינע פרוכט!). ל. האָט מסכּים געווען אויף אַלע תנאים.

מיין פאָטער איז תּיכף אַוועקגעפאָרן קיין שמילאָוויטש, האָט געזען זיין צוקינפטיקע שנור און געלאָזט שרייבן תנאים לפי דעם מדובּר. דער מחותן האָט תּיכף אויסגעצאָלט מיין פאָטער צוויי הונדערט גילדן, אָבער מיין פאָטער איז דערמיט געבליבן אומ־צופרידן. ער האָט פאַרזיכערט, אז בשעת ער האָט געשריבן מיטן לשון פון פּסוק וועגן צוויי הונדערט גילדן, האָט ער ניט געוואָלט פאַרדאַרבן די שיינע מליצה, אָבער ער קען בשום אופן ניט איינגיין אויפן ענין, אויב מ׳וועט אים ניט געבן צוויי מאָל צוויי הונדערט גילדן (פופציק טאָלער). דער מחותן האָט זיך ניט גע־אַפּערט און אים געגעבן נאָך צוויי הונדערט גילדן; אויך האָט ער אים איבערגעגעבן פאַר מיר די אַוויגערופענע „קליינע התּנ־תּנות", דהיינו: א שוואַרץ־סאַמעטענע קאַפּעלע, אויסגעהאַפּט מיט גאָלדענע שפּיצן; א תנ״ך, געבונדן אין גרינעם סאַטען, מיט זילבערנע טאָוולען א. אז. וו.

ער איז געקומען דערמיט מלא שמחה אַהיים, האָט מיר אָפּגעגעבן די מתּנות און געזאָגט, אז איך זאָל מיך צוגרייטן צו דער דרשה, וואָס איך דאַרף האַלטן אין טאָג פון מיין חתונה, וואָס וועט זיין אין צוויי חדשים ארום.

מיין מוטער האָט שוין אָנגעהויבן באַקן די קוכנס, וואָס זי דאַרף מיטנעמען אויף חתונה, און צוגרייטן כּלערליי אייגעמאַכצן, און איך האָב שוין אָנגעהויבן טראַכטן וועגן דער דרשה,—ערשט פלוצלונג איז אָנגעקומען א טרויעריקע ידיעה, אז מיין כּלה איז געשטאָרבן פון פּאָקן. מיין פאָטער האָט זיך געקענט לייכט טרייסטן איבער דער דאָזיקער אַבידה, זאָגנדיק צו זיך אַליין: „דו האָסט דורך דיין זון אויף אַן ערלעכן אופן פאַרדינט פופציק טא־

לער און איצט קאָנסטו פאַר אים נאָך פופציק באַקומען". אויך איך האָב ניט געקענט באַוונדערס טרויערן איבערן טויט פון מיין כלה, ווייל איך האָב זי קיינמאָל ניט געזען, און איך האָב געטראַכט: די קאַפּעלע און דער תנ"ך מיט זילבער באַשלאָגן פאַרבלייבן ביי מיר, און אין כלות וועט אויך קיין דוחק ניט זיין. מיין דרשה קען מיר אויך אין דער צוקונפט צוניץ קומען. בלויז מיין מוטער האָט זיך ניט געקענט טרייסטן איבער דער דאָזיקער אבידה. די קוכנס און דאָס אַיינגעמאַכץ זיינען שוואַכע מאַטעריעס און קענען זיך לאַנג ניט האַלטן. מיין מוטערס מי איז בכן דורך דעם דאָזיקן טויט־פאַל אינגאַנצן לאיבוד געגאַנגען. חוץ דעם האָט זי ניט געקענט געפינען קיין אָרט, וואו צו באַהאַלטן און פאַרהיטן דידאָזיקע קוכנס און ממתקים פון מיינע געהיימע אַטאַקעס.

צענטער קאַפּיטל.

מ׳רייסט זיך איבער מיר, איך באַקום צוויי וויבער מיטאַמאָל און צום סוף גַנבעט מען מיך גאָר אַרויס פון מיין פאָטערס הויז.

אונטער דער צייט זיינען מיין פאָטערס געשעפטן געגאַנגען אַלץ ערגער און ערגער, צום סוף איז ער געווען געצוואונגען אַוועקצופאָרן אין דער הויפטשטאָט פונם קאַנט, קיין נעסווי׳ז׳ש, כדי צו שאַפן זיך דאָ א „מעמד" פון א מלמד, און איך האָב אויך געמוזט מיטפאָרן מיט אים. ער האָט זיך דאָ באַלד אַיינגע־ אָרדנט א „חדר" אויף זייער גוטע באַדינגונגען, און איך בין גע־ וואָרן זיין באַהעלפער.

אין דער דאָזיקער שטאָט האָט געוואוינט אַן אַלמנה, וואָס איז געווען באַרימט הן מיט אירע אויסגעצייכנטע פעיִקייטן הן מיט איר בייזן קריגעריש כאַראַקטער, ווי סאָקראַטעסעס וויב קסאַנטיפּע בשעתה, און האָט געהאַלטן אַן אייגענעם טראַקטיר אין עק פון דער פאָרשטאָט ק, זי האָט געהאַט בייַ זיך א טאָכ־ טער, וואָס איז געווען, ווי צוויי טראָפנס וואַסער, גלייך צו איר מיט אַלע אויבנדערכאָנטע אייגנשאַפטן און האָט איר געטריי גע־ האַלפן אין פירן די ווירטשאַפט. אז מיין שם איז דערגאַנגען צו מרת ר י ס י ע (אזוי האָט געהייסן די אַלמנה), האָט זי מיך בא־ שטימט פאַרן חתן פון איר טאָכטער ש ר ה. איר משפחה האָט איר געמעג דערווייזן, אז איר פלאַן איז אוממעגלעך אויסצו־ פירן. מ׳האָט פאַר איר געשילדערט: מיין פאָטערס גאוה און זייַנע

אומרערזעטלעכע פאָדערונגען, וואָס ס׳איז אוממעגלעך זיי צו באַ־
פרידיקן; מיין גוטן נאָמען, וואָס האָט אַרויסגערופן די אויפמערק־
זאַמקייט פון די חשובסטע און רייכסטע לייט פון שטאָט, און צום
סוף אירע מיטלמעסיקע מיטלען, וואָס קלעקן בשום אופן ניט
אויף אויסצופירן אַזא עסק. קיין זאַך האָט ניט געהאָלפן. אייני־
מאָל האָט זי זיך אַרײַנגענומען אין קאָפּ, אַז זי מוז מיך האָבן
פאַר אַן אײדעם, עס מעג איר קאָסטן וואָס עס ווייל, — האָט
מען שוין דעם קאָפּריז ביי איר ניט געקאָנט אַרויסשלאָגן.

זי האָט געשיקט צו מיין פאָטער שדכנים, האָט אים צו רו
ניט געלאָזט די גאַנצע צייט, וואָס ער האָט פאַרברענט דאָ אין
שטאָט, איז אַ סך מאָל אַליין בכבודה ובעצמה געקומען און פער־
זענלעך גערעדט וועגן דעם מיט מיין פאָטער און אים מבטיח
געווען צו דערפילן אַלע זיינע פאָדערונגען. אָבער מיין פאָטער
האָט געזוכט צו געווינען צייט אויף צום באַטראַכטן אירע פאָר־
שלאָגן און צו פאַרציען דעם ענין וואָס לענגער.

צום סוף האָט זיך געענדיקט דער „זכין" און ס׳איז פאַר
אונז געקומען די צייט צו פאָרן אַהיים. מיין פאָטער איז מיט מיר
אַוועק אין מרת ריסיעס טראַקטיר, וואָס איז געווען דאָס לעצטע
הויז פון דער גאַס, כדי אָפצוואַרטן דאָרטן אַ בעל־עגלה, וואָס
איז געפאָרן אין אונזער קאַנט. מרת ריסיע האָט אויסגענוצט די־
דאָזיקע געלעגנהייט, אָנגעהויבן מיך גלעטן און האָלוביען, מיר
פאָרגעשטעלט מיין כלה און געפרעגט, ווי זי געפעלט מיר. צום
סוף איז זי צוגעשטאַנען צו מיין פאָטער, ער זאָל איר געבן אַ
קלאָרן און אַנטשיידענעם ענטפער. כיין פאָטער איז אָבער נאָך
אלץ געווען אַיינגעהאַלטן און האָט זיך באַמיט מיט אַלע מיטלען
צו דערוויסן די מניעות, וואָס שטייען דעם דאָזיקן ענין אין וועג.

אונטער דער צייט, ווען זיי האָבן אויף אַזא אופן געפירט
צווישן זיך די אונטערהאַנדלונגען, האָבן זיך פלוצלונג אַרײַנגע־
ריסן אין שטוב דער הויפט־רב פון שטאָט, דער שטאָט־מגיד, אַלע
פאַרשטייער פון דער קהילה און אַ מאַסע אַנדערע חשובע לייט.
דידאָזיקע פלוצלונגע ערשײַנונג איז אָבער געווען ניט מעשה

נסים, נאָר איז פּאָרגעקומען פּשוט אויף פּאָלנדיקן אופן: דידאָ־זיקע נכבדים זיינען געווען געבעטן אויף א ברית ביי איינעם א פּאָרנעמען מאַן פון דער פּאָרטאָט, און אַז די פּרוי ריסיע האָט זיך דאָס דערוואוסט, האָט זי תיכף געשיקט אַהין איר זון און איינגעלאַדן דעם גאַנצן עולם צו זיך אויף א תנאים. בכן זיינען די געבעטענע געסט געקומען א ביסל מבוסמדיק, און היות זיי זיינען געווען זיכער, אַז ביידע צדדים זיינען שוין כוושוה געווארן אין אַלע ענינים בנוגע דער חתונה און ס׳איז שוין מער ניט געבליבן ווי אונטערצושרייבן די תנאים,—האָבן זיי זיך געזעצט צום טיש, אַריינגענומען מיין פּאָטער אין מיטן און דער רב האָט געהייסן דעם שמש שרייבן די תנאים.

מיין פּאָטער האָט פּאַרזיכערט, אַז בשייכות מיט דעם עיקר האָט ער לחלוטין נאָך גאָרנישט באַשלאָסן און אַז נאָך א סך ווייניקער קען מען רעדן וועגן אַן ענדגילטיקן הסכם אין די הויפט־באַדינגונגען. דער רב איז דעריבער אַריין אין גרויס גרימצאָרן אויף מיין פּאָטער, ווייל ער האָט געגלויבט, אַז מיין פּאָטער מאַכט עס חוזק פון זיין הויכער פּערזאָן און פון דער גאַנצער בכבודיקער געזעלשאַפט. ער האָט זיך דעריבער געוענדט צום עולם און גע־זאָגט מיט א שטאָלצער מינע:

— ווער איז עס דער דאָזיקער רבי יהושע, וואָס מאַכט פון זיך אזא וועזן?

דערויף האָט מיין פּאָטער געענטפערט:

— דער רבי איז דאָ לגמרי איבעריק;—איך בין, אמת, א פּשוטער מענטש, אָבער איך גלויב, אַז קיינער קען פון מיר ניט אָפּנעמען דאָס רעכט צו זאָרגן פאַר דער טובה פון מיין זון און אַוועקשטעלן זיין עתיד אויף א פּעסטן יסוד.

די ווערטער: „דער רבי איז דאָ לגמרי איבעריק" — האָט דער רב אויפגענומען ווי צוויידייטיק. ער האָט גוט אַיינגעזען, אַז ער האָט אין דעם ענין קיין רעכט ניט גוזר צו זיין אויף מיין פּאָטער, ער זאָל אָננעמען זיין דעה, און אַז מרת ריסיע האָט זיך צו פרי צוגעאַיילט אַיינצולאַדן אַן עולם געסט אויף א תנאים נאָך אַיידער די צדדים זיינען דורכגעקומען. האָט ער דע־

ריבער אָנגעהויבן מיט אַ טאָן נידעריקער, האָט זיך באַמיט בלויז פֿאָרצושטעלן מיין פֿאָטער אַלע מעלות פון דעם דאָזיקן שידוך, דעם גרויסן יחוס פון דער כּלה, וואָס שטאַמט פון רבנים און גרויסע לומדים, אירע פֿערזענלעכע מעלות, און אַז מרת ריסיע וויל און קען באַפרידיקן אַלע זיינע פֿאָדערונגען.

מיין פֿאָטער האָט פֿאקטיש ניט געהאַט וואָס צו דערווידערן קעגן דעם און האָט זיך געמוזט אונטערגעבן. מ׳האָט געשריבן תנאים. מרת ריסיע האָט אָפּגעשריבן איר טאַכטער אויף נדן איר שענק און אַלץ וואָס צו אים געהער און האָט זיך מתחייב געווען אויך צו געבן דער יונגער פֿאָר קעסט און קליידונג אויף אַ משך פון זעקס יאָר. חוץ דעם האָט זי צוגעשריבן מיר אָפּצוגעבן במתנה אַ גאַנצן גאַנג ש״ס מיט אַלע כּפרשים צו אים, וואָס האָט אויך באַטראָפֿן אַ פֿאָר הונדערט טאָלער, און אַ סך אַנדערע קליינע מתנות. מיין פֿאָטער האָט פון זיין זייט זיך צו גארנישט מתחייב געווען; פֿאַרקערט, ער האָט נאָך באַקומען פֿאַר זיך אַ סומע פון פופציק טאָלער במזומנים. זייער קלוג האָט ער גראָד געטאָן, וואָס ער האָט אויף דער דאָזיקער סומע ניט געוואָלט אָננעמען קיין שום שריפטלעכע התחייבותן און האָט געצוואונגען די מחותנתע אים אַייגנצוטאָלן דאָס געלט נאָך פֿאַרן תנאים.

נאָכדעם ווי מ׳האָט דאָס אַלץ געבראַכט קלאָר אין אָרדענונג, האָט מען אָנגעהויבן ווי געהעריק דעם מאָלצייט און די געסט האָבן זיך וואויל געטאָן.

אויף מאָרגן איז מיין פֿאָטער אַוועקגעפֿאָרן מיט מיר אַהיים. די מחותנתע האָט צוגעזאָגט ווי מעגלעך גיכער מיר צושיקן די אַוויגערופענע קליינע חתן־מתנות און די בגדים, וואָס זי האָט אין אייליגניש ניט באַווייזן צוצוגרייטן פֿאר מיין אָפּפֿאָרן. עס זיי־נען אָבער אַוועק אַ סך וואָכן און מיר האָבן וועגן דעם גארנישט געהערט און גארנישט געזען. דאָס האָט מיין פֿאָטער שטאַרק פֿאַרדראָסן, און אַזוי ווי איר כּארַאַקטער איז אים שוין לאַנג ניט געפֿעלן געווען, האָט ער ניט אַנדערש געקענט טראַכטן, ווי אַז דידאָזיקע געשייטע פרוי זוכט אַן אויסרייד, ווי אַרויסדרייען זיך

פון צו דערפילן אירע שווערע התחייבותן. האָט ער דעריבער באַשלאָסן אָפצוצאָלן איר מידה כנגד מידה.

דער פאָלגנדיקער צופאַל האָט א'ס נאָך מער פאַרשטאַרקט אין זיין אַנטשלוס. א רייכער אַרענדאַר, וואָס פלעגט אָפט ברענגען קיין נעסווי'ש פאַרקויפן בראַנפן און פלעגט ביי זיין דורכפאָרן דורך מאָהילנע זיך אָפשטעלן אויף אָפרו ביי אונז אין הויז, האָט אויך געוואָרפן אַן אויג אויף מיר. ער האָט געהאַט אַן אייניציקע טאָכטער און ער האָט ביי זיך אין געדאַנק באַשלאָסן התונה צו מאַכן זי מיט מיר. ער האָט אָבער געוואוסט, וואָס פאַר א שווע־ריקייטן ער וועט האָבן גובר צו זיין, ווען ער זאָל דאַרפן אויפן גלייכן וועג רעידן וועגן דעם מיט מיין פאָטער. האָט ער צו דעם צוועק אויסגעקליבן א קרומען וועג—צו מאכן מיין פאָטער פאַר זיינעם א בעל־חוב. ער האָט גוט געוואוסט, אַז ווען עס וועט קומען דער טאָג פון צאָלן, וועט מיין פאָטער, מחמת זיין שטענ־דיקן געדריקטן מצב, ניט זיין ביכולת צו סילוקן דעם חוב, — און יעמאָלט וועט ער אים קענען צודריקן צום וואַנט און צווינגען אים זיך מתחתן צו זיין מיט אים, און ערשט דאַן וועט ער אים ערשט מוחל זיין דעם חוב. ער האָט דעריבער פאָרגעלייגט מיין פאָטער עטלעכע פעסלעך בראַנפן אויף באָרג, און מיין פאָטער האָט דעם דאָזיקן אָנבאָט אָנגענומען מיט פרייד.

אַז עס איז אָנגעקומען דער באַשטימטער טערמין פון צאָלונג, איז געקומען ר' הירש דוקער (אַזוי האָט געהייסן דער אַרענדאַר) און דערמאָנט מיין פאָטער וועגן חוב. מיין פא־טער האָט אים פאַרזיכערט, אַז ער איז איצט ניט אין שטאַנד אָפצוצאָלן דעם חוב, און אים געבעטן וואַרטן נאָך א ביסל צייט. דערויף האָט דער אַרענדאַר אים געענטפערט:

— ר' יהושע, איך וויל מיט אייך רעידן באמת ובתמים. אייער מצב ווערט ערגער מיט יעדן טאָג און אויב עס זאָל זיך ניט טרעפן עפעס א גליקלעכער צופאַל, זע איך ניט קיין שום מעגלעכקייט, וויי איר וועט מיר קענען סילוקן דעם חוב. דאָס בעסטע פאַר אונז ביידן וואָלט בכן געווען אָט וואָס: אייך האָט גאָט געבענטשט מיט א זון און מיך מיט א טאָכטער, וואָס איז די

אייגציקע יורשטע פון מיין גאַנצן פאַרמעגן. על־כן לאָמיר זיך מתחתן זיין. צוליב דעם וועל איך ניט בלויז אייך מוחל זיין דעם חוב, נאָר איך וועל אייך נאָך צוצאָלן אַ סכום געלט, וויפיל איר וועט אַליין באַשטימען, און וועל בכלל מיט אַלע מיינע מעגלעכ־קייטן זאָרגן צו פאַרבעסערן אייער מצב.

ווי דערפרייט איז געוואָרן מיין פאָטער, הערנדיק דידאָזיקע רייד! עס זיינען תיכף געשריבן געוואָרן תנאים, וואו דער מחותן האָט זיך מתחייב געווען צרייצוטראָגן דעם נדן פאַר זיין טאָכטער און די געהעריקע מתנות פאַר מיר, לויט מיין פאָטערס באַשטי־מונג, און מיך האָט ער געמאַכט פאַרן יורש פון זיין גאַנצן אייגנס לאַחר מאה שנה. דעם שטר־חוב אויף פופציק פוילישע טאָלער האָט דער אַרענדאַר צוריק אָפגעגעבן מיין פאָטער, וואָס האָט אים אויף דער שטעל צעריסן, און ער האָט חוץ דעם נאָך געגעבן מיין פאָטער פופציק טאָלער במזומנים.

נאָך דער דאָזיקער געשיכטע איז מיין נייער מחותן אַוועק־געפאָרן קיין נעסוויזש אַיינצומאַנען דאָרטן חובות. מעשה שטן איז ער אַיינגעשטאַנען גראָד אין דער אכסניא פון מיין פריער־דיקער מחותנתטע. זי איז געווען אַ גרויסע פלאַפלערין און האָט אים דערציילט וועגן דעם גליקלעכן שידוך, וואָס איר טאָכטער האָט געטאָן.

— דעם חתנס פאָטער, — האָט זי געזאָגט, — איז אַליין אַ גרויסער למדן און דער חתן איז אַן עילוי, אַ ייִנגל פון עלף יאָר, וואָס האָט צו זיך קיין גלייכן ניט.

— אויך איך, — האָט געענטפערט דער אַרענדאַר, — האָב, גאָט צו דאַנקען, אויסגעקליבן אַ וואויל חתן פאַר מיין טאָכטער. איר האָט דאָך געוויס געהערט פון דעם באַרימטן למדן מופלג ר׳ יהושע פון מאָהילנע, ווי אויך פון זיין ייִנגסטן זון שלמהלע, אָט דאָס וואויל קינד איז איצט מיין טאָכטערס חתן.

קוים האָט ער באַווייזן אַרויסצוזאָגן די לעצטע ווערטער, ווי די שענקערין האָט אָנגעהויבן אויסער זיך צו שרייען:

— דאָס איז אַ חוצפהדיקער שקר. שלמה איז מיין טאָכ־טערס חתן, און אָט גיט אַ קוק די „תנאים״

דער אַרענדאַר האָט פון זיין זייט איר געווּזן זיין תּנאים־דאָקומענט, און עס האָט זיך אָנגעהויבן צווישן זיי אַ קריג. דער סוף איז געווען, אַז מרת ריסיע האָט אויפגעפאָדערט מיין פאַטער צו בית־דין, וואו ער מוז געבן אַ קאַטעגאָרישע דערקלערונג. מיין פאָטער האָט זיך אָבער אין גאָר ניט געכאָלדן, כאָטש זי האָט אים אויפגעפאָדערט צווי מאָל.

אונטער דער צייט איז געשטאָרבן מיין מוטער און מ׳האָט זי געבראַכט אויף קבר צו זיין קיין נעסוויזש. מיין מחותנתע האָט מיט דער הילף פון אָרטיקן בית־דין מעכב געווען די קבורה ביז עס וועט זיך ענדיקן דער משפט צווישן איר און מיין פאָטער. דאַן איז מיין פאָטער געווען געצוואונגען צו קומען אין בית־דין. מיין מחותנתע האָט נאַטירלעך געוואונגען דעם משפט און איך בין וויידער געוואָרן חתן פון מיין ערשטער כלה. נאָר בכדי צו פאַרהיטן אויף וויייטער פון אַזוינע סורפריזן און ניט צו געבן מיין פאָטער קיין פּתחון־פּה דערצו, האָט מיין מחותנתע אָנגעוועגדט כל אַמצי כוחות וואָס גיכער אינגאַנצן צו באַפרידיקן מיין פאָטערס אַלע תּביעות בהסכם מיט אירע התחייבותן, האָט מיך אינגאַנצן ניי באַקליידט פון קאָפּ ביז די פיס און אַפילו באַצאָלט מיין פאָטער די הוצאות פאַר מיינע קעסט פון די תּנאים אָן ביז צו דער חתונה. נאָכדעם איז די מוטער געקומען צו קבר־ישראל, און מיר האָבן זיך אומגעקערט צוריק אַהיים.

דאַן איז געקומען מיין צווייטער מחותן און האָט אויפגעפאָדערט מיין פאָטער, ער זאָל מקיים זיין די התחייבותן פון די תּנאים. מיין פאָטער האָט אים אָבער דערווײַזן, אַז די תּנאים זיינען בטל ומבוטל, ווייל זיי זיינען סותר די ערשטע תּנאים און ער האָט זיי געשריבן נאָר מחמת ער האָט בטעות געמיינט, אַז מיין מחותנתע האָט חרטה געהאַט אויפן שידוך.

דער אַרענדאַר האָט אַפילו געמאַכט דעם אַייגדרוק, וויי ער וואָלט מסכים געווען מיט דיזאָזיקע טענות פון מיין פאָטער, זיך געבויגן פאַרן הֶכרח און בארוּקט זיך פון דער אַבידה, — אָבער אין דער אמתן האָט ער געזוכט תּחבולות און פלענער, וויי מיך אַרײַנצוכאַפּן אין זיינע הענט. צו דעם צווועק איז ער אויפגעשטאַ־

נען בייגאַכט, האָט געלאָזט שפּאַנען זייגע פערד, האָט מיך ששי־
לערהייט אַראָפּגענומען פונם טיש, וואו איך בין געשלאָפּן, מיך
גאַנץ שנעל אַריינגעפּאַקט אין זיין וואָגן און איז מיט זיין זאק־
רויב אַרויסגעפּאָרן צום טויער פון שטאָט, אָבער היות עס איז אום־
מעגלעך געווען דורכצופירן דעם ענין אינגאַנצן אָן א שום גע־
רוש, האָבן זיך אונזערע בני־בית אויפגעכאַפּט פון שלאָף, האָבן
אַנטדעקט די גנבה, נאָכגעיאָגט דעם גנב און מיך אַרויסגעריסן
פון זיינע הענט. מיר איז די גאַנצע געשעעניש יעמאָלט פאָרגע־
קומען ווי א הלום.

אויף אזא אופן האָט זיך מיין פאָטער באַפרייט פונם חוב
און האָט נאָך דערצו באַקומען פופציק טאָלער בתור פרייווילעקע
מתנה. אָבער גלייך דערויף האָט מיין געזעצלעכע מחותנתטע מיך
צוגענומען צו זיך אין הויז, וואו עס איז באַלד געווען די התונה
און איך בין געוואָרן דער מאַן פון דער געזעצלעכער כלה.

איך מוז מיך מודה זיין, אז מיין פאָטערס האַנדלונג אינם
ענין פון מיין שידוך לאָזט זיך ניט באַרעכטיקן פון מאָראַלישן
שטאַנדפונקט. בלויז די גרויסע נויט, וואָס ער האָט זיך אין איר
יעמאָלט געפונען, קען אים איניקערמאַסן דינען פאַר א פאַרטיי־
דיקונג.

עלפטער קאַפּיטל.

מיין חתונה אויפן עלפטן לעבנסיאָר מאַכט מיך פּאַר אַ שקלאַף פון מיין כּרוי און פּאַרשאַפט מיר קלעפּ־מצד מיין שוויגער. אַ רוח בצורת בָּשָׂר־וָדָם.

אויף מיין חתונה איז מיין פּאָטער דעם ערשטן אָוונט ניט געווען, ווייל ער האָט נאָך געהאַט אין דער היים אין אָרדענונג צו ברענגען פון מיינטוועגן אייניקע ענינים. ביי מיין אָפּפּאָרן האָט ער מיר פּאַרזאָגט, איך זאָל אין מיין שוויגערס הויז וואַרטן אויף זיין קומען, דערביבער האָב איך בשום אופן ניט געוואָלט באַטייליקן זיך דעם ערשטן אָוונט אינם חתונה־מאָלצייט, ניט געקוקט אויף אַלעמענס בעטן זיך ביי מיר. פונדעסטוועגן זיינען די פּייערלעכקייטן פון דער חתונה געגאַנגען לויט אַלע הידורים אַפילו אָן דעם חתן.

מ׳האָט געוואַרט דעם אַנדער טאָג, אָבער מיין פּאָטער איז נאָך אַלץ ניט געקומען. מ׳האָט מיך שוין געשראָקן, אַז מ׳וועט מיך פירן צו דער חופּה מיט סאָלדאַטן. איך האָב אָבער רויק געענטפערט, אַז וואָס זאָל אַפילו געשען, וועט עס גאָרניט העלפן, ווייל קידושין מיט געוואָלד האָבן קיין וואָרט און קיין האַפט ניט.

צום סוף איז מיין פּאָטער געקומען, צו אָוונטצייט, צו דער פּרייד פון אַלע מחותנים און געסט. די דערמאָנטע ענינים זיינען

געבראַכט געוואָרן אין אָרדענונג און די חופה איז פאָרגעקומען כדת וכדין.

דאָ מוז איך דערציילן וועגן אַ קליינעם צופאַל. איך האָב אַמאָל געלייענט אין אַ יידישן ספר, אַז אויב דער מאַן וויל זיך פאַרזיכערן אויף דאָס גאַנצע לעבן די הערשאַפט איבער זיין צוויי־טער העלפט, דאַן מוז ער איר אונטער דער חופה אַרויפטרעטן אויפן פוס, און אויב ביידן פאַלט אַיין אויסצונוצן דעם דאָזיקן סטראַטאַגישן מיטל, דאַן וועט די אויבערהאַנט שטענדיק האָבן דער, ווער עס טרעט אָן דער ערשטער. און איצט, בשעת איך און מיין כלה זיינען אַוועקגעשטעלט געוואָרן אונטער דער חופה אייגער לעבן אַנדערן, האָב איך מיר דערמאָנט דידאָזיקע אויס־געפרוווטע סגולה און האָב אַ טראַכט געטאָן, אַז איך טאָר ניט דורכלאָזן די געלעגנהייט צו פאַרזיכערן זיך אויף אַלעמאָל די ממשלה איבער מיין פרוי. איך האָב שוין געוואָלט אַרויפטרעטן איר אויפן פוס, אָבער איך וויים ניט, וואָס עס איז מיט מיר פלוצלונג געוואָרן: צי איז דאָס געווען פחד, בושה אָדער ליבע,— נאָר עפעס האָט מיך אומגעריכט צוריקגעהאַלטן. אָבער אונטער דער צייט, וואָס איך האָב כיך געשלאָגן וועגן דעם מיט דער דעה, האָב איך מיט אַמאָל דערשפירט אויף מיין פוס דעם פאַנ־טאָפל פון מיין פרוי, וואָס האָט אַ דריק געטאָן מיט אַזאַ כוח, אַז איך וואָלט פון גרויס וויי־טאָג שיר ניט אויסגעשריען אויפן קול, וועג איך וואָלט זיך ניט איינגעהאַלטן פאַר הרפה. איך האָב דאָס געהאַלטן פאַר אַ שלעכטן סימן און איך האָב צו זיך אַליין געזאָגט: דאָס איז אַ גזירה מן השמים, דו זאָלסט ווערן דער שק־אַף פון דיין פרוי און דו טאָרסט ניט אַראָפנעמען איר יאָך פון דיין האַ־ז.

פון מיין פחדנות און פון מיין פרויס העלדישקייט קען דער לעזער לייכט אַליין פאַרשטיין, פאַרוואָס דידאָזיקע נביאות האָט ווירקלעך געמוזט מקויים ווערן.

אָבער איך בין געלעגן ניט בלויז אונטערן פאַנטאָפל פון מיין פרוי, נאָר—וואָס ס׳איז נאָך ערגער געווען—אויך אונטערן בייטש פון מיין שוויגער. פון אַלע אירע הבטחות איז קיינע ניט

דערפילט געווארן. איר הויז, וואס זי האָט באשטימט אויף נדן פאר איר טאָכטער, איז געווען באַלאָדן מיט חובות. פון די זעקס יאָר צוגעזאָגטע קעסט האָב איך גענאָסן קוים א האַלב יאָר, אין דאָס אונטער שטענדיקע צאנקעריין און געשלעגן. יא, אויסרע־כענענדיק אויף מיין יונגשאפט און פּחדנות, האָט מיין שוויגער זיך אַפילו דערוועגט פון צייט צו צייט אויפצוהייבן אויף מיר א האַנט, וואס איך האָב אָבער ניט זעלטן אָפּגעשלאָגן צוריק, און מיט פּראָצענט כפל כפלים. עס איז כמעט ניט פאַרבייגעגאַנגען קיין עסן, וואו מיר האָבן ניט געווארפן אייגע אין די אַנדערע אין קאָפּ קיין שיסלען, טעלער, לעפל וכדומה.

איינמאָל בין איך געקומען פון בית־מדרש אהיים זייער הונ־געריק. אַזוי ווי מיין שוויגער און מיין פרוי זיינען געווען זייער פאַרנומען מיט דער ווירטשאפט, בין איך אַליין אוועק אין שפּי־זאַרניע, האָב דאָרטן דורכגענישטערט די מילכטעפּ, און אַז איך האָב געפונען א טאָפּ מיט צוואָרעך און א ביסל סמעטענע, האָב איך עס גענומען עסן. אין דער רגע איז אהער אַריין מיין שוי־גער און האָט אָנגעהויבן שרייען מיט ווילדע קולות:

— זולל וסובאז! דו ווילסט אויפּרעסן גאָר די צוואָרעך מיט די סמעטענע?!

און איך האָב געטראכט ביי זיך, אַז וואס מער סמעטענע איז בעסער, און האָב וויייטער געגעסן, ניט געאכט אויף מיין שוויגערס געשרייען. דאָן האָט זי געוואָלט מיט געוואַלד אַרויס־רייסן מיר דעם טאָפּ פון די הענט, האָט מיך געשלאָגן מיט די פויסטן און מיר געגעבן צו פילן איר גאַנצע גיפט. דערביטערט פון אַזא באַגעגעניש, האָב איך זי אָפּגעשטויסן פון זיך, געכאַפּט דעם טאָפּ, איז געטאָן א שליידער אויף איר קאָפּ און ער איז צעשמעטערט געוואָרן אויף שטיקלעך. דאָס איז עס געווען א ספּעקטאַקל! די זויערמילך האָט פון איר אַראָפּגערונען אויף אַלע זייטן. אויסער זיך פון צאָרן האָט זי געכאפט א שייט האָלץ, און וועו איך וואָלט געשווינדט ניט אַנטלאָפן, וואָלט זי מיך זיכער דערמיט דערהרגעט אויף טויט.

אַזעלכע געשעענישן האָבן פאַסירט זייער אָפט. מיין פרוי

האָט בעת ענלעכע צוזאַמענשטויסן, פאַרשטייט זיך, געמוזט בלייבן נייטראַל, אָבער ווער עס זאָל ניט זיין פאַרבליבן דער זיגער, האָט איר האַרץ געקרענקט. „אוי, וועלן עמעצער וואָלט קענען כאָטש עטוואָס זיך באַהערשן!", — האָט זי תמיד געקלאָגט בעת א געפעכט.

די שטענדיקע מלחמות מיט מיין שוויגער האָבן מיך פאַרמאַטערט און איך בין איינמאָל געפאַלן אויף א מיליטערישן שפיצל, וואָס האָט געהאַט א גוטע ווירקונג לכל־הפחות אויף א קורצער צייט. איך בין איינמאָל אויפגעשטאַנען אין האַלבער נאַכט, האָב געזומען א גרויסן ליימענעם טאָפּ, אַרונטערגעקראָכן מיט אים שטילערהייט אונטער מיין שוויגערס בעט און אָנגעהויבן הויך אַריינריידן אין אים א שטייגער בזה הלשון: „ריסיע, ריסיע! דו ביסט א מרשעת, האָסט גאָט אין האַרצן נישט! פאַרוואָס באַהאַנדלסטו אַזוי שלעכט מיין געליבטן זון? אויב דו ווּעסט זיך ניט פאַרבעסערן, דאַן איז נאָענט דיין סוף און דו ווּעסט זיין אויף אייביק כאַרשאָלטן". נאָכדעם בין איך ווידער אַרויסגעקראָכן און האָב אָנגעהויבן מיט גרויס אַכזריות זי צו קנייפּן. נאָכדעם האָב איך מיך שטיל אומגעקערט צוריק אין מיין בעט.

אויף מאָרגן פרי איז זי אויפגעשטאַנען אין גרויס צערודערונג און שרעק, האָט דערציילט מיין פרוי, אז מיין כוטער איז איר געקומען צו חלום און האָט אויף איר אָנגעווּאָרפן אַן אימה און געקניפּן זי פאַר איר שלעכט באַהאַנדלען מיך. און פאַר א סימן, אַז איר חלום איז אמת, האָט מיין שוויגער געוויזן איר טאָכטער די בלויע פלעקן אויף אירע אָרעמס. בשעת איך בין געקומען פון שול, האָב איך ניט געטראָפן מיין שוויגער אינדערהיים און געפונען מיין פרוי אין טרערן. איך האָב ביי איר געפרעגט די סיבה פון איר ווייגען, אָבער זי האָט מיר גאָרנישט ניט געוואָלט זאָגן. נאָכדעם האָט זיך מיין שוויגער אומגעקערט מיט פאַרווייניגט אויגן און א דערשלאָגענעם געמיט, ווי איך בין שפּעטער דערגאַנגען, איז זי געגאַנגען אויפן בית־עולם, האָט זיך א ווּאַרף געטאָן צו מיין מוטערס קבר און ביי איר געבעטן מחילה אויף אירע זינד. נאָכדעם האָט זי געלאָזן פעלדמעסטן און

מאכן א וועקסענע ליכט, לאנג ווי דער היקף פונם בית־עולם, אנצוצינדן אין שול. אויך האָט זי געפאסט דעם גאנצן טאָג און זיך באַצויגן צו מיר מיט גרויס ליבשאפט.

כאָטש איך האָב געוואוסט די סיבה פון דעם אלץ, אָבער איך האָב מיך געמאכט, ווי איך וואָלט גאָרנישט באמערקט, און אינערלעך האָב איך מיך געפרייט מיט מיין געלונגענעם שפיצל. אויף אזא אופן האָב איך אייניקע צייט געהאט מנוחה. צום אומגליק אָבער האָט עס ניט לאנג געדויערט. מיין שוויגער האָט באלד אלץ ווידער פארגעסן און ביי דער מינדסטער געלעגנהייט האָבן זיך איבערגעחזרט דיועלביקע סצענעס. איך האָב שוין עס מער ניט געקענט אריבערטראָגן און האָב געמוזט באלד אינגאנצן פארלאָזן דאָס הויז און אָנקומען פאר א לערער ערגעץ אויף א קאָנדיציע. נאָר אויף די גרויסע ימים־טובים פלעג איך קומען אהיים.

צוועלפטער קאַפּיטל.

די סודות פון מאַן־און וויַיב־לעבן. פירשט ראַד־זיוויל אָדער וואָס אין פוילן איז מעגלעך.

אַז איך בין אַלט געווען פערצן יאָר, איז ביי מיר געבאָרן געוואָרן מיין בכור, ד ו ד. אמת, אַ ביסל צו שפעטלעך, אָבער עס איז קיין חידוש ניט: איך בין דאָך צו מיין חתונה אַלט געווען סך־הכּל עלף יאָר און בין דערצויגן געווען אין פרישות און צניעות לויטן שטרענג־מאָראַלישן לעבנס־שטייגער פון אונזער גאַליציאנישן דידאָזיקע געגנטן און בכלל ביים מאַנגל פון באַצוּנגען צווישן מאַנסבילן און פרויען, — בכן האָב איך קיין שום באַגריף ניט געהאַט וועגן די חובות פון מאַן צו זיין וויַיב. אויף אַ שיין מיידל האָב איך געקוקט ווי אויף איטלעך אַנדער נאַטורווערק אָדער קונסטווערק, ווי דהיינו דאָס מעדיצינישע שאַכטעלע, וואָס איך האָב אַמאָל געגבעטן. אויף אַזאַ אופן איז גאָנץ נאַטירלעך, וואָס עס איז אַוועק אַ לאַנגע צייט נאָך מיין חתונה און מיר האָט אַפילו אויפן זין ניט געקענט אַרויף צו דערפילן דידאָזיקע פליכטן.

אַז איך פלעג מיך דערנעענטערן צו מיין פרוי, פלעגט מיך שטענדיק אַרומנעמען אַ ציטער, ווי איך וואָלט זיך דערנעענטערט צו אַן אומבאַקאַנטן וועזן. מיין שוויגער האָט זיך דאָס דערקלערט אויף איר שטייגער. זי האָט געגלויבט, אַז אין דער נאַכט פון מיין חתונה איז מיר אָפּגעטאָן געוואָרן אַ כישוף, און כדי מיך צו רעטעווען, האָט זי מיך אַוועקגעפירט צו אַן אַלטער מכשפה.

די מכשפה האָט אָפגעטאָן איבער מיר כל המינים מעשים תעתועים, וואָס האָבן געווירקט אויף מיין כוח הדמיון און אויף מיין גלויבן און איך בין געווען געווארן.

מיין לעבן אין פוילן זינט מיין חתונה ביז צו מיין אויס־ וואַנדערונג קיין אויסלאַנד — א פּעריאָד, וואָס נעמט אַרום דעם בליענדיקן פרילינג פון מיין לעבן—איז געווען א קייט פון אָרעמ־ קייט און עלנט פון כל המינים פיין און צרות. איך האָב ניט געהאט קיין שום מיטלען פאר מיין ווייטערדיקער אַנטוויקלונג, און דערמיט איז פאַטאַל פאַרבונדן אַן אומפּראָדוקטיוועֿר פאַר־ ברויך פון כוחות, וואָס ביים באַשרייבן עס פאַלט מיר די פעדער פון האַנט אַרויס און די שמערצהאַפּטע זכרונות וועגן דעם זוך איך מיט כל אמצי כוחות צו דערשטיקן טיף אין זיך.

דער אינעווייניקסטער מצב דאָ אין לאַנד בכלל, דער צו־ שטאַנד פון אונזער פאָלק דערין בפרט, וואָס שמאַכט און פאַלט ווי דער אייזל אונטער א דערדריקנדיקן צווייפאַכן יאָך, אונטערן יאָך פון דער אייגענער אומוויסנקייט און רעליגיעזע אָבערגלויבנס און אונטערן יאָך פון דער אומוויסנקייט און אָבערגלויבנס פון דער הערשנדיקער נאַציע, צואַמען מיט די צרות און אומגליקן, וואָס האָבן זיך געשאָטן אויף מיין משפחה—דאָס אלץ האָט זיך פאַראייניקט, בכדי צו שטערן דעם גאַנג פון מיין אַנטוויקלונג און ניט צו דערלאָזן די אַנטפלעקונג און דעם פונאַנדערבלי פון מיינע נאַטירלעכע כשרונות.

די פוילישע נאַציע—איך פאַרשטיי אונטער איר בלויז דעם פוילישן אַדל—האָט זייער א געמישטן כאַראַקטער, שטייט אויף זייער א נידעריקער מדרגה פון קולטור. בלויז א קליינע צאָל אויסדערוויילטע יחידים האָט די געלעגנהייט אויסצובילדן זיך דורך דערציונג, לערע און צוועקמעסיקע נסיעות קיין אויסלאַנד, און דערמיט קענען זיי ברענגען גוטס ניט בלויז זיך אַליין, נאָר אויך זייערע אונטערטאַנען. דער גרעסטער רוב פריצים אָבער פאַרברענגען דאָס לעבן אין אומוויסנקייט און אויסגעלאַסנקייט, אָן זינען וואַרפן זיי זיך אַריין און זינקען אין תהום פון צעבושע־ וועטע תאוות און ברענגען אום דערמיט ניט בלויז זיך אַליין, נאָר אויך טויזנטער און טויזנטער פון זייערע אונטערטאַנען. זיי

גלאַנצן און פייגען זיך מיט טיטלען און אָרדנס, וואָס זיי פאַרשוועכן זיי אַליין מיט זייערע אומווערדיקע מעשים; באַזיצן אַ סך אומגעהייערע מאַיאָנטקעס, וואָס זיי זיינען ניט פעיק זיי צו פאַרוואַלטן, און פירן צווישן זיך אומאויפהערלעכע קריגעריין און מלחמות. מחמת דעם אַלץ מוז די מלוכה פאַטאַל ווערן צו אַ רויב און צו אַ קרבן פון די שכנים, וואָס זיינען מקנא איר גרויסקייט.

דער פירשט ראַדזיוויל איז געווען העטמאַן אין פוילן און וואַיוואָדע אין ליטע און בכלל אייגער פון די גרעסטע מאַגנאַטן. ער האָט באַקומען דריי ירושות און האָט אַדאַנק דעם פאַרמאָגט אומצייליקע קאַלאָסאַלע נחלאות. אויך האָט ער געהאט ניט גאָר קיין שלעכט הארץ און ס׳האָט אים אויך ניט געפעלט קיין שכל. אָבער מחמת דער פאַרנאַכלעסיקטער דערציונג און וויניק בילדונג איז ער געווען אייגער פון די אויסגעלאַסנסטע פירשטן, וואָס האָבן וועלן עס איז געלעבט אויף דער וועלט. ניט האָבנדיק קיין שטענדיקע באַשעפטיקונג,—אַ לאָגישער רעזולטאַט פון זייער ניט געניגנדיקע ידיעות און וויניק אַנטוויקלטן געשמאַק,—האָט ער זיך אַריינגעלאָזן אין שיכרות, וואָס עס האָט אים געבראַכט אָפּצוטאָן די לעכערלעכסטע און משוגעתדיקסטע מעשים. אָן אַ באַזונדערער נטיה האָט ער זיך איבערגעגעבן צו די שענדלעכסטע באַגערן פונם נראָבן הומער, און בטבע גאָר ניט זייענדיק קיין אַכזר, האָט ער אָפּגעטאָן איבער זיינע אונטערטאַנען די גרעסטע הימלשרייענדיקסטע אַכזריות.

ער האָט אויף זיין חשבון אויסגעהאַלטן אַן אַרמיי פון צען טויזנט מאַן, וואָס האָט אים אָפּגעקאָסט אַ מטמון מיט גאָלד, אָן אַ שום תכלית, נאָר בלויז צוליב גלאַנץ און כבוד. און ווען עס האָבן אין פוילן אויסגעבראַכן די מהומות, האָט ער זיך געשטעלט אויפן צד פון די „קאָנפעדעראַטן״[1]), אַליין ניט וויסנדיק, צו וואָס

1) קאָנפעדעראַטן — מיטגלידער פון די „קאָנפעדעראַציעס״. קאָנפעדעראַציעס האָבן אין אַלטן פוילן געהייסן די צייטווייליקע פאַרבאַנדן אַדער צוזאַמענפאַרן פון דער שליאַכטע (אדל) צו פאַרטיידיקן די מלוכה קעגן אַ סכנה מצד אַן אויסווייניקסטן שונא אַדער צוליב אַן אויפשטאַנד קעגן די כאַראַקטעריסטישע פונם קיניג אַדער פונם סיים. דער איבערז.

ער האָט דאָס געטאָן. דורך דעם האָט ער אויפגעריצט אויף זיך די רוסן, וואָס זיינען אָנגעפאַלן אויף אים, צעראַבירט זיינע גי־טער און אַריינגעבראַכט זיינע אונטערטאַנען אין שרעקלעכסטער נויט און עלנט. ער אַליין איז עטלעכע מאָל געצוואונגען געווען צו אַנטלויפן פון לאַנד און זיינע גרויסע, אין משך פון אַ סך דורות אָנגעזאַמלטע אוצרות איבערצולאָזן אויף רויב אין די הענט פון זיינע שונאים.

ווער קען באַשרייבן אַלע זיינע מעשים תעתועים! אָבער אייניקע ביישפילן, גלויבּ איך, וועלן גענוג זיין צו געבן דעם לעזער אַ פאַרשטעלונג פון זיינע שגעונות. אַ געוויסער רגש־הכבוד צום אַמאָליקן האַרן פון מיין געבורטסאָרט דערלויבט מיר ניט צו באַטראַכטן דידאָזיקע חסרונות זיינע אַנדערש ווי בלויז אַלס רעזולטאַט פון זיין היציקן טעמפּעראַמענט און פון זיין שלעכטער דערציונג, וואָס דאַרפן אַרויסרופן גיכער אונזער מיט־לייד איידער אונזער האַס און פאַראַכטונג.

ער האָט געהאַט אַ מנהג דורכצופאָרן דורך די גאַסן פון שטאָט[1]) מיט זיין גאַנצן הויף־פערסאָנאַל, מיט זיין קאַפעליע און סאָלדאַטן. דעמאָלט האָט קיינער זיך ניט געטאָרט וויזן אויפן גאַס, אויב ער האָט ניט געוואָלט ריזיקירן מיטן לעבן. אַפילו אין די הייזער איז מען געווען ניט זיכער. באַזונדערס זיינען דאָן געווען אין גרויס סכנה די פרויען; אַפילו די מיאוסטע און שמו־ציקסטע פויערטע, וואָס ער האָט געטראָפן אין וועג, האָט ער מיט געוואַלד ארויפגענומען צו זיך אין קאַראָט...

איינמאָל האָט ער געשיקט רופן צו זיך אַ בכבודיקן יידישן פעלדשער. דער פעלדשער האָט געמיינט, אַז מ׳דאַרף געוויס מאַכן אַ וואָסערע־ס׳איז כירורגישע אָפּעראַציע, האָט ער מיטגענומען מיט זיך זיינע אינסטרומענטן און איז געקומען צו זיין האַרן. דער פירשט האָט אים געפרעגט:

— האָסט מיטגעבראַכט דיינע אינסטרומענטן?

---

1) נעמיוש. דער איבערז.

— יאָ, אַלערדורכלויכטיקסטער פירשט,—האָט געענטפערט דער פעלדשער.

— גוט,—האָט געזאָגט דער פירשט,—גיב מיר דיין לאַנצעט, איך וויל דיר אָדער לאָזן.

דער אָרעמער פעלדשער האָט זיך געמוזט אונטערגעבן. דער פירשט האָט געזומען דעם לאַנצעט, אָבער אַזוי ווי ער האָט ניט געוואוסט, ווי צו באַנוצן זיך מיט אים, און דערצו האָט נאָך זיין האַנט געציטערט פון שיכרות, האָט ער אים, נאַטירלעך, צעוואונדעט אויף אַ שרעקלעכן אופן. אָבער זיינע הויפלייט האָבן אים צוגעשמייכלט מיט חניפה און גערימט זיין גרויסע געשיקטקייט אין כירורגיע.

אייגנטלעך איז ער געקומען אין קאָשציאָל, און היות ער איז געווען, ווי געווינלעך, שיכור און האָט ניט געוואוסט, וואו ער איז דאָ, האָט ער זיך געשטעלט לעבן אַלטאַר דורכפירן אייניע פון די נאַטירלעכע באַדערפענישן. דער עולם מתפללים האָט אויפגעשוידערט כון שרעק. אויף מאָרגן אינדערפרי, בעת ער איז נאָך געווען ניכטער, זיינען געקומען די גלחים אים אויסמוסרן פאַר זיין נעכטיקער נבלה.

— נו, גוט, — האָט דערויף געזאָגט דער פירשט, — מירן דאָס זען צו פאַררייכטן!

און תיכף האָט ער אָפגעגעבן א באַפעל, די יידן פון שטאָט זאָלן אויף זייערע הוצאות שאַפן פופציק פוד וועקסענע ליכט אויף צום ברענען אין דערמאָנטן קאָשציאָל. אַזוי האָבן די אומגליקלעכע יידן געמוזט ברענגען א קרבן אויף מכפר צו זיין די זינד כון א רעכטגלויביקן קאַטוילישן קריסט, וואָס האָט פערשוועכט א קריסטלעכע קירך.

אַן אַנדערש מאָל איז אים אייגנעפאַלן דורכצופאָרן זיך אין בערן וואַל, וואָס אַרום שטאָט. דער וואַל איז אָבער גענוין צו שמאָל און זיין קאָטש מיט זעקס פערד אין דער בריים האָט ניט געקענט דורכגיין, — האָבן זיינע הוזארן אויף זיין באַפעל מיט גרויס מי און לעבנס־געפאָר געמוזט דורכטראָגן זיין קאַראָש אויף די הענט, ביז ער איז אויף אַזא אופן אַרומגעפאָרן דעם וואַל אַרום דער גאַנצער שטאָט.

אײנמאָל איז ער מיט זײן גאַנצן הויף־שטאַט געקומען צו פּאָרן אין דער יידישער שטאָטשול און האָט דאָרטן אָן א שום סיבה אָנגעמאַכט די שרעקלעכסטע פּאַרוויסטונגען: צעבראָכן די פענסטער און די אויוונס, צעשמעטערט אַלע כלים, געוואָרפן פון אָרון־קודש די ספר־תורות אויף דער ערד א. אז. וו. א געלערנטער פרומער ייד, וואָס איז דאָן דערבייגעווען, האָט זיך דערוועגט אויפצוהויבן פון דער ערד אײנע פון די ספר־תורות,— דערפאַר האָט דער דורכלויכטיקער פירשט אים אָנגעטאָן דעם כּבוד און אײנגענטיק געטראָפן אים מיט א קויל פון זײן פּלינטן. פון דאָרטן איז דער צוג אַוועק אין א צווייטער שול, וואו ער האָט געבאַלעבאַטעוועט אויפן זעלביקן שטייגער, און פונדאַנען— אויפן יידישן בית־עולם, וואו זיי האָבן חרוב געמאַכט די בנינים און די מצבות פאַרברענט.

קען מען דען זיך גאָר פאָרשטעלן, אז א הערשער פון א לאַנד, וואָס קאָן האָבן אַלע געזעצלעכע מיטלען צו באַשטראָפן זייע אונטערטאַנען, אויב זיי וואָלטן ווירקלעך באַגאַנגען קיין אים א פאַרברעך,—זאָל קיינען אַזוי ווילד־רישעותדיק באַהאַנדלען אן אָרעמע אומשולדיקע באַפעלקערונג? און דאָך איז עס דאָ פאַקטיש אַזוי געשען.

אמאָל איז אים אײנגעפאַלן פון פאַרגעניגן וועגן צו מאַכן א שפּאַציר אין שטעטל מ., וואָס האָט געהערט צו אים און וואָס איז געווען פיר מייל ווייט פון זיין רעזידענץ (נעסוויזש). דער דאָזיקער שפּאַציר האָט געדאַרפט דורכגעפירט ווערן אין דער באַגלייטונג פון זיין געווינלעכער סוויטע און פונם גאַנצן הויף־פערסאָנאַל. אין פרימאָרגן פונם באַשטימטן טאָג האָט זיך אָנגעהויבן דער צוג. פאָראויס האָט מאַרשירט זיין גאַנצע אַרמיי, וואָס איז באַשטאַנען פון אינפאַנטעריע, אַרטילעריע, קאַוואַלעריע א. אז. וו., אין געשלאָסענע רייען פאָלקנוויין. דאָן איז געגאַנגען זיין לייב־גווארדיע (שיסער), וואָס איז באַשטאַנען פון פריוויליקע אָרעמע אַדלייט. נאָכדעם זיינען געפאָרן די וואָגנס מיט זיין קיך און מ׳האָט אויך ניט פאַרגעסן מיטצונעמען אונגערווויין. נאָך דער קיך איז געגאַנגען זיין יאַניטשאַרישע מוזיק און אַנדערע קא־

פעליעס, און צום סוף—זיין קאָטש אין דער באַגלייטונג פון זיינע סאַטראַפּן. איך רוף זיי אַזוי דערפאַר, ווייל דער דאָזיקער גאַנצער צוג איז אין מיינע אויגן גלייך געווען צום מלחמה־צוג פון דָרְיָוֶש מלך פּרס קעגן אַלכסנדר מוקדון. צו אָוונט איז זיין פּירשט־לעכע דורכלויכט (איך זאָג ניט „בכבודו ובעצמו", ווייל דער אונגערווויין, וואָס ער האָט אויסגעטרונקען, האָט בּיי אים אָפּגענומען זיין באַוואוסטזיין, ד. ה. זיין „כבוד" און זיין „איך") אָנגעקומען צו מיין טראַקטיר אין פּאַרשטאָט ק. פון זיין רעזידענץ נעסוויזש. מ׳האָס אים אַריינגעטראָגן אין הויז און מ׳האָט אים אַרויפגעווארפן אין זיינע קליידער און אין זיינע שטיוול מיט שפּאָרן אויף מיין שוויגערס שמוציק און ניט איבערגעצויגן בעט. איך, ווי געווייגלעך, האָב געמוזט אַנטלויפן פון שטוב. מיינע אַמאַזאָנעס אָבער, ד. ה. מיין שוויגער און מיין פרוי, האָבן זיך פאַרלאָזן אויף זייער העלדנמוט און זיינען פאַרבליבן אַליין אין הויז. די געסט האָבן אַ גאַנצע נאַכט געלאַרימט, און אין דער־ועלביקער שטוב, וואו זיין דורכלויכט איז געלעגן, האָט מען געהאַקט האָלץ, געקאָכט און געבראָטן. מ׳האָט שוין געווואוסט, אַז ווען זיין פּירשטלעכע דורכלויכט שלאָפט אין שיכורן צושטאַנד, איז קיין שום רעש ניט בכוח אים אויפצוועקן, סיידן דער שופר של משיח אין טאָג פון לעצטן משפט איבער דער וועלט.

אויף מאָרגן פרי האָט מען אים אויפגעוועקט פון זיין שלאָף. ער האָט זיך אַרומגעקוקט אַרום און האָט ניט געווואוסט, צי זאָל ער גלויבן זיינע אויגן: ער ליגט אין אַן אָראַמען שענק ניט אויסגעטאָן אין אַן אומריינעם בעט, וואָס האָט געקישעט מיט וואַנצן. זיינע קאַמערדינערס, פאַזשן און מורינען האָבן געוואַרט אויף זיינע באַפעלן. ער האָט געפרעגט, ווי אַזוי איז ער געקומען אַהער, און מ׳האָט אים דערציילט, אַז זיין דורכלויכט איז נעכטן וואויל־גפעלן אונטערצונעמען אַ לוסטרייזע קיין מ., נאָר האָט זיך דאָ אָפּגעשטעלט אויף אָפרו, און אונטער דער צייט איז זיין גאַנצע סוויטע אַוועק פאַראויס און איז איצט געווויס שוין אָנגעקומען קיין מ.

די נסיעה קיין מ. איז אויף דעם נאָל אָפּגעלייגט געווארן,

און דער פירשט האָט באַפוילן צוריקצוקערן די גאַנצע סוויטע. זי האָט זיך אומגעקערט צוריק קיין נעסוויזש אין דער געווײנלעכער אָרדענונג און מיט די געווײנלעכע פייערלעכקייטן. דעם פירשט איז אָבער געפעלן געוואָרן צו מאַכן אין מיין שענקהויז אַ גרויסן מאָלצייט, און ער האָט אַייגנעלאַדן אַלע פרעמדע פריצים, וואָס האָבן זיך צו יענער צייט גראָד אויפגעהאַלטן אין שטאָט. מ׳האָט געגעסן פון גאָלדענע כלים, און מ׳קען זיך גאָר ניט ענונג פאָרשטעלן דעם קאָנטראַסט צווישן אַזיאַטישן לוקסוס און לאַפלענדישן דלות, וואָס האָבן דאָ געהערשט אין איינעם אין דעם זעלביקן הויז.

אין אַן אָרעמען שענקהויז, וואָס זיינע וועגט זיינען קיילשוואַרץ געוואָרן פון רויך און סאַזשע, וואָס זיין סופיט איז אונטערגעשפאַרט געווען מיט ניט אַרומגעהובלטע קיילעכדיקע קלעצער און וואָס זיינע פענסטער זיינען באַשטאַנען פון רעשטלעך צעבראָכענע שויבן פון שלעכטן סאָרט און פון קינעלעך, פאַרקלעפט מיט פאַפּיר, — אין אָט דעם דאָזיקן הויז זיינען געזעסן פירשטן אויף שמוציקע בענק ביי נאָך אַ שמוציקערן טיש אין גאַנצן גלאַנץ פון זייער הערלעכקייט און מ׳האָט זיי דערלאַנגט די אויסדערווײלטסטע שפּייזן און די הערלעכסטע וויינען אין גילדערנע סערוויזן.

פאַרן מאָלצייט האָט דער פירשט זיך דורכגעשפאַצירט צוזאַמען מיט די אַנדערע הערהויבנע געסט זיינע פאַר דעם שענקהויז און האָט צופעליק באַמערקט מיין פרוי. זי איז יעמאָלט געווען אין דער רעכטער בלי̈נונג פון איר יוגנט, און כאָטש איך בין שוין מיט איר געגט, דאָך מוז איך זיין גערעכטיק און מודה זיין, אַז זי איז געווען אַ יָפֶת־תּוֹאַר פון ערשטער מדרגה (אויב ניט רעכענען איר אָרעמקייט אין געשמאַק און קונסט, וואָס דינען נאָך אויף צו דערהויבן די פרויען־פראַכט און פרויען־רייץ). ס׳איז בכן געווען נאַטירלעך, אַז זי האָט געמוזט געפעלן וועלן אויך דעם פירשט ראַדזיוויל. ער האָט זיך געוענדט צו זיינע באַגלייטער און געזאָגט:

— באמת, אַ שיין יונג ווייבעלע! מ׳דאַרף איר נאָר אָנטאָן אַ ריין וויים העמד.

דאָס פלעגט זיין זייַן געווייַנלעכער לאָזונג. און די כוונה דערפון איז געווען פונקט ווי די כוונה פונם טערקישן סולטאַן בעת ער וואַרפט זיין טאַשנטיכל צו אַ פרוי. אַז דעם פירשט באַגליי־ טער האָבן דאָס דערהערט, האָבן זיי אַנגסט באַקומען פאַרן כבוד פון מיין פרוי און געמומען ווינקען צו איר, זי זאָל וואָס גיכער נעלם ווערן פון שטוב. מיין פרוי האָט פאַרשטאַנען דעם דאָזיקן וואונק און איז שטילערהייט אַנטרונען איבער אלע בערג.

נאָכן מאָלצייט האָט זיין דורכלויכט מיט זיין סוויטע אונ־ טער טרומייטן, פויקן און יאַניטשאַרישער מוזיק זיך אומגעקערט צוריק צו זיך אין פאַלאַץ. איצט האָט זיך ווידער אָנגעהויבן דער געווייַנלעכער סדר־היום, ד. ה. מ׳האָט דעם גאַנצן נאָכמיטאָג און דעם אָוונט געהוליעט, נאָכדעם געפאָרן קיין ה., א לוסטשלאָס ביים אַרייַנגאַנג אינם פירשטס טיר־גאָרטן, וואו מ׳האָט אַיינגע־ אָרדנט א פייערווערק, האָס האָט אָפּגעקאָסט א סך געלט, נאָר האָט זיך, ווי געווייַנלעך, ניט איינגעגעבן. ביי יעדן אויסגעליי־ דיקטן בעכער ווייַן פלעגט מען שיסן פון האַרמאַטן, און די אָרעמע קאַנאָנירן, וואָס האָבן געקענט בעסער אומגיין מיטן פלוג אייַדער מיט קאַנאָנען, האָבן דערביי ניט זעלטן זיך פאַר־ וואונדעט און צעשעדיקט.

— „וויוואט קשיאָנזשע ר.ן״ (ס׳זאָל לעבן פירשט ראַדזי־ ווילן),—האָבן געשריען די געסט.

די ערשט פידל אין דער דאָזיקער אָרגיע האָט, נאַטירלעך, געשפּילט דער פירשט אַליין. און כטוב לב הַפירשט ביין, פלעגט ער די חנפים באַלוינען מיט גרויסע כּתנות, און דאָס ניט מיט געלט, וואָס איז ניט אייביק, און ניט מיט גאָלדענע כלים, נאָר מיט גרויסע מאַיאָנטקעס מיט א סך הונדערטער לייבאייגענע פויערים. צום סוף פלעגט ווערן געגעבן קאָנצערט. יעמאָלט פלעגט זיין פירשטלעכע דורכלויכט אַיינשלאָפן און מען פלעגט אים א שלאָפעדיקן צוועקטראָגן צוריק אין פאַלאַץ אריין.

אזוי האָט זיך דער פירשט שטענדיק געפירט.

די נייטיקע הוצאות אויף אזעלכע פאַרשוועדונגען פלעגט מען אויספרעסן פון די אומגליקלעכע אונטערטאַנען. אויב דאָס

פלעגט ניט קלעקן, פלעגט דער פירשט מוזן לייגן געלט און פאַר די חובות פאַרמשפונען אָדער פאַרקויפן זיינע מאַיאָנטקעס. אין אזעלכע פאַלן, וועָן ער פלעגט זיך נייטיקן אין געלט אויף זיינע ווילדע תענוגים, פלעגט ער ניט שאַנעווען אַפילו די צוועלף גרויסע גאָלדענע פיגורן (איך ווייס ניט, צי זיינען דאָס געווען סטאַטועס פון די צוועלף אַפאָסטאָלן אָדער פון צוועלף ריזן), וואָס ער האָט געירשנט פון זיינע אָבות, און אויך ניט דעם גאָלדענעם טיש, וואָס ער אַליין האָט געלאָזט מאַכן.

אויף אַזאַ אופן האָבן זיך ביסלעכווייז פאַרמינערט די בעסטע נחלאות פון דעם דאָזיקן גרויסן פירשט און עס זיינען אויסגעשעפט געוואָרן זיינע אומגעהייערע אוצרות, וואָס זיינען אָנגעזאַמלט געוואָרן אין משך פון א סך דורות. און זיינע אונטערטאַנען?—נאָר דאָ רייס איך איבער מיין דערציילונג.

דער דאָזיקער פירשט איז ניט לאַנג געשטאָרבן, ניט אין בערלאָנדיק נאָך זיך קיין קינדער. זיין ברודערס זון, זאָגט מען, איז דער אייניציקער יורש פון זיינע גיטער.

דרייצנטער קאַפּיטל.

מיין שטרעבונג צו השכלה—אין אַן אומאויפהערלעכן געראַנגל מיט כל המינים נויט און צרות.

אַדאָנק דעם סדר־הלימוד פון מיין פאָטער און נאָך מער אַדאָנק מיין אייגענער התמדה, בין איך אַזוי ווייט אַוועק אין מיינע ידיעות אין דער תַּלמודישער ליטעראַטור, אַז צו עלף יאָר האָב איך שוין געקאָנט באַקומען סמיכה אויף רבנות. חוץ דעם האָב איך געהאַט אייניקע ניט־סיסטעמאַטישע ידיעות אין געשיכטע, אַסטראָנאָמיע און אַנדערע מאַטעמאַטישע וויסנשאַפטן.

איך האָב געבראַנט פון חשק צו דערוועלטן זיך נאָך מער קענטענישן. ווי האָב איך אָבער דאָס געקענט אויספירן, אַז איך האָב ניט געהאַט ניט קיין וועגווייזער, ניט קיין וויסנשאַפטלעכע ספרים און ניט קיין שום אַנדערע נייטיקע מיטלען דערצו? איך האָב מיך בכן געמוזט באַגניגן דערמיט, וואָס איך האָב אויסגענוצט אַלץ, וואָס איז מיר אַרייַנגעקומען אין האַנט, אָן אַ סדר און אָן אַ פּלאַן.

בכדי צו שטילן מיין דאָרשט נאָך וויסנשאַפטן, האָב איך קיין אַנדער מיטל ניט געהאַט, ווי אויסצולערנען זיך פרעמדע שפּראַכן. אָבער ווי קען איך דאָס אָנהייבן? לערנען פוילישׁ אָדער לאַטיין ביי אַ קאַטוליק איז מיר געווען אוממעגלעך, ווייל פון איין זייט האָבן די פּאָראורטיילן פון מיין פּאָלק מיר פּאַרווערט צו לערנען אַלע אַנדערע שפּראַכן אויסער העברעיש און אַלע אַנדערע קענטענישן און וויסנשאַפטן אויסער דעם תלמוד און דער

אומגעהייערער צאָל מפרשים זיינע, און פון דער אַנדער זייט האָבן די פאָראורטיילן פון די קאַטוליקן ניט דערלאָזן צו לערנען עפעס אַ ייִדן.

הוץ דעם אַ ץ, איז מיין מאַטעריעלער מצב דעמאָלט גוט זייער אַ געדריקטער. איך האָב געמוזט מפרנס זיין אַ גאַנצע פאַמיליע דורך מלמדות און קאָרעקטור פון תנ"ך וכדומה, און אויף אַזאַ אופן האָב איך אַ לאַנגע צייט געליטן פון מיין ניט קענען פאַרווירקלעכן מיינע שטרעבונגען.

צום סוף איז מיר געקומען צו הילף אַ גליקלעכער צופאַל. איך האָב באַמערקט אויף אייניקע העברעישע גראָבבייכיקע ספרים, אַז צוזאַמען מיט די אותיות פון העברעישן אַלף־בית, וואָס באַצייכענען די צאָל בויגנס, ווערן צו דעם צווועק באַנוצט אויך די אותיות פון אַנדערע אַלף־בתים, געווייגלעך פון לאַטיניש און דייטשן.

איך האָב יעמאָלט ניט געהאַט דעם מינדסטן באַגריף פון דרוקעריי. איך האָב מיר געווייגלעך פאָרגעשטעלט, אַז ביכער ווערן געדרוקט ווי קאָלירטע לייוונט און אַז פאַר יעדער זייט איז נייטיק אַ באַזונדערע פאָרם צום דרוקן. איך האָב אָבער משער געווען, אַז די פרעמדע אותיות, וואָס שטייען אונטן אויף די בויגנס, שטימען מיט דֿי העברעישע אותיות, וואָס שטייען לעבן זיי. און אַזוי ווי איך האָב שוין עטוואָס געהערט וועגן דעם סדר פונם אַלף־בית אין דידאָזיקע שפראַכן, האָב איך אויסגערעכנט, אַז דער אות A, למשל, וואָס שטייט אין איין רייַ מיטן א', מוז אויך געווויס זיין אַן אַלף. אויף אַזאַ אוכן האָב איך אויסגעלערנט די לאַטיניש און די דייטשע שריפט.

דורך אַזאַ דעשיפרירונג האָב איך אָנגעהויבן פאַרשיידענע דייטשע אותיות קאָמבינירן אין ווערטער. איך בין נאָך אָבער געווען מסופק, אפשר איז מיין גאַנצע אַרבעט לגמרי אומזיסט, ווייל די שריפטצייכנס, וואָס שטייען אין איין שורה מיט די העברעישע אותיות, קענען דאָך אויך האָבן אַ לחלוטין אַנדער באַדייטונג, אייַדער דידאָזיקע אותיות. צום גליק אָבער זיינען מיר אַריינגעפאַלן אין די הענט עטלעכע בלעטער פון אַן אַלטן דייטשן

בוך. איך האָב אָנגעהויבן לייענען. און ווי גרויס איז געווען מיין פרייד און פֿאַרוואונדערונג, ווען איך האָב פון דעם אינהאַלט דערזען, אַז די ווערטער פון בוך שטימען אינגאַנצן מיט מיינע פריערדיקע קאָמבינאַציעס. אמת, אַ סך עכט דייטשע ווערטער זיינען מיר פאַרבליבן אומפאַרשטענדלעך, אָבער פונם גאַנצן צוזאַמענהאַנג האָב איך געקענט פאַרשטיין דעם אינהאַלט, אפילו דורכלאָזנדיק דידאָזיקע ווערטער.

דער מנהג צו לערנען דורך מאַכן השערות, פונאַנדערשיידירונגען, קאָמבינאַציעס איז ביי מיר פאַרבליבן עד היום, בעת איך וויל באַגרייפן און פֿאַרוסטאָנען אַ מיינונג וועגן געדאַנקען פון אַנדערע מענטשן. און איך באַהויפט, אַז מ׳קען נאָך ניט זאָגן, אַז מען פֿאַרשטייט אַ בוך, כל־זמן מען איז געצוואונגען נאָכצוגיין דעם מחברס געדאַנקען אין דעם זעלביקן סדר און אין פֿאַרבינדונג מיט די זעלביקע אויסדריקן, ווי ער, דער מחבר, איז געווויינט צו געברויכן. אויף אַזאַ אופן ווירקט נאָר דער פוח הזכרון. בלויז דאַן קען זיך דער לעזער באַרימען, אַז ער האָט פֿאַרשטאַנען דאָס ווערק, ווען די געדאַנקען פונם מחבר קומען אים לכתחילה אויס טונקל און ער איז דווקא דורך דעם געצוואונגען זיך אַריינצוטראַכטן אינם ענין און זעלבשטענדיק צו קומען צו די זעלביקע רעיונות, וואָס דער אַוטאָר האָט דורכגעפירט. דער אונטערשייד צווישן דידאָזיקע צוויי אופנים פון לייענען אַ בוך קען ניט בלייבן אומבאַמערקט פון יעדן שאַרפזיכטיקן אויג.

אויף דעם גרונד בין איך נאָר דאַן בכוח צו פֿאַרשטיין אַ בוך, ווען די געדאַנקען, וואָס ווערן דאָרטן אַרויסגעזאָגט, זיינען נאָכן אויספילן די בלויזן צווישן זיך האַרמאָניש פאַרבונדן.

נאָר צוריק צום ענין. איך האָב נאָך אַלץ געפילט אין זיך אַ פוסטקייט, וואָס איך בין ניט געווען ביכולת אויסצופילן. איך האָב ניט געקענט בשלימות באַפרידיקן מיין תשוקה צו קענטניש און וויסנשאַפטן. ביז איצט איז מיין הויפט־באַשעפטיקונג נאָך אַלץ געווען דער לימוד התלמוד, אָבער עס האָט מיך צוגעצויגן אין אים בלויז די חיצוניות פונם שטודיום, — דאָס אַרויס־

רופן צו אקטיוויטעט די גייסטיקע כוחות און דאָס שלייפן דעם שכל,—אָבער בשום אופן ניט דער אינהאַלט פון דער דאָזיקער וויסנשאַפט.

דורכן לימוד התלמוד ארבעט זיך אויס די געווינהייט אויסצוגעפינען די גרינדלעכע סיבות פון דערשיינונגען און זייערע וויטסטע פוּל־יוצאס, אויפצודעקן די פאַרבאָרגנסטע סתירות, אונטערצושיידן די סאַמע דינסטע דעפיניציעס און אַזוי וויטער. אָבער היות די פרינציפן גופא האָבן בלויז אַן איינגעבילדעטע רעאַליטעט[1], קען זיך בכן בשום אופן ניט באַפרידיקן מיט זיי די נשמה, וואָס געלוסט צו אמתע וויסנשאַפטן.

על כן האָב איך געגומען זוכן עפּעס, וואָס זאָל קענען אויספילן מיין גייסטיקן מאַנגל. איך האָב אפילו געוואוסט, אַז עס עקסיסטירט אַ אַזויגערופענע וויסנשאַפט, וואָס איז געווען זייער פּאָפולער בייַ די געלערנטע יידן אין דער דאָזיקער געגענט; דאָס איז די חכמת הקבלה, וואָס דורך איר קען מען ניט בלויז באַפרידיקן די שטרעבונגען צו וויסנשאַפטן, נאָר מ׳קען אויך קומען צו תכלית השלימות[2] און דערנעטערן זיך צו גאָט.

איז דעריבער נאַטירלעך, אַז איך האָב געברענט פון חשק צו דערגיין דידאָזיקע וויסנשאַפט. אָבער היות מ׳האָט דידאָזיקע וויסנשאַפט, מחמת איר הייליקייט, ניט געלערנט אָפן אין די בתי־מדרשים, נאָר געהיים מיט יחידי סגולה, האָב איך ניט געוואוסט, וואו אויסצוזוכן די מענטשן, וואָס גיבן זיך אָפּ מיט קבלה, און די ספרים וועגן איר.

---

[1]) ד. ה. די פרינציפן זיינען אין עצם ניט ווירקלעך, עקסיסטירן בלויז אין אונזער פאַנטאַזיע. דער איבערז.

[2]) פולשטענדיקע פולקומענשאַפט. דערא׳ איבערז.

פערצנטער קאַפּיטל.

איך לערן חכמת הקבלה און ווער צום סוף גאָר א דאָקטאָר.

ק ב ל ה — אויב צו ריידן אויספירלעכער וועגן דער דאָזיקער געטלעכער וויסנשאַפט — באַטייט אין איר בריייטערן זין דאָס זעלביקע וואָס „מסורה", איבערגעבונג, טראַדיציע. די ק ב ל ה נעמט אַרום ניט בלויז די „חכמה נסתרה" (געהיימע וויסנשאַפט), וואָס מ׳טאָר ניט לערנען עפנטלעך, נאָר אויך די מעטאָדע, ווי אַרויסצודרינגען נייע געזעצן פון די געזעצן, וואָס זיינען פאַרפיקסירט אין די כתבי הקודש, ווי אויך אייניקע פונדאַמענטאַלע געזעצן, וואָס זיינען איבערגעגעבן געוואָרן בעל־פּה צו משהן אויפן באַרג סיני. אין ענגערן זין אָבער פונם וואָרט הייסט ק ב ל ה בלויז די טראַדיציע פון די געהיימע וויסנשאַפטן.

דידאָזיקע וויסנשאַפט ווערט איינגעטיילט אין „טעאָרעטישער" און „פראַקטישער" קבלה. די ט ע א ר ע ט י ש ע קבלה נעמט אַרום די לערע וועגן דעם מהות פון גאָט, וועגן זיינע „מידות" (אַטריבוטן, אייגנשאַפטן), וואָס ווערן אָנגעוואונקען אין זיינע פאַרשיידענע נעמען („שמות"), וועגן דעם אויפקום פון דער וועלט דורך א מדרגותווייזער באַגרעניצונג פון זיין אומענדלעכער שלימות (פולקומענשאַפט) און וועגן דער פאַרהעלטעניש פון אַלע זאַכן אינם וועלטאַל צו זיין העכסטן וועזן. די פ ר א ק ט י ש ע קבלה איז די לערע, ווי צו באַנוצן זיך למעשה מיט די שמות הקדושים (גאָטס נעמען), וואָס שטעלן מיט זיך פאָר די באַזונדערע אופנים פון

ווירקונג אויף די געגנשטאַנדן פון דער נאַטור און די באַוונדערע באַציונגען צו זיי, — ד. ה. ווי מיט דער הילף פון דידאָזיקע „שמות" צו ווירקן אויף די געגנשטאַנדן פון דער נאַטור צו אייגענע צוועקן. דידאָזיקע שמות הקדושים זיינען ניט גלאַט נעמען, נאָר זיי ווערן באַטראַכט ווי נאַטירלעכע צייכנס און סימבאָלן, אזוי, אז אַלץ, וואָס עס ווערט געמאַכט מיט דער הילף פון דידאָזיקע צייכנס, מוז האָבן א ווירקונג אויף די געגנשטאַנדן, וואָס זי סימבאָליזירן מיט זיך.

תחילת איז די קבלה, משמעות, געוועז נישט אַנדערש ווי פסיכאָלאָגיע, פיזיק, מאַראַל, פאָליטיק וכדומה, וואָס זיינען דורך סימבאָלן און היראָגליפן פאַרגעשטעלט געווען אין פאַבלען און אַלעגאָריעס, און די געהיימע כוונה כון דידאָזיקע פאַבלען און היראָגליפן האָט מען מגלה געווען בלויז יחידי סגולה, וואָס זיינען מסוגל געווען זיי צו פאַרשטיין. אין משך פון דער צייט איז די געהיימע כוונה זיערע, אפשר מחמת געוויסע איבערקערעגישן, פאַרגעסן געוואָרן און עס זיינען פאַרבליבן בלויז די צייכנס און די סימבאָלן, וואָס זיינען אַנגענומען געוואָרן אָנשטאָט די זאַכן, וואָס זיי האָבן מיט זיך באַצייכנט. אָבער אזוי ווי מ׳האָט לייכט געקאָנט באַמערקן, אז אין די דאָזיקע צייכנס איז זיכער באַהאַלטן עפעס א זין, וואָס איז שוין לאַנג פאַרלאָרן געגאַנגען, האָט מען געגעבן דער פאַנטאַזיע די פולע פרייהייט אויסצוגעפינען דעם דאָזיקן געהיימען זין און זוכן נייע כוונות און רמזים. מ׳האָט אָנגענומען די ווייטסטע אַנאַלאָגיעס צווישן צייכנס און געגנשטאַנדן, ביז די קבלה איז סוף־כל־סוף פאַרוואַנדלט געוואָרן אין א קונסט שׂגעונדיק צו שפּילן זיך מיטן שכל אָדער אין א סיסטעמאַטישער וויסנשאַפט, וואָס איז געגרינדעט אויף פאַנטאַסטישע קאָמבינאַציעס. דער פילצוואָגנדיקער צוועק פון דער קבלה צו ווירקן מיטן אייגענעם רצון אויף דער גאַנצער נאַטור, איר הויך־פאָעטישער און פייערלעכער סטיל — מאַכן, נאַטירלעך, אַן אויסטערלישע ווירקונג אויף מענטשן מיט א גרויסן כוח הדמיון, וואָס זייער שכל איז ניט באַלויכטן געוואָרן דורך וויסנשאַפטן און דורך א גרינדלעכער פילאָסאָפיע.

דער הויפט־מקור אויף צום שטודירן די קבלה איז דער „זוֹהַר", וואָס איז געשריבן אין זייער אַ דערהויבענעם סטיל אין דער סירישער שפּראַך. אַלע אַנדערע כפרי־קבלה דאַרף מען באַטראַכטן בלויז ווי פּירושים צום „זוהר" אָדער ווי לקוטים פון אים.

עס זיינען דאָ צוויי הויפט־שיטות אין קבלה: די שיטה פון ר' משה קאָרדאָוואָרא[1] און די שיטה פון ר' יצחק לוריא (דער אַר"י)[2]. ר' משה איז מער רעאַליסט, ד. ה. ער איז נעענטער צום שכל, אַיידער דער אַר"י. פאַרקערט, דער אַר"י איז מער פּאָרמעל, ד. ה. פּולשטענדיקער אין דער פּאָרם, אינם בוי פון זיין סיסטעם, אַיידער קאָרדאָוואָרא. די נייע מקובלים גיבן אָפּ די בכורה גראָד דעם אַר"י, ווייל זיי האַלטן פאַר עכטער קבלה בלויז דאָס, וואו עס איז ניטאָ קיין שכלדיקער זין. דאָס הויפּטווערק פון ר' משה קאָרדאָוואָרא איז דער „פַּרְדֵּס רִמּוֹנִים" (פאַראַדיז פון מילגרוימען אָדער דער גן־עדן). פון ר' יצחק לוריא זיינען פאַרבליבן בלויז אייניקע ניט פאַרענדיקטע

---

1) ר' משה קאָרדאָוואָרא (1522—1570) — אייגער פון די גרעסטע מקובלים, גרינדער פון א נייער, וויסנשאַפטלעך־פילאָסאָפישער שיטה אין קבלה, מחבר פון „פַּרְדֵּס רמונים", „תּוֹכֶן דְּבוֹרָה" (טייטלפּוים פון דבורה), „אור נֶעֱרָב" (געמישטע ליכט) א. א. דער איבערזעץ.

2) ר' יצחק בן־ר' שלמה הלוי לוריא אשכנזי (געב. אין ירושלים אין י. 1534 און געשטו. אין צפת אין י. 1572)—אייגער פון די גע־ניאלסטע מקובלים פון אַלע צייטן און אייגער פון די געצייילטע אייבערמענטשן, וואָס זיינען ווען עס אַז געווען אויף דער וועלט. מ'האָט געגלויבט, אַז ער איז משיח בן יוסף (משיח בן אפרים). אין אים האָבן זיך פאַראייניקט דער טיפּסטער מיסטיציזם און די משיחישע חלומות פון ר' אברהם אבולאפיא פון סא־רַאגאָסָא (1240—1290) און פון ר' שלמה מולכו (1501—1532), און ער האָט, פונקט ווי זיי, געוואָלט דערנעענטערן די גאולה אויף דער וועלט. באַרימט אונטערן נאָמען דער אַר"י (ראשי תיבות: אשכנזי ר' יצחק), אויך אר"י הקדוש. דער איבערזעץ.

ספרים. אָבער זיין תלמיד, ר׳ חיים ווִיטאַל[1], האָט אָנגע־
שריבן אַ גרויס ווערק „עץ חיים" (דער בוים פון לעבן), ווּאו ער
האָט איבערגעגעבן די גאַנצע שיטה פון זיין רבין. דער דאָזיקער
ספר איז ביי יידן אַזוי הויליק, אַז זיי דערלויבן אים ניט צו
דרוקן[2]. נאַטירלעך, איז מיר בעסער געפעלן די שיטה פון
ר׳ משה קאָרדאָווערס איידער די לערע פון ר׳ יצחק לוריא,
אָבער איך האָב ניט געטאָרט אַרויסזאָגן מיין מיינונג ווּעגן דעם.

נאָך דער דאָזיקער אָפווייכונג ווּעגן קבלה בכלל, קער איך
מיך אום צוריק צו מיין געשיכטע.

איך האָב מיך דערוואוסט, אַז דער אָרטיקער כּגיד איז אַן
אָנהענגער פון קבלה, האָב איך געזוכט מיט אים באַקאַנט צו
ווערן, בכדי צו דערגרייכן מיין ציל, און האָב מיר אויסגעקליבן
אין שול אַן אָרט לעבן אים. איך האָב באַמערקט, אַז נאָכן דאַוו־
נען לייענט ער שטענדיק אַ קליין ספר און נאָכדעם באַהאַלט ער
עס פון מענטשנס אויג אין זיין שטענדער,—בין איך אויסגעגאַנ־
גען צו ווייסן, וואָס קען עס זיין פאַר אַ ספרל?

בכן איז נאָכדעם ווי דער מגיד איז אַוועקגעגאַנגען אַהיים,
בין איך צו און אַרויסגענומען דאָס ספר פונם שטענדער, ווּאו
יענער האָט עס געהאַט באַהאַלטן, און אַז איך האָב עס געעפנט
און דערזען, אַז דאָס איז אַ קבלה־ספר, האָב איך עס געגומען צו
זיך, באַהאַלטן זיך דערמיט אין אַ ווינקעלע אין שול ביז דער
גאַנצער עולם איז אַוועקגעגאַנגען און מ׳האָט די שול פאַרשלאָסן.
יעמאָלט בין איך אַרויסגעקראָכן פון מיין באַהעלטעניש און

---

[1]) ר׳ חיים ב״ר יוסף ווִיטאַל פון קאַלאַבריא (1543–1620)—
אויסערגעווייגלעכער בעל דמיון, אויך אייבערמענטש, באַגייסטערטער תלמיד פון
דעם אר״י, אריסטייטשער און פארשפרייטער פון זיין לערע, — געזוכט ראיות
פאַרן אמת פונם אר״י שיטה ביים גריכישן פילאָסאָף פּיטאַגאָראָס (געב.
570 פאר אייר. צ״ר), מחבר פון „עץ חיים" (בוים פון לעבן), „הגלגולים" א. א.
דער איבערז.

[2]) שפעטער איז דער „עץ חיים" דאָך אָפגעדרוקט געוואָרן אין גמרא־
פאָרמאַט. דער איבערז.

האָב אין מיין ליבן ספר געלייענט בהתמדה אזוי לאַנג, ביז דער שמש האָט געעפנט די שול צו מנחה דאַוונען. ערשט דאַן האָב איך מיר דערמאָנט, אז איך האָב א גאַנצן טאָג גאָרנישט געגעסן און גאָרנישט געטרונקען.

דער דאָזיקער ספר האָט געהייסן "שערי קדושה" (די טויערן פון הייליקייט) און, אראָפּרעכענעדיק אַלע פּאָנטאַסטישע און אָבערגלויבערישע מעשיות, האָט ער אַרומגענומען בקיצור די הויפּט־לערע פון פסיכאָלאָגיע. איך האָב מיך דאָ נוהג געווען, ווי די חכמי התלמוד האָבן געזאָגט וועגן ר' מאיר ן, וואָס האָט געלערנט ביי א הערעטיקער: "ער (ר' מאיר) האָט געפונען א מילגרוים, האָט אויפגעגעסן די פרוכט און דעם שאָלעכץ האָט ער אַוועקגעוואָרפן".

עטלעכע טעג האָב איך פאַרברַאכט אויף אזא אופן און האָב דורכגעלערנט דעם גאַנצן ספר. אָבער אָנשטאָט צו שטילן מיין דאָרשט נאָך וויסן, האָט דאָס נאָך מער צעריצט אים. איך האָב געגלוסט צו לייענען נאָך עטלעכע ספרים מיט אזא אינהאַלט.

איך בין אָבער געווען צו שעמעוודיק צו רייַדן וועגן דעם מיטן מגיד, בכן האָב איך באַשלאָסן צו שרייבן צו אים א בריוו; איך האָב אים אַרויסגעזאָגט מיין אומביישטיילעכע תשוקה צו דער דאָזיקער הייליקער וויסנשאַפט און אים שטאַרק געבעטן, ער זאָל מיך שטיצן מיט קבלה־ספרים.

איך האָב דערהאַלטן פונם מגיד זייער א גינציקן ענטפער. ער האָט געלויבט מיין תשוקה צו חכמת הנסתר און האָט מיך פאַרזיכערט, אז מיין תשוקה אין אזעלכע שווערע באַדינגונגען איז א סימן מובהק, אז דער שורש פון מיין נשמה איז פון "עולם האצילות" (וועלט, וואָס שטאַמט פונם אוממיטלבאַרן געטלעכן

---

[1]) דער באַרימטער תנא אלישע בן אבויה, וואָס איז אין דער צייט פון בר־כוכבאס קאַטאַסטראָפע פון גרויס צער ארויס לתרבות רעה און די תנאים האָבן אים א נאָמען געגעבן "אחר" (אן אַנדערער, א פרעמדער). ער האָט בייַם טויט תשובה געטאָן. דער איבערז.

מקור), בעת די נשמות פון די פשוטע למדנים שטאמען פון „עולם היצירה" (פון דער באַשאַפענער אָפענער וועלט). דעריבער האָט ער מיר מבטיח געווען צו אונטערשטיצן מיך מיט ספרים ווי וויט אים וועט נאָר מעגלעך זיין. אָבער אַזוי ווי ער אַליין האָט זיך שטענדיק באַשעפטיקט מיט קבלה און זיינע ספרים זיינען אים נייטיק געווען אַלע ווייַלע, האָט ער מיר זיי ניט געקאָנט לייַען, אָבער ער האָט מיר דערלויבט צו קומען צו אים אין הויז און לייענען זיינע ספרים וויפיל מיין האַרץ געלוסט.

ווער איז געווען נאָך גליקלעכער פון מירז? איך האָב מיט דאַנקבאַרקייט אָננעמען דעם דאָזיקן פאָרשלאָג פונם מגיד. איך בין כּמעט ניט אַרויסגעגאַנגען פון זיין הויז און געזעסן יום ולילה איבער די קבלה־ספרים.

מיינע שטענדיקע באַזוכן האָבן אָבער דעם מגיד זייער גע־שטערט. ער האָט מיט אַ קורצער צייט צוריק חתונה געהאַט מיט זייער אַ שיינער יונגער פרוי, און אַזוי ווי זיין אָרעמע וואוינונג איז באַשטאַנען פון איין אייניקן צימער, וואָס האָט אין אייגער און דערזעלביקער צייט געדינט הן פאַר אַן עסצימער, הן פאַר אַ שטודירצימער, הן כּאַר אַ שלאָפצימער, און וואו איך האָב פאַרבראַכט אין לערנען קבלה גאַנצע נעכט דורך, — פלעגט מיין „התפשטות הגשמיות" (דאָס אויסטאָן זיך פון חומר, פון ערדישע תענוגים) ניט זעלטן זיין אַ שטער פאַר דעם מגידס גשמיות.

דער מגיד האָט דעריבער אָננעהויבן זוכן תחבולות, ווי אויף אַן אייַדלען אופן פטור צו ווערן פונם אָנפאַנגענדיקן מקובל, און ער האָט מיר אייגמאָל געזאָגט:

— איך באַמערק, אַז אַייך קומט אויס זייער שווער איבער די ספרים צו פאַרברענגען אייער צייט שטענדיק אויסער אייער הויז. קען איך אַייך דעריבער דערלויבן צו נעמען צו אייגצלנע ספרים צו זיך אַהיים, בכדי אַיר זאָלט קענען לערנען זיי ביי זיך ווי אַייך באַקוועמער איז.

דאָ איז, פאַרשטייט זיך, מיר געווען זייער אָנגענעם. איך האָב דעריבער געמוען ביים מגיד ספרים אויף אַהיים אייגעם נאָכן אַנדערן און זיי געלערנט בהתמדה אַזוי לאַנג, ביז איך האָב

געגומען גלויבן, אז איך קען שוין גוט גאנץ חכמת הקבלה. איך האָב מיך ניט באַפרידיקט בלויז מיטן דערקענען אירע פרינציפן און פאַרשיידנאַרטיקע שיטות, נאָר געזוכט אויך אויסצוגוצן זיי אויף אַ געהעריקן אופן. עס איז ניט געווען קיין איין שטעל אין תנ"ך אָדער אין תלמוד, וואָס איך זאָל ניט קענען מיט דער גרעסטער געשיקטקייט אויפן גרונד פון די קבלה־פרינציפן, וואָס איך האָב געוואוסט, אַרויסווייקלען איר געהיימען זין.

דערין האָט כיר אַ סך מיטגעהאָלפן אַ ספר „שערי אורה" (די טויערן פון ליכט). אין דעם דאָזיקן ספר ווערן אויסגערעכנט די פאַרשיידנאַרטיקע נעמען („שמות") פון איטלעכער פון די צען „ספירות"[1] (דידאָזיקע צען ספירות זיינען אייגנטלעך דער הויפט־געגנשטאַנד פון קבלה), אזוי, אז יעדע פון די „עשר ספירות" האָט הונדערט אָדער מער נעמען, וואָס באַטייטן פאַרשיידנאַרטיקע פונקציעס און ווירקונגען אינם וועלטאַל. אויף אזא אופן האָבן

---

[1]) „ספירות" — ספערן, קרייזן. דאָס גאַנצע וועלטאַל, ליויט דער קבלה, און די אָרדענונגען פון דער נאַטור עמאַנירן, פליסן אַרויס פון דער סיבה ראשונה (ערשטע אורזאַך אָדער אורזאַך פון אַלע אורזאַכן — גאָט) דורך צען שטופנאַרטיקע, קאַנצענטרירטע ליכט־ספערן: דריי ספערן כּוֹן שֵׂכֶל, דריי — פון רֶגֶש (געפיל) און פיר פון דער נאַטור. די אַלע צען ספירות צוזאַמען רופן זיך „עולם האצילות" (אייידלסטע וועלט, וואָס פליסט אַרויס דירעקט פונם געטלעכן מקור). דידאָזיקע לערע רופט זיך עמאַנאַציע (אַרויספליסונג, אַרויסשטראָמונג) און אז אַזאַ אַנגענומען בייַ די נעאָפלאַטאָניקער און גנאָסטיקער, וואָס לויט זייער לערע איז די וועלט אַן עמאַנאַציע, אַן אַרויס־פליסונג פון דער גאָטהייט, וואָס בלייבט אומפאַרענדערט. די וועלטן, וואָס זיינען וואָס נעענטער צום מקור, זיינען אַלץ פולקומער; די וועלטן אַבער, וואָס זיינען וואָס ווייטער פון אים, זיינען אַלץ גרעבער. אינזער וועלט איז די אומפולקום־סטע. דידאָזיקע טעאָריע איז אין פולן קעגנזאַץ צו דער טעאָריע פון עוואָלוציע, ליויט וועלכער עס גייט אין דער נאַטור אַ פראָצעס פון אייביקער אַנטוויקלונג צו אַלץ וויייטערדיקרע דרגות פון פולקומענהייט.

דער איבערזעצער.

איך אין יעדן וואָרט פון אַ פּסוק אין תנ"ך אָדער פון אַ מאמר התלמוד לייכט געקענט געפינען דעם נאָכגן פון אַ וועלכער עס איז „ספירה" און דערקלערן דעם גאַנצן פּסוק אָדער דעם גאַנצן מאמר אויפן דרך פון סוד. היות איך האָב איצט גע־ווּאוסט די אייגנשאַפט פון יעדער אייגצלנער ספירה און איר פאַרהעלטעניש צו די איבעריקע ספירות, האָב איך פון דער קאָמ־בינאַציע פון די נעכטן (צרופי שמות) לייכט געקענט אַרויסדרינ־גען די וויכטיקונג פון אַלע ספירות צוזאַמען.

איך וועל דאָס דערקלערן מיט אַ קורצן ביישפיל: איך האָב געפונען אינם דערמאָנטן ספר „שערי אורה", אַז דער „שֵׁם הַוָיָ"ה[1]) שטעלט פאָר די העכסטע זעקס ספירות און איז כרמז אויפן מענלעכן, אַקטיוון, יסוד פון דער גאָטהייט; דאָס וואָרט „כּ ה" באַטייט די „שכינה", דעם וויבלעכן, פּאַסיוון, יסוד פון דער גאָטהייט, און דאָס וואָרט „אָמַר" וויזט אויף דער פאַרבינדונג פון ביידע יסודות. בכן איז ביי מיר אויסגעקומען, אַז דער פּירוש פון די וועלטער „כה אמר ה'" איז: ה' פאַרבינדט זיך מיט דער שכינה, און דער דאָזיקער פירוש איז עכט מקובליש. און אַזוי האָב איך אַייגנעטייטשט אַ סך פסוקים פון תנ"ך, ביז איך האָב לגמרי פאַרגעסן זייער פשוטן פשט. אָבער וועל קען אייגנהאַלטן דעם אומזינקן פלי פון דער אַיינבילדונגס־קראַפט, וואָס וועלט ניט געפירט דורך דעם געזונטן ריינעם פאַרשטאַנד?

מיט דער פראַקטישער קבלה האָט מיר ניט אַזוי געגליקט ווי מיט דער טעאָרעטישער.

דער מגיד האָט זיך, אמת, ניט באַרימט עפּנטלעך, אָבער איטלעכן באַזונדער האָט ער בסוד פאַרטרויט, אַז ער איז אַ גרויסער מייסטער אין דער פּראַקטישער קבלה, אַז באַזונדערס וויס ער די סגולה צו וועלן אַ רוֹאֶה וְאֵינוֹ נִרְאֶה (אַלץ צו זען און אַליין פון קיין אַנדערן ניט צו וועלן געזען).

איך האָב באַזונדערס גרויס חשק געהאַט צו דער דאָזיקער

---

[1]) „שם הויה" — דער אייגנטלעכער נאָמען פון גאָט, וואָס באַטייט: געווען, איז און וועט זיין. דער איבערז.

קונסט, כדי אומבאשטראפט צו קענען אויף געוויסע אופנים מוט־ווילין אפחוזקן פון מיינע חברים, אזעלכע יונגעלייט ווי איך. איך האב שוין אפילו געבויט א פלאן, ווי אזוי מיט דער דאזיקער תחבולה פון א רואה ואינו נראה צו קענען האלטן אין צוים מיין בייזע שוויגער. דעריבער האב איך דעם מגיד געבעטן רחמים, ער זאל מיר מגלה זיין דעם דאזיקן סוד. איך האב אים געזאגט, אז מיין כוונה איז צו טאן דערמיט גוטס און צו פארהיטן פון שלעכטס. דער מגיד האט מסכים געווען, ער האט אבער צוגע־געבן, אז עס פאדערט זיך פון מיר צו מאכן א פריער דערצו אייניקע הכנות. דריי טעג נאכאנאנד האב איך געמוזט פאסטן און יעדן טאג מאכן אייניקע יחודים. דאס זיינען מקובלישע תפילות — פארמולעס, וואס זייער געהיימער זין האט דעם צוועק ארויסצורופן אין דער אינטעלעקטועלער וועלט (אין "עולם האצילות") פארבינדונגען צווישן דעם אקטיוון אן דעם פאסיוון יסוד, בכדי עס זאלן דורכדעם דערגרייכט ווערן געוויסע ווירקונ־גען אין דער פיזישער וועלט (אין "עולם העשיה").

איך האב דידאזיקע אלע הכנות דורכגעפירט מיט פרייד, געמאכט מיטן "שם" די באשווערונגען (השבעות), וואס ער האט מיר געהאט אויסגעלערנט, און געגלויבט באמונה שלמה, אז איך בין שוין א רואה ואינו נראה. תיכף בין איך אוועק אין בית־המדרש, צוגעגאנגען צו איינעם פון מיינע חברים און אים דער־לאנגט א געזונטן פאטש. ער איז אבער געווען ניט פויל און מיר געענטפערט מיט פראצענט. איך בין נשתומם געווארן און ניט געקענט פארשטיין, ווי אזוי דער דאזיקער האט מיך געקאנט זען, נאכדעם ווי איך האב פינקטלעך מקיים געווען אלץ, וואס דער מגיד האט מיר געהייסן? אבער איך האב א קלער געטאן, אז אפשר האב איך, קענן מיין ווייסן און קענן מיין ווילן, עפעס דורכגעלאזן. דעריבער האב איך באשלאסן צו פרובירן מיין כוח נאך אמאל, אבער שוין ניט געטראכט מער וועגן איבערחזרן די פרא־בע מיט א פאטש. איך בין נאר אוועק אין בית־מדרש בלויז ווי א צושויער צו אבסערווירן מיינע חברים, בכדי צו איבער־צייגן זיך, צי זיי זעען מיך. אבער ווי נאר מיין פוס האט אריי־

בערגעטראָטן די שוועל פון בית־מדרש, איז צו צו מיר איינער פון מיינע חברים און געבעטן מיך דערקלערן אים אַ שוערע שטעל אין תלמוד. איך בין געשטאַנען אינגאַנצן דערשלאָגן און אומגעטרייסט איבער מיינע חרוב־געוואָרענע האָפענונגען.

איך בין אַוועק צום כגיד און אים מודיע געווען וועגן מיינע דורכגעפאַלענע נסיונות. ער איז אַפילו ניט רויט געוואָרן פאַר בושה און האָט מיר געענטפערט גאַנץ דרייסט:

— אויב איר האָט אָפגעהיט אַלץ, וואָס איך האָב אַייך געהייסן, דאַן ווייס איך דאָס אַנדערש ניט צו דערקלערן, ווי נאָר אַז איר זייט ניט מסוגל צו באַפרייען זיך פון דער זיכטבאַרקייט פון אייער קערפער.

בכן האָב איך מיט גרויס צער געמוזט אינגאַנצן רעזיגנירן פון דער האָפענונג צו ווערן אַ רואה ואינו נראה.

נאָך דער דאָזיקער צעשטערטער האָפענונג האָב איך באַלד באַקומען אַ נייע אַנטטוישונג. אין דער הקדמה צום ספר „רזיאל המלאך", וואָס דער דאָזיקער מלאך האָט, לויט אַ לעגענדע, אים איבערגעגעבן צו אדם הראשון בעת ער איז אַרויסגעטריבן געוואָרן פון גן־עדן, האָב איך געפונען אַ פאַרזיכערונג, אַז דער, וואָס וועט דעם דאָזיקן ספר האַלטן אין זיין הויז, וועט זיין זיכער פון אַ שריפה. עס האָט אָבער לאַנג ניט געדויערט און ביי אַ שכן האָט אויסגעברענט אַ שריפה, וואָס האָט אַרומגענומען אויך מיין הויז און דערביי האָט דער „מלאך רזיאל" אַליין אויך געמוזט אינם פייערדיקן רייטוואָגן אויפשטייגן צום הימל.

די באַשעפטיקונג מיט דער קבלה־ליטעראַטור האָט מיך אין בערגאָלאָזן אומבאַפרידיקט, — האָב איך געזוכט אַרייַנצודרינגען אינם ג י י ס ט פון דער קבלה און צו אַנטפלעקן אירע סודות. איך האָב באַמערקט, אַז דידאָזיקע גאַנצע וויסנשאַפט, אויב זי פאַרדינט בכלל דעם דאָזיקן נאָמען, אַנטהאַלט אין זיך באמת גרויסע סודות—די סודות פון דער גאַטור אַיינגעהילט אין פאַבלען און אַלגאָריעס. דאַן האָב איך אָנגעוועגדט אַלע מיינע כוחות אויף אויסצוגעפינען דידאָזיקע סודות און אויף אַזאַ אופן צו דערהויבן

מיינע הוילע ליטעראַרישע קענטענישן צו אַ דערקענטעניש, גע־
גרינדעט אויפן שכל.

איך האָב דאָס אָבער יעמאָלט געקאָנט אויספירן בלויז אויף
זייער אַ אומפולשטענדיקן אופן, ווייל איך האָב נאָך איבערהויפט
געהאַט זייער ווייניק באַגריפן פון וויסנשאַפטן. דאָך איז מיר דורך
אייגענעם נאָכדענקען געלונגען אויפצודעקן אייניקע סודות פון
דער נאַטור, וואָס זיינען טיף באַהאַלטן אין דער דאָזיקער „חכמת
הנסתר" (געהיימע וויסנשאַפט). אַזוי האָב איך מיר, למשל, דער־
קלערט די ערשטע אינסטאַנצן[1], וואָס די מקובלים הייבן מיט איר
געווייגלעך אָן זייער וויסנשאַפט.

דידאָזיקע אינסטאַנצ באַשטייט אין פאָלגנדיקן: איידער די
וועלט איז באַשאַפן געוואָרן, האָט דאָס געטלעכע וועזן אַליין
אויסגעפילט דעם גאַנצן אומעגלעכן רוים. איז אָבער געווען גאָטס
ווילן אַ וועלט צו באַשאַפן, בכדי ער זאָל דערמיט אַנטפלעקן
זיינע מידות (איינשאַפטן, אַטריבוטן), וואָס באַציען זיך אויך
אויף אַנדערע וועזנס אויסער אים. צו דעם דאָזיקן צוועק האָט
ער זיך אַליין אייגעשרענקט (מצמצם געווען) אינם מיטלפונקט
פון זיין פולקומענהייט, און היות דורך זיין זעלבסטאייגנשרענקונג
איז געבליבן אַ ליידיקער חָלָל אינם רוים פונם וועלטאַל, האָט ער
פון דעם דאָזיקן מיטלפונקט זיינעם נאָכדעם אַרויסגעלאָזן צען
קאָנצענטרירטע ליכטקריזן (ווי אַ ראָד אין אַ ראָד),
„ספירות" (ספערן), און פון דידאָזיקע „ספירות" זיינען צום סוף
אַנטשטאַנען פאַרשיידנאַרטיקע פיגורן („פרצופים", העכערע
וועלטן־סיסטעמען) און וועלטן־גראַדאַציעס („מדרגות"), ביז־
עס איז געקומען צו דער לעצטער, נידעריקסטער מדרגה — צו
דער איצטיקער גַשמיותדיקער וועלט („עולם הַשָפָל" אָדער „עולם
הָעַשיָה") — פיזישע וועלט).

איך האָב מיר בשום אופן ניט געקאָנט פאַרשטעלן, אַז דאָס
אַלץ זאָל ווערן אָנגענומען אין בוכשטעבלעכן זין פון וואָרט, ווי

---

[1]) די ערשטע אינסטאַנץ איז דער סוד פון „מעשה־בראשית", פון
בריאת עולם (באַשאַפונג פון דער וועלט). דער איבערז.

עס גלויבן כמעט אַלע מקובלים. פונקט אַזוי האָב איך מיר אויך ניט געקאָנט פאָרשטעלן, אַז פאַר בריאַת־עולם איז געווען א סדר פון צייטן, איך האָב גאָר געוואוסט פון מיין „מורה נבוכים"[1], אז די צייט איז בלויז א מאָדיפיקאַציע (אן עפיזאָדישע אבסטראַקטע הירטע דערשיינונג) פון דער עקסיסטירנדיקער וועלט און זי, די צייט, קען בכן גאָרניט געדענקט ווערן אָן דער דאָזיקער וועלט.

איך האָב מיר ניט געקענט פאָרשטעלן, אז גאָט זאָל אָנגעפילן א רוים, זאָל זיין אפילו אן אומענדלעכן; אָדער אז ער, אן אומענדלעך פולקומער ווען, זאָל אַיינשרענקען זיין אייגענע פולקומענהייט אויף א קרייזאַרטיקן אופן אין עפעס א מיטלפונקט.

איך האָב געזוכט מיר צו דערקלערן דאָס אלץ אויף פאָלגנדיקן אופן: גאָט איז אבסאָלוט געווען נאָך פאַר בריאַת עולם, ניט לויט דעם סדר פון די צייטן, נאָר לויט זיין נויטוועניקן ווען, ווי א נויטוועניקער באַדינג פון דער וועלט. גאָט איז די סיבה פון אַלע סיבות, און אַלע געגנשטאַנדן אויסער גאָט, פונקט ווי לויט זייער מהות, אַזוי אויך לויט זייער מציאות (עקסיסטענץ), הענגען אָפּ פון אים, ווי פון דער אַלערערשטער סיבה. על־כן האָט די וועלט ניט געקאָנט באַשאַפן ווערן פון גאָרנישט (יש מאַין), אויך ניט פון א אורשטאָף, וואָס איז אומאָפהענגיק פון גאָט. די באַשאַפונג פון דער וועלט קען געדענקט ווערן נאָר ווי א פראָדוקט פון זיך אליין, דאָס הייסט ארויסגעפלאָסן פון דער ערשטער סיבה. און היות די עקסיסטירנדיקע געגנשטאַנדן זיינען ניט גלייך איינער צום אַנדערן, נאָר אונטערשיידן זיך אייגע פון די אַנדערע לויט פאַרשיידע מדרגות פון פולקומענהייט,—בכן, כדי צו דערקלערן דעם אופן פון זייער אויפקום, מוזן מיר זיך פאָרשטעלן, אז דאָס געטלעכע וועזן האָט זיך מצמצם געווען, זיך איינגעשרענקט אויף פאַרשיידענע מדרגות פון זייער באַשאַפן ווערן. אָבער אַזוי ווי דידאַזיקע איינשרענקונג דארף גיין מדרגותוויז פונם אומענדלעכן וועזן ביז צו דער מאַטעריע, מוזן מיר

---

[1]) „מורה נבוכים" (לערער פון די פאַרבלאָנדזשעטע) — דאָס וועלט־באַרימטע פילאָסאָפישע ווערק פון רמב"ם. דער איבערז.

זיך פאָרשטעלן דעם אָנהייב פון דער דאָזיקער אייגשרענקונג פי־גורלעך אינם צענטער (אינם נידעריקסטן פונקט) פונם אין־סוף פונם אומענדלעכן וועזן).

פאקטיש איז די קבלה ניט אַנדערש ווי אַ וויטערדיקע אַנטוויקלונג פונם ספינאָזיזם[1]), וואו ניט בלויז די אַנטשטייַנג פון דער וועלט בכלל ווערט דערקלערט דורך דער אייגשרענקונג פונם געטלעכן וועזן, נאָר אויך דער אויפקום פון כל המינים וועזנס און זייער פאַרהעלטעניש צו אַלע איבעריקע ווערט אַרויס־געדרונגען פון אַ וועלכער סיאיז באַזונדערער אייגנשאַפט פון דער גאָטהייט. גאָט אַלס דער לעצטער סוביעקט (אַלס דאָס לעצטע וועזן, אַלס דאָס לעצטע „איך") און אַלס די לעצטע סיבה פון אַלע וועזנס — הייסט אין־סוף (דאָס אומענדלעכע, וואָס וועז מען באַטראַכט עס אָן און פאַר זיך, קען מען וועגן דעם גאָר נישט זאָגן). אין באַציונג אָבער צו אומענדלעכע וועזנס[2]) ווערן אים, דעם אין־סוף, צוגעגעבן פאָזיטיוע אייגנשאַפטן, וואָס זייער צאָל באַגרענעצן די מקובלים ניט צען און וואָס ווערן אָנגערופן „עשר ספירות". אינם דערמאָנטן ספר „פרדס רימונים" פון ר' משה קאָרדאָווערא ווערט פונאַנדערגעקליבן די פראַגע, צי מ'דאַרף באַטראַכטן די „ספירות" ווי די עצם גאָטהייט אָדער ניט.

די „עשר ספירות" האָב איך מיר אויך דערקלערט אויף אַ פילאָסאָפישן אופן, אַז זיי באַטייטן די צען פרעדיקא־

---

[1]) ספינאָזיזם — די לערע פון ברוך ספינאָזא (געבאָרן אין אַמסטערדאַם אין יאָר 1632 און געשטאָרבן אין יאָר 1677). דער גרונדגעדאַנק פון דערדאָזיקער לערע איז פאָלגנדיקער: די סובסטאַנץ (דאָס וועזן) פונם וועלטאַל אַנטפלעקט זיך אונז אין צוויי אטריבוטן (אייגנשאַפטן): אויסשפרייטונג און דענקען, אָדער מאַטעריע און גייסט. אַלע זאַכן, אַלע אידעען זיינען אופנים פונם זיין פון דער דאָזיקער איינציקער, אייביקער, אומענדלעכער סובסטאַנץ. גאָטער און גאָט זיינען איינס. דידאָזיקע לערע הייסט אויך פאַנטעיזם.

[2]) צייט און רוים קענען באַטראַכט ווערן ווי אומענדלעכע וועזנס.

מ ע נ ט ן[1]) נון אַריסטאָטעלעס, וואָס איך האָב זיי שוין געוואוסט פונם „מורה נבוכים", — די אַלגעמיינסטע אייגנשאַפטן פון עצמס (געגנשטאַנדן, וועזנס), וואָס אָן זיי, אָן די אייגנשאַפטן, איז גאָר ניט מעגלעך פאָרצושטעלן זיך קיין שום זאַך.

די קאַטעגאָריעס, אָדער די גרונדבאַגריפן, אינם שטרענגסטן קריטישן זין, זיינען די לאָגישע פאָרמען, וואָס באַציען זיך בכלל ניט בלויז צו א לאָגישן אָביעקט (געגנשטאַנד), נאָר אויך צו א ר עאַלן, און וואָס אָן זיי, אָן די לאָגישע פאָרמען, איז גאָר ניט מעגלעך וועגן קיין שום זאַך צו דענקן. בכן זיינען די קאַטעגאָריעס אָדער די לאָגישע פאָרמען אין יסוד, אין פאָטענץ פונם סוביעקט (פונם „איך"), אָבער בלויז דורך זייער באַציונג צו א רעאַלן אָביעקט[2]) ווערן זיי א ענין פון באַוואוסטזיין. די־דאָזיקע קאַטעגאָריעס שטעלן דעריבער פאָר די „ספירות", וואָס כאָטש זיי קומען פונם אין־סוף, אָבער זייער רעאַליטעט ווערט אַנטפלעקט בלויז דורך זייער באַזונדערע באַציונג און ווירקונג אויף געגנשטאַנדן פון דער נאַטור.

אָבער מיט דידאָזיקע שכלדיקע דערקלערונגען האָב איך אויפגעריים קעגן זיך די מקובלים. דען זיי באַהויפטן, אַז די קבלה איז ניט קיין מענטשלעכע, נאָר א גטלעכע וויסנשאַפט, און אַז דעריבער איז עס פאַר איר א חילול הכבוד, ווען מ׳וויל דערקלערן אירע סודות על־פי שכל און על־פי ידיעות הטבע.

---

[1]) פ ר ע ד י ק א מ ע נ ט — קאַטעגאָריעס — די אַלגעמיינסטע בגריפס־פאָרמען, גרונדבאַגריפן אין לאָגיק און פילאָסאָפיע. דידאָזיקע גרונדבאַגריפן נעמען צרום אַלע געגנשטאַנדן פון דערפאָרונג און פון זיי ווערן שוין אַרויסגעדרונגען די אינערליקע באַגריפן. אַריסטאָטעלעס איז געווען דער באַגרינדער פון דער לערע וועגן קאַטעגאָריעס. ער האָט אָנגענומען צען קאַטעגאָריעס פון לאָגיק: סובסטאַנץ, קוואַנטיטעט, קוואַליטעט, רעלאַטיוויטעט, אָרט, צייט, לאָגע, האָבן, טאָן, ליידן. דער איבערז.

[2]) דאָס הייסט ווען זיי גייען אַריבער מן הכוח אל הפועל, פון דער פאָטענץ (פון דער מעגלעכקייט) צו דער קאָנקרעטער טאָט, — צו דער אַנטפלעקונג פון די כוחות. דער איבערז.

בכן האָב איך געמוזט באַהאַלטן מיינע דערקלערונגען אין זיך. איך האָב געהאַט וועגן דעם אָנגעשריבן אַ גאַנץ ווערק און האָב עס נאָך מיטגעבראַכט מיט זיך קיין בערלין און עס איינגעהיט ביז איצט פאַר אַ זכר פונם שטרעבן פון דעם מענטש־לעכן גייסט צו פולקומענהייט, ניט געקוקט אויף אַלע מניעות, וואָס האָבן זיך אים געשטעלט אין זיין וועג.

אָבער מיין באַשעפטיקן זיך מיט קבלה האָט מיך אויך ניט באַפרידיקט. איך האָב געלעכצט צו דערקענען די וויסנשאַפטן ניט אַיינגעהילט אין כאַבלען, נאָר אין זייער נאַטירלעכן ליכט. איך האָב שוין, אמת, געהאַט אויסגעלערנט זיך לייענען דייטש, כאָטש ניט בשלימות, אָבער וואו האָב איך אין ליטע געזאָלט קריגן דייטשע ביכער?

צום גליק האָב איך מיך דערוואוסט, אַז דער רב אין דער שטאָט ס., וואָס האָט אין זיין יוגנט פאַרברַכט אין דייטשלאַנד, וואו ער האָט אויסגעלערנט די דייטשע שפראַך און איז אייני־קערמאַסן באַקאַנט געוואָרן מיט וויסנשאַפטן, גיט זיך נאָך עד היום אָפּ, הגם געהיים, מיט וויסנשאַפטן און האָט אַ גאַנץ היב־שע צאָל דייטשע ביכער.

איך האָב דעריבער באַשלאָסן צו מאַכן אַ נסיעה צו דעם דאָזיקן רב קיין ס., בכדי אויסצובעטן ביי אים אייניקע וויסנ־שאַפטלעכע ביכער. ניט זאָגנדיק מיינע בני־בית קיין וואָרט און אָן דער מינדסטער דאגה וועגן אַ פור און וועגן געלט אויף הוצאות הדרך, בין איך אין רעכטן מיטן ווינטער אַוועק קיין ס. (איך בין צו אַזעלכע נסיעות געווען גאַנץ גוט צוגעווויגט, — אייגמאָל בין איך אַוועק קיין וו. דרייסיק מייל צו פוס מיטן אייניציקן צוועק צו זען אַ העברעיִשן פיל אָסאָפישן ספר פון צענטן יאָרהונדערט).

תיכף ווי איך בין געקומען אין דער דאָזיקער שטאָט, בין איך אַוועק צום רב, אַרויסגעזאָגט אים מיין פאַרלאַנג און אים געבעטן רחמים, מיר ניט אָפּצוזאָגן. דער רב איז נשתומם געוואָרן דערפון, מחמת אין משך פון א״ן און דרייסיק יאָר, זינט ער איז צוריקגעקומען פון דייטשלאַנד, איז צו אים נאָך קיין איין

כענטש ניט געקומען מיט אַזא מין בקשה, און ער האָט מיר צו־
געזאָגט צו לייגן אייניקע אלטע דייטשע ביכער. די בעסטע
צווישן זיי זיינען געווען אַן אַלט ווערק וועגן אָפּטיק און שטורמס
„פיזיק".

איך האָב ניט געהאַט קיין ווערטער צענוג אויסצודריקן
מיין דאַנקבאַרקייט דעם דאָזיקן מערקווירדיקן רב, האָב צענומען
די פּאָר ביכער און אומגעקערט זיך דערמיט מיט גרויס שמחה
צוריק אַהיים.

נאָכדעם ווי איך האָב דורכגעשטודירט דידאָזיקע ביכער,
האָבן זיך מיר מיט אמאָל געעפנט די אויגן. איך האָב געגלויבט,
אַז איך האָב שוין אין האַנט דעם שליסל צו אַלע סודות פון דער
נאַטור, מחמת איך האָב שוין געוואוסט, פון וואָס קומט א געווי־
טער, טוי, רעגן א. אַז. וו.

איך האָב מיט גאווה געקוקט פון אויבן אַראָפּ אויף אַלע
אַנדערע, וואָס האָבן דאָס נאָך ניט געוואוסט, האָב געלאַכט פון
זייערע פאָראורטיילן און אָבערגלויבנס און זיך אָנגעבאָטן קלאָר
צו מאַכן זייערע באַגריפן און צו באַלייכטן זייער פאַרשטאַנד.

אָבער דאָס האָט זיך מיר ניט אומעטום אַיינגעגעבן. איך
האָב מיך איינמאָל באַמיט צו איבערצייגן אייגעם אַ למדן, אַז די
ערד איז קיילעכדיק ווי אַ קויל און אַז אויף דער אַנדער העלפט
ערדקויל פונקט קעגן אונזערע פיס לעבן אויך און גייען אום
מענטשן. אָבער דער דאָזיקער למדן האָט מיר דערווידערט, אַז
אויף אַזא אופן וואָלטן יענע מענטשן אומבאַדינגט געמוזט אַראָפּ־
פאַלן.

איך האָב אָנגעוועדט מיין גאַנצן כּוח פון הסברה צו דער־
וויזן, אַז דאָס פאַלן פון קערפערס קומט ניט פּאָר אין א געווי־
סער ריכטונג אינם פוכטן רוים אַריין, נאָר אין דער ריכטונג צום
צענטער פון דער ערד, און אַז די באַגריפן „אויבן" — „אונטן"
באַטייטן בלויז די דערווייטערונג און די דערנענטערונג צום
דאָזיקן צענטער. ס׳האָט קיין זאַך ניט געהאָלפן. דער למדן איז גע־
בליבן בייַ דאָס זיניקע, אַז דאָס איז אָן אומזין.

איינמאָל בין איך געגאַנגען מיט אייניקע פרייַנד מיינע

ספּאַציִרן. גראָד איז אויף אונזער וועג געלעגן א ציג. איך האָב מיט מיין שטאָק דערלאַנגט דער ציג אייניקע קלעפּ. מיינע חברים האָבן מיר געגומען פּאָרווארפן מיין אַכזריות, אָבער איך האָב דערווידערט:

— וואו איז דאָ אַכזריות? איר מיינט אין דער אמתן, אז די ציג פילט א ווייטאָג, וועז איך שלאָג זי? איר האָט א גרויסן טעות. די ציג איז דאָך ניט מער ווי א מאַשין (לויט דער פיזיק פון שטורם, וואָס איז געגאַנגען אין דער שיטה פון קארטעזיוס[1]).

מיינע פרייַנד האָבן זיך פונאַנדערגעלאַכט און געזאָגט:

— צי דען הערסטו ניט, אז די ציג שרייט, וועז דו שלאָגסט זי?

דערויף האָב איך געענפערט:

— אמת, זי שרייט. אָבער וועז איר קלאַפּט אין א פויק, שרייט זי אויך.

זיי זיינען פון מיין ענטפער נשתומם געוואָרן, און באַלד איז אין שטאָט צרויס א קלאַנג, אז איך בין פון זינען אַראָפּ, היות איך באַהויפּט, אז א ציג איז א פויק.

פונם גוטן רב פון ס. האָב איך נאָכדעם באַקומען נאָך צוויי מעדיצינישע ביכער: קולמס „אַנאַטאָמישע טאַבעלן" און „גאַזאָפּילאַטיום" פון וואוא. דאָס לעצטע איז א גרויס מעדיציניש ווערטערבוך, וואו עס ווערן איבערגעגעבן בקיצור ניט בלויז די דערקלערונגען פון אלע טיילן פון מעדיצין, נאָר אויך די פאַרשיידנאַרטיקע אופנים און היילמיטלען. ביי יעדער קראַנקהייט, למשל, אויסער די דערקלערונגען פון איר אורזאַך, פון אירע סימפּטאָמען און אופנים פון קוראַציע, ווערן נאָך געגעבן אַפילו געהעריקע רעצעפּטן. דאָס איז פאַר מיר געווען אַן אמתער אוצר. איך האָב דורכגעשטודירט דאָס בוך און האָב געגלויבט,

[1]) רענאַטוס קארטעזיוס — לאַטיינישער פּסעודאָנים פונם באַרימטן פראַנצויזישן מאַטעמאַטיקער, פיזיקער און פילאָסאָף רענע דעקארט (1596 — 1690). דער איבערז.

אַז איך קען שוין די גאַנצע מעדיצינישע וויסנשאַפט און אַז איך בין שוין אַ פולשטענדיקער דאָקטאָר.

איך האָב מיך אָבער ניט געוועלט באַגניגן בלויז מיט דער סטאָריע און האָב מיך אַנטשלאָסן צו נעמען זיך אויך צו דער פראַקטיק. איך האָב באַזוכט פאַציענטן, לויט די אומשטאַנדן און סימפּטאָמען באַשטימט אַלע קראַנקהייטן און זייערע סיבות, אַפילו פאַרשריבן די נייטיקע רעצעפטן. עס זיינען אָבער דערביי פאָרגעקומען אויך ניט ווייניק קוריאָזן. ווי נאָר דער פאַציענט פלעגט מיר זאָגן איינציקע סימפּטאָמען פון זיין קראַנקהייט, פלעג איך נאָך־זיי־נאָך תיכף פרווון שטעלן דעם דיאַגנאָז און מאַכן אויס־פירן, אַז דער חולה מוז האָבן אויך די אידערציקע סימפּטאָמען, לויט איך האָב אויסגעלייענט אין די ביכער. און אַז דער חולה פלעגט זאָגן, אַז ער שפירט ניט דידאָזיקע איבעריקע סימפּטאָמען, פלעג איך פאַרעקשנט בלייבן ביי דאָס מיינעם, אַז די סימפּטאָמען מוזן זיין. איך פלעג, למשל, זאָגן צום חולה:

— דו שפירסט אויך אַ קאָפּווייטאָג?

— ניין.

— דו מוזט דאָך אָבער פאָרט שפירן קאָפּווייטאָג!

אַזוי ווי אַ סך סימפּטאָמען זיינען אייגן און כאַראַקטעריסטיש פאַר פאַרשיידנאַרטיקע קראַנקהייטן, האָב איך ניט זעלטן פאַרביטן די יוצרות. איך האָב קיינמאָל ניט געקענט געדענקען די רעצעפטן, און דעריבער, ווען איך האָב געדאַרפט עפעס פאַרשרייבן, האָב איך געמוזט גיין אַהיים נאָכזוכן אין מיין „גאַזיאָפילאַטיום".

צום סוף האָב איך אָנגעהויבן אַליין צוגרייטן רפואות, לויט וואָאַס רעצעפטן. מ׳קען זיך פאָרשטעלן, וואָס דאָס זיינען געווען פאַר רפואות. דערפון איז אָבער דאָך אַרויסגעקומען אַ גוטער פועל־יוצא, דען איך האָב מיך איבערגעצייגט, אַז בכדי צו זיין אַ פראַקטישער דאָקטאָר, פאָדערן זיך נאָך אַ סך מער ידיעות, ווי די, וואָס איך האָב יעמאָלט פאַרמאָגט.

פופצנטער קאַפּיטל.

איבערבליק איבער דער אַנטוויקלונג פון דער יידישער רעליגיע פון איר אָנהייב ביז צו די נייסטע צייטן.

בכדי עס זאָל פאַרשטענדלעך זיין דער טייל פון מיין לעבנסגעשיכטע, וואָס האָט אַ שייכות צו מיינע בליקן אויף דער רעליגיע, מוז איך אַפריער געבן אַ קורצע פראַגמאַטישע געשיכטע פון דער יידישער רעליגיע, און קודם-כל זאָגן עטלעכע ווערטער וועגן דעם באַגריף רעליגיע בכלל און וועגן דעם חילוק צווישן דער נאַטירלעכער[1]) און דער פאַזיטיווער[2]) רעליגיע בפרט.

רעליגיע בכלל איז אַן אויסדרוק פון די געפילן פון דאַנקבאַרקייט, יראת-הכבוד און אַזוי ווייטער, וואָס דער מענטש שפירט צו איין אומבאַקאַנטן כוח אָדער צו מערערע אומבאַקאַנטע כוחות, וואָס ווירקן לטובה אָדער לרעה אויף זיין לעבן. אויב

1) נאַטירלעכע רעליגיע הייסט די רעליגיע, וואָס דער פשוטער שכל איז מחייב און איז מודה אין איר און וואָס מען רופט די „שכלדיקע מצוות". דער איבערזעצער.

2) פאַזיטיווע רעליגיע הייסט די רעליגיע, וואָס איז איבערגעגעבן ווי אַ געטלעכע אַנטפלעקונג און וואָס נעמט אַרום די „מצוות המעשיות", די פראַקטיש-אַפּליגאַטאָרישע געבאָטן, וואָס דער פשוטער שכל באַנעמט ניט זייער בייטיקייט און נוצלעכקייט. דער איבערזעצער.

מ׳זאָל קוקן בלויז אויפן עצם אויסדרוק פון דידאָזיקע געפילן בכלל, ניט אַכטנדיק אויף די באַוונדערע אופנים, ווי דידאָזיקע געפילן ווערן אויסגעדריקט, — דאַן קען גאָר קיין ספק ניט זיין, אַז רעליגיע איז נאַטירלעך פאַרן מענטשן. דער מענטש באַכערקט אַרום זיך ווירקונגען, וואָס זיינען אים פערזענלעך נוגע, און די סיבות זייערע זיינען אים אומבאַקאַנט; ער ווייס אָבער, אַז קיין זאַך ווערט ניט געטאָן אָן אַ גרונד, אָן אַ סיבה, — בכן איז ער געצוואונגען זיך פאַרצושטעלן דידאָזיקע סיבות פון אַלץ און אויסצודריקן זיי די דערמאָנטע געפילן.

דער דאָזיקער אויסדרוק קען זיין אויף צוויי אופנים: אָדער בהסכם מיטן דמיון אָדער מיטן שכל. לפי דעם כוח־הדמיון שטעלט זיך דער מענטש פאָר, אַז די סיבות זיינען אַנאַלאָגיש די ווירקונגען, און ער גיט צו די פאַרבאָרגענע כוחות, וואָס פאַראורזאַכן די פעולות, דיזעלביקע אייגנשאַפטן, וואָס אַנטפלעקן זיך אין די ווירקונגען, אין די רעזולטאַטן; על פי שכל אָבער דענקט דער מענטש די געהיימע כוחות בלויז ווי בכלל סיבות פון געוויסע ווירקונגען, ניט וועלנדיק באַשטימטן זייערע אייגנשאַפטן אָדער צוגעבן זיי אַ געשטאַלט. דידאָזיקע ביידע אופנים ליגן אין דער מענטשלעכער נאַטור: אינם אומקולטורעלן צושטאַנד האָט זיך דער מענטש פאָרגעשטעלט די ערשטע סיבה אין אַ מגושם־דיקער פאָרם; דער פולקומער קולטור־מענטש אָבער שטעלט זיך פאָר זיין גאָט אויפן צווייטן אופן.

דער חילוק פון דידאָזיקע צוויי אופנים פון פאָרשטעלונג ברענגט אין רעזולטאַט צו אַן אַנדער אונטערשייד פון רעליגיעס. דער ערשטער אופן פון פאָרשטעלונג, וואָס לויט אים זיינען די סיבות ענלעך אויף די פעולות, האָט געשאַפן די פילגעטרייַ אָדער דעם היידנטום. דער צווייטער אופן אָבער, דער אופן פון דענקען מיטן שכל, איז דער באַזיס פון דער אמתער רעליגיע. דען היות די אופנים פון די ווירקונגען זיינען פאַרשיידן, אונטערשיידן זיך אייגער פון אַנדערן, דאַן מוזן דאָך די סיבות, ד. ה. די געטער, וואָס זיינען גורם די פעולות, אויך פאָרגעשטעלט ווערן פאַרשיידן אייגע פון דער אַנדערער. דענקט מען

אָבער, פֿאַרקערט, בהסכם מיטן אמת, אַז דער באַגריף פון סיבה דאַרף ניט דעפֿינירט ווערן לפי דעם כוה=הדמיון, ד. ה. אַז די סיבה איז ניט ענלעך אויף די פֿעולות, דען זי איז לחלוטין אומ= באַקאַנט,—דאַן איז ניטאָ קיין שום גרונד פֿאַרצושטעלן זיך מע= רערע סיבות, נאָר מ׳דאַרף אָננעמען, אַז די סיבה פון אַלע ווירֿ= קונגען אינם וועלטאַל איז אײנאײנציקער לחלוטין אומבאַקאַנטער עצם—די סיבת כל הסיבות (די איינציקע אורזאַך פון אַלע אור= זאַכן).

אַלע כאַראַקטעריסטישע שיטות פון דער טעאָלאָגיע זיינען ניט קיין אַנדער זאַך ווי נאָר בפרטיותדיקע אַנטוויקלונגען פון דידאָזיקע פֿאַרשיידענע אופנים פון פֿאַרשטעלונג. די אַטע= סטישע שיטה פון דער טעאָלאָגיע, אויב מ׳קען זי אַזוי אָנ= רופן, ווערפט לגמרי אָפּ דעם באַגריף „סיבה ראשונה" (ערשטע אורזאַך)[1]) (לויט דער קריטישער שיטה[2]), איז דער דאָזיקער באַגריף אַ נויטוועניקיק אידעע פונם שכל און ווערט געברויכט לכל הפחות ווי אַ רעגולאַטיוו[3]) אין דער פילאָסאָפיע). אַלע

---

1) בײַ קאַנטן: „העכסטער עצם". דער איבערז.

2) קריטישע שיטה אָדער קריטיציזם הייסט באַזונדערס קאַנטס פילאָסאָפיע, וואָס אונטערזוכט מיטן ריינעם שכל דעם שורש און דעם ערשטן אָפשטאַם פונם עצם כענטשלעכן שכל, די כעגלעכקייטן זיינע צו דערקענטעניש זיין גילטיקייט (די מדרגה, ווי וויים מ׳קען זיך אויף אים, אויפן שכל, פֿאַרלאָזן), זיין געזעצמעסיקייט און זיינע גרענצן, דער גרונד-געדאַנק פון קאַנטן איז, אַז דער מענטש דערקענט אַלץ כוף-כל-טוף אין גבול פונם מענטשלעכן באַוואוסטזיין; אַז מחמת דעם קען די גאַנצע פילאָסאָפיע, ווי בכלל די גאַנצע וויסנשאַפֿט, תמיד באַוועגן זיך נאָר אין דער ספערע פון מענטשלעכע געדאַנקען און פון מענטש= לעכע פֿאַרשטעלונגען און אונטער קיין שום אומשטאַנדן קען זי קיינמאָל ניט אַריבערטרעטן דעם גבול פון דער דאָזיקער ספערע. דער איבערז.

3) רעגולאַטיוו הייסט בײַ קאַנטן אַ פרינציפֿ פונם שכל, וואָס רעגולירט בלויז די באַטראַכטונג, דאָס דענקען און פירט צו דערקענ= טענישן, וואָס דארף אָבער ניט באַטראַכט ווערן ווי אַן אָבּיעקטיווער יש, אויך ניט ווי אַן אַלגעמיינע באַגריפֿס-פֿאָרם, וואָס נעמט ארום אַלע געגנשטאַנדן פון

ווירקונגען זיינען, לויט דער דאָזיקער שיטה, פּועל־יוצאס פון באזונדערע סיבות, באַקאַנטע אָדער אומבאַקאַנטע. קומט לפי דעם נאָך בכן אויס, אז מ׳דאַרף ניט אָננעמען, אז עס עקסיסטירט א צוזאַמענהאַנג צווישן די פאַרשיידענע ווירקונגען, ווייל אויב אַנדערש—וואָלט מען דאָך וויידער נויטוועניק געמוזט זוכן די סיבה פון דעם דאָזיקן צוזאַמענהאַנג ערגעץ בחוץ פון זיין גבול.

ספּינאָזע סיסטעם, פאַרקערט, לערנט, אז עס איז כּאַראַקטעריסטיש פאַר אייגנשאַפטן (עֶצֶם), וואָס איז די דירעקטע סיבה פון אַלע פאַרשיידענע ווירקונגען, אזוי די ווירקונגען ווידער דאַרפן באַטראַכט ווערן ווי אייגנשאַפטן פונם סובייעקט, פונם עצם.

מאַטעריע און גייסט זיינען ביי ספּינאָזען איינע און דיזעלביקע סובסטאַנץ, וואָס דערשיינט דאָ אין איין געשטאַלט, דאָ אין אַן אַנדערער. דידאָזיקע איינציקע סובסטאַנץ, איז, לויט ספּינאָזען, ניט בלויז דאָס איינציקע כּעגלעכע זעלבשטענדיקע וועזן, אומאָפּהענגיק פון קיין שום אויסווייניקסטער סיבה, נאָר עקסיסטירט אויך איינציק און אַליין פאַר זיך. יעדע באַזונדערע ווירקונג אין דער נאַטור באַציט זיך ניט צו איר נאָענטסטער סיבה (וואָס איז בלויז אַן אַטריבוט, אַן אייגנשאַפט פון דער ערשטער סיבה), נאָר באַציט זיך דירעקט צו דער סיבה ראשונה, צו דער סובסטאַנץ, וואָס איז פאַרבאָרגן אין אַלע עצמס.

אין דער דאָזיקער שיטה איז די אחדות (די איינהייט) רעאַל, די פאַרשיידנאַרטיקייט אָבער—בלויז אין דער אידעע.

דע־פאַרונג און באַשטימט דעם עצם, די זאַך. דער רעגולאַטיווער פרינציפּ איז אַהיפּאָטעזע, וואָס מאַכט מעגלעך די ארבעט פון דענקען, אז א פרינציפּ איז לויט קאַנטן, למשל, די אידעע פון אהעכסטן וועזן. דידאָזיקע אידעע איז בלויז א כוונה צו באַטראַכטן אַלע כּאַראַקטערן אין דער וועלט ווי אַפשטאַמיקע פון אין גויטוועדיקער סיבה, בכדי דערויף צו גרינדן דעם כלל פון א סיסטעמאַטישער און לויט אַלגעמיינע געזעצן גויטוועדיקער איינהייט אין דער דערקלערונג פון דעם עצם כלל און פון די געזעצן, ווי פונם גאַנצן וועלטאַל.

דער איבערז.

אין דער אַטעיסטישער שיטה איז פונקט דער היפוך דער־פון. דאָס פּאַרשיידנארטיקע איז רעאַל, געגרינדעט אין דער נאַטור פון די זאַכן גופא. און פּאַרקערט, די איינהייט, וואָס מען באַמערקט אין דער אָרדענונג פון דער נאַטור און אין איר נעזעצמעסיקייט, איז לויט דער דאָזיקער שיטה בלויז אַ צופּע־ליקייט.

ס׳איז פשוט אומפּאַרשטענדלעך, וויַ אַזוי ס׳נעמט עס און מ׳מאַכט עס די ספינאָזיסטישע שיטה פּאַר אַן אַטעיסטישער? זי איז דאָך גראָד דער היפוך דערפון! דער אַטעיזם לייקנט אין מציאות הבורא (אינם דאָזיין פון גאָט), בעת דער ספינאָזיזם לייקנט אינם דאָזיין פון דער וועלט. דער לעצטער דאַרף דער־בער גיכער הייסן די אַקאָסמישע שיטה (די סיסטעם פון פּאַרלייקענען די וועלט).

די שיטה פונם פילאָסאָף לייבניץ) שטייט אינמיטן צווישן די ביידע סיסטעמען. לויט דער דאָזיקער שיטה, זיינען אַלע באַזונדערע ווירקונגען אַ דירעקטער רעזולטאַט פון באַזונ־דערע סיבות; דידאָזיקע פּאַרשיידענע ווירקונגען דאַרפן אָבער געראַטנט ווערן וויַ צוזאַמענגעבונדן אין איין אייניציקער סיסטעם און די סיבה פון דעם דאָזיקן צוזאַמענבונד דאַרף מען זוכן אין אַ וועזן מחוץ לגבול פון אָט דעם צוזאַמענבונד.

---

1) גאָטפריד וויהעלם פֿאָן לייבניץ (געב. אין לייפּציק 1646, געשט. 1716). דער גרונדשטריך פון זיין פערזענלעכקייט און פון זיין לערע איז דאָס שטרעבן צו פּאַראייניקן דאָס פּאַרשיידענע, דאָס שטרעבן צו „האַרמאָניע" אין נאַטור און גייסטעסוועלט. אַזוי פּאַראייניקט ער דעם טעאָלאָ־גיש־טעלעאָלאָגישן (טעלעאָלאָגיע — לערע וועגן צוועקמעסיקייט אין נאַטור און לעבן) וועלטבאַגריף מיטן פיזיקאַליש־מעכאַנישן. די איינצלנע פּאָסירונגען אין דער נאַטור קענען אוז מוזן דערקלערט ווערן מעכאַ־ש, אָבער די פּרינציפּן פון פיזיק און מעכאַניק גופא הענגען ווידער אָפּ פון איינער אַ העכסטער אינטעליגענץ און קענען דערקלערט ווערן בלויז אַרויסגייענדיק פון אָט דעם דאָזיקן שכל עליון. דער איבערז.

די פאַזיטיוו רעליגיע אונטערשיידט זיך פון דער נאַ־
טירלעכער אויפן זעלביקן אופן, ווי די פאַזיטיוו בירגער־
לעכע געזעצן שיידן זיך אונטער פון די נאַטירלעכע. די נאַטיר־
לעכע געזעצן (געווייניהייט־רעכט) באַזירן אויפן באַוואוסטזיין,
וואָס די מענטשן זיינען אַליין צו אים געקומען, הגם אָט דאָס
באַוואוסטזיין איז זיי נאָך ניט גאַנץ קלאָר און דער אופן פון
געברויכן די געזעצן איז נאָך ניט געהעריק באַשטימט; די פאַזי־
טיוו געזעצן אָבער זיינען באַגרינדעט אויפן קלאָרן באַוואוסט־
זיין, וואָס איז איבערגעגעבן געוואָרן פון איין מענטשן צום אַנ־
דערן, און דער אופן פון זייער געברויך איז פאַרמולירט ענוני.

פונדעסטוועגן דאַרף מען גוט אונטערשיידן א פאַזיטיוו
רעליגיע פון א פאַליטישער רעליגיע. די פאַזיטיוו רעליגיע
האָט דעם תכלית בלויז צו דערקלערן און ענוני צו דעפינירן די
דערקענטעניש וועגן דער סיבה ראשונה, און דידאַזיקע לערע
ווערט איבערגעגעבן פון מענטש צו מענטש, בהסכם מיט די
פרינציפין פונם איבערנעמער, פונקט אין דער זעלביקער מאָס,
ווי מ׳האָט זי אַליין איבערגענומען. אָבער די פאַליטישע רעליגיע
האָט דעם צוועק דער־עיקר טובת־הכלל. דעריבער ווערט דידאַ־
זיקע תורה ניט איבערגעגעבן פונקט אין אַזאַ מאָס, ווי מ׳האָט
זי אַליין דערהאַלטן, נאָר אויף אַזויפיל, וויפיל מ׳גיעפינט פאַר ניי־
טיק צום אָנגעמערקטן תכלית. די פאַליטיק אַלס פאַליטיק אינטע־
רעסירט זיך ניט מיט דער אמתער רעליגיע, פונקט ווי זי
אינטערעסירט זיך ניט מיט דער אמתער מאָראַל. דער שאָדן
דערפון קען געדעקט ווערן דורך אַנדערע מיטלען, וואָס די רע־
גירונג האָט אין איר רשות צו ווירקן אויף די מענטשן, זיי זאָלן
תשובה טאָן אָדער גאָר לכתחילה ניט אַראָפגיין פון דרך הישר.
בכן קען מען זאָגן, אַז איטלעכע פאַליטישע רעליגיע איז צו־
גלייך פאַזיטיוו. אָבער ניט יעדע פאַזיטיווע איז אויך פאַליטיש.

הן די נאַטירלעכע הן די פאַזיטיווע רעליגיע האָבן ניט קיין
שום סודות. אמת, די תורה פון דער פאַזיטיווער רעליגיע ווערט
ניט איבערגעגעבן יעדן מענטשן פונקט אין דער זעלביקער מדרגה
פון פולקומענהייט, וואָס דער איבערגעבער האָט אַליין דערגרייכט.

אָבער דאָס קומט פשוט דערפֿאַר, ווייל דער איבערנעמער איז אָפּט ניט מסוגל איבערצונעמען די גאַנצע תּורה בשלימות. אויב מ׳זאָל דאָס אָנרופן געהיימניש, דאַן דאַרף מען אין דעם זין אַלע וויסנשאַפטן אָנרופן סודות, מחמת אויך די וויסנשאַפטן ווערן ניט איבערגעגעבן איטלעכן תּלמיד בשלימות, דען ניט אַלע תּלמידים זיינען גלייך פּעיִק צו דער אָדער צו יענער וויסנשאַפט. דאַן וואָלט מען געדאַרפט זאָגן, אַז עס זיינען דאָ סודות, למשל, אין מאַטעמאַטיק, פונקט אַזוי ווי אין דער רעליגיע. — בלויז די פֿאָליטישע רעליגיע קאָן האָבן סודות, בכדי דורך זיי צו פירן די מענטשן אויף אַן אומדירעקטן אופן צום גע־ווינטשטן פֿאָליטישן ציל, ווייל מ׳רעדט זיי, די מענטשן, אַיין, אַז דורך דעם וועלן זיי קענען אַמבעסטן דערגרייכן זייערע פּריוואַטע צוועקן, כאָטש אין דער אמתן איז די זאַך ניט אַלעמאָל אַזוי. עס זיינען פֿאַרהאַן קלייניע און גרויסע מיסטעריעס פון דער פֿאָליטישער רעליגיע. די קלייניע מיסטעריעס באַשטייען אינם זאַכלעכן דערקענען און באַגרייפן די באַוונדערע מעשים און געשעענישן און זייער צוזאַמענהאַנג צווישן אַנאַנד; די גרויסע מיסטעריעס, פֿאַרקערט, באַשטייען אינם דער־קענען און באַגרייפן דעם צוועק, וואָס צוליב אים ווערן באַ־שטימט די מעשים און געשעענישן. די קלייניע מיסטעריעס בילדן דעם אינהאַלט פון די רעליגיאָנס־געזעצן, די גרויסע אָבער אַנטהאַלטן דעם גייסט פון די געזעצן.

די יידישע רעליגיע איז געווען אַנאַטירלעכע רעליגיע שוין בייַ איר ערשטן אָנהייב, בייַ די נאָמאַדישע אָבות, אָבער אויך דאַן האָט זי זיך אונטערשיידט פון די הייִדנישע אמונות, ווייל זי איז געגרינדעט אויף דעם גלויבן אין אַיי־נ־איינציקן גאָט, וואָס דער שכל קען אים ניט משיג זיין, אָנשטאָט דעם, וואָס די אַלע אַנדערע פעלקער האָבן גע־האַט אַ סך געטער, וואָס זיינען געווען פּאַר אַלעמען באַ־גריפֿלעך. די סיבות פון די וויכטיגען זיינען געווען אום־באַקאַנט די יידישע אָבות, פונקט ווי די היידן, און האָבן מיט זייער עצם געהיימנישקייט געווען אין דעם מענטשן דעם רע־

ליגיעזן געפיל; אָבער אין דער צייט, ווען די היידן האָבן גע־
גלויבט, אז די אייגנשאפטן פון די באזונדערע ווירקונגען
זיינען כארַאקטעריסטיש אויך פאר די באזונדערע סיבות זייערע,
ד. ה. פאר די באזונדערע געטער — די ווירקער, וואָס
באזיצן אויך די אייגענע אייגנשאפטן, — האָבן די אָבות גע־
האלטן, אז עס איז פארהאן בלויז איין אייניציקע אור־
זאך פאר אלע מעשים אינם וועלטאל אן שום אונטערשייד
און אז אט די אייגאייציקע אורזאך באזיצט בשום אופן ניט די
אייגנשאפטן פון די ווירקונגען. דען די באזונדערע ווירקונגען
זיינען אין סתירה צווישן זאַנד און בייטן זיך כסדר אין איינעם
און דעמזעלבן אָביעקט; די איינאייניציקע סיבה אָבער
איז אָן שום סתירות, איז אן אבסאָלוטע איינהייט און קען
באין אופן ניט דעפינירט ווערן אנאלאגיש דורך קיינער פון
די באזונדערע ווירקונגען.

און אפילו נאָכדעם ווי די יידישע רעליגיע איז דורך מתן־
תורה געוואָרן א פאָזיטיווע, האָט זי זיך אויך לחלוטין אונ־
טערשיידט פון דער היידנישער דערמיט, וואָס זי איז ניט געוואָרן
קיין בלויז פאָליטישע, ד. ה. זי איז ניט געוואָרן א רע־
ליגיע, וואָס איר צוועק איז בלויז די טובת־הכלל אין קעגנזאַץ
צו דער אמתער דערקענטעניש און צו דער טובה פונם פרט,
נאָר א רעליגיע בהסכם מיט דער טעאָקראַטישער[1] רעגי־
רונגס־פאָרם פון דער נאַציע, וואָס איז געגרינדעט אויפן באַ־
וואוסטזיין פון אמת, אויף דער דערקענטעניש פון שכל, און
דעריבער שטיפט זי הן מיט טובת הכלל הן מיט טובת הפרט.
בכן, אויב מיר זאָלן באטראַכטן די יידישע רעליגיע אין איר
עצם ריינקייט, וועלן מיר אין איר ניט געפינען קיין שום
סודות אינם אייגנטלעכן זין פונם וואָרט, ד. ה. אַזעלכע סודות,
וואָס צוליב דעם געווינטשטן פאָליטישן צוועק ווייל מען זיי
ניט מגלה זיין,—נאָר אַזעלכע סודות, וואָס ניט אלעמען קען
מען זיי אנטפלעקן (ווייל פשוט צוליב זייער טיפן וויסנשאפטלעך־

[1]) אין איר ריינסטן און ניט אינם מאָדערן־פאָליטישן זין.

פילאָסאָפישן כאַראַקטער האָבן ניט אַלע די געהעריקע פעיקייטן זיי צו באַנעמען.

נאָכדעם ווי עס איז אונטערגעגאַנגען די יידישע מלוכה און עס האָט אויפגעהערט א פאָליטיש לעבן, איז די רעליגיע אָפגעטיילט געוואָרן פון דער מלוכה, וואָס האָט שוין ניט עקסיסטירט. די רעליגיאָנס־לערער האָבן שוין מער ניט געהאַט קיין שום אינטערעס צוצופאַסן די רעליגיע בהסכם מיטן מלוכהשאַפטלעכן לעבן, ווי בײַ אַהרן, נאָר האָבן די גאַנצע זאָרג זייערע אָנגעווענדט בלויז דערויף, צו דערהאַלטן די רעליגיע, וואָס פון איר איז מהיום והלאה געוואָרן אָפהענגיק דער קיום פון דער אומה. געטריבן פון זייער שנאה צו יענע אומות, וואָס האָבן חרוב געמאַכט די מלוכה פון ישראל, און מחמת מורא, דער אונטערגאַנג פון דער מלוכה זאָל ניט ברענגען צום אונטערגאַנג אויך פון דער רעליגיע און פון דער נאַציע, האָבן די מנהיגים פונם פאָלק געזוכט און אויסגעפונען די פאָלגנדיקע מיטלען צו דערהאַלטן און וויטער צו אַנטוויקלען זיין רעליגיע:

1) א מעטאָדע: ס׳איז געשאַפן געוואָרן א תורה־שבעל־פּה (מינדלעכע תורה), וואָס איז, לויט די ריד פון די חכמי ישראל, איבערגעגעבן געוואָרן בקבלה פון משה רבנו אָן פון איין דור צום אַנדערן, און אָט אין דער תורה־שבעל־פה איז געגעבן געוואָרן א מעטאָדע צו דערקלערן די געזעצן פון דער תורה שבכתב און אָנצוועגן זיי אין פאַרשיידענע פאַלן פון לעבן. דידאָזיקע מעטאָדע איז ניט אַזאַ, וואָס דער שכל איז מחייב, בכדי צו מאַדיפיצירן די חוקים פון דער תורה בהסכם מיט די פאָדערונגען פון דער צייט און מיט די פאַרשיידענע אומשטאַנדן, נאָר אַזאַ, וואָס באַזירט אויף געוויסע כללים, ווי אויסצוטייטשן די שריפטלעכע תורה („מידות — מאָדוסן — שהתורה נדרשת בהן").

2) די אוטאָריטאַטיווע קראַפט פון דער תורה־שבעל־פה: דורך דידאָזיקע פירושים און „דרשות" האָט מען פון די חוקים פון דער געשריבענער תורה מחדש געווען נייע חוקים און דינים, און פון דידאָזיקע נייע געזעצן האָט

מען אויסגעדרוגגען נאָך נייערע, און אָט צו דידאָזיקע אַלע נייע און נייערע חוקים און דינים פון דער מינדלעכער תורה האָט מען צוגעגעבן פונקט אַזא אַוטאָריטאַטיוע קראַפט, ווי צו די גע־באָטן פון תורת משה[1].

לפי דעם אַלץ געזאָגטן, קען מען די געשיכטע פון דער יידישער רעליגיע גאַנץ באַקוועם אײַנטיילן אין פינף הויפט־תקופות:

די ערשטע תקופה איז די תקופה פון דער גאָטיר־לעכער רעליגיע, זינט די צייטן פון די אָבות ביז משה רבנו, ד. ה. ביז נאָך יציאת מצרים.

די צווייטע תקופה נעמט אָרום די פאָזיטיווע רע־ליגיע—די רעליגיע פון געטלעכער אָנטפלעקונג — פון משהן אָן ביז נאָך דער צייט פון דער „כנסת הגדולה" (גרויסע פאַרזאַמלונג). דידאָזיקע „כנסת הגדולה" טאָר מען זיך ניט פאָר־שטעלן ווי אַ פאַרזאַמלונג פון טעאָלאָגן אײַן מאָל אין אײַן באַ־שטימטער צייט, דען אַזוי האָט זיך גערופן אַ שטענדיקע נאָצי־נאָלע געזעצגעבערישע אינסטיטוציע פון נביאים, סופרים (גע־לערנטע שריפטשטעלער) און טעאָלאָגן (צוזאַמען הונדערט צוואַנ־ציק מיטגלידער) פאַר אַ משך פון אַ גאַנצער לאַנגער עפאָכע וינט דעם חורבן בית ראשון ביז אָנהייב משנה[2]. די נביאים חגי, זכריה און מלאכי זיינען געווען פון די ערשטע מיט־גלידער פון דער כנסת הגדולה און שמעון הצדיק איז געווען פון די לעצטע[3]. דידאָזיקע אַנשי כנסת הגדולה, ווי זייערע

[1]) וועגן אַ גאַנצער רייַ געזעצן און דינים פון תלמוד איז אָנגעגעבן, אַז זיי זיינען הלכה למשה מסיני, ד. ה. זיי זיינען איבערגעגעבן בקבלה דירעקט פון משה מסיני. דער איבערז.

[2]) אין דער ערשטער העלפט פון צווייטן יאָרהונדער פאַר דער אייראָפּ. צייטרעכענונג. דער איבערז.

[3]) „משירי אנשי כנסת הגדולה" (אבות א׳). שמעון הצדיק האָט געלעבט אין דער צייט, ווען מלכות יהודה איז אַריבער אונטער דער הערשאַפט פון די סעלעווקידן (צום סוף פון דריטן און אין אָנהייב פון צווייטן יר״ה פאַר דער אייראָפּ. צייטרעכענונג). דער איבערז.

פאַרגייער זינט די צייטן פון יהושע בן־נון, האָבן אין גרונד פון דער יַהדוּת געליגט תורת משה און בהספם מיט דער מע־ט אָדע פון דרשענען די תורה, וואָס איז איבערגעגאַנגען בקבלה (ווי אַ טראַדיציע) פון דור צו דור, האָבן זיי, לויט די פאַדערונ־גען פון דער צייט און לויט די אומשטאַנדן, מוסיף געווען נייע חוקים, אַרויסגעדרונגענע פון די אַלטע. און אויב זיי פלעגן אין עפעס זיין מחולק, פלעגן זיי מכריע זיין לויטן רוב דעות.

די דריטע תקופה גייט פון אַנהייב משנה ביז איר אָפ־שלוס) דורך ר׳ יהודה הנשיא, וואָס דאָס פאַלק האָט אים געוויכן „רבנו הקדוש". ביז דער דאָזיקער תקופה איז פאַרווערט געווען צונויפגעשטעלן שריפטלעך אַלע נייע און נייערע געזעצן, וואָס זיינען אין תורת משה ניטא, נאָר זיינען פון איר בלויז אַרויסגעדרונגען, און זיי האָבן געטראָגן דעם נאָמען תורה שבעל פה אויך דערפאַר, ווייל די געלערנטע האָבן זיי געמוזט איי־נ־חזרן און געדענקען אויף אויסווייניק. דאָס איז פאַרווערט געווען צוליב דעם, ׳כדי ניט־קאַמפּעטענטע מענטשן זאָלן ניט האָבן קיין טעות און זאָלן ניט מיינען, אַז וויבאַלד די נייע דינים זיינען אָנגעשריבן, האָבן זיי אויך אזא קראַפט ווי די חוקים פון דער תורה שבכתב. ר׳ יהודה הנשיא אָבער האָט דערזען, אַז פאַר אַ משך פון הונדערטער יאָרן האָט זיך אָנגעזאַמלט אַן אומגעהיי־ערע פאַרשיידנאַרטיקע מינדלעכע ליטעראַטור, וואָס קען לייכט פאַרגעסן ווערן[2], און האָט באַשלאָסן, אַז בכדי צו האָבן די

---

[1]) אַן ערך אין יאָר 200 נאָך דער אייראָפּ. צ״ר. די תקופה הייסט אויך די תקופה פון די תנאים, וואָס האָט געדויערט קרוב 400 יאָר. דער איבערז.

[2]) אַגב האָט זיך אין זיין צייט אָנגעהויבן דער לאַנגער פעריאָד פון דער טיראַניישער מיליטעריישער דיקטאַטור אין דער רוימישער אימפעריע, וואָס האָט געבושעוועט באַזונדערס איבער דער ייִדישער אפּעלקערונג אין ארץ־ישראל,—האָט מען אין דידאַזיקע פינסטערע צייטן געמוזט זען ראַטעווען קולטור־ווערטן פון אונטערגאַנג, איבערלאַזנדיק כּאַר די קומענדיקע דורות כאָטש שריפט־לעכע דאָקומענטן. דער איבערז.

מעגלעכקייט אייגצוהיטן און אָפצוהיטן אלע גע־
זעצן, מוז מען עובר זיין אויף איין געזעץ. אָבער
בכדי אַרויסצורופן א הסכם פון דער געזעלשאַפט צו זיין דרייסטן
אַקט, האָט ער זיך דערין געשטיצט אויף א פסוק פון תהילים:
„עת לעשות לה׳ הֵפֵרוּ תּוֹרָתֶךָ", וואָס ער האָט אים אויסגעטייטשט
אויף אַזא אופן: עס זיינען דאָ אומשטאַנדן, וועלן
מען טוט א גוטע זאַך פון גאָטס וועגן דווקא דער־
מיט, וואָס מען איז עובר אויף א געוויסן געזעץ
פון דער תורה. ער האָט געלעבט אין די צייטן פון אַנ־
טוניגוס פּיוסו[1], איז געווען רייך[2] און איז געווען באַאַמבט
מיט אַלע כשרונות, וואָס האָבן זיך געפאָדערט פאַר דער דאָזי־
קער אונטערנעמונג. ער האָט נחבר געווען די משנה, וואו ער
האָט רעפּערירט די געזעצן פון תורת משה טיילוויז לויט פירושים,
וואָס זיינען איבערגעגעבן געווארן בקבלה פון דור צו דור, און
טיילוויז דערקלערנדיק לויטן ריינעם כאַרשטאַנד. עס זיינען אין
דער משנה אריין אויך געוויסע געזעצן, וואָס וועגן זיי ווערט גע־
פירט א מחלוקת צווישן די תַּנָּאים.

דאָס דאָזיקע ווערק ווערט אייגנעטיילט אין זעקס הויפּט־
טיילן אָדער סְדָרִים (ששה סדרי משנה). דער ערשטער סדר
אַנטהאַלט די דינים, וואָס האָבן א שייכות צו פעלדאַרבעט און
גאָרטן־אַרבעט („זְרָעִים", — זייגנגען). דער צווייטער סדר נעמט
אָרום די דינים וועגן שבתים, ימים־טובים, תעניתים און כל
המינים אַנדערע פייערונגען („מוֹעֵד"—פייערונגען). דער דריטער
סדר („נשים") איז א גרויסע זאַמלונג פון געזעצן וועגן פאַ־

---

[1]) אונזער מחבר האָט דא מקצר געווען. ר׳ יהודה הנשיא האָט געלעבט נישט
בלויז אין די צייטן פון אַנטוניגוס פיוס. ער איז געווען נשיא פון 170 ביז 210
נאָך אייראָפּ. צ״ר. בכן האָט ער געלעבט אין די צייטן פון אַנטוניגוס פיוס
(138 — 161), מארקוס אורעליוס פילאָסאָפוס (161—180),
קאָמאָדוס (180—192) און סעפּטימיוס סעווערוס (193—211).

[2]) ער האָט דעם גרעסטן טייל פון זיין פאַרמעגן אָפּגעגעבן פאַר זיין
גרויסדיאָזער זאַך און אויף שטיצע פאַר ארעמע תלמידי־חכמים. דער איבערז.

מיליען־לעבן (חתונות, גטין און אז. וו.). דער פערטער סדר („נזיקין", — שעדיקונגען) איז אַ פולשטענדיקער מלוכהשאַפטלעכער געזעץ־קאָדעקס (ציווילרעכט, קרימינאַליסטיק, געריכטס־וועזן אז. וו.). דער פינפטער סדר („קדשים", — הייליקייטן) באַהאַנדלט אַלע דינים, וואָס זיינען נוגע דער עבודה אין בית־המקדש און דעם ענין קרבנות. דער זעקסטער סדר („טהרות", — רייניקונגען) אַנטהאַלט געזעצן וועגן רייניקונגען אין פריוואַטן און געזעלשאַפט־לעכן לעבן).

די משנה אָבער איז צונויפגעשטעלט מיט דער גרעסטער גענויקייט און אָן אַ קאָמענטאַר איז שווער זי צו פֿאַרשטיין, — בכן איז נאַטירלעך, אַז מיט דער צייט זיינען אויפגעקומען ספקות און חילוקי־דעות הן בנוגע צום עצם פֿשט פון דער משנה, הן וועגן דעם אופן, ווי אָנצוווענדן זי אין אַזוינע פֿאַלן, וואָס זיי־נען אין איר ניט גענוג קלאָר באַשטימט. דידאָוויקע אַלע ספקות און זייערע פֿאַרשיידנאַרטיקע אויפקלערונגען, די חילוקי־דעות און זייערע אויסגלייכונגען[2] זיינען סוף־כּל־סוף געוואָרן צונויפגעזאַמלט און צונויפגעשטעלט דורך רַבִּ אַשִׁי[3]) און רַבִּינאַ[4]) אין איין

[1]) אָן אָפּטיילונג, וואָס באַהאַנדלט די יסודות פון מעדיצין און היגיענע אין אַ נישטקוויסדיקן מצשטצב.

[2]) די אויסטייטשער און אויפקלערער פון דער משנה הייסן אֲמוֹרָאִים. אַזעלכע זיינען געווען אין ארץ־ישראל און אין בבל, די וויכטיקסטע אָקאַדעמיעס זיינען געווען אין בבל: אין סוּרָא און פּוּמְבְּדִיתָא. דער אידערר.

[3]) דער געניאַלער רַבִּ אַשִׁי (370—427 נ. א. צ"ר) איז געווען רעקטאָר פון דער אָקאַדעמיע אין סוּרָא, פֿאַרשטייער פון פערטן דור באַבילאָנישע אֲמוֹרָאִים, און האָט בלויז געלייגט דעם יסוד פון דער ריזן־אַרבעט פון תלמוד, וואָס אַנטהאַלט, חוץ דעם קאָמענטאַרישן טייל, נאָך אומגעהייערע אוצרות פאָלקס־עפּאָס, פאָלקלאָר, פאָלקס־פילאָסאָפּיע, ידיעות פון געשיכטע און אַנדערע וויסנשאַפטן. דער אידערר.

[4]) רַבִּינָא בַּר חוּנָא (467—500), פֿאַרשטייער פון זעקסטן און לעצטן דור אֲמוֹרָאִים, האָט מיט דער הילף פון זיינע חברים פון דער אָקאַדעמיע פֿאַרענדיקט און געשלאָסן דעם תלמוד בבלי. דאָס האָט געהייסן „חתימת התלמוד" (אָפשלוס פון תלמוד), וואָס נאָכדעם טאָר מען קיין שום זאַך ניט צוגעבן. דער אידערר.

וועלק אונטערן נאָמען תלמוד, — און דאָס איז די פערטע תקופה פון דער יידישער געזעצגעבונג.

די פינפטע תקופה הייבט זיך אָן פון חתימת התלמוד און צייט זיך ביז היינטיקן טאָג, און קען זיך אַזוי ציען ביז אייביק, ביז משיח וועט קומען. זינט חתימת התלמוד זיצן די רבנים אויך ניט לויידיק; אמת, עס איז שטרענג פאַרווערט עפעס צו ענדערן אין דער משנה אָדער אין תלמוד, אָבער זיי האָבן נאָך גענוג ארבעט—אויסצוגלייכן די סתירות אין תלמוד גופאו) און פון דעם גאַנצן לאָביר נט פאַרשיידענע מיינונגען פון די אמוראים, אויסטייטשונגען, חילוקי־דעות און אויסגלייכונגען צווישנדרינגען כל המינים נייע דינים, וואָס מ׳זאָל קאָנען אָנווענדן פאַר אַלע כאַלן, אין תלמוד ניט פאָראויסגעזעענע.

אַזוי איז ביסלעכווייז געענדערט געוואָרן לרעה די יידישע רעליגיע, וואָס אין אָנהייב איז זי געווען א נאַטירלעכע רעליגיע, בהסכם מיטן שכל. לויט דער היינטיקער יידישער רעליגיע מוז א ייד אָפהיטן אַן אומגעהיירע צאָל דינים ביים עסן, ביים טרינקען, ביי זיין געשלעכט־לעבן, ביים טאָן זיינע באַדערפענישן. ניט די ספרים, וואָס זיינען אָנגעשריבן געוואָרן בלויז וועגן „הלכות שחיטה", קען מען אויספילן א גאַנצע ביבליאָטעק. און וואָס זאָל איך שוין זאָגן וועגן דער אומגעהיירער צאָל ספרים, וואָס זיינען געשריבן געוואָרן וועגן ענינים, וואָס זיינען שוין לאַנג ניט אַקטועל, ווי, למשל, די דינים פון קרבנות, פון טומאה וטהרה א. אַז. וו.? די פעדער ציטערט אין מיין האַנט ביי דער איין ערינערונג, אַז איך און נאָך א סך מיין גלייכן האָבן די בעסטע יאָרן, וועו עס אַנטוויקלען זיך די כוחות אין זייער פולער שטאַרקייט, פאַרבראַכט אין דידאַזיקע לימודים, וואָס טייטן

---

[1]) פיל חילוקי־דעות צווישן די אמוראים זיינען ניט אויסגעגליכן געוואָרן, פיל פראַגן זיינען ניט כאַראַקטעריזירט געוואָרן און דער תלמוד, אָדער דער לעצטער קאָנאַזירער פון תלמוד, מצליעט אַליין אָפן: „די פראַגע איז געבליבן ניט פאַראַנטוואָרט, די חילוקי־דעות אָדער די סתירה—ניט אויכגעגלייכט".

דער איבערז.

אָפּ דעם גייסט, און דורכגעזעסן נעכט, בכדי אויסצוזוכן אַ באַ־
האַלטענע כוונה דאָרטן, וואו עס איז קיין שום כוונה ניטאָ; דורך
המצאות צו אַנטפּלעקן סתירות דאָרטן, וואו עס איז קיין שום
סתירה ניטאָ; דורך חריפותדיקן פּלפּול אויסצוגלייכן אָפּענע
סתירות, וואָס לאָזן זיך ניט אויסגלייכן; יאָגן זיך נאָך שאָטנס און
בויען לופטשלעסער.

צוויי אורזאַכן האָבן גורם געווען, די רבנים זאָלן פאַר־
קריפּלען די פּראַכט פון דער יידישער רעליגיע. די ערשטע אורזאַך
איז די געקינצלטע שיטה, ווי טייטשן דעם תנ״ך. די נאַ־
טירלעכע שיטה איז געבויט אויף גרינדלעכע שפּראַך־קענטע־
נישן און אויף פאַרשטיין דעם אמתן גייסט פונם געזעצגעבער
בשלימות מיט די היסטאָרישע אומשטאַנדן פון זיין צייט, וואָס
האָבן ארויסגערופן יעמאָלטיקע געזעצן,—בעת די געקינצלטע
מעטאָדע האָב אין זינען בלויז אויסצוגעפינען אין תנ״ך נייע גע־
זעצן פאַר דער היינטיקער צייט.

די רבנים באַטראַכטן דעם תנ״ך ניט בלויז ווי אַ קוואַל פון
חוקים, וואָס אין זייער יסוד ליגן די פּאַרשריבענע געזעצן פון
תורת משה, און אויך ניט בלויז ווי אַ קוואַל פאַר נייע געזעצן,
וואָס מ׳קען ארויסדרינגען מיטן רייגעם שכל, נאָר אויך ווי אַ
קוואַל, פון וואַנען מ׳קען שעפּן און שעפּן אַלץ נייערע דינים, לויט
די באַדערפענישן פון דער צייט, ווייל „אַלץ איז אָנגעוואונקען
אין דער תורה״, אפילו דאָס וואָס יעדער גוטער תלמיד וועט
קינצלען מחדש זיין מיט זיין פּאַרפילפולטן מוח עד סוף כל
הדורות. אין דער אמתן איז די קינצלעכע שיטה צו
דרשנען די פסוקים ניט מער ווי אַ מיטל כאָטש לפּנים וועגן צו
פאַרבינדן די נייגעשאַפענע דינים מיט די ווערטער פון דער
געשריבענער תורה, בכדי אַזוי ארום צוצוגעבן זיי אין די אויגן
פון פאָלק אַן אַוטאָריטעטישקייט, ווי אויך בכדי אַוועקצושטעלן
די נייע דינים אויף פרינציפן פון פסוקים און זיי דערמיט לייכ־
טער צו מאַכן פאַר די תלמידים צו געדענקען. קיין שום פאַר־
שטענדיקער רב גלויבט ניט, אַז די דרשות פון די פסוקים מיטן
צוועק ארויסצודרינגען פון זיי נייע דינים זיינען עס דער אמתער

פֿשט זייערער, און אַז איר וועט אים פרעגן וועגן די דרשות, וועט ער אייך ענטפערן: דידאַזיקע דינים זיינען נייטיק פאַר דער צייט און מ׳זוכט פאַר זיי בלויז אַ סמך אין די פסוקים.

די צווייטע אורזאַך, וואָס די יידישע רעליגיע איז פאַר־קריפלט געוואָרן, איז אַן אויסווייניקסטע: נאָכדעם ווי די יידן האָבן אָנגעוואָרן זייער מלוכה און זיינען געוואָרן אַלץ מער צע־זייט און צעשפרייט צווישן די פעלקער פון דער וועלט, האָבן זיי אין משך פון דורות, ווילנדיק צי ניט־ווילנדיק, איבערגענומען זייער אַ סך דינים און מנהגים פון זייערע כל המינים שכנים, און אין משך פון יאָרן זיינען דידאַזיקע פרעמדע דינים און מנהגים פאַרהייליקט געוואָרן, ווי אַן עצם טייל פון דער יידישער רעליגיע. צו דער דאָזיקער קאַטעגאָריע געהערן, למשל: די דינים פון גיין מיט אַ צוגעדעקטן קאָפּ (לכל־דפחות אין אַ מקום קדוש און בײַם דורכפירן רעליגיעזע ענינים); די דינים פון וואַשן די הענט (פאַר אַ תפילה אָדער פאַרן עסן), וועגן פאַסטן אַ גאַנצן טאָג ביז זונאונטערגאַנג, אַ געוויסע צאָל טעגלעכע תפילות, גיין אויף קבר־אבות, מאַכן הקפות אַרום בימה וכדומה, — דינים און מנהגים פון אַראַבישער אָפּ־שטאַמונג.

אויך זיינען אָנגענומען געוואָרן פאַרשיידענע דינים און מנהגים, וואָס זייער גרונד איז — פאַרביטערונג און פראָטעסט קעגן יענע פעלקער, וואָס האָבן חרוב געמאַכט די יידישע מלוכה און וואָס האָבן די יידן גערודפט. באַזונדערס זיינען אײַנגע־שטעלט געוואָרן אַ סך דינים ווי אַ קעגנגיפט אָדער ווי בכלל אַ קעגנערישקייט קעגן די מנהגים פון די גרי׳כן און רו־מער, וואָס האָבן מער ווי אַלע אַנדערע[1]) בייז געטאָן די יידן און וואָס די שנאה פון די חכמי ישראל צו זיי איז מחמת דעם געווען שטאַרקער ווי צו אַנדערע.

אין דעם פּרט האָבן די רבנים געהאַט פאַר זיך אַ פאַר־

---

[1]) מער הי די מצריים, אַסיריער, בבליים א. אַנד. דער איבערז.

בילד אין תורת משה, וואו עס געפינען זיך טיילווייז געזעצן, וואָס שטימען מיט געוויסע געזעצן פון די מצריים און זיינען טיף איינגעוואָרצלט אין יידישן לעבן ניט אַרויסצורייסן, און טיל־ווייז אַ סך געזעצן, וואָס זיינען געווענדט בכוונה כנגד די גע־זעצן פון די מצריים, — ווי דאָס האָט שוין גרינדלעך און קלאָר דערווייזן רבנו משה ב״ר מיימון אין זיין ספר „מורה נבוכים״.

ס׳איז אָבער מערקווירדיק, אַז כאָטש די רבנים האָבן זיך מיט אַ בריטער האַנט באַנוצט מיט דער געקינצלטער שיטה צו פֿאַרקריפלען די פסוקים, ביז זיי האָבן אַ סך געענדערט די תורה אין איר פֿראַקטישן טייל, ד. ה. אין דעם טייל פון די גע־זעצן און מנהגים, — האָבן זיי אָבער ניט אָנגערירט זי אין איר טעאָלאָגישן טייל, און די יידישע טעאָלאָגיע איז פֿאַרבליבן עד־היום אין איר עצם ריינקיט. דער פֿראָטעסטאַנטישער טעאָלאָג אייזנמענגער[1]) זאָגט, אַז דער תלמוד און די רבנים פֿאַר־קערפֿערן גאָט. אָבער עס איז לייכט צו דערווייזן מיט אומבאַ־שטרייטבאַרע ראיות, אַז אַלע מאמרים אין תלמוד און אין דער רבנישער ליטעראַטור, וואָס קענען אויבערפלעכלעך אויסווייזן ווי בילדלעכע פֿאַרשטעלונגען פון גאָט און פון זיינע אייגנשאַפֿטן, זיי־נען אין דער אמתען נאָר אַ פֿאָרם פון אויסדרוק, אַ מיטל פֿאָפולערער צו מאַכן פֿאַר דעם פֿשוטן שכל די באַגריפן פון טעאָלאָגיע. אין אָט דער הינזיכט האָבן די חכמי ישראל געהאַט פֿאַר די אויגן

---

[1]) אייזנמענגער (געלעבט אין צווייטער העלפט פון XVII יר״ה און אין אָנהייב XVIII) האָט צונויפגעזאַמלט פון פֿאַרשיידענע ביכער אַלע מיטלאָלטערלעכע אָבערגלויבנס, אויסגעטראַכטע ליגנס און בלבולים וועגן יידן און זייער רעליגיע און האָט דאָס אַלץ צענויפגעשטעלט אין א גרויסן בוך אין דייטש אונטערן נאָמען „ענטדעקטעס יודענטום״. דאָס דאָזיקע בוך איז געוואָרן דער אויטאָריטעטישסטער מקור פֿאַר אַלע אַנטיסעמיטישע „יידנקענער״ פון אַלע לענדער זינט יענער צייט ביז היינטיקן טאָג. אייזנמענגער האָט דערביבער מיט רעכט באַקומען דעם נאָמען „פֿאָטער פון אַלע צוררי היהודים און פֿאָגראָמשטי־קעס פֿאַר די לעצטע פֿאָר הונדערט יאָר״. דער איבערז.

דעם אייגענעם מאכר, וואָס זיי האָבן געזאָגט וועגן די בילדלעכע אויסדרוקן פון תנ"ך: „דִּבְּרָה תּוֹרָה כִּלְשׁוֹן בְּנֵי אָדָם" — די תורה רעדט מיט דער שפּראַך פונם פשוטן מענטשן, דען די האַרצנס־רעליגיעוויטעט און די מאָראַלישע מידות, וואָס זיינען דער די־רעקטער עיקר־צוועק פון דער טעאָלאָגיע, קענען אַמבעסטן פאַר־שטאַנען ווערן און זיך אָננעמען בייַם פּאָלק, ווען זיי ווערן אַרויס־געזאָגט אין אַ בילדלעכער פאָרם. צוליב דעם האָבן זיי פאַרן פאַרשטאַנד פונם פשוטן מענטשן פאָרגעשטעלט גאָט ווי אַן ער־דישן קיניג, וואָס האַלט זיך אַן עצה מיט זיינע מיניסטאָרן און קאַבינעט־יועצים, די מַלְאָכִים, וועגן דער רעגירונג פון דער וועלט. פאַרקערט, פאַר מענטשן מיט אַן אויסגעבילדעטן פאַר־שטאַנד האָבן זיי געזוכט אָפּצונעמען פון גאָט אַלע אַנטראָפּא־מאָרפיסטישע) כּאָראַקטעריסטיקעס, און צוליב דעם האָבן זיי כּאָרגע־וואָרפן די נביאים, אַז זיי האָבן אַ סך געוואָגט דערמיט, וואָס זיי האָבן פאַרגלייכט דעם שעפער מיט זיינע ברואים, ווי, למשל, ביי יחזקאל א, כ"ו: „ועל דמות הכסא דמות כמראה אדם עליו מלמעלה" — און אויפן טראָן איז געווען אַ געשטאַלט ענלעך צו אַ מענטשן.

איך האָב אָן נשיאות־פנים אויפגעדעקט די זינד פון די רבנים אין זייער דרשָׁנען פסוקים צוליב מחדש זיין הלכות; איך טאָר אָבער אויך ניט פאַרשווייגן דאָס גוטס, וואָס זיי האָבן אויפ־געטאָן, און מוז פונקט אַזוי אומפאַרטייִש זיי דערפאַר ערעכט געבן. און כדי צו ווייזן, ווי ריין און גלייטערט עס זיינען זייערע טעאָלאָגישע מיינונגען, וועל איך דאָ פאַרגלייכן — מחמדס באַשרייבונג וועגן דעם שכר פון די צדיקים אויף יענער וועלט מיט דער פאָרשטעלונג פון די תלמודיסטן וועגן דעם.

אין קאָראָן ווערט אַזוי דערציילט:

„דאָ (אין גן־עדן) זיינען דאָ אַזוי פיל כוסות וויפיל שטערן

---

1) אַנטראָפּאָמאָרפיזמוס — מענטשלעך־פאַרקערפערונג. אַנטראָפּא־מאָרפיזם — דאָס כאַראַקטעריזירן גאָט אין דער געשטאַלט און ענלעכקייט פון אַ מענטשן.

אין הימל. יונגע מיידלעך און יינגלעך גיסן אָן די כוסות און באַ־
דינען די וואָס זיצן בײַם טיש. די מיידלך זיינען אַזוי שיין, אַז
קיין שום פאַנטאַזיע קען זיך עס גאָר ניט פאָרשטעלן. וועז אייגע
פון דידאָזיקע מיידלעך וואָלט זיך באַווײַז אויפן הימל אָדער אין
דער לופט אין אַ פינסטערער נאַכט, וואָלט די וועלט ליכטיק גע־
וואָרן פון איר שיינקייט, פונקט ווי די זון וואָלט אויפגעגאַנגען;
און וועז זי וואָלט אינם ים אַריין אַ שפּיי געטאָן, וואָלט זי זיין
זאַלציק וואַסער אין האָניק פאַרוואַנדלט און זיינע ביטערקייטן —
אין אַ זיסיקייט. וואַסער, מילך, האָניק און וויסער וויין — זיינען
די טייכן, וואָס טרינקען אָן דידאָזיקע זיסע וואוינונג (פון די
צדיקים אויף יענער וועלט). דער שליים, וואָס דידאָזיקע טייכן
וואַרפן אַרויס, באַשטייט פון די וואוילשמעקעדיקסטע מוסקאַטן,
און די קיולשטיינדלעך, וואָס ליגן אויף זייער גרונד, זיינען הוילץ
פּערל און היאַצינטן. דער מלאך גבריאל וועט עפענען די טויערן
פון גן־עדן פאַר די גלויביקע מוסלמענער. דאָס ערשטע, וואָס
וועט זיי פאַלן אין די אויגן, וועט זיין אַ טיש פון דיאַמאַנטן פון
אַן אומגעהייערער לענג, וואָס אַ געשווינדטער מענטש קען אים
אַרומלויפן אין אַ משך פון זיבעציק טויזנט טעג. די שטולן, וואָס
שטייען אַרום, וועלן זיין פון גאָלד און זילבער, און די טישטע־
כער—פון זייד און גאָלד. וועז די פרומע מוסלמענער וועלן זיך
זעצן צום טיש, וועט מען זיי דערלאַנגען צום עסן די אויסטער־
לישסטע פון גן־עדן און טרינקען וועלן זיי פון זיינע
ליבסטע וואַסערן. נאָך זייער אָפּעסן צו זאַט וועלן שיינע יינגלעך
זיי אָנטאָן אין גרינע קלײדער פון קאָסטבאַרע שטאָפּן און זיי
אויספוצן מיט גאָלדענע האַלזבענדער און מיט גאָלדענע אויריע־
לעך. דאָן וועט מען איטלעכן צדיק געבן אַ ציטראָן אין האַנט,
און נאָכדעם ווי ער וועט צוטראָגן צום נאָז, בכדי זיין ריח
צו גענישן, וועט פאַר אים דערשיינען אַ מיידל פון אַ פאַרפישופּנ־
דיקער שיינקייט. יעדער צדיק וועט מיט אַנטציקונג ארומאַרמען
זיין מיידל, און דידאָזיקע פאַרשיכורטע ליבע וועט געדויערן פופּ־
ציק יאָר אָן שום הפסקות. איטלעכס פּאָרל וועט באַקומען אַ
פרעכטיקן פּאַלאַץ פאַר אַ וואוינונג און דאָרטן וועלן זיי

עסן, טרינקען אוך געניסן פון כל־המינים תענוגים די גאַנצע אייר־ביקייט".

דאָס דאָזיקע בילד איז, אמת, שיין, אָבער ווי גשמיותדיק, ווי תאווהדיק! די חכמי התלמוד זאָגן קורץ און לחלוטין אַנדערש „אין למעלה לא אכילה ולא שתיה, אלא הצדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם ונהנים מזיו השכינה" — אויבן (אין דער נשמות־וואוינונג פון די צדיקים) איז ניטאָ ניט קיין עסן ניט קיין טרינקען, נייערט די צדיקים זיצן מיט די אָרעאָלן אויף די קעפ און קוויקן זיך מיט אָנקוקן די שכינה (די גאָטהייט).

אייזנמענגער זוכט אין זיין „ענטדעקטען יודענטום", 1 טייל, 8 קאַפּ., מיט אַלע תחבולות אויסצולאַכן די פלאַטאָנישע לערע פון די חכמי התלמוד, פאַרדרייענדיק זייערע רייד אין אַריינלייגנדיק אין זייערע רייד אַזעלכע געדאַנקען, וואָס זיינען גאָר קיינאָל אויפן זינען ניט ארוך. אָבער וואָס קאָן מען מיט אַזא גאַנג ניט מאַכן צו שאַנד און צו שפּאָט? אַזוי מאַכט ער שפּאָט פון דעם מאמר התלמוד: „מאן מלכי — רבנן" (ווער זיינען קיניגן, — די געלערנטע). אָבער אויך די פילאָסאָפן די סטאָיקער האָבן געוופן די געלערנטע מלכים[1]). — ער חוזקט עס־האַציש פון דעם מאמר, וואָס חזרט זיך איבער אין תלמוד עטלעכע מאָל: „הקדוש ברוך הוא נמלך בפמליא של מעלה" — איידער גאָט טוט עפּעס, באַראַט ער זיך מיט די מַלאָכים. אָבער די אמתע כוונה אין דעם דאָזיקן בילדלעכן אויסדרוק איז גאָר אָט וואָס: דער אַלמעכטיקער גאָט, הגם ער איז אַ כל־יכול, דאָך פירט ער דורך זייע ווירקונגען אין דער נאַטור ניט דירעקט, נאָר דורך די כוחות פון דער נאַטור, וואָס זיינען עס די „מלאכים". — אויך האָט ער אַרויסגעשטעלט צו שפּאָט דעם תלמודישן מאמר: „הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים" — אַלץ

---

[1]) דאָס האָט אויך געזאָגט זיין א מין פראָטעסט קעגן די טיראַנישע פיזישע הערשער פון זייער צייט: „די גייסטעס־לערער זיינען גאָר די אמתע הערשער". דער איבערז.

איז פאַראויס באַשטימט פון גאָט, חוץ גאָטספאָרכטיקייט, דאָס הייסט בכלל גוטסטוואונג. אָבער וועלכער פאַרשטענדיקער טעאָלאָג קען אין דעם דאָזיקן מאמר געפינען עפּעס לעכערלעכס אָדער אַ פּגיעה אין גאָטס כבוד? — אָבער איך וואָלט געדאַרפט אָנשרייבן אַ באַזונדער גרויס בוך, וועו איך זאָל וועלן ענטפערן אויף אַלע אומגערעכטע באַשולדיקונגען, פאַלשע בלבולים און אָפּשפּאָטונגען, וואָס עס האָבן געשריבן קעגן דעם תלמוד און קעגן די תלמוּדיסטן סיי קריסטלעכע מחברים, סיי יידן, וואָס האַלטן זיך פאַר „אויפגעקלערטע".

וועו עס איז אַרייגעדרונגען אינם אמתן גייסט פון תלמוד; וועו עס וויים דעם שטייגער פון די אוראַלטע חכמים בכלל אוּן פון די מזרח־לענדער בפרט אויסצודריקן טעאָלאָגישע, מאָראַלישע אוּן אַפילו פיזיקאַלישע אמתן אין פאַבלען אוּן אַלגאָריעס; וועו עס איז גוט באַקאַנט מיט די אופנים פון היפּער־באָלע אוּן גוזמאות ביי די מזרח־לענדישע לייט בכלל אין אַלץ, מיט וואָס זיי ווילן פאַראינטערעסירן די מענטשן, — דער וועט זיך נוהג זיין מיטן תלמוד, פונקט ווי ר' מאיר האָט זיך נוהג געוועו מיט זיין לערער „אַחַרן"[1]. אַזאַ מענטש וועט אין תלמוד נ י ט געפינען ענע „הבלים אוּן שטותן", וואָס די אויבנדערמאָנטע אדונים זיינען גענייגט אַזוי לייכט דאָרטן צו געפינען.

צוליב צוויי זאַכן איז פאָזיטיוו די מעטאָדע פון די חכמי התלמוד, — מע דאָס זיין אַפילו דורך משונהדיקע דרשות, — סומך צו זיין טעאָרעטישע אָדער פראַקטישע (מאָראַלישע) אמתן אויף שטעלן פון די כתבי הקודש אָדער פון אַן אַנדער אלגעמיין געשעצטער שריפט, ווי אמתן, וואָס וואָלטן געוועו אַרויסגעדרונגען פון די זעלביקע שטעלן דורך א פאַרנינפטיקן פּירוש. ערשטנס איז דידאָזיקע מעטאָדע א קלוגער מיטל אריינצובערענגען

---

[1]) ר' מאיר האָט אָפּגעהאַרפּן דעם שאָלצכץ (די פסולת פון אַחֵרס גע־דאַנקען) אוּן אויסגעקליבן די קערנער (דעם געזונטן עיקר פון זיין לערער) דער איבערז.

די אמתן אין פשוטן פאָלק, וואָס איז אַליין ניט מסוגל זיי אַינצוזען אָן נעמט זיי אָן בלויז מיטן גלויבן אין אַוטאָרי= טעט. צווייטנס איז די מעטאָדע אַ גוטע סגולה צום זיכרון, וויל היות אַלע וויסן די פסוקים פון תנ"ך, וועלן אַדאַנק דעם אַיינגעהיט ווערן אין זיכרון פון די תלמידים אויך די אמתן, וואָס זיינען געבויט אויפן סמך פון אָט די פסוקים.

בכלל גענפינט מען אָפט אין תלמוד, בעת עס שטייט אַ פראַגע וועגן דעדוצירן אַ נייעם געזעץ פון תנ"ך, אַזאַ כאַראַק= טעריסטישע ערשיינונג: בשעת איין אמורא ווייל דעם דאָזיקן נע= זעץ אַרויסדרינגען פון דעם אָדער פון יענעם פסוק, טרעט אַן אַנדער אמורא אַרויס קעגן דעם מיט אַ טענה, אַז דאָס שטימט נאָר ניט מיטן אמתן פשט; יענער אָבער ענטפערט דערויף, אַז עס איז טאַקע אמת, דער פשט פון פסוק איז אַן אַנדערער, אָבער מען מוז אים דרשענען, בכדי אויף אים סומך צו זיין דעם נייעם געזעץ.

און היות דער דאָזיקער מנהג איז אומעטום באַקאַנט, האָבן די חכמי התלמוד ניט געהאַלטן פאַר נייטיק איבערצוחזרן עס ביי יעדער געלעגנהייט. און פאַר אַ ראיה וועט קלעקן צו ברענ= גען איין אייניקן ביישפיל:

אין מסכתא „גטין" איז פאַרהאַן אַזאַ אָרט: ר ב הונא בר נתן האָט געפרעגט ביי ר ב אַשי: „וואָס באַטייט דער פסוק: קִינָה וְדִימוֹנָה וְעַדְעָדָה"? (דאָס זיינען נעמען פון שטעט אין ארץ= ישראל, אין ספר יהושע קאַפּ. טו, פסוק כב). דערויף האָט אים ר ב אשי געענטפערט: „דאָ ווערן אויסגערעכנט די שטעט פון ארץ ישראל". — נעווייס — האָט יענער דערווידערט — איך ווייס גאַנץ גוט, אַז דאָס זיינען נעמען פון ערטער, אָבער ר ב גביהא פון אַרגיזא האָט געזאָגט, אַז אויסער דעם אייגנטלעכן פשט קען מען דערפון נאָך אַרויסדרינגען אַ מאָראַלישן געדאַנק: ווער עס האָט אַ געלעגנהייט צו נעמען נקמה (קינה) פון זיינעם אַ שונא און שווייגט (ודימונה), פירט דעם נקמה=אַקט ניט אויס, דעם וועט דער אייביקער (ועדעדה) געבן רעכט (גוטס).

וואָס פאַר אַ שיינע געלעגנהייט וואָלט דאָ געקענט זיין פאַר

אַ לָךְ אָפּצולאַכן פונם אָרעמען בעל־דרשן, וואָס דרינגט אַרויס אַ מאָראַלישע סענטענץ פון אייגנעמען פון שטעט דורך אַ פאַר־קריפּלטן דרוש! אָבער דער דרשן האָט זיך אַליין מקדים געווען און דערקלערט, אַז ער וויס אויך די אמתע באַטייטונג פונם פסוק, נאָר ער ווייל שטיצן אויף אים עפּעס אַ מאָראַלישע לערע.

פונקט אויף אַזאַ אופן האָבן די חכמי־התלמוד אויך געוואָלט דערווייזן, אַז „מעשה גדול מלימוד", אַז אין דעם ענין ע ט י ק איז די פראַקטיק העכער פון דער טעאָריע, ד. ה. אַז אַ מענטש מעג לערנען און פריידיקן מאָראַל וויפיל ער ווייל, אָבער קיין באַטייטונג האָט עס ניט, כל־זמן ער פירט אַליין ניט דורך אין דער פראַקטיק זיין איידעלע לערע און ווערט ניט מיט זיין לעבן קיין מוסטער פאַר אַנדערע. און אָט דידאָזיקע דערהייבענע לערע האָבן זיי אויך געוואָלט סאַנקציאָנירן מיט אַ פסוק פון ישעיה דורך אַ משונהדיקן דרוש: „והיה אמונת עתיך חסן ישועות חכמת ודעת יראת ה' היא אוצרו" — און אין רעזולטאַט פון דיין גע־טרייען וואַרטן אויף דיינע (גוטע) צייטן וועט זיין: שטאַרקייט, הילף, קלוגשאַפט, דערקענטעניש און גאָטספּאָרכטיקייט. דער תמצית פון דעם דרוש איז, אַז מעגסטו קענען אַלע ששה סדרי משנה, די גאַנצע תורה, איז עס נאָך ווייניק, — דער עיקר איז י ר א ת ה' — די פראַקטישע דורכפירונגען פון דער לערע אין לעבן.

וואָס איז שייך דער מאָראַלישער לערע פון די חכמי־התלמוד, האָט זי קיין שום פעלער ניט, אויסער אפשר וואָס זיי זיינען אין מאַנכע פאַלן צופיל כּחמיר. זי איז אין אַלץ ענלעך צום ס ט אָ י צ י ז מ[1]), איז אפילו אין אַ סך וויכטיקע, פרינציפיעלע פונקטן העכער פון אים, דהיינו: ביי די סטאָיקער איז אַלץ

[1]) ס ט אָ י צ י ז מ איז אַ ריכטונג אין דער גריכישער פילאָסאָפיע, וואָס איז באַגרינדעט געוואָרן דורך זענאָן פון ציפערן אַן ערך אַרום יאָר 300 פ אַ ר דער איראַפּ. צ״ר. זענאָן פלעגט פאַרזאַמלען זייגע תלמידים אוּן פירן מיט זיי געשפּרעכן אין דער ס ט אָ אַ קאָלאָנען־האַלע אין אַטען. דער־פון קומט דער נאָמען ס ט אָ י ק ע ר. באַרימטע סטאָיקער זיינען געווען: ק ל ע־

שטרענג נאָרמירט און איין מאָל פאַר אַלעמאָל פאַרפּיקסירט, — ביי די חכמי התלמוד איז דאָ אַ אידעאַל און אַ מעגלעכקייט פון דערגרייכן העכערע מדרגות פון פולקומענהייט; ביי די סטאָיקער האָבן, אמת, אָלע מענטשן גלייכע רעכט, אָבער דער מקור פון דעם דאָזיקן פרינציפּ איז אין גרונד אייגנליבע, — ביי די חכמי התלמוד איז דער מקור דערפון ליבשאפט צום מיט־מענטשן און גרייטקייט אויף קרבנות צו פאַרווירק־לעכן דידאָזיקע ליבשאפט, וכדומה. די תורת המוסר פון די חכמי התלמוד פאָדערט פונם מענטשן, ער זאָל זיין הייליק אַפילו אין

אַנטעס, כריזיפּאָס, פּאַנעטיוס, פּאָסידאָניוס, סענעקאַ, מוסאָניוס, עפּיקטעט און מארקוס אורעליוס.

דאָס איז דער תמצית פון דער לערע: גאָט און נאַטור איז אייגס. דאָס מענטשלעכע וועזן איז אַ חלק פון גאָט-נאַטור (פונקט ווי ביי אונז: די נשמה איז אַ „חֵלֶק אֱלוֹהַ מִמַּעַל" — אַ טייל פון גאָט). אָלע, וואָס וירקלעך איז אין וועלט אין וועלטאָל, איז קערפּערהאפט, מאַטעריעל. די קראפט איז ניט עפעס אוממאַטעריעלס אָדער אַבסטראַקטס, נאָר איז דער עצם פיינסטער שטאָף. די וירקנדיקע קראפט אין דער גאַנצער וועלט איז די גאָטהייט. זי, די גאָטהייט, דרינגט דורך די וועלט ווי אַן אָלפאַרשפרייטער הויך (ליכט, עטער); זי איז די וועלט-נשמה, דער וועלט-שכל. דער גאַנצער שטאָף פון וועלטאָל איז אַ מאָדיפיקאַציע (אַן אומענדערונג, אַן אומוואַנדלונג) פון דער דאָזיקער געטלעכער קראפט. אָלץ געשעט לויט אַן אינעוויניקסטער און אַבסאָלוטער נויטוועגדיקייט, און דאָס אַבסאָלוט נויטוועגדיקע איז צוגלייך דאָס אַבסאָלוט צוועקמעסיקע. אָט דערפון דרינגט אַרויס די עטישע פאָדערונג: לעבן אין הסכם מיט דער נאַטור! און וייל דער מענטשלעכער שכל, ווי וויים ער פאַרדינט וירקלעך דעם דאָזיקן נאָמען, איז אַ טייל פונם וועלט-שכל, דאַן הייסט לעבן בהסכם מיט דער נאַטור צוגלייך אויך לעבן בהסכם מיטן שכל.

פירן זיך זיטלעך, מאָראַליש, טאָן גוטס איז אין גרונד ניט קיין אַנדער זאַך ווי אַ מיטל פון זעלבסטפאַרהיטונג און זעלבסטבאַפעסטיקונג. אָבער אייגהיטן זיך, זיך העלפן און פאַרבעסערן, אין טיפערן זין, הייסט צוגלייך אויך אייגהיטן, העלפן און פאַרבעסערן דעם וואוילשטאַנד פון כלל. זינד און מאָראַלישע פאַרדאָרבנקייט איז ניט קיין אַנדער זאַך ווי זעלבסט-

די געדאַנקען און געפילן, ניט בלויז אין אויסערלעכע מעשים. זיי זיינען דידאַזיקע לערע אויף זייער שטייגער סוּף אויף דעם פסוק פון תהילים: „לא יהיה בך אל זר" — דו זאָלסט אין דיר ניט האָבן קיין שום פרעמדן גאָט. זיי שטעלן דאָ די פראַגע: וואָס פאַר אַ פרעמדער גאָט קאָן וואוינען ביים מענטשן אין האַרצן? און זיי ענטפערן: די בייזע פאַרלאַנגען! זיי פאַרוועלן שטרענג אָפּצונאַרן אפילו אַ געצנדינער ניט בלויז מיט מעשים, נאָר אַפילו מיט רייד, וואָס זיינען קיין שום מענטשן ניט גורם קיין שום שאָדן. מ׳טאָר, למשל, ניט באַגעגענען קיין שום מענטשן מיט די געווויינלעכע ווערטער פון העפלעכקייט: „איך פריי מיך אייך צו זען גליקלעך", אויב די ווערטער גייען ניט אַרויס פון גאַנצן האַרצן.

די צוררי ישראל ברענגען געווויינלעך אַנטקעגן ביישפילן

שטערונג, א קראַנקהייט פון דער נשמה. בהסכם מיטן שכל און מיט דער נאַטור ריכטיק עפעס פאַרלאַנגען אָדער זיך אָפּזאָגן פון עפעס, טאָן אָדער ניט טאָן עפעס — איז צליין אַן ערבות פאַרן מענטשנס גליק. ריכטיק באַגערן אָדער מיידן פאָדערט אָבער גייסטיקע קראַפט, כאַראַקטער, דאָס הייסט — דאָס אינעוויניק־סטע א י ך דאַרף שטייגן ביז צו ווערן די העכסטע קראַפט לגבי אויסן, וואָס בויגט זיך ניט פאַרן גורל און לאָזט זיך ניט ברענען דורך קיין שום קראַפט.

היות אָבער אין אַלע מענטשן לעבט דער זעלביקער שכל, הייל מיר אַלע זיינען גאָטס קינדער, בכן דאַרף זיין איין רעכט און איין מלוכה פאַר דער גאַנצער מענטשהייט. אזוי שטעלן די סטאָיקער אותץ אויפן אָרט פון איינצלנע מלוכות א ווילט־מ׳לוכה, אויפן אָרט פון פאָליטיק דעם קאָסמאָפּאָליטיזם.

דער י ס ו ד פונם סטאָיצזם איז—די גויטוענדיקייט, די פ א ט א ל ע גויטוענדיקייט. דער צ י ל זיינער איז—די העכערע באַקוועמלעכקייט, די העכערע, אָבער דאָך פראַקטישע באַקוועמלעכקייט פון לעבן, און דאָס פאַרגונפטיקע גליק. דער מ י ט ל דערצו איז — דער עצם סטאָיצזם, די אויסאַרבעטונג פון א שטאַרקן כאַראַקטער. דער סטאָיצזם האָט אין זינען יחידים, א סך יחידים, אָבער ניט די מאַסן. בייַם סטאָיצ׳זם איז אַלץ שכלדיק קאַלט, ניטאָ קיין ליבע. ניטאָ אויך קיי׳ אידעע פון פראָגרעס און פון פולקומענהייט.

דער א י ב ע ר ז.

פון יידן, וואָס נאָרן אָפּ קריסטן אָדער געצנדינער, אָבער דאָס איז לחלוטין ניט קיין באַוויז קעגן דער מאָראַלישער לערע פון תלמוד. פּאַרקערט, דידאָזיקע רמאָים האַנדלען גראָד קעגן אלע פּרינציפּן פון דער דאָזיקער לערע.

דעם געבאָט: „לא תחמוד כל אשר לרעך" (דו זאָלסט ניט גלוסטן קיין שום זאַך, וואָס געהערט צו דיין מיטמענטשן) טייטשן די חכמי התלמוד אויס אַזוי, אז מ׳טאָר אפילו אין הארצן ניט פּאַרלאַנגען צו באַזיצן יענעמס.

קורץ, ווען איך זאָל וועלן צונויפּזאַמלען אלע מערקווירדיקע און דערהייבענע לערן פון דער תלמודישער מאָראַל, וואָלט איך געדאַרפט אָנשרייבן א גאַנצן גרויסן ספר וועגן דעם.

און מיר זעען, אז די השפּעה פון דידאָזיקע לערן האָט זיך אָפּגעשטעמפּלט שטאַרק אויפן פּראַקטישן לעבן פון די יידן. די יידן אין פּוילן, וואו עס איז זיי פון אלע צייטן דערלויבט צו באַשעפטיקן זיך מיט אלע צווייגן פון פּרנסה, הערן זעלטן דעם פּאָרוואורף אין רמאות, — ניט ווי די יידן אין אַנדערע לענדער, וואָס עס לאָזט זיך בלויז מיט „סחר־מכר" און מיט געלטוואוכער. די פּוילישע יידן בלייבן געטרייַ דעם לאַנד, וואו זיי וואוינען, און דערנערן זיך מיט ערלעכער פּרנסה.

אלע ווייסן זייער צדקה און זאָרג פאַר זייערע אָרעמע חולאים, זייערע מוסדות צו שטיצן און קורירן אָרעמע חולאים, זייערע חברה־קדישאס, וואָס טוען אָפּ דעם גמילת חסד של אמת. זיי דינגען ניט קיין מענטשן פאַר געלט אויף אַרומצוגיין אַרום די חולאים און אויף מתעסק זיך צו זיין מיט דער קבורה פון די מתים, נייערט די עלטסטע און די נכבדים פון דער עדה זיינען זיך פּערזענלעך עוסק מיט דידאָזיקע מצוות.

די פּוילישע יידן זיינען, אמת, גרעסטנטיילס נאָך ניט אויפגעקלערט דורך דער ליכט פון דער השכלה, זייערע מידות און זייער לעבנסשטייגער זיינען נאָך רוי, אָבער זיי זיינען געטריי דער רעליגיע פון זייערע אָבות און די געוועזן פונם לאַנד; זיי קענען אַייך ניט מקבל פּנים זיין מיט גלאַטינקע רייד־עלעך און

אויסווייניקסטער העפלעכקייט, אָבער זייער צוזאָג, זייער וואָרט איז ביי זיי הייליק. זיי זיינען ניט גאַלאַנט מיטן שיינעם מין, אָבער דערפאַר קענט איר זיכער זיין, אַז זיי וועלן ניט אויס־שפּרייטן קיין נעצן פאַר דער אומשולד פון אייערע וויבער און טעכטער. לויטן שטייגער פון די פעלקער פון די מזרח־לענדער, פאַרגעטערן זיי ניט די פרוי, אָבער אָנשטאָט דעם דערפילן זיי זי ערע פליכטן צו זייערע וויבער מיט נאָך מער געטריישאַפט. זייערע קינדער האָבן ניט אויסגעלערנט אויף אויסווייניק קיין שום פאָרמולעס, ווי אַזוי מיט שיינע רייד אויסצודריקן זייערע געפילן פון ליבע און כבוד צו זייערע עלטערן, וויל זיי האַלטן ניט קיין פראַנצויזישע דערציערינס, אָבער דעסטאָ פּשוטער דערפאַר און האַרציקער לעבן זיי און אַכטן זיי זייערע עלטערן.

באַזונדערס פאַרדינט באַמערקט צו ווערן די הייליקייט פון זייער מאַן־ און וויב־לעבן און די אייביק נייע צערטלעכקייט, וואָס איז אָפהענגיק פון דעם. אַלע חודש איז דער מאַן פערצן טעג אינגאַנצן אָפגעשיידט פון זיין וויב (די מאָנאַטלעכע רייניקונג לויטן געזעץ פון דער תורה); זי טאָרן זיך איינער אָן דעם אַנדערן אַפילו ניט אָנרירן, ניט עסן פון איין שיסל און ניט טרינקען פון איין בעכער, — און דערפאַר ווערן זיי אייגער צום אַנדערן קיינמאָל ניט איבערדריסיק. די פרוי בלייבט שטענדיק אין די אויגן פון איר מאַן, ווי אַ כּלה אין די אויגן פון איר חתן.

און צום סוף — וואָס פאַר אַן אומשולד עס הערשט צווישן זייערע בחורים און מיידלעך! אַ יינגל מיט אַ מיידל פון זעכצן אָדער פון אַכצן יאָר האָבן חתונה און האָבן ס׳רוב די מינדסטע אַנונג ניט פון דעם סוד און צוועק פון חתונה־האָבן, — וואָס איז צווישן אַנדערע אומות געווויס זייער אַ זעלטענע ערשיינונג.

זעכצנטער קאַפּיטל.

פּרומקייט און וועגן פון תשובה.

אין מיין יוגנט בין איך געווען שטאַרק פרום, און אַז איך האָב באַמערקט אויך צווישן אַ סך רבנים פיל גאוה, אַ תשוקה צו קריגן זיך און אַנדערע שלעכטע מידות, האָב איך זיי פיינט באַקומען. איך האָב מיר דעריבער אויסגעקליבן פאַר אַ מוסטער בלויז די „חסידים", די פרומע, וואָס צווישן זיי, וואָס גיבן אָפּ זייער גאַנץ לעבן צום אָפּהיטן שטרענג די מצוות און אויף אויסצוארבעטן אין זיך גוטע מידות. אין משך פון דער צייט האָב איך אָבער געהאַט די געלעגנהייט צו באַמערקן, אַז דידאָזיקע לייט, כאָטש זיי טוען, אמת, קיין אַנדערן קיין שלעכטס ניט, אָבער זיך אַליין בדענגען זיי גרויס שאָדן. זיי גיסן אויס, לויטן באַקאַנטן שפריכווארט, צוזאַמען מיטן וואַסער פונם מולטער אויך דאָס קינד, דען אין זייער צופיל „חסידות" ארבעטן זיי מיט כל אַמצי כוחות גובר צו זיין דעם יצר־הרע און אונטערצודריקן די תאוות, אָבער אין דער זעלבי־קער צייט אונטערדריקן זיי אַליין דערמיט גופא אויך זייערע פיזישע קרעפטן, פאַראַליזירן די אייגענע טעטיקייט און אָפט דערנעענטערן זיי מיט זייערע „סיגופים" און „תשובות" דעם אייגענעם טויט.

בכדי צו באַשטעטיקן דעם אמת פון מיינע רייד, וועט גענוג זיין איבערצוגעבן דאָ אַ פאַר פאַקטן, וואו איך בין אַליין געווען אַן עד־ראָיה. אין דער שטאָט ל ו ב ש האָט געלעבט אַ

באַוואוסטער געלערנטער ייד ר׳ ש מ ע ו ן, וואָס זיין אייגציקער ציל אין לעבן איז געווען אויסצולייטערן זיין נשמה דורך שטרענגער תשובה. ער האָט שוין דורכגעמאַכט די „תשובת הַנֶּפֶשׁ״ו), ד. ה. ער האָט זעקס יאָר כסדר געפאַסט אַלע טאָג, און אַלע אָוונט ביים אָפּפאַסטן זיך האָט ער ניט גענאָסן פון קיין שום שפייז, וואָס קומט פון א בעל־חי, ווי, למשל, פיש, פלייש, מילכ־שפייזן, האָניק וכדומה; האָט אָפגעריכט „גלות״, ד. ה. האָט אומגעוואַנדערט ווי אַן עלנטער נע־וַנדניק, איז אין איין אָרט ניט פֿאַרבליבן קיין צוויי טעג, און האָט געטראָגן א האָרענעם זאַק אויפן הוילן לייב. אָבער ר׳ ש מ ע ו ן ל ו ב ט ש ע ר האָט גע־גלויבט, אַז ער האָט נאָך אַלץ ניט גענוג געטאָן אויף צו דער־גרייכן א פאַרגעבונג פון זיינע כלומרשטיקע זינד, און האָט אויף זיך גענומען די „תשובת הַמִּשְׁקָל״ (די תשובה פון אָפּוועגונג), ד. ה. אָפּצוווען איטלעכע זינד און פיניקן דעם גוף פראָפּאָר־ציאָנעל צו דער וואָג. אָבער ער האָט אויסגערעכנט און געפונען, אַז די צאָל פון זיינע זינד איז צו גרויס, ער זאָל קענען ברענגען זיי א „תיקון״ דורך דער „תשובת המשקל״ — בכן האָט ער בא־שלאָסן צו געפינען א כּפּרה אויף זיינע עוונות אויף א פשוטן אופן — זיך צו פאַרהונגערן ביז טויט. און אַזוי האָט ער טאַקע געטאָן. גאָכדעם ווי ער האָט א געוויסע צייט צוגעבראַכט אויף אַזא אופן, איז ער אויף זיין וואַנדערוועג איינמאָל געקומען אין וואוינאָרט פון מיין פאָטער, און ניט זאָגנדיק קיינעם פון די הויזלייט קיין וואָרט, איז ער אַריין אין שייער און אַנידערגעפאַלן אויף דער ערד אין חלשות. מיין פאָטער איז דאָן גראָד צופעליק אריין אין שייער און האָט געפונען אויף דער ערד ר׳ שמעונען,

---

1) קֶנֶה — שילפראָר, טשערעט. וואקסט בײ די ברעגעס פון וואַסערן, אין זומפּן. איז בויגעוודיק, און בײ ווינטן בויגט עס זיך טאַרק. ווערט גערעכנט פאר א סימבאָל פון הכנעה, דערשלאָגנקייט, דערנידעריקקייט. תשובת הקנה הייסט די תשובה פון א נכנע, א שפּל־רוח. די מדרגה פון א שפּל־רוח דערגרייכט מען דורך תעניתים און סיגופים.

דער איבערז.

וועמען ער האָט שוין לאַנג געקענט, אַ האַלב־טויטן מיט אַ „זוהר" אין דער האַנט (דאָס הויפט־ווערק פון קבלה).

אַזוי ווי מיין פאָטער האָט אים שוין געקענט, האָט ער תיכף געבראַכט וויין און כל המינים אַנדערע דערפרישונגס־מיטלען, אָבער ר׳ שמעון האָט בשום אופן דערפון נישט געווילט פאַרזוכן. מיין פאָטער האָט שטאַרק געבעטן ר׳ שמעונען עפעס נעמען אין מויל זיך צו אַדחַייהן, אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן. און אַזוי ווי מיין פאָטער איז אין דער צייט געווען גראָד זייער פאַרנומען אין הויז מיט אַן ארבעט, און ר׳ שמעון האָט זיך געווילט אַרויסדרייען פון זיין וויטערדיקן צושטיין, האָט ער אָנגעשטרענגט אַלע זיינע קרעפטן, זיך געשטעלט אויף די פיס, איז אַרויס פון שייער און צום סוף אַוועק פון דאָרף. וען מיין פאָטער איז ווידער אַריין אין שייער און האָט דאָרטן ר׳ שמעונען מער ניט געפונען, איז ער אים נאָכגעלאָפן און האָט אים געפונען ניט וויט היינטערן דאָרף ליגן — שוין אַ טויטן. די זאַך איז באַלד באַקאַנט געוואָרן אומעטום אין תפוצות ישראל, און ר׳ שמעון איז געוואָרן אַ קדוש.

און אַן אַנדער חסיד, ר׳ יוסיל פון קלעצק, האָט געגומען אויף זיך איין קלייניקייט — צוצואיילן דאָס קומען פון משיח. צו דעם דאָזיקן צוועק האָט ער געגומען אויף זיך אַן שטרענגע תשובה, האָט געפאַסט הפסקות, געקייקלט זיך אין שניי, ניט געשלאָפן און געפראַווען „תקון חצות" וכדומה. ער האָט בתמימות געגלויבט, אַז מיט איטלעכער פון דידאָזיקע אָפּעראַציעס פאַרטילקט ער אַ גאַנצן לעגיאָן בייזע רוחות, וואָס שטייגן משיחן אין וועג און דערלאָזן ניט זיין קומען[1]). דערצו

---

[1]) אַזוי האָט אַ געוויסער שוטה, מיטן נאָמען חוזק, געוואָלט אויסהונגערן די שטאָט לעמבערג, וואָס ער איז אויף איר געווען אין כעס. צו דעם צווועק האָט ער זיך אַוועקגעלייגט הינטער דער מויער, בכדי מיט זיין קערפער צו באַלאַגערן די שטאָט. דער פועל־יוצא פון דער דאָזיקער באַלאַגערונג איז אָבער געווען, אַז ער איז כמעט געשטאָרבן פון הונגער, — די שטאָט אָבער האָט פון הונגער גאָר ניט אָנגעהויבן צו וויסן. הערה פון מחבר.

זיינען נאָך צום סוף צוגעקומען א סך שטותעריין פון דער „פראַקטישער קבלה": ער האָט גערויכערט קטורת, געמאַכט באַשווערונגען וכדומה, ביז זיין שכל איז סוף-כל-סוף אינגאַנצן פאַרטונקלט געוואָרן און ער האָט אָנגעהויבן גלויבן, אַז ער זעט גייסטער (מלאכים) מיט אָפענע אויגן, האָט יעדערן פון זיי אָנגערופן מיטן נאָמען; ער האָט געוואָרפן אַלץ אַרום זיך ווי א מטורף, געבראָכן פענסטער און אויוונס, מיינענדיק, אַז ער האַלט עס מלחמה מיט זיינע שונאים די בייזע רוחות (ממש ווי זיין פאָרגייער דאָן-קישאָט), — ביז ער איז צולעצט געבליבן ליגן אויף דער ערד אינגאַנצן אָן כוחות. אַזוי איז דער דאָזיקער מענטש אַראָפּ פון זינען דורך זיין חסידות און זיינע פאַנטאַזיעס, און בלויז מיט פיל מי האָט זיך דעם פירשט ראַדזיווילס לייב-דאָקטאָר אייגעגעבן אים אויסצוהיילן און צוריק צו זיך צו ברענגען.

איך האָב אויך געפּווובט נאָכטאָן די חסידים, אָבער, צום באַדויערן, האָב איך אין די נסיונות פון דער דאָזיקער פרומקייט וויייט ניט געקענט אַוועקגיין. מיר איז בלויז געלונגען א געוויסע צייט אַיינצוהאַלטן זיך פון צו עסן שפייזן, וואָס קומען פון בעלי-חיים, און צו פאַסטן אין די עשרת-ימי-תשובה דריי טעג נאָך דער רייי. איך האָב מיך, אמת, אַנטשלאָסן צו נעמען אויף זיך די „תשובת הקנה"[1]). אָבער פונקט ווי אַנדערע, איז אויך דער דאָזיקער פראָיעקט געבליבן ניט אויסגעפירט, נאָכדעם ווי איך בין דורכגעדרונגען געוואָרן מיט די מיינונגען פונם רמב"ם, וואָס האָט ניט ליב געהאַט די אָבערגלויבנס און די איבערטריבענע פרומקייט. עס איז מערקווערדיק, וואָס אין דער צייט, ווען איך האָב נאָך אויפן שטרענגסטן אופן אָפּגעהיט אַלע דינים פונם „שלחן-ערוך", האָב איך פונדעסטוועגן ניט געווען אָפּהיטן געוויסע דינים, וואָס האָבן געהאַט אין זיך עטוואָס קאָמישעס.

צו דער דאָזיקער קאַטעגאָריע דינים האָט געהערט, למשל, דער ענין מלקות שלאָגן ערב-יום-כיפור, ווען יעדער ייד לייגט זיך אין שול אויפן בויך און אַן אַנדערער ציילט אים אריין

[1]) זע אויבן.

מיט אַ רימען ניין און דרייס׳ק שמיץ!). אַזוי איז אויך דער ענין התרת נדרים (דאָס באַפרייען זיך פון נדרים) ערב־ראש־השנה, וועו עס זעצן זיך דריי יידן אַלס שופטים און פאַר זיי שטעלט זיך אַ ייד, וואָס וויל זיך באַפרייען פון זיינע נדרים, און וועגדט זיך צו זיי אין אַ געוויסן נוסח אומגעפער מיט אַזאַ מין אינהאַלט: „רבותי! איך ווייס, וואָס פאַר אַ שווערער חטא עס איז ניט מקיים צו זיין אַ נדר, און היות ווי איך האָב אין משך פון יאָר געוויס אַרויסגעכאַפט זיך מיט נדרים, וואָס איך האָב זיי נאָך ניט מקיים געווען און וואָס איך קען מיר איצט אַפילו ניט דערמאָנען, — בכן בעט איך אייך, איר זאָלט מיר מַתיר נדר זיין. איך האָב קיין חרטה ניט אויף מיינע גוטע אַנטשלוסן, וואָס איך האָב מיך צו זיי מתחייב געווען מיט מיינע נדרים; איך האָב נאָר פאַרדרוס, וואָס איך האָב צו דידאָזיקע אַנטשלוסן ניט צוגעגעבן די ווערטער „בלי נדר" א. אַז. וו." נאָכדעם דערווייטערט ער זיך פון די ריכטער, טוט אויס די שיך און זעצט זיך אויף דער דיל, וויי ער וואָלט זיך אַליין אַריינגעלייגט אין חרם, ביז זיינע נדרים וועלן אויפגעבונדן ווערן. נאָכדעם וויי ער זיצט אַזוי אַפּ אַ געוויסע צייט און מורמלט פאַר זיך שטיל אַ תפילה, וועגדן זיך צו אים די ריכטער בקול רם: „אחינו אתה, אחינו אתה, אחינו אתה! נאָכדעם וויי דו האָסט זיך איבערגעגעבן צום בית־דין, איז ניטאָ מער קיין שום נדר, קיין שום שבועה, קיין שום חרם! שטיי אויף פון דער ערד און קום צו אונז".—דאָס חזרן זיי איבער דריי מאָל, און דערמיט ווערט דער מענטש מיט איין מאָל באַפרייט פון אַלע זיינע נדרים.

ביי אַזעלכע טראַגיקאָמישע סצענעס פלעג איך מיך בלויז מיט גרויס מי קענען אַיינהאַלטן פון לאַכן. איך פלעג רויט ווערן פון חרפה, וועו איך פלעג געצוואונגען זיין דורכצומאַכן אַזוינע צערעמאָניעס. איך פלעג דעריבער שטענדיק זוכן אַרויסצומאַכן זיך פון זיי, מיטן אויסרייד, אַז איך האָב עס שוין דורכגעמאַכט אין

---

[1]) דאָס איז אַן אָפּקומעניש פאַר געוויסע זינד, בכדי גאָט זאָל שוין פאַר זיי ניט שטראָפן. דער איבערז.

אַן אַנדער קלויז אָדער אַז איך וועל עס נאָך שפּעטער דורכמאַכן.

דאָס איז זייער אַ מערקווירדיקע פּסיכאָלאָגישע ערשיינונג. מ׳קען מיינען, אַז ס׳איז אוממעגלעך, אַ מענטש זאָל זיך שעמען פֿאַר אַזוינע מעשים, וואָס אַלע אַנדערע טוען אָן שום בושה. פּונדעסטוועגן איז עס פּאָרט אַ פּאַקט געווען. דידאָזיקע ערשיינונג לאָזט זיך דערקלערן בלויז דורך דעם, וואָס איך האָב אַלע מאָל געהאַט אַ באַזונדערן קוק אויף די מעשים פון די מענטשן. איך בין געווויינט געווען ביי אַלע מיינע האַנדלונגען צו באַטראַכטן קודם־כל דעם כאַראַקטער פון דער האַנדלונג (צי עס איז רעכט אָדער ניט רעכט, אָנשטענדיק אָדער ניט אָנשטענדיק) און נאָכדעם ערשט צו זוכן דעם צוועק אירן; און ערשט דאַן נעם איך אָן די האַנדלונג פֿאַר אַ מיטל צו אַ תכלית, ווען איך געפֿין אין איר כאַראַקטער קיין שום פּעלער ניט. דער דאָזיקער פּרינציפּ האָט זיך ביי מיר נאָכדעם פולקום אַנטוויקלט און איז געוואָרן דער יסוד פון מיין רעליגיעזער און מאָראַלישער שיטה. אָבער די מערסטע מענטשן דענקען ניט אזוי און דער פּרינציפּ פון זייער מאָראַל איז: דער ציל כשרט די מיטלען.

זיבעצנטער קאַפּיטל.

פריינדשאַפט און פילאָסאָפירונגען.

אין מיין שטעטל האָב איך געהאַט אַן אויפריכטיקן פריינד — משה ֿפּידות. מיר זיינען ביידע געווען אין איין עלטער, האָבן באַזעסן גלייכע ידיעות און געלעבט כּמעט אין גלייכע אויסווייניקסטע באַדינגונגען; מער ניט איך האָב פון מיינע סאַמע פריע יאָרן אָן געהאַט אַ תשוקה צו וויסנשאַפטן, בעת לפידות, כאָטש ער האָט געהאַט אַ נטיה צו פילאָסאָפירן און האָט פאַרמאָגט שארפזין און אַ געזונטן לאָגישן שכל, האָט ער אָבער ניט געוואָלט חקירהן זיך טיפער, ווי דאָס האָט דערלויבט זיין געזונטער פאַרשטאַנד. מיט דעם דאָזיקן פריינד פלעג איך מיך אָפט אונטערהאַלטן וועגן ענינים, וואָס זיינען געווען נאָענט אונזערע ביידנס הערצער, באַזונדערס וועגן די ענינים פון רעליגיע און מאָראַל.

מיר זיינען געווען די אייניקע אין שטעטל, וואָס האָבן געוואַגט ניט נאָכצומאַכן אַלץ אָן אַ חשבון, נאָר אויך וועגן אַלץ זעלבשטענדיק צו דענקען. עס איז על כּן געווען גאַנץ נאַטירלעך, וואָס וויל מיר ביידע האָבן זיך אונטערשיידט מיט אונזערע מיינונגען און מעשים פון אַלע איבעריקע יידן פון דער עדה, האָבן מיר זיך ביסלעכווייז אַלץ מער און מער דערווייטערט פון איר, און צוליב דעם האָט זיך אונזער כּצב אַלץ מער אוֿן מער פאַרערגערט, וויל מיר זיינען געווען אָפּהענגיק פון דער עדה. מיר האָבן דאָס, אמת, באַמערקט, אָבער מיר האָבן פונדעסטוועגן ניט

געוואָלט מקריב זיין אונזערע ליבע אידעען צוליב קיין שום כּאַטעריעלע אינטערעסן אין דער וועלט. מיר האָבן זיך דעריבער געטרייסט, וויפיל מיר האָבן געקאָנט, איבער דעם מאַטעריעלן שאָדן אונזערן, מיר האָבן שטענדיק אַ סך געראַטן וועגן די הבֿלים פון דער חכמה־תּדיקער וועלט און וועגן די רעליגיעזע און כּאַראַקטערישע טעותן פונם המון, וואָס מיר האָבן אויף אים געקוקט פון אויבן אַראָפּ מיט אַ מין איידעלן שטאָלץ און פאַראַכטונג.

באַזונדערס פלעגן מיר אָפּט רעידן וועגן דער מענטשלעכער צביעות. למשל, אין אונזער מקום האָט אויסגעברוכן אַ פּאַקעט עפידעמיע און עס זיינען אויסגעשטאָרבן אַסך יידישע קינדער. האָבן זיך פאַראַמלט די ראשי הקהל אויף אַ ישוב־הדעת, ווי אויסצוזוכן די געהיימע חטאים, וואָס פאַר זיי איז עס זיכער אָנגעשיקט געווארן אויף דער עדה דידאָזיקע שטראָף. נאָך אַ חקירה־ודרישה איז דערוואוסט געווארן, אַז אַ יידישע יונגע אַלמנה פלעגט צו פריי פאַרקערן מיט די משרתים פונם פירשט ראַדזיוויליס הויף. מ׳האָט גלייך געשיקט נאָך איר, אָבער נאָכן נאַנצן שטרענגן פאָרהער האָט כּען כּער ניט געקענט אַרויסבאַקומען ווי דאָס, אַז זי נעמט אָפילו יאָ אויף גאַנץ פריינדלעך דידאָזיקע לייט, וואָס קומען צו איר טרינקען מעד, אָבער קיין „פריצות" קען מען דערין ניט איינזען, ווייל דאָס איז בלויז אַ העפלעכער מנהג. די ראשי הקהל האָבן קיין שום אַנדערע ראיות ניט געהאַט און האָבן שוין געוואָלט אָפּלאָזן די פרוי בשלום, ווי מיטאַמאָל האָט זיך אין קהל־שטוב אַרייגעריסן ווי אַ בייזע פוריע אַן עלטערע פרוי פ. און געזומען שרייען:

— שלאָגט זי, שלאָגט זי כּל־זמן זי וועט זיך ניט מודה זיין אויף איר פאַרברעך! אויב איר וועט עס ניט טאָן, וועט אויף אייך פאַלן די שולד פאַרן טויט פון אַוויפיל אומשולדיקע נפשות!

ל פ י ד ות, וואָס האָט צוזאַמען מיט מיר בייגעוואוינט דיזאָזיקע סצענע, האָט געזאָגט צו מיר:

— פריינד, דו מיינסט, אַז פ. קלאָגט אַזוי שארף אָן די אַלמנה, ווייל זי איז דאָס אַזוי באַגייסטערט מיט הייליקע געפילן פאַר טובת הכּלל? לחלוטין ניין! זי איז בלויז בייז אויף דער

יונגער, ווייל יענע געפעלט נאָך, בעת זי אַליין, די זקנה, קען שוין קיינעם ניט געפעלן.

איך האָב אים פאַרזיכערט, אז ער אורטיילט פונקט אַזוי ווי איך.

לפידות האָט געהאַט אָרעמע שוויגערעלטערן. זיין שווער איז געווען א שמש אין א שול און מיט זיין אָרעמער שכירות האָט ער מפרנס געווען זיין פאַמיליע מיט גרויס דוחק. אַלע פרייטאָג פלעגט דעריבער דער אָרעמער מאַן מוזן, נעבעך, אויסהערן פון זיין ווייב כל המינים קללות און זלזולים, ווייל ער האָט איר קיינמאָל ניט געקענט געבן אויף אַלע נייטיקע הוצאות לכבוד דעם הייליקן שבת. לפידות האָט דאָס מיר דערציילט און צוגעגעבן דידאָזיקע ווערטער:

— מיין שוויגער וויל מיך אַיינרייַדן, אז זי ברענט מיט קנאה לכבוד דעם שבת־קודש. ניין, אין דער אמתן פייערט זי פאַרן כבוד פון איר הייליקן מאָגן, וואָס זי קען אים ניט אָנפילן ווי זי וויל. דער הייליקער שבת דינט איר בלויז פאַר אַן אויסרייד.

אייגנטלעך זיינען מיר געגאַנגען שפּאַצירן אויפן וואַל, וואָס אַרום שטאָט, און רייַדנדיק וועגן דער נטיה פונם מענטשן אָפּצונאַרן זיך און יענעם, האָב איך געזאָגט צו לפידות:

— פריינד! לאָמיר זיין גערעכטיק און לאָמיר אויך זיך אַליין שטעלן אונטערן רוט פון דער קריטיק, ווי מיר טוען עס בנוגע אַן אַנדערן. אפשר איז דער שטייגער לעבן פון חקרנים און גריבלער, וואָס מיר פירן און וואָס שטימט כלל ניט מיט די אומשטאַנדן פון אונזער אויסווייניקסטן לעבן, — אפשר איז ער אַ פּועל־יוצא פון אונזער פּוילקייט און פון אונזער נטיה צו ליידיקגיין, וואָס מיר זוכן אַליין צו שטיצן מיט אונזער חקרנען זיך וועגן דעם הבל־הבלים פון דער וועלט? מיר זיינען איצט צופרידן מיט אונזער גורל און קלאָגן זיך ניט אויף אונזער מצב, — פאַרוואָס? וויל מיר קענען אונזערע אומשטאַנדן ניט ענדערן, כל־זמן מיר וועלן ניט גובר זיין אונזער נטיה צו בטלנות. מיר באַמיען זיך אַיינצוריידן זיך און אַנדערע, אז מיר פאַראַכטן אַלע זאַכן,

וואָס זיינען אויסער אונז, — די הבלים פון דער וועלט,— אָבער מיר קענען פונדעסטוועגן זיך ניט איינהאַלטן פונם געהיימען וואונטש בעסער צו עסן און אָנצוטאָן זיך בעסער, איידער מיר זיינען עס איצט אין שטאַנד צו טאָן. מיר זידלען אונזערע פרייוד י., ר., ה. א. אַז. וו., אַז זיי זיינען פאַרזונקען אין די תענוגים און הבלים פון עולם הזה, ווייל זיי האָבן פאַרלאָזן אונזער לעבנס־שטייגער און האָבן זיך אויסגעקליבן געשעפטן, וואָס זיינען צוגעפאַסט פאַר זייערע כוחות. אין וואָס באַשטייט אָבער אונזער יֵתֶר־שְׁאֵת, לְגַבֵּי זיי, וועלן מיר גיבן זיך אָפּ אונזער נטיה צו ליידיק־גיין, פונקט ווי זיי גיבן זיך אָפּ זייערע נטיה צו האַבענען און צו רוָוחים? און אויב מיר ווילן מיטן גאַנצן האַרצן דערגרייכן אַ יתר־שאת קעגן אונזערע חברים, דאַן זאָל עס באַשטיין דערין, וואָס מיר ווילן לכל־הפחות מודה זיין אויף דעם דאָזיקן אמת, אַז מיר פירן אַ לעבן פון חקרנים בלויז בכדי נאָכצוגעבן אונזער נטיה צו בטלנות, אָנשטאָט דעם וואָס זיי, אונזערע חברים די „פראַקטיקער", ווילן ניט מודה זיין אין זייער נטיה צו האַבענעריי און וואוילטאָגן און גיבן אָן ווי אַ גרונד פאַר זייערע עסקים—זייער באַגייטערטע שטרעבונג צו טובת הכלל.

דידאָזיקע רייד האָבן געמאַכט אויף לַפידותן אַ שטאַרקן אַיינדרוק, און ער האָט דערויף געענטפערט מיט התלהבות:

— דו ביסט, פריינד, פולקום גערעכט! אויב מיר קענען ניט פאַרבעסערן אונזערע פעלערן שוין איצט, טאָ לאָמיר זיך אַליין ניט נאָרן און קוקן מיט אָפענע אויגן, כדי צו קענען לכל־הפחות דורכלייגן אַ וועג פאַר אונזער תיקון.

אין אזעלכע אונטערהאַנדלונגען האָבן מיר, צ י נ י ק ע ר, פאַר־בראַכט אונזערע אָנגענעמסטע שָׁעהן, אָפשפּעטנדיק אַמאָל פון דער גאַנצער וועלט, אַמאָל — פון זיך אַליין. לפידותעס אַלטער שמוציקער בגד איז אינגאַנצן צעפאַלן געווען, ס׳האָבן אַראָפגע־האַנגען פון אים הוילע שטיקער און איין אַרבל איז געווען לגמרי אָפגעריסן פונם איבעריקן טייל; און מחמת ער איז קיינ־מאָל ניט געווען ביכולת צו געבן אים פאַרריכטן, פלעגט ער דעם

דאָזיקן אַראָפּגעפאַלענעם אַרבל צושפילען מיט אַ שטעקנאָדל אויפן רוקן אַנטקעגן נאַקן און פלעגט פרעגן ביי מיר: „זע איך ניט אויס ווי אַן אמתער שליאַכציץ (פּוילישער פּריץ)?" — איך ווידער האָב ניט געקענט געניג אָנקוועלן פון מיינע צעריסענע שיך, וואָס זיינען פון פּאָרנט געווען אינגאַנצן פונאַנדערגעקלייבט, און איך האָב זיי געלויבט: „זיי דריקן גאָר ניט, — אַ מְחַיֶּה!"

איך מיט מיין חבר זיינען גלייך געווען איינער צום אַנדערן מיט אונזערע נטיות און מיט אונזער שטייגער לעבן; אונטערשיידט האָבן מיר זיך בלויז מיט אונזערע פּעיקייטן, אָבער דאָס האָט גע־מאַכט אונזער אונטערהאַלטונג נאָך אָנגענעמער. איך האָב געהאַט מער טאַלענט צו וויסנשאַפטן, האָב געשטרעבט מער צו גרינד־לעכקייט און פינקטלעכקייט פון מיינע ידיעות, אַיידער לפידות. לפידות אָבער האָט געהאַט אַ יתר־שאת לגבי מיר מיט זיין לעבע־דיקער פאַנטאַזיע, און, ווי אַ פּועל־יוצא דערפון, איז ער געווען פּעיקער ווי איך צו ריטאָריק און דיכטערישער קונסט. וועגן איך פלעג אַרויסזאָגן אַ נייעם געדאַנק, פלעגט מיין פרײַנד אים תיכף דערקלערן און לעבעדיק מאַכן מיט אַ סך ביישפילן און לעבע־דיקע בילדער.

אונזער פרײַנדשאַפט איז געוואָרן אַזוי גרויס, אַז וועגן עס פלעגט זיך נאָר לאָזן, פלעגן מיר פאַרברענגען צוזאַמען טאָג און נאַכט. אַז מיר פלעגן זיך אומקערן צוריק פון די שטעלעס, וואו מיר זיינען געווען אויף קאָנדיציע, פלעגן מיר צוערשט אַריינגיין אי־נער צום אַנדערן געוואָר ווערן, נאָך אַיידער מיר האָבן אַפּילו בא־וו'זן צו זען אונזערע פאַמיליעס. מיט דער צייט האָבן מיר איבער אונזער באַגייסטערטן פאַרברענגען צוזאַמען אַפּילו אָנגעהויבן פאַר־נאַכלעסיקן די געוויינלעכע שעהן פון דאַוונען בציבור. צוערשט האָט לפידות זיך גענומען דערווייזן, אַז אַפּילו די חכמי־התלמוד גופא האָבן ניט אַלעמאָל געדאַוונט אין די שולן, נאָר אַן אַנ־דערשמאָל אין די לערנזאַלן. דערנאָך האָט ער דערוויזן, אַז ניט אַלע תפילות, וואָס ווערן געהאַלטן פאַר אַ חוב, זיינען ווירקלעך נייטיק, און אַז מ'קען אייניקע דורכלאָזן. און אַפּילו די אָנער־קענטע פאַר גוטוועניק זיינען אַלץ מער און מער פאַרומגעשניטן

געווארן, ביז זיי זיינען סוף־כל־סוף לגמרי פארנאכלעסיקט געווארן.

איינמאל האבן מיר אין דער צייט פון דאוונען שפאצירט ארום שטאט. האט זיך לפידות פלוצלונג אפגערופן:

— פריינד! וואס וועט עס פון אונז ווערן? מיר דאוונען דאך שוין ניט מער!

— נו, וואס מיינסטו וועגן דעם? — האב איך געפרעגט.

— איך — האט געענטפערט לפידות — פארלאז מיך אויף גאטס חסד. ער וועט זיינע קינדער געוויס ניט באשטראפן איבער אזא קלייניגקייט.

— גאט איז ניט בלויז באַרימהארציק — האב איך דערווידערט, — ער איז אויך געראטנדיק. אויב מיר האבן געזינדיקט, קען אונז זיין חסד ניט העלפן.

— וואס מיינסטו דערמיט? — האט לפידות געפרעגט.

איך האב שוין פון די ספרי הרמב"ם געהאט באקומען ריכטיקערע באגריפן וועגן גאט און וועגן די חובות פונם מענטשן צו אים, — האב איך לפידותן געענטפערט:

— דער תכלית פונם מענטשן איז בלויז צו דערגרייכן שלימות (פולקומענהייט) דורך דערקענען גאט און נאכטאן זיינע מעשים. דאוונען איז בלויז דער אויסדרוק פון דערקענען גאט שלימות און איז ווי א רעזולטאט פון דער דאזיקער דערקענטעניש באשטימט בלויז פארן פשוטן מענטשן, וואס איז פון זיך אליין ניט בכוח צו דערגרייכן צו דער דאזיקער דערקענטעניש, און ער דריקט אויס זיין דערקענען דעם בוראס פולקומענהייט דורך די תפילות, וואס זיינען צוגעפאסט צום מאסשטאב פון זיין פארשטאנד. היות אבער מיר ווייסן דעם צוועק פון דאוונען און מיר קענען דורך הקירה דירעקט דערקענען די שלימות פון גאט, קענען מיר דאס דאוונען האלטן פאר זיך פאר איבעריק.

דער דאזיקער ארגומענט האט אונז ביידן אויסגעווייזן ווי באגרינדעט. מיר האבן אבער ניט געוואלט אויפרעגן אונזער סביבה און האבן באשלאסן אלע פרימארגן ארויסצוגיין פון הויז מיט טלית און תפילין, אבער ניט אין שול ארייַן, נאר צו אונ־

זער ליבלינגס־פלאַץ, צום וואַל. דורך דער דאָזיקער תּחבולה האָבן מיר אויסגעמיידט דעם צאָרן פון דער עדה.

אָבער דידאָזיקע פרייַנדשאַפט און פילאָסאָפירונג האָט, ווי אַלץ אין דער וועלט, דאָך אַמאָל געמוזט קומען צו אַ סוף. היות מיר זיינען ביידע געווען חתונה־געהאַט און מיר זיינען געבענטשט געווען מיט פרוכפּערקייט, האָבן מיר, כּדי צו קענען מפרנס זיין אונזערע פאַמיליעס, געמוזט אָננעמען קאָנדיציעס אויף מלמדות אין פאַרשיידענע דערפער. דורך דעם פלעגן מיר ניט זעלטן ווערן צעשיידט און אין די סוף־זמַנים פלעגן מיר קענען צוריק צוזאַמען פאַרברענגען בלויז אייניקע וואָכן אין יאָר.

אַכצנטער קאַפּיטל.

דאָס לעבן אויף קאָנדיציע.

מיין ערשטע קאָנדיציע איז געווען אַ שעה רייזע פון מיין וואוינאָרט ביי אַ אָרעמען אַרענדאַר י. אין זייער אַן אָרעמען דאָרף פּ. מיין געהאַלט איז געווען — פינף פּוילישע טאָלער. די אָרעמקייט, אומווייסנקייט און פאַרגרעבטקייט פון דעם לעבנס־שטייגער, וואָס האָט דאָ געהערשט, זיינען אומבאַשרייבלעך. מיין באַלעבאָס דער אַרענדאַר אַליין איז געווען אַ מענטש פון אַ יאָר פופציק, מיט אַ פנים אינגאַנצן באַוואַקסן מיט האָר און פאַרענדיקט מיט אַ שמוציקער, דיקער און פעכשוואַרצער באָרד; זיין שפראַך איז געווען אַ מין געמורמל, און בלויז די פויערים, וואָס ער האָט זיך געדרייט אין זייערע קרייזן, האָבן אים געקענט פאַרשטיין. ער האָט ניט געקענט ניט בלויז קיין העברעיִש, נאָר אפילו ניט אַ וואָרט יידיש; ער האָט געריידט אויף דעם רוסישן דיאַלעקט, וואָס ווערט געריידט צווישן די דאָרפישע פויערים. און פונקט פון אַזאַ שניט זיינען געווען אויך זיין ווייב און זיינע קינדער. און אָט דאָס איז דאָס אויסזען פונם הויז, וואו מיין באַלעבאָס האָט געוואוינט: אַן אייגנעפאַלן פאַרוויכערט שטיבל (אַ „פּעקערניע"), שוואַרץ ווי קייל פון איבעווייניק און פון דרויסן, אָן אַ קוימען, און בלויז אין דאָך איז געווען געמאַכט אַן עפענונג, וואָס דורך איר פלעגט אַרויסגיין דער רויך, נאָר תיכף ווי דער אויוון פלעגט

זיך אויסהייצן, פלעגט מען זי פֿאַרמאַכן, בכדי די וואַרעמקייט זאָל ניט אַרויס.

אָנשטאָט פענסטער האָבן געדינט קינעלעך אַריבערגעלייגט שְׁתי־וְעֶרֶבדיק אין שמאָלע שטרייפן און איבערגעצויגן מיט פּאַפּיר. דאָס איז געווען דער אייגנציקער געטאָך, וואָס האָט געדינט פאַר אַ זאַל, פאַר אַן עסצימער, פאַר אַ שענק, פאַר אַ חדר און פאַר אַ שלאָפצימער צוגלייך. דידאַזיקע שטוב פלעגט שטענדיק שטאַרק געהייצט ווערן און ווינטער פלעגט שטענדיק שטיין אין שטוב אַ געדיכטע פייכטקייט פון די וועגט און פון דער נאַסער אָנגעטאָפּטשעטער פּאָדלאָגע, — און היינט שטעלט זיך פאָר, ווען דער ווינט טרייבט דערצו נאָך דורך דעם דאַך־לאָך דעם רויך צוריק אין פּעקערניע אַריין, — וואָס פאַר אַ דערשטיקענישׂ דאָ פלעגט דאַן ווערן! איבער דער גאַנצער שטוב האָבן זיך אין דער הויך געצויגן לאַנגע שטאַנגען און אויף זיי זיינען געהאַנגען שוואַרצע וועש און אַנדערע שמוציקע מלבושים, בכדי די קליינע חיות זאָלן אין רויך דערשטיקט ווערן. און לעבן די שמוציקע וועש זיינען געהאַנגען צום טריקענען — וואורשטן, וואָס זייער פעטס פלעגט אַראָפּטריפן די מענטשן אויף די קעפּ. אין איין ווינקל זיינען געשטאַנען צעבערס מיט אַיינגעזייערטע קרויט און רויטע בוריקעס (די הויפּט־שפּייזן פון די ליטווינער), און אין אַן אַנדער ווינקל — צעבערס מיט וואַסער צום טעגלעכן געברויך צוזאַמען מיט אומרייניע פּאָמוניצעס. אין דער זעלביקער שטוב האָט מען געקנאָטן טויג, געבאַקן ברויט, געקאָכט, געמאָלקן די די קו א. אַז. וו.

און אָט אין דער דאָזיקער הערלעכער וואוינונג זיצן די פּויערים אויף דער הוילער ערד (העכער האָט מען ניט געטאָרט זיצן, אויב מ׳האָט ניט געוואָלט דערשטיקט ווערן פון רויך), שיכורן און לאַרעמען; אין איין אָרט זיצן די בני־בית, און היינטערן אויוון — זיך איך מיט מיינע שמוציקע האַלב־נאַקעטע תלמידים און לערן מיט זיי תורה פון אַלטן צעריסענעם חומש, פאַרטייטשנדיק דאָס העברעיִשע אין רוסישן יידיש. דאָס איז געווען די הערלעכסטע גרופּע אין דער וועלט, וואָס איז ווערט

געווען בלויז די פענזל פון א האָגאַרט[1]) און די דיכטערישע פעדער פון א בוטלער[2]).

מ׳קען זיך לייכט פאָרשטעלן, ווי טרויעריק דאָ האָט געדאַרפט זיין מיין לאַגע. אין אַווינע באַדינגונגען האָבּ איך מיין אייגציקע טרייסט געפונען אין טרינקען בראַנפן, וואָס האָט מיך געכאַכט פאַרגעסן אָן אַלע מיינע צרות.

דערצו איז נאָך צוגעקומען א צרה פון דרויסן. אין דעם דאָזיקן דאָרף און אין זיין גאַנצער סביבה איז אין יענער צייט פונאַנדערגעקוואַרטירט געווען א פּאָלק רוסישע סאָלדאַטן, וואָס האָבּן ווילד געבושעוועט און אָנגעמאַכט די אַכזריותדיקסטע פאַרוויסטונגען אין די נחלאות פונם פירשט ראַדזיוויל. דאָס הויז איז תּמיד פול געווען מיט שיכורע רוסן, וואָס זיינען באַגאַנגען אַלע מעגלעכע עקסצעסן, האָבּן צעשמעטערט טישן און בענק, געווארפן די בני־בית אין די פּנימער גלעזער און פלאַשן, וכדומה.

פאַר א אילוסטראַציע וועל איך דאָ ברענגען בלויז אײן ביישפּיל: ביי מיין באַלעבאָס אין הויז האָט קוואַרטירט א רוסישער סאָלדאַט, וואָס אים איז איבערגעגעבן געווארן די שליחות צו פאַרהיטן דאָס הויז פון אַלע מעגלעכע גוואַלד־מעשים מצד זיינע חברים. איינמאָל איז דער דאָזיקער פאַרהיטער געקומען אין הויז א שיכורער און האָט געפאָדערט עסן. האָט מען אים דערלאַנגט צום טיש א שיסל הירז מיט פוטער. ער האָט אָפּגעשטויסן די שיסל פון זיך און געזומען שרייען, מ׳זאָל אַרײַנלייגן אהין נאָך פוטער. האָט כּען אים געבראַכט א גאַנצע פעסעלע מיט פוטער. דערויף האָט ער זיך צעשריען, מ׳זאָל אים געבן נאָך א שיסל. אויך דאָס איז גלייך דערפילט געווארן. דאַן האָט ער דאָס גאַנצע פוטער אַרײַנגעווארפן אין שיסל און א פאָדער געטאָן ברענפן.

---

[1]) וויליאם האָגאַרט — באַרימטער ענגלישער קינסטלער, פייזזשיכט און קאַריקאַטוריסט (1697—1764). דער איבערז.

[2]) סעמועל בוטלער — באַרימטער ענגלישער דיכטער (1612—1680). דער איבערז.

מ׳האָט אים געבראַכט אַ גאַנצע פלאַש, און ער האָט זי תיכף אַרײַנגעגאָסן אין שיסל פוטער. נאָכדעם האָט מען אים געמוזט ברענגען אַ סך מילך, פעפער, זאלץ און טאַבאַק, — און דאָס אַלץ האָט ער אַרײַנגעטאָן אין שיסל מיט די פוטער און בראַנפן, געמאַכט דערפון אַ קאַשע און דעם דאָזיקן מאכל געפרעסן. נאָכדעם וויי ער האָט זיך שוין צוזאַם אָנגעגעסן, האָט ער אָנגעהויבן צו בושעווען, צו שלאָגן אויף רעכטס און אויף לינקס, גערײַסן בײַ מיין באַלעבאָס די בּאָרד, געשלאָגן אים מיט די פויסטן אין פנים, ביז ער איז באַגאָסן געוואָרן מיט בלוט; נאָכדעם האָט ער מיט געוואַלד אים געגאָסן אין מויל אַריין דעם מאכל־מלך, וואָס ער האָט אַזוי גאַסטראָנאָמיש צוגעריכט, און האָט געווילדעוועט אַזוי לאַנג, ביז ער האָט פון שיפורת שוין מער ניט געקאָנט האַלטן זיך אויף די פיס און איז אַנידערגעפאַלן אויף דער פּאָדלאָגע וויי אַ קלאָץ.

אזעלכע סצענעס זײַנען יעמאָלט אין פוילן געווען מעשים בכל יום. וועז אַ רוסישע אַרמיי פלעגט דורכגיין דורך אַן אָרט, פלעגט זי נעמען פונדאַנען אַ „פּראָוואָדניק" (אַ וועגווייזער), וואָס זאָל זי צופירן ביזן נאָענטסטן אָרט. אָבער אָנשטאָט צו בעטן בײַם בירגערמייסטער פון שטאָט אָדער בײַם עלטסטן פון דאָרף, ער זאָל זיי געבן אַזאַ מענטשן, פלעגן די מיליטערלייט בעסער אַליין כאַפן דעם ערשטן בעסטן, וואָס פלעגט זיי צופעליק אַנטקעגן קומען אין גאַס. און ס׳איז זיי געווען אַלץ אײַנס, ווער דער געכאַפטער איז געווען: אַ יונגער צי אַן אַלטער, אַ מאַנסביל צי אַ פּריוענצימער, אַ געזונטער אָדער אַ קראַנקער, — דען אין דער אמתן האָבן זיי דעם וועג גאָנץ גוט געוואוסט (לויט ספּעציעלע לאַנדקאַרטעס), נאָר זיי האָבן געזוכט אַ געלעגנהייט ארויסצוווייזן זייער אכזריות. און אויב עס פלעגט טרעפן, אַז דער געכאַפטער האָט ניט געוואוסט דעם וועג און פלעגט זיי ווייזן ניט ריכטיק, פלעגן זיי איבער דעם פונדעס טוועגן ניט פּאַרבלאָנדזשען און פלעגן דווקא טרעפן דעם רעכטן וועג, אָבער זיי פלעגן דאָן שלאָגן דעם „פּראָוואָדניק" מכות־רצח ביז האַלב־טויט דערפאַר, וואָס ער האָט ניט געוואוסט דעם רעכטן וועג.

אויך איך בין אמאל געכאפט געווארן פאר א „פראווד־ניק". איך האב דעם רעכטן וועג באמת ניט געוואוסט, אבער צום גליק האב איך אים צופעליק געטראפן. איך בין בכן אפגע־קומען בלויז מיט די אנשרעקן, אז אויב איך וועל זיי פאר־פירן, וועלן זיי דאן פון מיר א לעבעדיקן אפשינדן מיין הויט (וואס מ׳האט פון זיי געקענט דערוואַרטן), און מיט די אפטע געדיכטע פויסטנקלעפ און סטוטאקעס אין די זייטן, וואס איך האב געקראגן ביז איך בין גליקלעך געקומען אויפן געהעריקן ארט.

מיינע איבעריקע קאנדיציעס זיינען געווען מער אדער ווי־ניקער ענלעך אויף מיין ערשטער קאנדיציע. אויף איינער אזא קאנדיציע האט פאסירט א מערקווירדיקער פסיכאלאגישער פאל, וואו איך בין געווען די הויפט־פערזאן און וואס איך וועל ווייטער באשרייבן. לעת־עתה מוז איך אבער דא דערציילן וועגן א פסי־כאלאגישער ערשיינונג, וואס האט פאסירט אויף אן אנדערנס א קאנדיציע און וואס איך בין געווען אין איר בלויז אן עד־ראיה און ניט די הויפט־פערזאן.

אין נאענטסטן דארף איז געווען א מלמד א לונאטיקער, איינמאל בייגאכט איז ער אויפגעשטאנען פון בעט, האט געגומען אין האנט איינעם פון די טיילן פון „שולחן ערוך" און איז צוועק אויפן בית־עולם. ער האט דא פארבראכט א גאנ׳סע צייט און זיך אומגעקערט צוריק צו זיין געלעגער. אינדערפרי איז ער אויפגעשטאנען און האט גארנישט געדענקט דערפון, וואס עס האט מיט אים פאסירט ביינאכט. ער איז צוגעגאנגען צו זיין קו־פערט ארויסצונעמען פון דארט דעם „אורח־חיים" (וועג צום לעבן, — ערשטער טייל פונם „שלחן־ערוך"), וואס ער פלעגט לערנען אלע פרימארגן. אבער ווי נשתומם איז ער געווארן, וען ער האט פון דיר פיר באזונדער געבונדענע טיילן („טורים") „שולחן־ערוך", וואס זיינען דארטן געווען פארשלאסן, געפונען בלויז דריי, — עס האט געפעלט דער „יורה־דעה" (לערער פון העכערער קלוגשאפט).

ער האט אבער געוואוסט פון זיין מחלה, — און האט גע־נומען זוכן זיין ספר אומעטום אין גאנצן דארף ביז ער איז צום

סוף געקומען אויפן בית־עולם און האָט געפונען דעם „יורה־דעה" אָפן אויפן קאַפיטל „הִלְכוֹת אֲבֵילוּת" (דינים וועגן טרויערן). ער האָט עס געהאַלטן פאַר אַ שלעכטן סימן און האָט זיך אומגע־קערט אַ צערודערטער אַהיים. מ׳האָט ביי אים געפרעגט די סיבה פון זיין צערודערטקייט, און ער האָט דערציילט אַלץ וואָס עס האָט מיט אים פאַסירט, און האָט צוגעגעבן:

— גאָט וויס, וואָס מיין מוטער מאַכט אין גאָזונט!

ער האָט אויסגעבעטן ביי זיין באַלעבאָס אַן ערלויבעניש צו גיין זען, וואָס זיין מוטער מאַכט. זיין באַלעבאָס האָט אים גע־געבן אַ פערד און ער איז אַוועקגעריטן אין זיין מוטערס שטאָט. ער האָט געדאַרפט גראָד דורכרייטן דעם דאָרף, וואו איך בין געווען אויף קאָנדיציע, און אַז איך האָב דערזען, וויי דער מענטש רייט אַזוי געאַיילט און איז אינגאַנצן דערשלאָגן, האָב איך ביי אים געפרעגט וועגן דעם. דערויף האָט ער מיר דערציילט די גאַנצע געשיכטע הנ״ל.

הערנדיק זיינע רייד, בין איך זייער פאַרוואונדערט גע־ווָארן, אָבער ניט אַזוי איבער די פרטים פון דער מעשה, נאָר דער־עיקר איבער דער מחלה פון נאַכטוואַנדערונג, וואָס איך האָב וועגן איר ביז יעמאָלט גאָרנישט געוואוסט. דער מלמד האָט מיך פאַרזיכערט, אַז זיין קראַנקהייט קימערט אים ניט, ס׳איז ביי אים אַ גאַנץ געווייגלעכע זאַך, נאָר די מעשה מיטן אָפענעם „יורה־דעה" אויף „הלכות אבילות" זאָגט אים פאָראויס אַן אומגליק און גיסט אַריין אַ טרויער אין זיין האַרצן.

דערויף איז ער אַוועק וווייטער זיין וועג, איז געקומען אין זיין מוטערס הויז און געטראָפן זי—ווי זי זיצט און נייט. זי האָט אים געפרעגט וועגן דער אורזאַך פון זיין קומען, און ער האָט איר געענטפערט, אַז ער איז געקומען פשוט זען זיך מיט איר, ווייל ער האָט זי שוין לאַנג ניט געזען. נאָכדעם ווי ער האָט זיך ביי זיין מוטער אין הויז גוט אויסגערוט, איז ער אַוועקגעריטן צו־ריק, — זיין אומרויִקייט אָבער איז דאָך פון אים ניט אינגאַנצן אַוועק; דער געדאַנק וועגן דעם „יורה־דעה" און „הלכות אבילות" איז אים פון קאָפּ ניט אַרויס. אויפן דריטן טאָג נאָך זיין אומקערן

זיך צוריק אין דאָרף, איז אין דער שטאָט, וואו זיין מוטער האָט געוואוינט, אויסגעבראָכן א שריפה, און דידאָזיקע אָרעמע פרוי איז אומגעקומען אין די פלאַמען. ווי דער זון האָט נאָר דערהערט פון דער דאָזיקער שריפה, האָט ער אָנגעהויבן צו יאָמערן און קלאָגן, אז זיין כוטער איז אזוי אומגליקלעך אומגעקומען. ער איז שנעל אַוועקגעריטן אין שטאָט, און האָט געפונען, אז וואָס זיין הארץ האָט אים פאָראויסגעזאָגט, איז מקויים געוואָרן.

נײַנצנטער קאַפּיטל.

דאָ דערציילט זיך וועגן אַ געהיימער געזעל־שאַפט, און דעריבער איז דער קאַפּיטל אַ לאַנגער.

אַן ערך אין יענער צייט בין איך באַקאַנט געוואָרן מיט אַ נייער סעקטע, וואָס איז יעמאָלט אויפגעקומען אין יידישן פאָלק און האָט זיך גערופן מיטן נאָמען „נייע חסידים". חסידים בכלל הייסן די אמת פרומע, ד. ה. די וואָס צייכענען זיך אויס פון אַנדערע מיט שטרענגסטער פרומקייט. דאָס זיינען געווען מענטשן, וואָס האָבן פון אייביקע צייטן אָן זיך אָפּגעזאָגט פון אַלע וועלטלעכע עסקים און תענוגים און האָבן געווידמעט זייער לעבן אויפן שטרענגסטן אופן אָפּצוהיטן די מצוות פון דער תורה און אויף תשובה טאָן פאַר די באַגאַנגענע חטאים. און זיי האָבן געזוכט דורכצופירן דאָס, וויי שוין אויבן געזאָגט, דורך תפילות, תעניתים און פייניקן דעם קערפער („סיגופים").

אָבער אַרום דער דאָזיקער צייט האָבן אייניקע פון זיי באַשלאָסן צו גרינדן אַ נייע סעקטע. די לערע פון דידאָזיקע נייע חסידים באַשטייט אין פאָלגנדיקן: די אמתע חסידות (פרומקייט) באַשטייט בשום אופן ניט אין פייניקן דעם גוף, וואָרעם דורך דעם ווערן צוגלייך אָפּגעשוואַכט אויך די כוחות פון דער נשמה און עס ווערט צעשטערט די גייסטיקע רוִקייט און פריילעכקייט, וואָס זיינען נייטיק אויף צום דערקענען גאָט און צו דינען אים פון ליבשאפט. פונקט דער היפוך: מ׳מוז באַפרידיקן

אלע קערפערלעכע באַדערפענישן, און אויף וויפל עס איז נייטיק צו אַנטוויקלען אונזערע געפילן, דאַרף מען הנאה האָבן פון דער וועלט, ווייל גאָט האָט אלץ באַשאַפן פון זיין כבוד וועגן. די אמתע עבודת־הבורא באַשטייט אין האַרציקער תפילה מיט אָנ־שטרענגונג פון אלע כוחות און אין „ביטול־הַיֵשׁ). דען דער מענטש קען, לויט זיין באַשטימונג, דערגרייכן זיין העכסטע פול־קומענהייט (תכלית השלימות), ניט וען ער וועט זיך האַלטן פאַר אַ בריה פאַר זיך, נאָר בלויז וויי א חלק פון דער גאָט־הייט. בכן, אָנשטאָט דעם, וואָס די ערשטע חסידים האָבן זייער גאַנץ לעבן פאַרברַאכט אין נזירות און פרישות, אָפּגעזונ־דערט פון דער וועלט, און האָבן געזוכט צו דערשטיקן זייערע נאַטירלעכע געפילן און צו טייטן זייערע כוחות, — האָבן די פאָרשטייער פון דער נייער חסידישער לערע באַהויפטעט, אז עס איז וויכט צוועקמעסיקער וי וויכט נאָר מעגלעך צו אַנטוויקלען די נאַטירלעכע געפילן, אויסצונוצן די כוחות און שטענדיק צו פאַרבעסערן וואָס מער דעם קריזיז פון טעטיקייט.

מ׳מוז מודה זיין, אז דיד־אַזיקע צווייי חסידישע שיטות האָבן ביידע א רעאַלן באָדן, זיינען געגרינדעט אויף צוויי פילאָסאָפישע סיסטעמען. אין גרונד פון דער אלטער שיטה ליגט אָפן דער סטאָיצי־זם — די שטרעבונג צו באַשטימען די האַדלונגען פונם מענטשן לויט א העכערן פרינציפ, העכער פון די תאוות פון די חושים, בהסכם מיטן פרייען ווילן; די נייע שיטה אָבער גרינדעט זיך אויפן פרינציפ פון אַנטוויקלונג צו פולקומענהייט. מ׳דאַרף אָבער אויך זאָגן, אז ביידע שיטות, פונקט ווי אלץ אין דער וועלט, קענען אַריבערכאַפן די מאָס, און זיי האָבן ווירקלעך אַריבערגעכאַפט די מאָס אוֹן דערמיט ממילא אָפּגעטראָטן פון די יסודות, אויף וועלכע זיי זיינען געגרינדעט. די לייט פון דער ערשטער סעקטע טרעטן אַריבער אלע גרעניצאַן זייער שטרעבונג נאָך תשובה. אָנשטאָט צו באַמיען זיך

---

[1]) פסיכאָלאָגיש זיך דערפירן ביז דער גרעסטער הכנעה פאַר גאָט, ביז ממשותדיק איבערלעבן דעם געפיל, אז מ׳איז קיגן גאָט גאָרנישט, לחלוטין גאָרנישט, ביז אימה גאָרנישט. דער איבערז.

זייערע פֿאַרלאַנגען און תאוות אין אַ געהעריקער מאָס בלויז צו באַהאַרשן, זוכן זיי אינגאַנצן אָפּצוטייטן זיי; און אָנשטאָט דעם, וואָס זיי וואָלטן געדאַרפט, פּונקט ווי די סטאָיִקער, זוכן דעם פּרינציפּ פון זייערע האַנדלונגען אינם רייניעם שכל, זוכן זיי דאָס אין דער רעליגיע, וואָס איז, אמת, אַ ריינער קוואַל, אָבער ווייל זיי האָבן וועגן דער רעליגיע גופא פֿאַלשע באַגריפן, איז זיי פֿאַר זיי פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ אומריינעם קוואַל. דען דער גרונד פון זייער העכסטער פרומקייט, פון זייער טוגנט, איז בלויז דער צוקינפטיקער „שָׂכָר וְעוֹנֶשׁ"[1]) מצד אַ זעלבסטהערשע־ריש־רעגירנדיקן טיראַניש וועזן, — בכן שטאַמט די גאַנצע צדקות זייערע, זייער טוגנט, פון אַן אומריינעם קוואַל, פון פּער־זענלעכן אינטערעס, פון עגאָיִזם. און היות דער דאָזיקער אינטערעס גופא באַזירט בלויז אויפן כוח־הדמיון, דאַן שטייען דידאָזיקע חסידים דערמיט נאָך נידעריקער פון די גרעב־סטע אַפּיקורסים[2]), וואָס דער גרונד פון זייערע האַנדלונגען

---

[1]) באַלוינונג פֿאַר גוטס און באַשטראָפונג פֿאַר שלעכטס. [2]) אַפּיקורס — עפּיקורעער, תלמידים פון עפּיקור (341—270 פֿאַר אייר. צ״ר) גריכישער פֿילאָסאָף פון אינגל סאַמאָס. לויט זיין נאַטור־לערע, אַנטוויקלען זיך די וועלטן פון זיך אַליין אָן אַ צאָל און אָן אַ סוף. וועלטן גייען און פֿאַרגייען, דען די עצם אַטאָמען קנויל־לען זיך צוזאַמען, פֿאַרמירן זיך אין וועלטן און ווערן ווידער אויפגע־לייזט. אַזוי אַנטשטייען און פֿאַרגייען אויך אלע ברואים, אַזוי אַנטשטייט און פֿאַרגייט אויך די נשמה, וואָס באַשטייט פון די פיינסטע, לייכטסטע, רונדלעכסטע אָטאָמען. די נאַטור־דערקענטעניש איז ניט קיין צוועק פֿאַר זיך, נאָר אַ מיטל: זי באַפרייט דעם מענטשן פון די שרעקן פון אָבער־גלויבנס און פון דער מורא פֿאַרן טויט. דידאָזיקע באַפרייונג איז נייטיק צוליב דער גליקזעליקייט פונם מענטשן. דער עצם פון גליקזעליקייט איז די לוסט. עפּיקורס לוסט איז אָבער ניט די פשוטע תאוה. ער האָט געזאָגט: „אויב מיר דערקלערן, אַז די לוסט איז דער העכסטער גליק, דאַן מיינען מיר דערמיט ניט די תאוות פון די גראָבע עולם־הזהניקעס און איבערהויבט ניט דעם גראָב־פיזישן געניס, חי אייניקע אונזערע קעגנער מיינען אָדער חי עס מיינען די, וואָס פֿאַר־שטייען אונז שלעכט. מיר מיינען די לוסט, וואָס באַפרייט דעם קערפער פון

איז, אמת, אַ שְׁפֵּלער, אָבער דאָך אַ רעאַלער, ניט פאַנטאַסטישער אינטערעס. בלויז דאַן וועט די רעליגיע ווערן אַ פרינציפ פון טוגנט, ווען זי אַליין וועט געגרינדעט זיין אויף דער אידעע פון טוגנט, און ניט אויף דער כורא פאַר עונש און אויף דער שטרעפונג נאָך שכר[1].

די אָנהענגער פון דער צווייטער סעקטע האָבן שוין ריכטיקערע באַגריפן פון רעליגיע און מאָראַל, אָבער אַזוי ווי אויך זייערע באַגריפן זיינען אַ רעזולטאַט ס׳רוב פון נאָך טונקעלע געפילן און ניט פון אַ קלאָרער דערקענטעניש, בכן מוז זיי אויך

שטערצן אין די נשמה פון אומרו״. ער מיינט די פיינע, דורכגעטראַכטע, פאַרגינפטיקע לוכט. די לוכט איז די העכסטע טוגנט, דער מקור פון אַלע טוגנטן. פאַרגינפטיק אומגליקלעך צו זיין איז בעסער, איידער אויף אַן אומפאַרגינפטיקן אופן גליקלעך צו זיין. — עפּיקורס געדאַנקען זיינען אָבער געווען צו דין, אַגב הָאט ער זיי טאַקע ניט גאָר קלאָר אַרויסגעזאָגט, און ער איז פאַרבליבן ניט פאַרשטאַנען. זיינע תלמידים האָבן אים אויסגעטייטשט גראָב, זיינען פאַרזונקען אין אַ תהום פון תגות און פיזישע תענוגים, און דער נאָמען עפּיקורעער אָדער אַפּיקורס איז געבליבן אַ סינאָנים פאַר יעדערן, וואָס לייקנט אין רוחניות און אָנערקענט נאָר די חמריות, און פאַר יעדן גראָבן עולם-הזהניק.

דער אינערזי.

1) דער ערשטער פון די חַנָאים, אַנטיגנוס איש סוכו, איז שוין אין אַנהייב פון צוויטן יאָרהונדערט פאַר אייראָפּ. צ״ר אַרויסגעטראָטן קעגן עפּיקורס געדאַנק, אז גוטס, דערקענטעניס, טוגנט א. אז. וו. זיינען ניט קיין צוועק פאַר זיך, נאָר א מיטל צו געוונס אָדער צו באַפרייען דעם מענטשן פון פיזישע און גייסטיקע ליידן. אַנטיגנוס האָט געפּרידיקט: „זייט ניט ווי די קנעכט, וואָס באַדינען דעם האַרן מיטן תנאי צו באַקומען א באַלוינונג, נאָר זייט ווי קנעכט, וואָס באַדינען דעם האַרן ניט מיטן צוועק צו באַקומען דערפאַר א שכר״,—ד. ה.: דערקענט און ליבט דעם אמת צוליבן עצם אמת, אַן שום פערזענלעכן נוצן; זייט אפּאָלוט גוט, גערעכטיק, טוגנטהאפט, פרום אַן שום פערזענלעכן אינטערעס; זייט פעיק צו ברענגען קרבנות פאַר א העכערן אידעאל. דאָס איז אויך דער געדאַנק פון „שֶׁלְּךָ–שֶׁלְּךָ ושֶׁלִּי–שֶׁלִּי״: דיינע איז דיינע און מיינע איז אויך דיינע. דער אינערז.

אַריינפאַלן אין פלעהליי עקסטרעמיטעטן. זייער ענין „ביטול היש" מוז נויטוועניקייט פּאַראַלטן זייער ענערגיע און זייער טעטיקייט אָדער פירן זיי אויף אַ פּאַלשן וועג. און היות זיי קענען ניט קיין נאַטורוויסנשאַפט און האָבן ניט קיין שום פּסיכאָלאָגישע ידיעות און דערצו פּאַרמאָגן זיי געניג גאווה צו באַטראַכטן זיך ווי אַ חלק פון דער גאָטהייט (וואָס זיי זיינען עס, אמת, אָבער בלויז מיט אַ באַגרעניצונג לויט דער דערגרייכטער מדרגה פון פולקומענהייט), — דאָן טוען זיי אָפּ אויפן חשבון פון דער דאָזיקער „געטלעכקייט" זייערער די גרעסטע מעשים־תּעתועים. יעדן משוגהדיקן רעיון, וואָס פּאַלט זיי אַיין אין קאָפּ, נעמען זיי אָן פּאר אַ „סוד פון גאָט", וואָס איז זיי אַנטפּלעקט געוואָרן, און איטלעכע לעבעדיקע נטיה און שטרעבונג—ווי אַ געטלעכן באַרוף („אִתְגַּרוּתָא דְּעֵילָּא"—אַ התעוררות פון אויבן).

דידאָזיקע בריד מיטן חסידים זיינען אין דער אמתן ניט קיין צוויי רעליגיעזע סעקטעס, דען זיי האָבן זיך פאַקטיש אונטערשיידט בלויז מיט די דרכים פון זייער דינען גאָט; אָבער דאָך איז דער אַנטאַגאָניזם פון דידאָזיקע בריד פּאַרטייען, זייער קעגנזייטיקע צערייצטקייט און שנאה, צוויק אַזוי ווייט, אַז זיי האָבן זיך איינע די אַנדערע פּאַרשריען פּאר כופרים און האָבן אייגע די אַנדערע גערודפט. תּחילת האָט די נייע סעקטע באַקומען די אויבערהאַנט און האָט זיך פּאַרשפּרייט כּמעט אין גאַנץ פוילן און אויך מחוץ די גרענעצן פון פוילן. די מנהיגים פון דער דאָזיקער סעקטע האָבן אויף אַן אָרגאַניזירטן אופן צעשיקט אין אַלע לענדער זייערע שלוחים און פריידיקער צו פּאַרשפּרייטן די נייע תּורה און איר פּאַרשאַפן אָנהענגער. און עס איז געווען גאַנץ נאַטירלעך, וואָס דידאָזיקע סעקטע האָט זיך אין אַ קורצער צייט ברייט פּאַרשפּרייט און טיף באַפעסטיקט דווקא אין פוילן. דער גרעסטער טייל פוילישע יידן איז יעמאָלט באַשטאַנען פון למדנים, דאָס הייסט פון מענטשן, וואָס זיינען נוטה צו אַ לעבן פון בטלנות און הקרנות (פילאָסאָפירונג), — דען איטלעכער פוילישער ייד איז פון געבאָרן אָן באַשטימט געווען צו זיין אַ רב, און בלויז ווען עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער

האָט לחלוטין צו דעם קיין פּעיקייטן ניט, האָט ער זיך געמוסן צו אַנדערע עסקים, — און אָט דאָס איז די הויפּט־סיבה, פֿאַר־וואָס זיי האָבן מיט ליבשאַפט און גרויס חשק אויפגענומען די נייע תורה. אויסערדעם האָט די נייע תורה פֿאַרלייכטערט דעם וועג צו חיי עולם־הבא, ווייל זי האַלט, אַז די תּעניתים, די סיגופים (פֿיניקונגען פון גוף) און דאָס שטענדיקע באַשעפטיקן זיך מיט לערנען תּלמוד זיינען ניט בלויז אומנוצלעך, נאָר זיינען אַפילו שעדלעך פֿאַר דער עכטער פרומקייט, וואָס פֿאָדערט אַ פריילעך־בונטערן געמיט און ניט קיין „עֲצבות".

די ערטער, וואו עס זיינען געוועסן די ראָשים פון דער כּתּה, זיינען געווארן הייליקע ערטער, און פון אַלע עקן און קאַנטן פלעגן די נייע חסידים קומען אַהין נהנה זיין פון אָנקוקן די „צדיקים". דאָס זיינען געווען מעדזשיבאָדזש, מעזשיריטש, קאָזיניץ און אַנדערע. יונגעלייט האָבן פֿאַרלאָזן זייער עלטערן, פרויען און קינדער, און זיינען געגאַנגען מחנות־וויז אויסזוכן די גרויסע „רַבִּיים" און צו הערן פון זייער מויל די נייע תורה.

די סיבה פונם אויפקום פון דער דאָזיקער סעקטע איז פֿאָלגנדיקע:

איך האָב שוין באַמערקט, אַז זינט דער צייט, ווען די יידן האָבן אָנגעוואָרן זייער מלוכה און זיינען צעזייט און צעשפּרייט געוואָרן צווישן אַנדערע אומות, וואָס האָבן זיך צו זיי באַצויגן מער אָדער ווייניקער טאָלעראַנס, האָבן זיי, אויסער דער פֿאַר־בינדונג פון זייער רעליגיע, ניט געהאַט קיין שום אַנדערע אינע־רייניקסטע פֿאַרבינדונג, וואָס זאָל קענען צוזאַמענהאַלטן זיי אין אַיין גאַנצער נאַציע, ניט געקוקט אויף זייער פֿאָליטישער דיאַס־פּאָרע. זייערע מנהיגים האָבן פון דעמסטמאָל אָן דעריבער אָנגע־שטרענגט אַלע כּוחות וואָס מער און זיכערער צו באַפעסטיקן דעם דאָזיקן איינציקן באַנד. אָבער היות די לערן פון זייער אמונה און זייערע רעליגיעזע געזעצן באַזירן אויף דער

הייליקער שריפט און אין אָט דער הייליקער שריפט זיינען פאַר־
בליבן אַ סך אומדייטלעכע און אומדערקלערטע ערטער, — האָבן
די חכמי ישראל געמוזט נעמען צו הילף די טראַדיציע, דאָס
הייסט די תורה־שבעל־פה, וואָס ווייזט אָן די דרכים, ווי אַזוי
אויסצוטייטשן דעם תנ"ך און ווי אַזוי פון די חוקים, וואָס זיינען
אין דער תורה אָנגעוויזן בפירוש, אַרויסצונעמען נייע חוקים אין
יעדער צייט און אין יעדן פאַל. דידאָזיקע גרויסע און שווערע
תורה־שבעל־פה איז אָבער שווער געווען איבערצוגעבן דעם
גאַנצן פאָלק, נייערט בלויז אַ געוויסער קערפערשאַפט, אַ געזעצ־
געבערישער קאָמיסיע.

אָבער אויך די תורה־שבעל־פה, דער תלמוד, האָט דאָך ניט
געקענט ברענגען קיין אַבסאָלוטע ישועה. אין תלמוד גופא זיינען
נאָך פאַרבליבן אַ סך אומדערקלערטע ענינים. דער ענין אַרויס־
דרינגען באַזונדערע פאַלן פון די אַלגעמיינע און דער ענין נייע
דינים, וואָס האָבן זיך געפאָדערט לויט די אומשטאַנדן פון דער
צייט, האָבן געגעבן אַ געלעגנהייט פאַר נייע חילוקי־דעות און
נייע מחלוקתן. און אָט דורך דידאָזיקע מחלוקתן און דורך די מע־
טאָדן זיי צו ליקווידירן האָט זיך פאַרבריטערט דער טעטיקייטס־
קרייז און די השפּעה פון דער געזעצגעבערישער קאָרפּאָראַציע
אויפן פאָלק, און די עצם קאָרפּאָראַציע איז אויך אַלץ מער גע־
וואַקסן אין צאָל פון דור צו דור. בכן קומט אויס, אַז די יידישע
קאָנסטיטוציע איז לויט דער פאָרם אַן אַריסטאָקראַטישע,
דען די רעליגיעוע מאַכט ליגט אין די הענט פון אַ געלערנטער
קערפערשאַפט, און זי מוז דעריבער האָבן אַלע חסרונות פון אַזאַ
אַריסטאָקראַטישער מאַכט. דער גרויסער טייל פון פאָלק, וואָס
איז כל ימיו טרוד מיט דאגת־הפרנסה, מיט שווערער האַראָוואַניע
פאַר זיך אַליין און פאַר דעם לומדיש־רבנישן קלאַס, וואָס איז
אים נייטיק, — אָט דער המון „עם־הארצים" האָט ניט געהאַט
די מעגלעכקייט אויפמערקזאַם צו ווערן אויף דידאָזיקע חסרונות.
דערפאַר זיינען פון צייט צו צייט אויפגעשטאַנען מענטשן פון אָט
דער געזעצגעבערישער קאָרפּאָראַציע גופא, וואָס האָבן ניט
בלויז געטאַדלט זייערע קאָלעגן פאַר זייער דעספּאָטיש באַהאַנד־

לען דאָס פאָלק, נייערט האָבן אפילו געשטעלט אונטער אַ פראַ־
געצייכן דעם עצם ענין פון זייער אַוטאָריטעט.

פון דעם דאָזיקן מין מענטשן איז געווען דער גרינדער פון
דער קריסטלעכער רעליגיע, וואָס האָט זיך גלייך אין אָנהייב גע־
שטעלט אַנטקעגן דער טיראַניע פון דער אַריסטאָקראַטיע, און
אָנשטאָט דער סיסטעם פון צערעמאָניאַלע געזעצן, וואָס האָבן
געדאַרפט זיין ערשט אַ מיטל צום צוועק — צו דער אויסאַרבע־
טונג פון אַ מאָראַלישער סיסטעם,—האָט ער געוואָלט אַוועקשטעלן
דירעקט די מאָראַלישע סיסטעם גופא.

צו דעם מין האָט געהערט אויך דער באַרימטער שבת אי
צבי אין צווייטער העלפט פון פאָריקן[1]) יאָרהונדערט, וואָס האָט
זיך אויסגערופן פאַר אַ משיח און געוואָלט מבטל מאַכן דעם
גאַנצן קאָדעקס רעליגיעזע געזעצן און מנהגים, וואָס די רבנים
האָבן צוגעגעבן צו די עיקרדיקע געזעצן פון דער תורה. אָבער
ער האָט ניט געקענט געבן דעם פאָלק, אָנשטאָט די חוקים און
מנהגים, אַ גאַנץ נייעם סיסטעם לערע פון מאָראַל, געגרינדעט אויפן
שכל, ווי אַ רעפאָרמאַציע, ווייל אין יענער צייט איז דאָס פאָלק
נאָך געווען טיף פאַרזונקען אין אָבערגלויבנס. מ׳האָט געמוזט
געבן דעם פאָלק נייע הֶבלדיקע אָמונות און פאַנטאַזיעס אָנשטאָט
די אַלטע אָבערגלויבנס און דמיונות. דאָס איז געשען אויף פאָלגנ־
דיקן אופן.

ס׳האָט שוין לאַנג עקסיסטירט אַ געהיימע געזעלשאַפט פון
אָומצופרידענע אין פאָלק, וואָס נאָכן תנ״ך איז איר הויפטסטער
ספר געווען דער „זוהר״. לויט די ווערטער פון ר׳ יוסף קאָנ־
דיאָ[2]), זאָל האָבן דעם „זוהר״ אָנגעשריבן אַ פראָנצויזישער ייד
ר׳ משה דע ליאָן, וואָס האָט אים איבערגעגעבן דעם פאָלק
ווי אַן אַלטן אויסגעפונענעם ספר, וואָס זיין מחבר איז דער באַ־
רימטער תנא ר׳ שמעון בן יוחאי. דער דאָזיקער ספר, ווי

---

[1]) XVII.

[2]) ר׳ יוסף שלמה דעלמעדיגא פון אינזל קאנדיא (1591 — 1655) — מאַטעמאַטיקער, אַסטראָנאָם, פיזיקער, פענאָמענאַלער

שוין אויבן געזאָגט, איז אַן אויסטייטשונג פון תנ"ך לויט די פרינציפן פון קבלה, אָדער ריכטיקער געזאָגט: דער „זוהר" גיט איבער די עצם פרינציפן פון קבלה אין דער פאָרם פון תנ"ך, אַזוי ווי דידאָזיקע פרינציפן פון קבלה וואָלטן געווען אַרויסגעדרונגען און אַרויסגעשפּט פון תנ"ך. דער דאָזיקער ספר האָט פונקט ווי דער יאָנוס[1], אַ טאָפּלט געזיכט און ווערט דעריבער אויסגעטייטשט אויף צוויי אופנים. דער ערשטער אופן פון אויסטייטשן איז דער בפרטיות דיקער בריטער פירוש פון דער געווייגלעכער קאָבאַליסטישער סיסטעם. דאָ איז אַ בריט פעלד פאַר דער פאַנטאַזיע, וואָס קען זיך פונאַנדערשפּילן פראַנק און פריי, פאַרגעסנדיק אָן עיקר און גיט קומענדיק נעענטער אויף אַ האָר צום ציל. דאָ ווערן אויך איבערגעגעבן אין בילדער מאַנכע אמתן פון מאָראַל און פיזיק, אָבער סוף־כל־סוף ווערן זיי פאַרלאָרן אינם לאַבירינט פון היפערבאָלעס און גוזמאות. אויף אַזאַ אופן צו אָפּעריר מיט קבלה לעבן די מקובלישע מחברים און דאָס רופט זיך ביי זיי „די קלייגע מיסטעריע („מיסתורין") פון דער געהיימער געזעלשאַפט".

דער צווייטער אופן פון אויסטייטשן דעם „זוהר" האָט אַ שייכות צום געהיימען פּאָליטישן אינהאַלט פון דער געזעלשאַפט און איז באַאַנט בלויז די ראשים אירע. די ראָשים גופאָ אָבער פון דער געהיימער געזעלשאַפט און די מעשים זייערע בלייבן שטענדיק דעם בריטן עולם אומבאַקאַנט; די געווייגלעכע מיטגלידער וויידער פון דער געזעלשאַפט קענען יאָ זיין

לינגוויסט, פילאָסאָף און מקובל, דאָקטאָר מעדיצין, רייזנדער, — געווען אויך אין פּוילן, — געפילדעטסטער מענטש פון זיין צייט. מאָסן ווערק איבער פאַרשיידענע געביטן פון וויסנשאַפטן, פילאָסאָפיע און קבלה. אָלע היסטאָריקער ציטירן זייער ווערק, ווי איינעם פון די גרעסטע אָוטאָריטעטן. באַקאַנט אויך אונטערן פסעודאָנים „היש"ר מקאנדיא"ה". דער איבערז.

[1]) יאָנוס — אוראַלט־רוימישער גאָט פון צייט, פון איטלעכן אָנהייב און פון איטלעכן סוף, איז געווען פאַרגעשטעלט מיט צוויי פנימער, געווענדט אין קעגנזעצלעכע זייטן. דער איבערז.

באקאַנט. דידאָזיקע געווײַנלעכע מיטגלידער קענען ניט ארויסגעבן די פאָליטישע סודות, ווײל זיי ווייסן זיי אַליין ניט. די ראשים וועלן ניט ארויסגעבן די סודות, ווײל דאָס איז כנגד זייער אינטערעס. בלויז די קליינע, ליטעראַרישע[1], סודות ווערן אַנטפלעקט דעם פאָלק, און ווערן אים רעקאָמענדירט ווי זייער וויכטיקע זאַכן. די גרויסע, פאָליטישע, סודות אָבער לערנט מען ניט מיטן עולם; עס באַנוצן זיך מיט זיי בלויז די, וואָס האָבן זיי אַליין באַגריפן.

איינער א געוויסער מקובל, ר׳ יואל בעל־שֵׁם[2], איז ארום דער דאָזיקער צייט זייער באַרימט געוואָרן אין פוילן דורך זיינע סגולות און רפואות, וואָס מיט זייער הילף איז אים געלונגען אויסצוקורירן געוויסע אומהיילבאַרע חולאים און בעלי־מומים. לויט זיינע רייד, האָט ער געטאָן אַלע זיינע נפלאות ניט דורך נאַטירלעכע מיטלען, נאָר בלויז מיט דער הילף פון „קבלה מעשית״ (פראַקטישער קבלה) און פון די „הייליקע שמות״, אָבער אין דער אמתן האָט ער עס דורכגעפירט אויפן גרונד פון זיינע מעדיצינישע ידיעות און מיט שארלאַטאַנישע מעשים תעתועים. אויף אַזאַ אופן האָט ער געשפילט אין פוילן זייער א גליקלעכע ראָלע.

ער האָט אויך געטראַכט וועגן איבערלאָזן יורשים פון זיין קונסט. צווישן זיינע תלמידים זיינען געווען אייניקע, וואָס האָבן זיך געמוטמעט פאַר זיין פראָפעסיע און זיך באַרימט געמאַכט דער־

---

[1]) וואָס זיינען פאַרשריבן אין די קבלה־ספרים.

[2]) בעל־שם הייסט דער, וואָס גיט זיך אָפּ מיט דער „פראַקטישער קבלה״, ד. ה. מיט באַשוצערן רוחות און מיט שרייבן קמיעות, צו וואָס עס וועלן באַנוצט גאָטס נאָמען (דער שֵׁם) און די נעמען („שמות״) פון מלאכים.

הערה פון מחבר.

בנוגע דעם נאָמען ר׳ יואל האָט אונזער מחבר א טעות. ער מיינט געוויס ר׳ ישראל בעל־שם־טוב (בעש״ט), דעם געני און גרינדער פון דער נייער חסידישער שיטה. דער איבערז.

מיט, וואָס זיי האָבן מיט הצלחה קורירט קראַנקע און אויפגעדעקט גנבים.

מיט די קוראַציעס איז צוגעגאַנגען גאַנץ נאַטירלעך. זיי האָבן זיך באַדינט מיט די געווײנלעכע מעדיצינישע מיטלען, אָבער, פונקט ווי אַלע קונצנמאַכערס, האָבן זיי געזוכט אָפצוועגן די אויפמערקזאַמקייט פון די צושויער פון דידאָזיקע נאַטירלעכע כיטלען און צו לענקען זי אינגאַנצן אויף זייער קאַבאַליסטישן האָקוס־פּאָקוס. בנוגע די גנבות דערף מען משער זיין, אַז אָדער זיי האָבן עס אַליין דורכגעפירט דורך אייגענע מענטשן און נאָכ־דעם קונציק געטראָפן, וועט דאָס האָט געטאָן, אָדער זיי האָבן זיי אויפגעדעקט מיט דער הילף פון זייערע פיל כּרגלים.

עס האָבן זיך אָבער געפונען אַנדערע פון זיינע תלמידים, באַגאַבטע מיט גרעסערע כשרונות און מיט אַן אייגעלערער ארט דענקען, וואָס האָבן זיך געשטעלט העכערע צילן. זיי האָבן אַיינ־געזען, אַז מיטן כּוח פונם פּאָלקסצוטרוי צו זיי וועלן זיי קענען אויפטאָן א סך הן פאַר זייער אייגענער טובה, הן לטובת הכלל,— און זיי האָבן באַשלאָסן אויפצוקלערן דאָס פּאָלק און דורך דעם אים צו באַהערשן. זייער פלאַן האָט בכן געהאַט אי א מאָראַלישע אי א פּאָליטישע זייט). פון אָנהייב, האָט זיך געדוכט, האָבן זיי געוואָלט בלויז אָפשאַפן די חסרונות, וואָס האָבן זיך אַרײַנגעכאַפט אין דער סיסטעם און אין דער לערע פון דער יידישער רעליגיע און מאָראַל. אָבער דאָס האָט בהכרח געמוזט ציען נאָך זיך אויך דעם חורבן פון דער גאַנצער סיס־טעם, פון דער גאַנצער לערע.

זיי זייענען אַרויסגעטראָטן דער־עיקר קעגן די רבנים און קעגן די חסידים די אַסקעטן.

קעגן די רבנים האָבן זיי געשטריטן דערפאַר, וואָס אָנ־

---

[1]) אַזוי ווי איך בין קיינמאָל ניט דערהויבן געוואָרן צו דער מדרגה פון א ראש אין דער דאָזיקער געזעלשאַפט, קען איך ניט איבערגעבן וועגן זייער פלאַן ווי וועגן א פאקט אויפן גרונד פון דער פאַרונג, נייערט בלויז ווי א השערה. הערה פון מחבר.

שטאָט דעם, וואָס יענע האָבן מיט דער הילף פון זייער געלערנט־קייט געדאַרפט פאַראינפאַכערן די געזעצן און מאַכן זיי צוטריט־לעך דעם פאָלק, האָבן זיי מיט זיערע סכאָלאַסטישע פלפולים אַרייגעטראָגן אין זיי נאָך אַ גרעסערן פלאָנטער און געמאַכט זיי נאָך אומפאַרשטענדלעכער. די לומדים, אויסערדעם, זיינען זיך עוסק מיט דער תורה בלויז לשם לערנען, אָנשטאָט דעם, וואָס זיי האָבן זיך דער־עיקר געדאַרפט באַשעפטיקן מער מיט דער פראַקטישער דורכפירונג פון די געזעצן, ווייל דאָס לערנען איז דאָך אייגנטלעך ניט קיין ציל, נאָר בלויז אַ מיטל דערצו; און דערביי האָט זיי דער לימוד פון די דינים, וואָס האָבן איצט שוין ניט קיין שום באַדייטונג (ווי, למשל, די דינים פון קרבנות און פון טומאה וטהרה וכדומה), פונקט אַזאַ חשיבות, ווי די דינים, וואָס ווערן נאָך אויך איצט געברויכט. און נאָך אַ זאַך: ביים מקיים זיין די מצוות לייגן זיי מער אַכט אויפן אויסוויניקסטן צערעמאָניאַל, אַיידער אויף דער אינעווייניקסטער כוונה און אויף דעם מאָראַלישן צוועק פון די מצוות. — קענן דעם אַלץ זיינען אַרויסגעטראָטן די נייע חסידים.

שאַרף האָבן זיי אָנגעגריפן אויך די איבערטריבענע פרומ־קייט פון די בעלי־תשובה די אַסקעטן. דידאָזיקע בעלי־תשובה פלייסן זיך, אמת, צו טאָן מעשים טובים, אָבער דער מאָטיוו פון זייערע מעשים טובים פליסט ניט אַרויס פונם פאַרנינפטיקן דער־קענען גאָט און זיין שלימות, נאָר גיכער פון פאַלשע באַגריפן וועגן גאָט און זיינע אייגנשאַפטן, — און דעריבער איז זייער טונגט ניט קיין אמתע, נאָר אַן אייגענבילדעטע. דער פועל־יוצא דערפון איז פאָלגנדיקער: אָנשטאָט דעם, וואָס פון ליבשאַפט צו גאָט און פונם פאַרלאַנג צו ווערן ענלעך אויף אים וואָלטן זיי זיך געדאַרפט באַפרייען פון קערפערלעכע באַגערן און תאוות און שטרעבן צו האַנדלען לויט די געזעצן, וואָס זיינען געגרינדעט אויפן פרייען ווילן און אויפן שכל, — אָנשטאָט דעם זוכן זיי צו פאַרניכטן זייערע באַגערן און תאוות דורך דער פאַרניכטונג פון זייערע וויטקנדיקע כוחות, ווי איך האָב שוין אויבן געשיל־דערט מיט אייניקע טרויעריקע ביישפילן.

די אויפקלערער (די נייע חסידים) האָבן געלערנט, אַז דער ערשטער תנאי פאַר אמתער חסידות (טוגנט) איז אַ פריי־לעכער געמיט, אַן אויפגעלייגטער צו אַלע אַרטן טעטיקייט, ווייטער, זיי האָבן דערלויבט, נאָכמער — זיי האָבן אפילו גע־רָאטן אויף אַ מעסיקן אופן צו גענישן אַלע מינים פאַרגענוגן, וואָס זיינען נויטוועניק אויף צו דערגרייכן אַ פריילעכע שטימונג, וויל בלויז אין אַ פריילעכער שטימונג קען מען אויפטאָן וויכ־טיקס. זייער עבודת־הבורא איז באַשטאַנען אין אַ פרייווילליקער זעלבסטבאַפרייונג פון אַלץ קערפערלעכס, ד. ה. אין אַבסטראַהירן די רעיונות פון אַלע זאַכן אויסער גאָט, אפילו אויסטאָן זיך פונם אינדיווידועלן איך, פונם אייגענעם יֶשׁ[1], און אין פאַראייניקונג מיט גאָט[2]. זיי האָבן זיך דאַן געפונען אין אַ מצב פון זעלבסטפאַר־לייקענונג, פון „ביטול היֶשׁ", אזוי אַז אלץ, וואָס זיי האָבן גע־טאָן אין דעם דאָזיקן צושטאַנד, האָבן זיי געהאַלטן ניט פאַר אייגענע מעשים, נאָר פאַר מעשים פון גאָט.

בכן איז זייער עבודת־הבורא באַשטאַנען אין אַ מין דורכ־געטראַכטן ירַאת־הכבוד[3]. דערצו איז ניט נייטיק געווען קיין באַזונדערע צייט און קיין באַזונדערער נוסח. יעדער איינער האָט געהאַט פולע פרייהייט, ווען צו פאַרנעמען זיך מיט דער דאָזיקער „התבוננות" (אַריינטראַכטונג), — דאָס איז געווען אָפהענגיק פון פון דער מדרגה פון זיין גאָט־דערקענטעניש. פונדעסטוועגן האָבן די חסידים אויסגעקליבן דערצו הויפטזעכלעך די שעהן, וואָס זיינען באַשטימט צום דאַוונען. בעת זייער דאַוונען האָבן זיי זיך באַמיט הויפטזעכלעך אויסצוטאָן זיך פון זייער גשמיות, ד. ה. זיי

---

1) לויט דער חסידישער טערמינאָלאָגיע הייסט עס: „הַהִפָּשְׁטוּת הַנַּפְשִׁיוּת" — דאָס אויסטאָן זיך פון אלע ערדישע ענינים און פון זיך אליין. אויך „ביטול היֶשׁ" — דאָס מבטל מאַכן דעם יֶשׁ, דעם איך.
דער איבערז.

2) ד. ה. „דְּבֵיקוּת" — בּאַהעפטן זיך אין גאָט. דער איבערז.

3) אויפן חסידישן לשון: „הִתְבּוֹנְנוּת" — אַריינטראַכטונג, דורכטראַכטונג.
דער איבערז.

האָבן זיך אזוי פּאַרטיפט אין פּאָרשטעלן זיך די פּולקומענהייט פון גאָט, אז זיי האָבן דורכדעם אָנגעוואָרן די פּאָרשטעלונג פון אלע אַנדערע זאַכן, אפילו פונם אייגענעם קערפער, אזוי אז זייער גוף האָט, לויט זייערע רייד, אין דער צייט גארנישט געפילט.

אָבער אזוי ווי א בשר-ודם איז זייער שוואר צו דערגרייכן אזא מין אבסאָלוטע אבסטראקציע[1]), דען די „פרעמדע מחשבות" פירן אים אָפט אַרויס פונם צושטאַנד פון דער „התבוננות", — האָבן זיי צוגעטראַכטן אלערהאַנט מעכאַנישע אָפּעראַציעס (באַוועגונגען און קולות), כדי צו פּאַרטרייבן די „מחשבות זרות" און אַיינצוהאַלטן זיך אין צושטאַנד פון „התפּשטות הגשמיות" די גאַנצע צייט פון דאַוונען. ס'איז געווען קאָמיש צו זען, ווי זיי האָבן אָפט מפסיק געווען דאָס דאַוונען דורך כל המינים משונה־דיקע קולות און לעכערלעכע תנועות, וואָס האָבן, משמעות, געהאַט דעם ציל אָנצוווארפן א פחד אויף זייער שונא, דעם אומדערטרעגלעכן שטן מקטרג, וואָס האָט געזוכט צו שטערן זיי אין זייער „התבוננות". דורך דעם פלעגן זיי אזוי אַיינמאַטערן און אויס־שפּין זייערע כוחות, אז זיי פלעגן נאָכן דאַוונען אַנידערפאַלן אויף דער ערד ווי געחלשטע.

ס'איז אמת, אז אזעלכע דרכים פון גאָטסדינסט זייגען אין גרונד צוגעפאַסט צו זייער צוועק, אָבער מ'קען אויך ניט לייקע־גען, אז זיי זייגען עלול אריבערצושטייגן די מאָס און צו ברענ־גען צו ניט־געווינטשטע רעזולטאַטן. די אינעווייניקסטע התעוררות צו טעטיקייט, וואָס קומט פון גייסטיקער פריידיקייט, קען אויפקומען בלויז אויף א געוויסער מדרגה פונם מענטשנס דערגרייכטער דערקענטעניש. דער „ביטול היש" פאַר גאָט קען האָבן א זין בלויז דאַן, ווען דער כוח פון דעם מענטשנס דערקענטעניש איז אזוי פאַרטאָן אינם אריינטראַכטן זיך (התבוננות) אינם געטלעכן עצם, אז מחמת דער גרויסקייט פון דעם דאָזיקן עצם טוט זיך דער מענטש אויס פון זיין אייגענעם עצם און באַהעפט

[1]) אבסטראַקציע—דאָס זעלביקע וואָס „התפּשטות הגשמיות", דאָס אויסטאָן זיך פון זיך. דער איבערז.

זיך בלויז אין יענעם דערהויבענעם עצם אליין. און פאַרקערט: אויב דער כּוח פונם מענטשנס דערקענטעניש איז באַגרענעצט, אַז זיין אַרייַנטראַכטן זיך איז ניט איבעריקס טיף, ער דערקענט ניט די גרויסקייט פונם דערהויבענעם עצם און איז ניט פעיִק צו קיין שום פאַרטשריט אין זיין התבוננות, — דאַן איז קיין שום ספק ניט, אַז די אינעוויניקסטע התעוררות צו טעטיקייט ווערט נאָך מער געשטערט און פאַרהאַלטן, אָנשטאָט צו פּראָגרעסירן, ווייל אַלע גייסטיקע כוחות זיינען קאָנצענטרירט אין אַזאַ פרוכט־לאָזער אַרייַנטראַכטונג (התבוננות).

עס טרעפט, אַז מיר זענען תמימותדיקע מענטשן פון דער דאָזיקער כיתה, ווי זיי זיצן אָדער גייען אַרום אַ גאַנצן טאָג לייַדיק מיט דער ליולקע אין מויל, און אַז מיר פרעגן זיי, מיט וואָס זיינען איצט פאַרנומען זייערע רעיונות, — ענטפערן זיי:

— מיר זיינען אַרייַנגעטאָן אין דענקען וועגן גאָט!

דער דאָזיקער ענטפער וואָלט געווען אַ באַפרידיקנדיקער, ווען דידאָזיקע לייט וואָלטן געזוכט צו פאַרבייַטערן זייער דער־קענטעניש וועגן דער געטלעכער שלימות דורך אַ שטענדיקער באַשעפטיקונג מיט שטודירן די נאַטור. אָבער היות דאָ האָט מיט זיי ניט געקענט זיין אַזוי דער פאַל, ווייל זייערע ידיעות אין נאַטורוויסנשאַפט זיינען געווען זייער באַגרענעצטע, — איז פאַר־שטענדלעך, אַז דער צושטאַנד פון אַזאַ אומפרוכטבאַרער „התבוננות" (אַרייַנטראַכטונג), וואָס זיי האָבן אויף איר קאָנצענטרירט זייער גאַנצע ענערגיע, איז אַן אומנאַטירלעכער צושטאַנד. און ווייטער: זיי באַהויפטן, אַז אַלע מעשים, וואָס זיי טוען בעת זייער התפשטות הגשמיות, זיינען מעשים פון גאָט אַליין; אָבער דאָס וואָלט גע־האָט אַ זין, ווען זייערע האַנדלונגען וואָלטן געווען פועל־יוצאס פון אַ ריכטיקער גאָט־דערקענטעניש. וויבאַלד אָבער זייערע האַנד־לונגען זיינען בלויז רעזולטאַטן פון אַ באַשרענקטער גאָט־דער־קענטעניש, איז נאַטירלעך, אַז זיי מוזן אָפטאָן אויף גאָטס חשבון כּל המינים מעשים תעתועים, ווי דאָס האָט זיך צום אומגליק שפעטער אַרויסגעוויזן.

עס לאָזט זיך אָבער לייכט דערקלערן דער פאַקט, וואָס

דידאזיקע סעקטע האָט זיך געשווינדט פאַרשפרייט און וואָס איר נייע לערע איז אויפגענומען געוואָרן מיט גרויס שמחה בײַם גרעסטן טייל פון פאָלק. די נאַטירלעכע נטיה צו בַּטלנות און צו אַ וועלטבאַטראַכטערישן שטייגער לעבן פונם גרעסטן טייל פוי־לישע יידן, וואָס זיינען פון קינדהייט אָן שוין באַשטימט צום לערנען; די טרוקנקייט און די אומפרוכפערדיקייט פונם רבנישן שטייגער לערנען; די גרויסע משא האַרבע רעליגיעזע דינים, וואָס די ניי־חסידישע לערע האָט צוגעזאָגט צו פאַרלייכטערן, און צום סוף די נטיה צו חלומות אויפן וואָר און צו נסים ונפלאות, וואָס געפינט איר דערנערונג אין דער דאָזיקער לערע, — דאָס אַלץ דערקלערט גענוג דידאָזיקע פענאָמענאַלע דערשיינונג.

תחילת האָבן, אמת, די רבנים און די חסידים פון אַלטן טיפ זיך געשטעלט קעגן דער פאַרשפרייטונג פון דער דאָזיקער נייער סעקטע, אָבער סוף־כל־סוף, מחמת די אויבנדערמאָנטע סיבות, האָט די תורה פון דער נייער חסידות באַקומען די אייבערהאַנט. ביידע צדדים האָבן אַרויסגעוויזן אַ געוואַלדיקע קעגנזייטיקע שנאה. יעדער צד האָט געזוכט צו ווערבירן אָנהענגער, אין פאָלק איז אויסגעקומען אַ אירונג, ס׳האָבן אויסגעבראָכן גרויסע מחלוקתן און די נאַציע איז געשפאָלטן געוואָרן אויף צוויי רע־ליגיעזע ריכטונגען: אויף חסידים און מתנגדים (קעגנער פון די חסידים).

איך האָב יעמאָלטו[1]) נאָך ניט געקענט האָבן קיין שום ריכ־טיקן באַגריף וועגן דער דאָזיקער סעקטע און איך האָב ניט געוואוסט, וואָס צו דענקען וועגן איר, ביז איך האָב מיך באַ־קאַנט מיט אַ יונגנמאַן, וואָס האָט שוין געהערט צו דער דאָ־זיקער געזעלשאַפט אך האָט שוין זוכה געווען פנים אל פנים צו רײַדן מיט די „רביים". ער איז גראָד דורכגעפאָרן דורך דעם אָרט, וואו איך האָב געוווואוינט, און איך האָב אויסגענוצט די־דאָזיקע געלעגנהייט און געבעטן בײַ אים אייניקע דערקלערונגען וועגן דער אינעווייניקסטער איינאָרדענונג פון דער דאָזיקער

---

[1]) אין דער צייט פון זיינע קאָנדיציעס. דער איבערז.

געזעלשאפט, וועגן דעם אופן, ווי אָנגענומען צו ווערן אין איר א. אז. וו.

דער דאָזיקער יונגערמאן אָבער איז נאָך אַליין געשטאַנען אויף דער ערשטער מדרגה אין דער היערארכיע פון דער סעקטע, האָט מחמת דעם נאָך גארנישט געוואוסט פון די אינעוויניקסטע ענינים פון דער דאָזיקער געזעלשאפט און האָט מיר וועגן דעם ניט געקענט געבן קיין שום ידיעות. וואָס איז אָבער שייך דעם אופן, ווי צו ווערן אָנגענומען אין דער דאָזיקער געזעלשאפט, האָט ער מיך פארזיכערט, אז עס איז ניטאָ קיין פשוטערע זאך. יעדער מענטש, וואָס שפירט אין זיך א שטרעבונג צו פולקומענ־ הייט, נאָר ער ווייס ניט, ווי דאָס צו דערגרייכן, אָדער ער ווייס ניט, ווי אָפצוראַמען פון וועג די מניעות, וואָס שטייען קעגן דער שטרעבונג זיינער, — האָט ער קיין שום אַנדער זאך ניט נייטיק, ווי נאָר צו וועגדן זיך צו די רביים, און דערמיט גופא וועלט ער שוין מיטגליד פון דער דאָזיקער געזעלשאפט. ער דאַרף ניט (ווי דאָס איז דער פאַל מיט די מעדיקער) דערציילן די רביים וועגן זיינע מאַראַלישע חסרונות און וועגן זיין פריער־ דיקן שטייגער לעבן וכדומה, דען פונם רבין איז קיין שום זאך ניט פארהוילן. דער רבי זעט דאָס מענטשלעכע האַרץ דורך אַן דורך און ער אַנטפלעקט אַלץ, וואָס איז פאַרבאָרגן אין די הדרי־ הדרים פון דער נשמה; ער קען פאָראויסזאָגן די צוקונפט און דאָס וויטע קען ער נאָענט מאכן.

זייערע דרשות און מאַראַלישע לערן גרייטן זיי ניט צו א פריער דורכגעטראכט און סיסטעמאטיש, ווי דאָס וועלט גע־ ווינלעך געטאָן, דען דער דאָזיקער אופן פון דרשות פאַסט בלויז פאַר די, וואָס באַטראכטן זיך ווי וועזנס, וואָס עקזיסטירן און ווירקן אָפגעזונדערט פון גאָט און לערנען לויט זייער שכל, און ניט לויטן גאָטס וואָרט. די רביים אָבער האַלטן בלויז דאַן זייער לערע פאַר געטלעך און בכן פאַר אַבסאָלוט אמת, וען זי איז דער פועל־יוצא פון התפשטות הגשמיות, ד. ה. וען זי קומט זיי אויפן זין פלוצלונג, אָן הכנות, לויט די פאָדערונגען פון די אומ־ שטאַנדן,—לויט דער אינטויציע פון אויבן.

פון דער דאָזיקער באַשרייבונג בין איך אַריין אין התפעלות און האָב געבעטן מיין נייעם באַקאַנטן, ער זאָל מיר איבערגעבן אייניקע פון דידאָזיקע געטלעכע דרשות. ער האָט זיך אַ קלאַפּ געטאָן מיט דער האַנט אין שטערן, ווי ער וואָלט געווארט אויף רוח־הקודש; נאָכדעם האָט ער זיך געוענדט צו מיר מיט אַ פייער־לעכער מינע און מיט אַנטבלויזטע הענט און אָנגעהויבן בזה הלשון:

„שִׁירוּ לַה' שִׁיר חָדָשׁ, תְּהִלָּתוֹ בִּקְהַל חֲסִידִים" (זינגט צו גאָט אַ ניי ליד, זיין לויב איז אין דער געמיינדע פון די פרומע, — תהלים, קמ"ט, א'). אונזער רבי האָט דעם דאָזיקן פסוק דערקלערט אויף אַזאַ אופן: די מידות (אייגנשאַפטן) פון גאָט, וואָס איז דער פולקומענסטער בתכלית השלימות, מוזן ווייט אַריבערשטייגן די מידות פון איטלעכן אַיינגעשרענקטן וועזן, — בכן מוז אויך זיין לויב, וואָס איז דער אויסדרוק פון זיינע מידות, ווייט אַריבערשטייגן דאָס לויב פון פון אַלע אַנדערע וועזנס. ביז איצט האָבן מיר געלויבט גאָט, אַז ער טוט די גרעסטע נפלאות: אַנטפלעקט פאַרבאָרגנס, זעט פאָראויס די צוקונפט, ווירקט דערעקט און בלויז מיט זיין אייניקן ווילן וכדומה. איצט אָבער, אַז די פרומע (די רביים) זיינען ביכולת אַליין צו טאָן אַזעלכע נפלאות, האָט דאָך שוין גאָט ניט קיין יתרון־שאת לגבי זיי דערין,—בכן מוזן מיר איצט זען אויסצוגעפינען אַ ניי לויב, וואָס פאַסט בלויז פאַר גאָט אַליין. (בכן איז דער פשט פון פסוק אַווי: שירו לה' שיר חדש — זינגט צו גאָט אַ נייעם געזאַנג — זוכט אויס פאַר גאָט אַ ניי לויב, דען תהלתו—דאָס וואָס מיר האָבן אים ביז אַהער געלויבט, איז שוין פאַראַן בקהל חסידים —אין דער געמיינדע פון די חסידים).

איך בין געווען אין פולער התפעלות פון דעם דאָזיקן גייסטרייכן אופן פון אויסטייטשן די כתבי הקודש און האָב געבעטן בייַם יונגנמאַן, ער זאָל מיר זאָגן נאָך דברי תורה פון דעם מין. דאָן האָט דער דאָזיקער וויטער גערעדט אין גרויס באַגייסטערונג:

— „וְהָיָה כְּנֹגֵן הַמְנַגֵּן וַתְּהִי עָלָיו יַד ה'" (מלכים ב', קאַפּ.

ג׳, פסוק ט״ו)—און עס איז געווען, אז דער שפילער (דער מו־זיקאַנט) האָט געשפילט, איז אַרויף אויף אים (אויף אלישע הנביא) דער גייסט פון גאָט. דעם דאָזיקן פסוק טייטשן די רַבִּיִים אויס אַזוי: כל זמן דער מענטש איז זעלבסטעטיק (אַקטיוו), קען אויף אים ניט רוען דער רוח־הקודש; צו דעם צוועק מוז ער זיין בלויז ווי א אינסטרומענט, פֿאַרהאַלטן זיך פאַסיוו. בכן דאַרף מען דעם דאָזיקן פסוק פֿאַרשטיין אַזוי: וְהָיָה כְּנַגֵּן הַמְנַגֵּן—ווען דער מנגן (גאָטס דינער) וועלט גלייך ווי דער אינסטרומענט (כנגן), בלויז דאַן איז ותהי עליו יד ה׳—גייט אויף אים אַרויף דער רוח־הקודש׳).

און דער יונגערמאַן האָט ווייטער געלעדט:

— גון הערט דעם פירוש פון דער משנה אין פרקי אָבות: ״יְהִי כְבוֹד חֲבֵרְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלְּךָ״ — דער כבוד פון דיין מיטמענטשן זאָל דיר ליב זיין ווי דיין אייגענער. אונזערע רבֿיים דערקלערן די דאָזיקע משנה אַזוי: ס׳איז זיכער, אַז קיין שום מענטש וועט ניט געפינען קיין שום פֿאַרגניגן אין אָנטאָן כבוד זיך אַליין; דאָס וואָלט אויך לעכערלעך געווען. אָבער פונקט אַזוי לעכערלעך איז עס צו פיל אַכט צו לייגן אויפן כבוד, וואָס אַנדערע גיבן אונז אָפּ, דען דער דאָזיקער אָפּגעגעבענער כבוד פֿאַרגרעסערט ניט אונזער אינעוויניקסטן ווערט. און דאָס מיינט דער תנא: יהי כבוד חברך — זאָל דער כבוד פון דעם מיט־מענטשן, — דער כבוד, וואָס דיין מיטמענטש ווייזט דיר אַרויס, — חביב עליך כשלך — דיר פונקט אַזוי ווייניק

---

[1]) דער שאַרפזין פון דעם דאָזיקן פירוש באַשטייט דערין, אז דאָס העברעישע וואָרט נַגֵּן באַטייט גלייכצייטיק דעם אינפֿיניטיוו פונם פֿעל (צייטוואָרט) שפּילן, און דעם שם עצם (הויפּטוואָרט) מוזיקאַלישער אינסטרומענט; דער אות כ באַטייט אין איינער און דערזעלביקער צייט וועג און ווי. די רבֿיים, וואָס האָבן אַרויסגערימען די פסוקים פון תנ״ך פון זייער צוזאַמענהאַנג, האָבן ניט געגליבט קיין אַכט אויפן אַלגעמיינעם אינהאַלט פון די קאַפּיטלען. זיי האָבן אויסגעקליבן בלויז יענע שטעלן, וואָס האָבן גע־קאַנט דינען פאַר א באַשטעטיקונג פון זייערע לערן און פון זייער פרינציפּ פון התפשטות הגשמיות. הערה פונם מחבר.

ליב זיין, ווי דיין אייגענער, ד. ה. ווי דער כּבוד, וואָס דו וואָלסט זיך אליין אָפּגענעבן.

איך בין פֿאַרוואונדערט און נתפּעל געוואָרן — און איך האָב ניט געקאָנט ניט ווערן כּאַרוואונדערט און נתפּעל — פון די פֿאַרטרעפֿלעכע רעיונות און פון די שאַרפֿזיניקע פּירושים, וואָס האָבן זיי געשטיצט).

---

[1]) איך האלט, אז אפילו איצט דאַרף איך מיך ניט שעמען מיט דער דאָזיקער באַוואונדערונג און התפּעלות מיינער, דען מיר געפּעלן בכלל שאַרפּזיניקע אייגפֿאַלן. איך בין דאָך געווויס בשום אופן ניט קיין אָנהענגער פונם קריסטלעכן גלויבן, פונדעסטוועגן האָב איך מיך ניט געקאָנט גענוג אָפּוואונדערן פון פֿאָלגנדיקן אָריגינעלן פּירוש, וואָס א קאַטוילישער טעאָלאָג האָט געמאַכט אויף יחזקאל מ"ד, א—ב: „וַיָּשֶׁב אֹתִי דֶּרֶךְ שַׁעַר הַמִּקְדָּשׁ הַחִיצֹון הַפֹּנֶה קָדִים וְהוּא סָגוּר. וַיֹּאמֶר אֵלַי ה': הַשַּׁעַר הַזֶּה סָגוּר יִהְיֶה, לֹא יִפָּתֵחַ וְאִישׁ לֹא יָבֹא בוֹ, כִּי ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל בָּא בוֹ, וְהָיָה סָגוּר" (און ער — גאָטס גייסט — האָט מיך צוריקגעפּירט צום טויער פונם אויכווייניקסטן הייליקטום, וואָס איז געווענדט פֿאַראויס=צו; און דער דאָזיקער — דער טויער — איז געווען צוגעשלאָסן. און דער אייביקער האָט געזאָגט צו מיר: דער דאָזיקער טויער זאָל בלייבן צוגעשלאָסן, זאָל ניט געעפנט ווערן, און קיינער זאָל ניט אריינקומען אהין. דען דער אייביקער גאָט פון ישראל קומט אהין אריין, — דעכן מוז ער — דער טויער — בלייבן צוגעשלאָסן).

לויטן פּירוש פון דעם דאָזיקן טעאָלאָג זיינען דידאָזיקע צוויי פּסוקים אן אלעגאריע וועגן דער מוטער מאריע. מ'דאַרף מודה זיין, אז קיין שאַרפּזיניקערן פּירוש קען מען גאָרניט אויסטראַכטן. מ'זעט דערפון אויך ארויס, וואָס פֿאר א השפּעה די תאוות האָבן אויף דער העכערונג פון די דערקענטניש=כוחות און ווי פֿאַנטאַזירריי מאַכט וויציק. יעדער אויסדרוק איז דאָ ווי אָנגעמאָסטן פֿאר דער זאַך: „דער טויער פונם אויסווייניקסטן הייליקטום, וואָס איז געווענדט פֿאַרויס=צו, און דער דאָזיקער איז געווען צוגעשלאָסן. דער דאָזיקער טויער זאָל בלייבן צוגעשלאָסן, און קיינער זאָל ניט אריינקומען אהין; דען דער אייביקער גאָט פון ישראל קומט אהין אריין", — וגומר. פֿאַרטרעפֿלעך!

דורך דידאזיקע באשרייבונגען האָט זיך מיין כּוח־הדמיון צעשפּילט ביז גאָר, און איך האָב קיין שום זאַך אַזוי ליידנ־ שאַפטלעך ניט פאַרלאַנגט, ווי צו האָבן דאָס גליק צו ווערן מיט־ גליד פון דער דאָזיקער העכסט־ווערדיקער געזעלשאַפט. איך האָב דעריבער באַשלאָסן צו מאַכן א נסיעה קיין מעזשעריטש, וואו עס איז געווען דער מקום כבודו פונם רבין ר׳ בער[1]. מיט דער גרעסטער אומגעדולד האָב איך געווארט אויפן סוף־זמן פון מיין קאַנדיציע, וואו איך האָב נאָך געדארפט זיין אייניקע וואָכן. אַז די עטלעכע וואָכן זיינען אַריבער און איך האָב באַקומען מיין שכר־לימוד, איז אָנשטאָט צו פאָרן אַהיים (מיין פאַמיליע האָט האָט געווואוינט סך־הכל צווי מייל פון מיין שטעלע), האָב איך מיך אַוועקגעלאָזן עולה־רגל זיין קיין מעזשעריטש. די נסיעה האָט געדויערט עטלעכע וואָכן.

צום סוף בין איך אָנגעקומען בשלום קיין מעזשעריטש. נאָכדעם ווי איך האָב מיך א ביסל אויסגערוט פון די מאַטער־ נישן פון וועג, בין איך אַוועקגעאַנגען אין הויז פון רבין מיט דער האָפענונג, אַז ער וועט מיך תיכף אויפנעמען. אָבער מ׳האָט מיר געזאָגט, אַז ער קען נאָך דערווייל מיט מיר ניט רעידן, אָבער איך בין אַיינגעלאַדן אויף שבת צו זיין טיש צוזאַמען מיט די אי־ בעריקע אורחים, וואָס זיינען געקומען אים באַזוכן. ביי דער

וער דערקענט דאָ ניט די מוטער מאַריע לויט אירע אַטריבוטן? — *)

הערה פונם מחבר.

*) אונזער מחבר האָט דאָ אויסערגעווייגלעך סובטיל געווייזן, ווי ני־ יידישע טעאָלאָגן פאַרקריפּלען דעם תנ״ך נאָך ניט לערך מער ווי יידישע. דער קאַפּיטל מ״ד איז דווקא איינער פון די סאַמע רעאַליסטישסטע אין י ח ז ק א ל, און בלויז א קראַנקע פאַנטאַזיע אָדער אן אַפּסורדאַלער שכל קען אייגזען דאָרטן אַלעגאָריעס. דער איבערז.

[1]) ר׳ בער פון מעזשעריטש (וואָלין,—געב. אן ערך אין י. 1710, געשט. 1772) איז געווען דער גייסטיקער יורש פון בעש״ט און דער פאָר־ שפּרייטער פון זיין תורה; האָט זייער גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער אַנטוויקלונג פון דער חסידות. דער איבערז.

דאָזיקער געלעגנהייט וועל איך האָבן די זכיה צו זען דעם דאָ־ זיקן הייליקן כאָר פּנים אל פּנים און צו הערן פון זיין כּויל די דערהויבנסטע דברי־תורה, וואָס וועלן האָבן א שייכות אינדי־ ווידועל בלויז צו מיר אַליין, און מחמת אָט דעם ספעציעלן כא־ ראַקטער גופא פון דער „זאָגעכץ" וועל איך דעם דאָזיקן עפּנט־ לעכן אויפנאַם קענען באַטראַכטן ווי א פּריוואַטע אוידיענץ און ווי א באַזונדערן זכות פאַר זיך.

שבת בין איך געקומען צו דער דאָזיקער פייערלעכער סעודה און האָב דאָ געפונען א גרויסן עולם בכבודיקע לייט, וואָס זיינען זיך אהער צוזאַמענגעקומען פון פאַרשיידענע געגנטן, צום סוף האָט דערשיינט אויך דער צדיק בכבודו ובעצמו, א איש־תואר מיט א הדרת־פּנים, וואָס רופט אַרויס גרויס יראת־ הכבוד, געקליידט אין ווייסן אטלאָס. אפילו זיינע שיך און זיין טאַבאַק־פּושקע זיינען געווען ווייס, — ביי די מקובלים איז די ווייסע פאַרב — די פאַרב פון חסד. ער האָט יעדערן פון די נייַ־ אָנגעקומענע געגעבן שלום.

מ׳האָט זיך געזעצט צום טיש און אין דער גאַנצער צייט פון דער סעודה האָט צווישן די מסובים געהערשט א פייערלעכע שטילקייט. נאָך דער סעודה האָט דער צדיק געזונטן זינגען א פייערלעכן ניגון, וואָס האָט דערהויבן די נשמה; האָט א געוויסע צייט געהאַלטן די האַנט בייַם שטערן אין התבוננות און נאָכדעם אָנגעהויבן אויסרופן אַלע אורחים מיט זייערע נעמען און מיט די נעמען פון זייערע וואויניערטער. מיר זיינען דערפון זייער דער־ שטוינט געוואָרן. יעדערן פון אונז האָט דער צדיק געהייסן זאָגן א באַזונדערן פּסוק פון תנ״ך. נאָכדעם ווי אלע האָבן געהאַט אָפּגעזאָגט יעדערער זיין פּסוק, האָט דער רבי אָנגעהויבן א דרשה, וואָס איר טעקסט האָט געדאַרפט באַשטיין פון די אָפּגע־ זאָגטע פּסוקים, אזוי, אז כאָטש זיי זיינען ארויסגענומען געוואָרן פון גאַנץ פאַרשיידענע ספרים פון די כתבי־הקודש אָן א שום צוזאַמענהאַנג, האָט ער זיי פונדעסטוועגן אזוי קונציק פאַרבונדן, זוי זי׳ וואָלטן געווען אַן אייגנציקע גאַנצע זאַך פון אי״ן גוס. דער

פֿא איז געווען נאָך גרעסער דערטיט, וואָס יעדערער פון די אורחים האָט געגלויבט, אַז אין דעם חלק פון דער דרשה, וואָס האָט זיך באַצויגן צו זיין פסוק, געפינט זיך עפּעס אַזוינס, וואָס איז אַ רמז אויף די אינדיווידועלע ענינים פון זיין האַרצן. איז דעריבער גאָנץ נאַטירלעך, וואָס מיר זיינען אַזוי נשתומם געוואָרן.

עס האָט אָבער געדויערט ניט לאַנג און מיין הויכע מיינונג וועגן דעם צדיק און בכלל וועגן דער גאַנצער געזעלשאַפט האָט אָנגעהויבן פאַלן. איך האָב באַמערקט, אַז זייער שארפזיניקע עקזעגעטיק איז אין גרונד פאַלש און איז נאָך דערצו באַגרעניצט בלויז מיט זייערע עקסטרעמע פרינציפן („ביטול היש" א, אַנד.), באופן אַז אויב מ׳האָט דידאָזיקע תורה זייערע געהערט איינמאָל, האָט מען שוין מער ניט געקענט הערן פון זיי קיין שום נייס. אויך זייערע אַזויגערופענע מעשי־נפלאות לאָזן זיך דערקלערן אויף זייער אַ פשוטן אופן: די ידיעות, וואָס זיי באַקומען דורך קאָרעספּאָנדענץ פון זייערע אייגענע מענטשן, פון אויסשפּירער; אַ געוויסער גראַד פון קענען מענטשן און זייער פסיכאָלאָגיע, צוזאַמען מיט ידיעות און פיזיאָנאָמיע (חכמת־הפּרצוף) און מיט דער קונסט צו שטעלן געשיקטע אומדירעקטע פראַגן, בכדי אַרויסצובאַקומען פון זייערע באַזוכער די סודות פון זייערע הערצער, — אָט דאָס אַלץ האָט געווירקט, די „צדיקים" זאָלן באַקומען אַ גרויסן נאָמען צווישן די פשוטע מענטשן, וואָס האָבן געקוקט אויף זיי ווי אויף נביאים.

מיר איז ניט געפעלן געוואָרן אויך דידאָזיקע גאַנצע געזעלשאַפט פאַר זייער גראָבער ליצנות און שׂנאָנדיקער פריילעכקייט. פאַר אַ ביישפּיל וועל איך ברענגען דעם פאָלגנדיקן פאַל. אייגנטלעך זיינען מיר געווען צונויפגעקומען אין צדיקס הויז צו דאָוונען שחרית, אייגנער פון אונז איז געקומען עטוואָס שפּעטער. די אין־בערייקע האָבן ביי אים געפרעגט די סיבה פון זיין פאַרשפּעטיקן, און ער האָט געענטפערט, אַז דאָס איז געשען, ווייל זיין פרוי האָט די נאַכט געבאָרן א טאָכטער. ווי זיי האָבן דאָס דערהערט, האָבן זיי אָנגעהויבן אים אָפּגעבן „מזל־טוב!" מיט גרויס רעש און

טומל. דערויף איז דער צדיק אַרויס פון זיין אַלקיר און האָט געפרעגט וועגן דער אורזאַך פונם לאַרים. די חסידים האָבן אים געענטפערט:

— מיר גיבן אָפּ „מזל־טוב" אונזער פּ., דען זיין אישה האָט אויף דער וועלט געבראַכט אַ טעכטערל.

— אַ טעכטערל?! — האָט דער רבי אויסגערופן מיט גרויס אומצופרידנהייט — דעפאַר קומט אים מלקות[1]).

דער אָרעמער פּ. האָט קיגן דעם פּראָטעסטירט. ער האָט ניט געקאָנט באַגרייפן, פאַרוואָס ער דאַרף באַשטראָפט ווערן דערפאַר, וואָס זיין וויב האָט אים געבראַכט אַ מיידעלע. ס׳האָט אָבער גאָרנישט געהאָלפן. מ׳האָט אים שטאַרק אַ נעם גענאָמען, אַוועקגעלייגט אויף דער שוועל און אים אַרייגגעציילט די געהעריקע צאָל מלקות. אַלע, אויסער דעם געליטענעם, זיינען פון דער דאָזיקער מעשה אַריין אין אַ לוסטיקער שטימונג, — און דאַן האָט דער רבי זיך געוועגדט צו זיי בזה הלשון:

— נו איצט, ברידער, דינט גאָט[2]) מיט שמחה!

איך האָב ניט געוואָלט מער פאַרבלייבן אין דער דאָזיקער שטאָט. איך בין געקומען צום רבין נעמען פון אים ברכה, האָב מיך געזעגנט מיט „אנשי־שלומנו", מיט דער פעסטער כוונה צו פאַרלאָזן זיי אויף אייביק, און בין אַוועקגעפאָרן צוריק אַהיים.

איצט נאָך עטלעכע וווערטער וועגן דער אינעווייניקסטער אייגאָרדענונג פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט.

די ראשים פון דער דאָזיקער כיתה קענען, לויט מיין דערפאַרונג, אַיינגעטיילט ווערן אין פיר קלאַסן: 1) אין חכמים; 2) אין איבערגעשפיצטע; 3) אין שטאַרקע און 4) אין גוטע.

דער העכסטער קלאַס, וואָס געוועלטיקט איבער אַלע אי־

---

[1]) אומאַכטונג צום וויבלעכן מין איז אַ כאַראַקטעריסטישער שטריך פון אַלע ניטאויפגעקלערטע מענטשן ביי אַלע פעלקער.

הערה פון מחבר.

[2]) ד. ה. גייט דאָוונען. דער איבערז.

בעריקע קלאַסן, באַשטייט, נאַטירלעך, פון די חכמים. דאָס זיינען מענטשן מיט אַ ליכטיקן שכל, וואָס קענען טיף די שוואַכקייטן פון די מענטשן און אַלע שפרונדזינעס פון זייערע האַנדלונגען און וואָס האָבן גאַנץ פרי באַגריפן דעם אמת, אַז חכמה איז בעסער פון גבורה, דען גבורה איז טיילווייז אָפהענגיק פון חכמה, די חכמה איז אָבער פון גבורה ניט אָפהענגיק. א מענטש מעג באַזיצן אַזויפיל כוחות און אין אַזאַ מדרגה, וויפיל ער וויל, — זיין וווירקונג איז אָבער דאָך אַלעמאָל באַגרעניצט. דורך קלוגשאַפט אָבער און דורך א מין פסיכאָלאָגישער מעכאַניק, אָדער דורך אַריינטראַכטן זיך, וווי אויפן בעסטן און כעגלעכסטן אופן אויסצונוצן און אָנצופירן דיזאָזיקע כוחות, — קענען זיי, אָט די כוחות, פאַרשטאַרקט ווערן אָן א סוף.

דיזאָזיקע חכמים האָבן זיך דעריבער געמוטעט פאַר דער קונסט צו באַהערשן פרייע מענטשן, ד. ה. אויסצונוצן דעם ווילן און די קרעפטן פון אַנדערע מענטשן אויף אַזאַ אופן, אַז זיי, דיזאָזיקע אַנדערע מענטשן, זאָלן מיינען, אַז זיי האַנדלען בלויז צוליב זייער אייגענער טובה, בעת אין דער אמתן זאָלן זיי האַנדלען אויך לטובת זייערע ראשים. צו דעם דאָזיקן ציל קען מען דערגרייכן, בלויז וועו מען זאָל צוועקמעסיק פאַרבינדן אין איינאַרדענען דיזאָזיקע כוחות אין איין פעסט אָרגאַניזירטן קיבוץ, באופן, אַז דורך דעם קלענסטן שטויס זאָל דער דאָזיקער אָרגאַן זיין ביכולת אויפצוטאָן די גרעסטע זאַכן. דאָ איז ניטאָ קיין רמאות, ווייל דיזאָזיקע אַנדערע גופא, וווי געזאָגט, דערגרייכן אין דערזעלביקער צייט אויפן בעסטן אופן אויך זייערע פערזענלעכע צוועקן.

די אויבערגעשפיצטע נוצן אויך אויס דעם ווילן און די כוחות פון אַנדערע זייערע אונטערטעניקע, בכדי צו דערגרייכן פערזענלעכע צוועקן. אָבער היות זיי זיינען ניט אַזוי וווייטזיכטיק און אויסגערעכנט וווי יענע אין די מיטלען אויפן וועג צו זייער ציל, טרעפט עס אָפט, אַז זיי זוכן צו דערגרייכן זייערע צילן אויפן חשבון פון דיזאָזיקע אַנדערע אונטערטעניקע, וואָס טוען אַלץ נאָר פון זייערטוועגן. בכן באַשטייט זייער קונסט ניט בלויז

דערין, וואָס זיי פֿאַרבאָרגן פון זייערע אונטערטעניקע די צוועקן, נאָך וועלכע זיי יאָגן זיך (ווי די „חכמים"), נייערט אויך דערין, וואָס זיי באַהאַלטן פון אָט די אונטערטעניקע אויך דעם שאָדן, וואָס זיי זיינען זיי, דידאָזויקע אונטערטעניקע, גורם מיטן אויסנוצן זיי צוליב דער אייגענער טובה.

די שטאַרקע זיינען מענער, וואָס דורך זייערע אייגענע באָרענע אָדער אין משך פון דער צייט דערוואָרבענע מאָראַלישע כוחות הערשן זיי איבער די שוואַכקייטן פון די איבעריקע מענטשן, באַזונדערס ווען דאָס זיינען אַזוינע מאָראַלישע כוחות, וואָס מען טרעפט זעלטן ביי אַנדערע מענטשן, למשל, די באַהערשונג פון אַלע תאוות, חוץ איינער, וואָס איז ביי זיי דער תכלית פון אַלע זייערע מעשים[1]).

---

[1]) איך האָב געקענט איינעם א פּאָרשטייער פון דעם דאָזיקן קלאָס. דאָס איז געווען א יונגער מענטש פון א יאָר צוויי-און-צוואַנציק, מיט זייער א שוואַכן קערפּערגעביי און א מאָגערן בלאַסן געזיכט. ער איז אומגעפּאָרן איבער פוילן מיט דער שליחות צו פּאָרשפּרייטן די חסידות און צו אָרגאַניזירן די חסידישע קהילות. דער דאָזיקער מאַן האָט אין זיין אויסזען געהאַט עטוואָס גע-היימנישפולס און פּירכטערלעכס, עטוואָס אַזוינס, וואָס האָט געצוואונגען צו אונ-טערטעניקייט, און ער האָט דורך דעם באַהערשט און געהערשט איבער די מענטשן זייער דעספּאָטיש. וואוהין ער פלעגט קומען צו פּאָרן, פלעגט ער גלייך פּונאַנדערפּרעגן וועגן דער אַיינריכטונג פון דער גצמיינדע, פלעגט אָפּוואַרפן דאָס, וואָס אים איז ניט געווען געפעלן, און פלעגט אַיינפּירן נייע זאַכן, — און זיינע באַפעלן פלעגן דורכגעפּירט ווערן מיט דער שטרענגסטער פינקטלעכקייט. די ראשים פון די קהילות, ס׳רוב אַלטע בּפּבודיקע לייט, וואָס האָבן אים ווייט אַריבערגעשטיגט אין לומדות,—האָבן געציטערט פאַר זיין בליק. איינער א גרויסער למדן, וואָס האָט ניט געוואָלט גלויבן אין דער ניטזידקייט פון דעם „צדיקים" (דען אין צדיק באָרוך הוא אשר יעשה טוב ולא יחטא"—עס איז ניטא קיין צדיק אויף דער וועלט, וואָס זאָל טאָן נאָר גוטס און ניט זינדיקן), — איז פון א מאויימדיקן בליק, וואָס דער דאָזיקער יונגערמאַן האָט אויף אים א וואַרף געטאָן, דורכגענומען געוואָרן מיט אַזא שוידערלעכן שרעק, אַז ער האָט באַקומען א שאַרפן פּיבער און איז באַלד געשטאָרבן. דעם דאָזיקן אויסערגעווינלעכן מוט

די גוטע זיינען שוואכע מענטשן, וואָס זייער ווילן און זייער כוח געפינען זיך אין אַ פאַסיוון צושטאַנד און וואָס דערגרייכן זייער ציל ניט דורך הערשן איבער אַנדערע, נייערט דורך דעם, וואָס זיי גיבן זיך אונטער דער הערשאַפט פון אַנדערע אי־בער זיי.

די חכמים, וי שוין געזאָגט, שטייען לויט זייערע מעלות העכער פון די איבעריקע דריי קלאַסן און הערשן איבער זיי. דאָס איז דערפאַר, ווייל זיי זענען פון זייער הויכן שטאַנד בעסער די די אַלע אַנדערע און דרינגען אין זיי אַריין, אָנשטאָט דעם, וואָס יענע זיינען דערויף ניט פעיק. זיי, די חכמים, נוצן אויס די גוטע זיט פון די איבערגעשפיצטע און זענען צו מאַכן אומשעד־לעך זייער שלעכטע זיט, אַריבערשטייגנדיק זיי מיט אויבערשפיצ־לעך, אַזוי, אַז די וואָס מיינען אָפצונאַרן, ווערן אַליין אָפגע־נאַרט.

אַזוי נוצן די „חכמים" אויס אויך די שטאַרקע אויף צו דערגרייכן וויכטיקע צוועקן, אָבער זיי שטרעבן אויך, ווען עס איז נייטיק, אייַנצוהאַלטן זייער צו גרויסע קראַפט, אַנטקעגנ־שטעלנדיק זיי אַ סך כוחות, וואָס דערגרייכן ניט דעם כוח פון די „שטאַרקע" אין אֵיכות, שטייגן זיי אָבער אַריבער אין כַּמות.

צום סוף נוצן די „חכמים" אויס אויך די גוטע, ניט בלויז אויף דירעקט צו דערגרייכן זייער ציל ביי זיי, נייערט אויך אויף צו דערגרייכן זייערע צילן ביי אַנדערע, אַרויסשטעלנדיק פאַר אַלע אַנדערע דידאָזיקע שוואכע ווי אַ מוסטער פון הכנעה, וואָס עס איז אַ „מצווה" זיי נאָכצוטאָן, און אויף אַזאַ אופן זיי־נען זיי, די חכמים, ביכולת אָפצוראַמען פון וועג אַלע מניעות, וואָס קענען אַרויסקומען פון דער זעלבסטטעטיקייט פון דידאָזיקע אַלע אַנדערע.

און אַנטשלאָסנקייט האָט דער דאָזיקער יונגערמאַן זיך דערחאַרבן בלויז אַדאַנק זיין איבן־זיך פון די סאַמע פריע יאָרן אַן אינם סטאַיציזם.

הערה פונם מחבר.

דער דאָזיקער העכסטער קלאַס („חכמים") הייבט געווייגלעך
אָן מיטן סטאַ?יזם און ענדיקט מיטן דינסטן עפיקו־
ר?יזם. די מיטגלידער פון דעם דאָזיקן קלאַס באַשטייען פון די
חסידים פון דער ערשטער מדרגה, ד. ה. פון אַזעלכע מענטשן,
וואָס האָבן א לאַנגע צייט זייער שטרענג אָפּגעהיט אַלע רעליגי־
עזע און מאָראַלישע געבאָטן און זיך עוסק געווען מיט תשובה
און מיט גובר זיין דעם יצר־הרע. אָבער זיי האָבן ניט געקוקט
אויפן סטאַ?יזם, ווי די חסידים הראשונים, ווי אויף א ציל,
נייערט בלויז ווי אויף א מיטל צום העכסטן צוועק פונם מענטשן—
צו גליקזעליקייט. דערביבער איז נאָכדעם ווי זיי האָבן באַקומען פונם
סטאַיזיום אַזויפיל, וויפיל זיי איז נייטיק געווען צו זייער תכלית,
גייען זיי גיך אַריבער צו זייער עיקרדיקן ציל, ד. ה. צו גענינ
די גליקזעליקייט.

דורך זייערע איבונגען אינם סטאַ?יזם זיינען זיערע גע־
פילן פאַר אַלע מינים פאַרגעניגנס געוואָרן העכער און אויד־
לער, בעת ביי די גראָבע עפיקורעער ווערן די געפילן צו תענוגים
אַלץ טעמפיקער. ווייל זיי זיינען דורך די איבונגען אין סטאַ־
?יזם געווויגט צו באַהערשן זייערע ליידנשאַפטן, האָבן זיי באַ־
קומען א כוח אויפצוהאַלטן זייערע געלוסטן און אָפּצולייגן יעט־
ווידן פאַרגעניגן, וואָס קומט זיי צו דער האַנט, ביז זיי פרווון
אויס זיין ריכטיקן ווערט, צי עס איז כדאי פון אים הנאה צו
האָבן, וואָס איז לחלוטין ניט דער פאַל ביי די גראָבע
אַפּיקורסים.

עס קען אָבער זיין, אַז די סיבה, וואָס האָט זיי באַוועגט
צום סטאַיזיום, איז לכתחילה געלעגן בלויז אינם טעמפּעראַמענט
און בלויז מחמת זעלבסטנאַרעריי האָט מען דאָס פאַררעכנט אויפן
חשבון פון זעלבסטעטיקייט. דידאָזיקע זעלבסטבאַרימעריי האָט
דאָן אייגנגעבן מוט צו ווירקלעכער זעלבסטעטיקייט פון דעם
מין, און דער גליקלעכער ערפאָלג פון די אונטערנעמונגען האָט
נאָך מער אונטערגעוואַרעמט און פאַרשטאַרקט דעם דאָזיקן מוט.

נאָך ווייניקער קען מען זאָגן, אַז דידאָזיקע „צדיקים" טוען
זייערע מעשים בלויז לויט א פאָראויס אייגנעשטעלטער סיסטעם

אויפן גרונד פון לאָגישן שכל, — מ׳קען עס ניט זאָגן דערפאַר, ווייל זיי זיינען ניט קיין כּענטשן פון וויסנשאַפט. גיכער דאַרף מען טשַעד זיין, אַז קודם־כל באַוועגט זיי צו זייערע האַנדלונגען זייער טעמפּעראַמענט, צווייטנס — זייערע רעליגיעזע באַגריפן, און בלויז צום כוף האָבן זיי געקענט קומען צום באַוואוסטזיין פון אַן אייגנעשטעלטער סיסטעם אין איר גאַנצער ריינקייט און גיין לויט איר צו זייער ציל מיט פּאַרשטאַנד.

דידאָזיקע סעקטע איז בכן געווען, בנוגע איר ציל און אירע מיטלען, א מין געהיימע געזעלשאַפט, וואָס וואָלט געקאָנט אויסשפּרייטן איר ממשלה אויף דער גאַנצער יידישער אומה און אַרויסרופן אין איר אייגע פון די גרעסטע רעוואָלוציעס, וועלכע אייניקע פון אירע מיטגלידער וואָלטן זיך ניט באַאַרישט און ניט אַרויסגעווייזן אירע פינסטערע זייטן, וואָס האָבן געגעבן אירע קעגנער (די „מתנגדים") א שוועריד אין האַנט קעגן איר.

אייניקע מיטגלידער פון דער דאָזיקער כּיתה האָבן אַרײַנגעכאַפט די מאַס מיט זייערע מנהגים פון „ביטול היש" און זיינען דערגאַנגען ביז עכטן ציניזם, האָבן איבערגעטראָטן אַלע געזעצן פון אָנשטענדיקייט: זיינען אומגעלאָפן איבער די גאַסן נאַקעטערהייט, האָבן געטאָן זייערע נאַטירלעכע באַדערפענישן בפּני כל עם ועדה, וכדומה וויילדע מנהגים פון „ביטול היש". בהכפם מיטן פּרינציפ פון „התפּשטות הגשמיות", האָבן זיי „געזאָגט תורה" ניט צוגעגרייטערהייט און דעריבער ניט זעלטן אָנגעפילט זייערע דרשות מיט כל המינים שטותן און מיט אומפּאַרשטענדלעכע און פאַרפלאָנטערטע ענינים. אייניקע פון זיי האָבן זיך אַזוי פאַרטיפט אינם רעיון פון „התפּשטות הגשמיות" און „ביטול היש", ביז זיי זיינען פון זינען אַראָפּ, דען זיי האָבן געגלויבט מיט אַן אמת, אַז זייער „יש" איז שוין מער במציאות ניטאָ, ד. ה. אַז זיי עקסיסטירן שוין מער פאַקטיש ניט. צום סוף איז נאָך צוגעקומען זייער גאווה און פאַראַכטונג צו אַלע מענטשן, וואָס האָבן ניט געהערט צו זייער כּיתה; באַזונדערס איז גרויס געווען זייער פאַראַכטלעכע באַציונג צו די רבנים, וואָס זיינען, אמת, ניט ריין געווען פון חסרונות, זיינען אָבער מיט זייערע

ידיעות און נוצלעכער טעטיקייט געשטאַנען וויט העכער פון דיי־
דאָזיקע אומוויסנדיקע בּטלנים.

דאַן האָט זיך אָנגעהויבן קעגן די חסידים אַ מלחמה. מען
האָט אָנגעהויבן אויפדעקן די שוואַכקייטן זייערע, שטערן זייערע
פאַרזאַמלונגען און אומעטום צו פאַרפאָלגן זיי. בראש פון דער
מלחמה איז געשטאַנען דער גאון ר בי א ל י ה ו פון ו ו י ל נ ע,
וואָס איז באַרימט געווען אין גאַנץ תפוצות ישראל. אַדאַנק זיין
אַוטאָריטעט איז געבראַכן געוואָרן דער כּוח פון דער דאָזיקער
סעקטע, אַזוי אַז איצט קאָן מען קוים געפינען אייניקע שפורן פון
דער דאָזיקער געזעלשאַפט, וואָס זיינען צעזייט און צעשפרייט
אין אייניקע מדינות.

צוואַנציקסטער קאַפּיטל.

המשך פון פאָריקן קאַפּיטל, אויך עטוואָס וועגן רעליגיעזע מיסטעריעס.

ביים דערמאָנען וועגן דער דאָזיקער געהיימער געזעלשאַפט געפין איך דאָ פאַרן פאַסיקסטן אָרט פאָרצולייגן צום משפט פונם דענקענדיקן לעזער מיין מיינונג וועגן סודות איבער־הויפט און באַזונדערס וועגן סודות פון רע־ליגיע.

סודות בכלל זיינען אמתע אָדער פאַר אמת גע־האַלטענע דרכים, וואָס דורך זיי דערקלערט מען די פאַרהעל־טעניש פון דער סיבה צום פועל־יוצא אין ענינים פון דער נא־טור, אויב דידאָזיקע פאַרהעלטעניש קען ניט דערקלערט ווערן יעדן מענטשן מיטן נאַטירלעכן כוח פון דערקענטעניש, מיטן שכל. די אייביקע אמתן אָבער, ד. ה. די דערקלערונגען פון די פאַרהעלטענישן צווישן די אָביעקטן, וואָס זיינען געגרינדעט אויף די נאַטירלעכע כוחות פון דערקענטעניש, אויף די חקירות פונם שכל, מעגן זיי באַקאַנט זיין אַפילו בלויז א קלייַנער צאָל מענטשן, זיינען אין עצם דאָך ניט קיין סודות, ווייל יעדן איינעם איז דאָך מעגלעך צו אַנטדעקן זיי, אויב ער זאָל נאָר באַנוצן זיך מיט די כוחות פון דערקענטעניש, מיט זיין שכל.

פאַר סודות פון דער נאַטור ווערן, פאַרקערט, גע־רעכנט די ווירקונגען פון סימפּאַטיע און אַנטיפּאַטיע, די

הייליטלען, וואָס די מעדיצינער רופן „ספעציפיקאַ", וכדומה זאַכן, וואָס אייניקע מענטשן האָבן זיך דערוואוסט בלויז על־פּי־מקרה און וואָס זיי איז געלונגען נאָכצודעם צו באַשטעטיקן דורך באַאַכטונגען און עקספּערימענטן. דידאָזיקע זאַכן זיינען „סודות פון דער נאַטור" דערפאַר, ווייל דעם מענטשן איז ניט מעגלעך צו אַנטדעקן זיי על־פּי־שכל, דורך די קרעפטן פון דער־קענטעניש, נייערט בלויז ענטוועדער, ווי שוין געזאָגט, דורך א צופאַל, אָדער דורך טראַדיציע פון די פריערדיקע דורות. ווערן אָבער דידאָזיקע „סודות" נאָכדעם ניט באַשטעטיקט דורך באַ־אַכטונגען און עקספּערימענטן, דאַן הייסט די אמונה אין אַזויגע „סודות"—אָבערגלויבן.

די רעליגיע איז א געשלאָסענער בונד צווישן דעם מענטשן און א העכערן מאָראַלישן ווען.

מ'דאַרף משער זיין, אז עס איז פאַרהאַן א נאַטירלעכע פאַרהעלטעניש צווישן דעם מענטשן און דעם דאָזיקן העכערן מא־ראַלישן ווען, אַזוי אַז אויב ביידע צדדים דערפילן דעם דאָזיקן בונד, קומט אַרויס א נוצן פאַר ביידן.

אויב דידאָזיקע נאַטירלעכע (ניט בלויז פונם ווילן דיק־טירטע, אָפגערעדטע) פאַרהעלטעניש איז אַן אמתע פאַרהעלטע־ניש און די קעגנזייטיקע התחייבותן פון ביידע צדדים דרינגען אַרויס פון איר בהכרח, דאַן איז דידאָזיקע רעליגיע א נאַטירלעכע אמתע רעליגיע; אויב אָבער ניט — דאַן איז די רעליגיע א נא־טירלעכע פאַלשע רעליגיע.

און אויב דער דאָזיקער קעגנזייטיקער בונד צווישן דעם מענטשן און דעם העכערן ווען אָדער זיין רעפּרעזענטאַנט ווערט געשלאָסן ווי געהעריק מיט אַלע פרטים, דאַן אַנטשטייט א פאַ־זיטיוע רעליגיע אָדער א רעליגיע פון געטלעכער אַנט־פלעקונג.

די יהדות, וואָס איז אי אמתע, נאַטירלעכע, אויך פאָזיטיוע רעליגיע (ווי ס'איז שוין פריער באַמערקט גע־ווארן), איז תחילת געווען א בונד (ברית) אָפגעמאַכט שטיל־שווייגנדיק, נאָכדעם אָבער בפירוש געשלאָסן צווישן גע־

וויסע מענטשן און דעם העכסטן וועזן, וואָס האָט זיך בכבודו ובעצמו באַוויזן צו די אָבות (אין חלום און אין נביאותדיקע זעזנגען) און פֿאַרקינדיקט זיי זיין רצון, דעם שכר, וועלן זיי וועלן טאָן זיין ווילן, און דעם עונש, וועלן זיי וועלן אים ניט פֿאָלגן. יעמאָלט איז מיטן הסכם פון ביידע צדדים געשלאָסן געוואָרן דער דאָזיקער רעליגיעזער בונד. מיט דער צייט יאָרן האָט גאָט באַנייט דעם דאָזיקן בונד זיינעם מיט די בני־ישראל אין מצרים דורך זיין שליח משה, און די קעגנזייטיקע התחייבותן צווישן ביידע צדדים זיינען געווען באַשטימט געוואָרן; צום סוף איז דער דאָזיקער בונד מיט דער גאַנצער שטאַרקייט און מיט אַלע פּרטים פון געזעץ באַשטעטיקט געוואָרן פון ביידע צדדים דורך מתן־תורה אויפן באַרג סיני.

דעם דענקענדיקן לעזער דאַרף איך ניט זאָגן, אַז די רייד וועגן דעם בונד צווישן גאָט און מענטשן דאַרף מען ניט נעמען אין שטרענגסטן זין, פּשוט, נייערט בלויז ווי אַ בילדערישע פּאָר־שטעלונג. דער תּכלית־השלימותדיקסטער עצם קען זיך אַנטפּלעקן בלויז ווי אַ אידעע צום שכל פונם מענטשן. און דאָס, וואָס ס׳האָט זיך אַנטפּלעקט די אָבות און די נביאים, לפּי די מדרגות פון זייער השגה, אויף אַן אַנטראָפּאָמאָרפיסטישן אופן, איז גע־וען ניט דער אַלערפּולקומסטער עצם אַליין, נייערט אַ רעפּרע־זענטאַנט זיינער (זיין פּאָרגעשטעלטער נשמיותדיקער לבוש). דער בונד, וואָס דער אַלערפּולקומסטער וועזן שליסט מיטן מענטשן, האָט ניט דעם צוועק צו באַפרידיקן די באַדערפענישן פון ביידע צדדים, דען דאָס העכסטע וועזן האָט ניט קיין שום באַ־דערפענישן און די באַדערפענישן פונם מענטשן ווערן ניט באַ־פרידיקט דורך דעם דאָזיקן בונד, נייערט בלויז דורך אָפּהיטן די פֿאַרהעלטענישן, וואָס עקסיסטירן צווישן אים און די אַנדערע אָביעקטן פון דער נאַטור און וואָס זיינען געגרינדעט אויף די נאַטור־געזעצן. דער דאָזיקער בונד קען בכן האָבן אַ גרונד בלויז אין דער נאַטור פונם שכל, ניט געאַכט אויף קיין שום תּכלית.

דער אונטערשייד צווישן דעם היידנטום און דער יהדות באַשטייט, לויט מיין מיינונג, הויפּטזעכלעך דערין, וואָס די יהדות

איז געגרינדעט אויף קלאָרע, אַבסאָלוט־נויטוועדיקע געזעצן פונם שכל, בעת דער היידנטום באַזירט זיך אויף די מאַטעריעלע נאַטור־געזעצן, וואָס זייער נויטוועדיקייט איז בלויז מעגלעך (רעלאַטיוו), און דער פועל־יוצא מוז דעריבער נויטוועדיק זיין די פילגעטערייַ. מיטן כוח־הדמיון פערזאָניפיצירט דער היידנטום יעדע סיבה, ד. ה. ער שטעלט זיך פאָר אין דער פאַנטאַזיע די פאַרשיידענע סיבות וויַ פאַרשיידענע מאָראַלישע וועזנס און מאַכט זיי פאַר באַזונדערע געטער. פון אָנהייב איז דאָס געווען בלויז עמפיריזם[1]. ביסלעכווייז האָט מען זיך אויפן גרונד פון דערפאַרונג איבערצייגט, אַז דידאָזיקע סיבות, וואָס זיינען אינם היידנטום פאָרגעשטעלט געוואָרן וויַ געטער, זיינען אין זייערע ווירקונגען אָפהענגיק אייגע פון דער אַנדערער און אין אַ געוויסער הינזיכט איז אייגע אונטערגעוואָרפן דער אַנדערער,—און עס איז ביסלעכווייז אויפגעקומען אַ גאַנצע סיסטעם פון היידנישער טעאָלאָגיע, וואו עס ווערט געגרי בּאַשטימט די אייגנשאַפט פון איטלעכער גאָטהייט און איר שליחות, ווי אויך איר פאַרהעלטעניש צו די איבעריקע.

די יהדות, פאַרקערט, האָט שוין אין איר אָנהייב צוגעגרייט אַ פעסטע סיסטעם — די סיסטעם פון דער איינהייט פון אַלע סיבות פון דער נאַטור, און דידאָזיקע איינהייט איז צולעצט געוואָרן דער יסוד פון דער תורת־היהדות, פון דער לערע וועגן אַחדות הבורא. דער עיקר כוונה פון דער דאָזיקער לערע וועגן איינהייט איז בלויז סיסטעמאַטיש און פול־

---

[1]) עמפיריזם — טעאָריע פון דערפאַרונג. פילאָסאָפישע ריכטונג, וואָס אָנערקענט פאַרן אייניקן מקור פון דערקענטעניש בלוז די דערפאַרונג (עמפיריע). אָלע וויסנשאַפטן זייגען אויפגעקומען אויפן יסוד פון דערפאַרונג. באַגרינדער פון עמפיריזם וויַ א טעאָריע פון דערקענטעניש איז געווען דער ענגלישער פילאָסאָף דזשאָן לאָק (1632 — 1704). קעגנזאַץ פון עמפיריזם איז ראַציאָנאַליזם, וואָס אָנערקענט פאַרן אייניקן אָדער עיקרדיקן קוואַל פון דערקענטעניש דעם שכל (ראַציאָ), דאָס דענקען

שטענדיק צו פאַרבינדן אינאיינעם אַלע פאַרשיידענע נאַטור־דער־
שיינונגען, און זי האַלט גלייכצייטיק פאַר אַ זעלבסטפאַרשטענד־
לעכע זאַך דאָס דערקענען דעם כסדרדיקן ביים פון די
פאַרשיידענע סיבות פון דער נאַטור. די בני ישראל אָבער —
מחמת איבערטריבענער ליבע צו אַ סיסטעם און מחמת ציטער־
דיקן שטרעבן אַיינצוהיטן דעם עיקר שבעיקרים, דעם
הויפט־פרינציפ, אין זיין עצם ריינקייט — האָבן לגמרי פאַרלאָזן
די וויסנשאַפטלעכע ארבעט איבער דעם דאָזיקן עיקר. דערפאַר
איז זייער רעליגיע, אמת, געוואָרן אַ ריינע, אָן אַ שום פרעמדן
צומיש, אָבער אויך זייער אַ אומפרוכטבאַרע — הן בנוגע צום
פאַרבייטערן די דערקענטנישן, הן בנוגע צום אָנווענדן
זי, די רעליגיע, אינם פראַקטישן לעבן. און דאָס גופא גיט
אונז די מעגלעכקייט צו דערקלערן, פאַרוואָס די בני־ישראל
האָבן שטענדיק געקריגט אויף די פאָרשטייער פון זייער רעליגיע
און פאַרוואָס זיי פלעגן אָפט אַריבערגיין צו אָפגעטעריי. זיי האָבן
ניט געקאָנט, ווי די אויפגעקלערטע נאַציעס פון היינטיקער צייט,
אין אייגער און דערזעלביקער צייט אויפמערקזאַם אָפהיטן די
ריינקייט פונם הויפט־פרינציפ און צוועקמעסיק אויסנוצן זייער
דת, — און זיי האָבן דעריבער געמוזט פאַרפעלן איינעם פון די־
דאָזיקע צוויי צוועקן.

צולעצט זיינען נאָך געקומען די תלמודיסטן און האָבן
אַרייַנגעבראַכט אין דער יהדות אַ מאַסע חוקים און דינים, וואָס
האָבן ניט קיין שום רעאַלן צוועק, דערמיט פאַרוואַנדלט די יהדות
אין אַ טרוקענער און פאַרבאַלזאַמירטער רעליגיע און זי נאָך מער
פאַרקריפלט.

דער רעזולטאַט דערפון איז געווען אַ טרויעריקער: אַנשטאָט
דעם, וואָס לויט דער כוונה פונם ערשטן מחוקק פון דער יידישער
רעליגיע[1]) האָט זי, דידאָזיקע רעליגיע, געדאַרפט מאַכן ישראל
פאַר אַן „עם חכם ונבון מכל העמים" (אַ פאָלק קליגער און
פאַרשטענדיקער פון אַלע פעלקער), — האָט זי, די רעליגיע,

[1]) משה. דער איבערז.

דורך דעם, וואָס מ׳האָט זי געברויכט אַן א זין און אַן א צווייק, געמאַכט אים פאַר דעם אומוויסנדיקסטן און אומפאַרשטענדיקסטן פון אַלעמען. אָנשטאָט צו פאַראייניקן די נאַטורוויסנשאַפט מיט דער רעליגיאָנס־דערקענטעניש, באופן, אז דאָס מאַטעריעלע (די נאַטורוויסנשאַפט) זאָל זיין אונטערגעוואָרפן דעם גייסטיקן (דער רעליגיאָנס־דערקענטעניש), — אָנשטאָט דעם האָט די רעליגיע אינגאַנצן פאַרנאַכלעסיקט די נאַטורוויסנשאַפט, און דער „עיקר" (דער הויפּט־פרינציפּ פון אייהייט אין דער נאַטור), וואָס איז אייגנעהיט געוואָרן אין זיין גאַנצער רייניקייט, איז פאַרבליבן אַן א שום פראקטישער אָנווענדונג.

איצט לאָמיר באַטראַכטן די סודות פון דער רעליגיע.

סודות פון א רעליגיע זיינען ענינים און מעשים, וואָס זיינען גוט צוגעפאַסט צו די באַגריפן און פרינציפּן און וואָס זייער אינעווייניקסטע כוונה איז זייער א וויכטיקע, אָבער לויט זייער אויסווייניקסטער פאָרם האָבן זיי אין זיך עטוואָס אומאָנשטענדיקס, לעכערלעכס אָדער אַפילו דערווידערדיקס. דערביבער האָט מען זיי געמוזט פאַרבאָרגן פון די אויגן פון פּשוטע מענטשן, וואָס זיינען ניט פעיק אַרייצוקוקן אין דער פנימיות פון דער זאַך, און מ׳האָט זיי ניט געווייזן ניט די ענינים און די מעשים גופא, ניט זייער אויסווייניקסטע געשטאַלט. אויף אזא אופן זיינען די „סודות" פאַרן פשוטן עולם געבליבן סודות אינצווייען: די קליינע סודות — די ענינים און די מעשים, די גרויסע סודות — זייער אינעווייניקסטע באַדייטונג.

פון דעם דאָזיקן מין סודות איז, למשל, ביי די יידן, געווען דער „ארון העדות" אָדער „ארון הברית" (דער אָרון־הקודש, וואָס איז אַן עדות פונם געשלאָסענעם בונד צווישן גאָט און ישראל) פריער אין משכן און נאָכדעם אין קודש־הקדשים אין בית־המקדש. לויט ווי עס שרייבן באַרימטע שריפטשטעלער, האָט דער ארון־הברית געהאַט א סך ענלעכקייט מיט דעם הייליקן קעסטל אין די אַדיטיס (הייליקסטע צימערן אין די טעמפלען פון די גריכן און רוימער). אזוי געפינען מיר אויך

ביי די מִצרִים דעם אָרון פון אַפּיסו[1]), וואָס כאָטש אין דער דאָזיקער טויטער בהמה איז געווען באַהאַלטן אַ וויכטיקע סימבאָלישע כוונה, פונדעסטוועגן האָט מען זי פאַרבאָרגן פון די אויגן פונם פשוטן פֿאָלק מחמת איר דערווידערדיקער חיצוניות. וועגן דעם ארון־הברית פון שלמהס בית־המקדש (בית ראשון) שטייט אין די כתבי הקודש בפירוש: „אין בארון רק שני לוחות האבנים אשר הניח שם משה בחורב" (אין ארון הברית איז ניט געווען מער־ניט ווי די צוויי שטיינערנע לוחות, וואָס משה האָט אויפגעשריבן אין משפן אויפן באַרג חורב, — מלכים א ח', ט'); אָבער וועגן דעם ארון הברית פונם בית שני געפינען מיר אין תַּלמוד (יומא נד, ע"ב) אַ מערקווערדיקע שטעלע, וואָס מיר האַלטן פאַר נייטיק דאָ צו ברענגען:

„בשעה שנכנסו עכו"ם להיכל ראו פרובים הַמעופפין זה בזה, הוציאון לשוק ואָמרו: ישראל הללו, שבּרכתן ברכה וקלָלָתן קללה, יעסקו בדברים הללו! — מיד הוילום" (בעת די שונאים, וואָס האָבן אַריינגענומען ירושלים, זיינען אַריינגעגאַנגען אין היכל, האָבן זיי דערזען צוויי פרובים[2]) באַהעפט אייגער מיטן אַנדערן, האָבן אַרויסגעטראָגן זיי אויפן מאַרק און געזאָגט: „דידאָזיקע בני־ישראל, וואָס זייער ברכה איז אַ ברכה און זייער קללה איז אַ קללה, זאָלן זיך באַשעפטיקן מיט אַזויגע זאַכן?!" — און זיי האָבן פאַרשוועכט דעם דאָזיקן הייליקטום דורך אַ פאַל־

---

[1]) אַפּיס — הייליקער ָקס אין מצרים, וואָס מ'האָט אים געהאַלטן אין אַ באַזונדערן טעמפל אין מעמפיס (נוף, מוף). ער האָט סימבאָליזירט דעם גאָט אָזירים, אָדער די ערד, די זון און די לבנה.

דער איבערז

[1]) פרוב — אַ געפליגלט ווען מיט אַ מענטשלעכן פנים, וואָס סימבאָליזירט דעם אייבּיקן אומענדלעכן שכל און די קראַפט פונם פאַרבאָרגענעם גאָט אין דער געהיימנישפולקייט פונם וועלטאַל — פון דעם פאַרהוילענעם אורייַנטס, וואָס אַנטפלעקט זיך פאַרן מענטשנס אויג מיט זיינע מעשים, אָבער ניט מיט זיין עצם, די ערשטע סיבה פון אַלע פוחות פון דער נאַטור.

דער איבערז.

שער און גראָבער אויסטייטשונג פון זיין אינעווייניקסטן זין).

דאָס דאָזיקע בילד פון די כרובים איז געווען א לעבעדיקער סימבאָל פון דער פאַראייניקונג פון דער כנסת־ישראל מיט גאָט, אָבער מ׳האָט עס פאַרבאָרגן פון די אויגן פונם פושטן פאָלק, עס זאָל עס ניט באַטראַכטן און באַהאַנדלען לייכטזיניק, דען דער המון זעט בלויז דעם אויסווייניקסטן צייכן און פאַרשטייט ניט די אינעווייניקסטע כוונה. מחמת דעם טעם האָט מען געהאַלטן די כרובים פאַרבאָרגן הינטער דעם פָּרוֹכֶת).

פון דעם דאָזיקן מין זיינען געווען די מיסטעריען פון די אוראַלטע רעליגיעס בכלל. אָבער דער גרעסטער פון אַלע סודות פון דער יידישער רעליגיע איז דער שם יהוה, וואָס דריקט אויס דאָס אַבסאָלוטע דאָזיין, דעם אַבסאָלוטן יֵש (די אונבאַדינגטע עקסיסטענץ פון באַשעפער און פירער פון דער וועלט), ניט געאַכט אויף די פאַרשיידענע מינים פון דאָזיין, פון עקסיסטענצן, וואָס קענען איבערהויפט ניט געדענקט ווערן אָן דעם יֵש. די לערע וועגן אַחדות הבורא און וועגן דעם, אז אַלע וועלטנס זיינען אָפהענגיק פון אים, פון דעם בורא, קען אין איר פולקומענהייט באַגריפן ווערן בלויז, ווען מ׳גייט נאָך איין אייניקער סיסטעם. יוסף בן מַתתיהו (פלאַוויוס) זאָגט אין זיין פאַרטיידיקונגס־ווערק „קעגן אַפיון״: „די ערשטע לעקציע פון אונזער רעליגיע איז וועגן דער גאָטהייט, און זי, די רעליגיע, לערנט, אז גאָט אַנטהאַלט אַלע גמצאים (אַלע זאַכן), וואָס

---

[1]) אונזער מחבר האָט דאָ א גרויסן טעות: דער ארון הברית מיט די לוחות און די כרובים זיינען אין בית שני גאָרניט געווען! וואו זיי זיינען אהינגעקומען בעת חורבן בית ראשון, וויס מען ניט; לויט דער טראַדיציאָנעלער פאַרזיכערונג, זיינען זיי באַהאַלטן געווָארן באַצייטנס צוליב זייער אַלערגרעסטער הייליקייט, און די אגדה גיט צו, אז זיי וועלן אַנטפלעקט ווערן בלויז, ווען משיח וועט קומען. דער דערמאָנטער מאמר פון תלמוד האָט זיכער א שייכות צום ערשטן בית־המקדש.

דער איבערז

זיינען בנמצא אינם וועלטאל); ער איז פולקום און גערעכטיק בתכלית השלימות און ער איז די איינציקע סיבה פון דער גאנצער הַוָיה (פונם גאנצן דאזיין, פון דער גאנצער עקסיסטענץ)". מיט דידאזיקע וועדטער, האלט איך, קען מען דערקלערן דעם זייער שווערן אָרט אין חומש, וואו משה זאגט צו גאט: „נון, איך וועל קומען צו די בני־ישראל און וועל צו זיי זאגן: דער גאט פון אייערע אבות האט מיך געשיקט צו אייך!— און זיי וועלן ביי מיר פרעגן: ווי איז זיין נאמען? — איז וואס זאל איך זיי ענטפערן?" — און גאט האט געזאגט צו משהן: „אהיה אשר אהיה" (איך וועל זיין וואס איך וועל אייביק זיין). און ער האט ווייטער געזאגט: אזוי זאלסטו זאגן צו די בני־ישראל: „אהיה" (אייביק־עקסיסטירנדיקער) האט מיך געשיקט צו אייך. און נאך האט גאט געזאגט צו משהן: אזוי זאלסטו זאגן צו די בני־ישראל: יהוה (אייביק־עקסיסטירנדיקער), דער גאט פון אייערע אבות, דער גאט פון אברהם, פון יצחק און פון יעקב, האט מיך געשיקט צו אייך, — דאס איז מיין נאמען אויף אייביק און דאס אנטהאלט מיין אָנדענק אויף אלע דורות". לויט מיין מיינונג נאך, האט דידאזיקע שטעל ניט קיין אנדער כוונה, ווי נאר די, אז דער יסוד פון דער יידישער רעליגיע איז די איינציקייט פון גאט, וואס איז געווען, איז און וועט זיין און וואס איז די דירעקטע סיבה פון אלץ וואס עקסיסטירט. דידאזיקע וועדטער שטימען מיט דער מערקווערדיקער אויפשריפט אויף דער פירַאמידע אין סאיס: „איך בין אלץ, וואס איז, וואס איז געווען און וואס וועט זיין; קיין שום שטערבלעכער האט ניט אויפגעדעקט דעם שלייער פון מיין פנים". און אזוי שטייט געשריבן אויף דער מצבה פון איזיס: „איך בין אלץ, וואס עס איז במציאות". — דער שֵם הַוָיָה (דער נאמען פונם אייביקן עקסיסטירנדיקן) הייסט ביי די חכמי־התלמוד „שֵם הַעֲצָם" [1])

[1]) דער דאזיקער נאמען איז אין תלמוד ניטא. מיימון האט אים, משמעות, אמאל געטראפן ביי עמעצן פון די מיטלאלטערלעכע פילאסאפן, האט עס נאכדעם פארגעסן און צוגעשריבן אים על־פי טעות דעם תלמוד.

דער איבערזעצער.

(Nomen proprium), דער אייגנאָמען פונם וועזן, ד. ה. דער נאָמען, וואָס פאַסט צום עצם מהות פון גאָט, אומגעאַכט אויף זיינע ווירקונגען. די אַלע איבעריקע נעמען אָבער פון גאָט זיינען אַפּעלאַטיוע (אָנרוף-נעמען, ניט קיין אייגננעמען) און דריקן אויס מידות און אייגנשאַפטן, וואָס עס באַזיצן אויך זיינע ברואים, נאָר ביי אים זיינען זיי אין אַן אומפאַרגלייכלעך-העכסטער מדרגה. למשל, אלהים הייסט אַ האַר, אַ ריכטער וכדומה; אַל הייסט אַ מעכטיקער, אַדני — אַ האַר, און אַזוי איז מיט זיינע אַלע איבעריקע נעמען. די חכמי-התלמוד האָבן אַריבערגעכאַפט די מאָס, וועלכע זיי האָבן באַהויפט, אז גאָנץ תנ"ך באַשטייט בלויז פון די פאַרשיידנארטיקסטע נעמען פון גאָט.

די מקובלים האָבן זיך אָנגעכאַפט אָן דער דאָזיקער באַ-הויפטונג און האָבן זי שטאַרק אויסגעניצט. זיי האָבן אויסגעציילט די הויפט-מידות פון גאָט, זיי מסדר געווען און אַריינגעבראַכט אין אַ סיסטעם, וואָס זיי רופן „עולם האצילות"[1] אָדער „עשר ספירות"[1]; נאָכדעם האָבן זיי געזוכט און געפונען אין תנ"ך ניט בלויז די פאַסיקע נעמען (שמות) פאַר גאָטס מידות, נייערט זיי האָבן נאָך געמאַכט כל המינים קבלה-קאָמבינאַציעס (צירופים) פון דידאָזיקע שמות אין פאַרשיידענע פאַרהעלטענישן[2]) און פון די קאָמבינאַציעס אַרויסגעפירט נייע קאָמבינאַציעס (צירופים פון צירופים) אָן אַ סוף. זיי האָבן דערביבער זייער לייכט געקענט אויסטייטשן די כתבי הקודש אויף זייער שטייגער, ווייל זיי האָבן דערין געפונען ניט קיין אַנדער זאַך, ווי גראָד דאָס, וואָס זיי זיי האָבן לכתחילה אַהין געהאַט אַריינגעלייגט.

אויסער דידאָזיקע סודות, קען זיין אויך נאָך אַן אַנדער מין סודות פון רעליגיע, וואָס באַשטייען אין דער דערקענטעניש, אז דידאָזיקע רעליגיע, לויט ווי עס פאַרשטייען זי אויפגעקלערטע

---

[1]) „עולם האצילות" און „עשר ספירות" — זע קאַפּיטל פערצן אין די הערות צו אים. דער איבערז.

[2]) „צירופים" זיינען מיני מקובלישע רעטזסן און שפראַכן. דער איבערז.

לייט, האָט גאָר קיין שום סודות ניט. דידאָזיקע דערקענטעניש קען זיין פאַרבונדן מיט צווי שטרעבונגען: דער ציל פון איין שטרעבונג איז לגמרי אָפּצונעמען ביים פאָלק די מיינונג, אַז עס זיינען פאַרהאַן סודות אין דער רעליגיע, — אים מגלה צו זיין די „גרויסע מיסטעריעס"[1]), און דאָן וועט שוין ממילא קיין אָרט ניט זיין פאַר די אַוויגערופענע „קליינע מיסטעריעס"[2]); דער צוועק אָבער פון דער אַנדער שטרעבונג איז, להיפך, אַיינצוהאַלטן ביים פאָלק דעם גלויבן אין סודות בכלל און אין די „גרויסע" און אין די „קליינע" סודות בפרט.

די יידישע רעליגיע, לויט דעם גייסט פון איר ערשטן מחוקק, איז פונם ערשטן מין. משה און די נביאים נאָך אים האָבן תמיד געזוכט אַיינצופלויסן די בני-ישראל דעם רעיון, אַז דער עיקר און דער תכלית פון דער רעליגיע זיינען ניט די אויסווייניקסטע צערעמאָניעס, נייערט דאָס דערקענען דעם אמתן גאָט, די דערקענטעניש, אַז דער אמתער גאָט איז די אייניציקע אומבאַגרייפלעכע סיבה פון אַלע זאַכן, די סיבה פון אַלע סיבות, ווי אויך די דערקענטעניש פון אַבסאָלוטער געראַטקייט, דאָס טאָן מעשים טובים לויט די פאָרשריפטן פונם שכל.

די היידנישע רעליגיעס, פאַרקערט, ווייזן אַרויס אָפענע שפורן פונם צווייטן מין. דאָך בין איך ניט נוטה, ווי אייניקע אַנדערע, צו גלויבן, אַז דער היידנטום האָט געהאַט בכוונה אָפּצוגאַרן, איך בין גיכער משער, אַז די גרינדער פון די היידנישע רעליגיעס זיינען ס'רוב געווען געגאַרטע רמאים, און דידאָזיקע השערה איז אַ סך מער אָנגענעמער פאַר דער

---

[1]) די „גרויסע סודות" — דער תוך פונם וועלטאַל, די פגימות, די פוגה פון די זאַכן און פון די מעשים.
דער איבערז.

[2]) די „קליינע סודות" — די עצם וועלט, די עצם זאַכן און מעשים, זייער חיצוניות, זייער אויסווייניקסטע געשטאַלט.
דער איבערז.

מענטשלעכער נאַטור. אויך קאָן איך מיר ניט פאָרשטעלן, אַז אַזוינע געהיימע רמאָותדיקע פּלענער זאָלן איבערגעגעבן ווערן פון מענטש צו מענטש אין משך פון אַ כך דורות. דען צו וואָס דאַרף מען האָבן אַזא טראַדיציע? צי דען האָבן די נייע דורות ניט די־זעלביקע פּעיקייטן אַליין צו שאַפן צוועקמעסיקע רמאָותדיקע פּלענער, ווי די אַלטע? עס זיינען געווען מושלים, וואָס האָבן קיינמאָל ניט געלייענט דאָס ווערק פון מאַקיאַוועלי[1]), און דאָך האָבן זיי מיט זייער אייגענעם שכל פאָרטרעפלעך דורכגע־פירט אין לעבן זיינע פּרינציפּן.

* * *

וועגן דער אויבנבאַשריבענער כיתה חסידים בין איך איבערצייגט, אַז זי האָט זיך ניט געפונען אין קיין שום פאַרבינ־דונג ניט מיט די פּריימוירער[2]), ניט מיט קיין שום אַנדער ענלעכער געהיימער געזעלשאַפט. אָבער השערות זיינען דער־לויבט, און דאָ גייט עס בלויז אום דער מדרגה פון וואָר־

[1]) ניקאָלאָ מאַקיאַוועלי (1469—1527) פון פלאָרענץ האָט מיט זיין בוך „וועגן פירשט" געשאַפן א פאָליטישע שול, וואָס איר הויפּט־דעויז איז: „דער ציל הײַליקט די מיטלען". נאַציאָנאַלע זעלבשטענדיקייט, גרויסקייט און שטאַרקייט פון דער מלוכה איז פאַר אים דער אידעאַל, וואָס א פאָליטיקער דאַרף צו אים שטרעבן מיט אַלע מיטלען, וואָס פירן צום ציל, ניט געקוקט זיך וועגן דער מאָראַליטעט. שקר, רמאות, בגידה, אכזריות, — אַלץ איז גוט אויף צו באַפעסטיקן די אומבאַגרענעצטע מאַכט פונם הערשער. די באַפעלקערונג איז מחויב בלויז מורא צו האָבן פאַרן מושל און בלינד אין אַלץ אים צו פאָלגן. דער איבערזעצער.

[2]) פּריימוירער — מאָסקָווער אָדער פּראַנק־מאָסקָווער — געהיימע מיסטישע געזעלשאַפטן, וואָס שטרעבן צו אַלגעמיינער גלייכ־הייט און בריידערלעכקייט אויפן יסוד פון רעליגיעז־מאָראַלישער פולקומענהייט פון דער מענטשהייט. דער איבערזעצער.

שיינלעכקייט. לויט מיין איבערצייגונג, זיינען אין יעדער מלוכה פאַרהאַן נאָך זייער מהות-נאָך געהיימע געזעלשאַפטן, וואָס האָבן גאָרניט דעם אויסוויניקסטן אויסזען פון אַזוינע. איטלעכע קאָרפּאָראַציע, וואָס האָט אין איר יסוד אַ כּלַלישן אינטערעס, איז, לויט מיין מיינונג, אין עצם אַ געהיימע געזעלשאַפט; כּעגן אירע צוועקן און הויפּט-טעטיקייט זיין בריית באַקאַנט אין דער עפנטלעכקייט, — די ווי כ ט י ק ס ט ע ענינים אירע וועלן דאָך אָבער בהכרח בלייבן אַ סוד פאַר אַלע די, וואָס שטייען מחוץ פון איר גבול. מ׳קען על-כּן וועגן דער דאָזיקער געזעלשאַפט, פונקט ווי וועגן אַנדערע געהיימע חברות, זאָגן אַ סך גוטס, אי אַ סך שלעכטס.

די געזעלשאַפט פון די ח ס י ד י ם האָט געהאַט אומגעפער דעם זעלביקן צוועק, ווי דער אָרדן פון די א י ל ו מ י נ א ט ן[1] אין בייערן און האָט געבּרויכט כּמעט דיזעלביקע מיטלען. איר צוועק איז געווען צו פאַר ש פּ ר י י ט ן ל י כ ט צווישן דעם פאָלק, וואָס בלאָנדזשעט אום אין חושך, און זי האָט דערצו אויף אַ מערקווערדיקן אופן אויסגעקליבן פאַר אַ מיטל — דעם עצם אָבערגלויבן. דער-עיקר האָט זי געזוכט צוצויגען צו זיך די יוגנט, און מיט דער הילף פון דער קונסט צו דערקענען מענטשן, וואָס זי האָט זיך דערוואָרבן דורך דערפאַרונג, האָט זי געזען אויס-צובילדן יעדן מענטשן און אים פּעיִק צו מאַכן צו דער שליחות,

---

[1]) א י ל ו מ י נ א ט ן — באַלייכטער — א רעליגיעז-פאָליטישע געזעלשאפט, געגרינדעט אין יאָר 1776 דורך א ד א ם ו ו י י ס ה ו י פ ט. איר גאַנטסטער ציל איז געווען צו קעמפן קעגן אָבערגלויבן און אומוויסנהייט, און איר ענדציל — צו כאַרבייטן דעם קריסטנטום אויף ד ע ז י ם (א מיינונג, וואָס נעמט אָן, אַז גאָט איז דער אור-גרונד פון דער וועלט, אָבער אָנערקענט ניט קיין השגחה פרטית און קיין געטלעכע אָנטפלעקונג) און דעם מאָנארכיסטישן רעזשים אויף א רעפובליקאַנישן. דעם דאָזיקן ענדציל האָט מען כּארטרויט בלויז יחידי סגולה. דידאָזיקע געזעלשאַפט איז אָנערקענט געווארן פון דער רעגירונג פאַר א שעדלעכע און געפערלעכע און איז פארניכטעט געווארן אין יאָר 1785.

צו וואָס ער שיינט באַשטימט צו זיין דורך דער נאַטור אַליין, און אים אַוועקצושטעלן אויפן פּאָסטן, וואָס פּאַסט פּאַר אים. יעדער מיטגליד פון דער דאָזיקער געזעלשאַפט האָט געדאַרפט באַקומען בלויז אַזוי פיל ידיעות וועגן דעם צוועק פון דער כיתה און וועגן איר אינעווייניקסטער אַיינאָרדענונג, וויפיל ט׳איז אים נייטיק געווען אויף השגחה צו געבן אויף די, וואָס זיינען געשטאַנען אונטער אים, אָבער ניט אויף די ראָשים פון דער כיתה, וואָס זיינען געשטאַנען איבער אים.

דידאָזיקע ראשים פון דער כיתה האָבן פאַרשטאַנען די קונסט אַיינצופליסן זייערע חסידים אמתן פון שכל דורך דער הויבענע בילדער און די בילדלעכע דמיונות זייערע צו פאַרוואַנדלען אין שכלדיקע אמתן. און מ׳קען כּמעט זאָן וועגן זיי: זיי האָבן פאַרשטאַנען די שפראַך פון חיות און בהמות — זייער אַ וויכטיקע קונסט, וואָס איז גויטוועניק איטלעכן פאָלקס־לערער.

דורכן אָפּשאַפן די מעלאַנכאָלישע אַלטע חסידות האָבן די לערער פון דער נייער חסידות געפונען אַ סך אָנהענגער ביי דער יוגנט, וואָס שטרעבט צו לעבן און צו טעטיקייט. דער פּרינציפּ פון „ביטול היש״, וואָס זיי האָבן געפּרידיקט, איז לויט דער עצם כוונה זיינער ניט קיין אַנדער זאַך, ווי דער יסוד צו זעלבסטטעטיקייט. דען דורך דעם טיפער־פּאַרשטאַנענעם „ביטול היש״ האָבן געזאָלט אָפּגעשאַפט ווערן אַלע דרכים פון דענקען און האַנדלונג, וואָס זיינען אַיינגעוואָרצלט געווארן אין מענטשן דורך דערציונג, געווייניהייטן און ידיעות, באַקומענע פון אַנדערע, וואָס דורך זיי פלעגט די מענטשלעכע טעטיקייט אַראָפגיין פון גלייכן נאַטירלעכן וועג, — און אָנשטאָט דעם אַלעם האָט זיך דער מענטש געזאָלט אויסלערנען צו דענקען און צו ווירקן זעלבשטענדיק, מיט פרייען ווילן, און אייגנטימלעך. און אין דער אמתן קען בלויז דורך דעם פרינציפּ פון „ביטול היש״ אין דעם דאָזיקן זין אַיינגעהיט און פאַרפולקומט ווערן דאָס מאָראַלישע און עסטעטישע געפיל. און

בלויז יעמאָלט קאָן דער דאָזיקער פרינצ׳פ פון „ביטול היש״ שעדלעך ווערן, ווען כ׳זאָל גיט פֿארשטיין זיין אמתע כוונה, ווי איך האָב עס אַליין אויבן דערוויזן מיט ביישפילן פון דערדאָזיקער גענעלשאפט.

אייגאונצוואַנציקסטער קאַפּיטל.

מיינע נסיעות קיין קיניגסבערג, שטעטין און בערלין, בכדי זיך צו פאַרפולקומען אין קענען מענטשן.

אַזוי ווי מיין מאַטעריעלער מצב איז געוואָרן אַלץ ערגער און ערגער, מחמת מיינע געווײַנלעכע עסקים זיינען מיר דערווי־דער געוואָרן און איך האָב מיך דעריבער אומעטום געפילט אוי־סער מיין ספּערע, און ווײַל איך האָב פון דער אַנדער זײַט אין מיין וואוינאָרט ניט געהאַט די מעגלעכקייט צו באַפרידיקן מיין תשוקה צו שטודירן וויסנשאַפטן, — האָב איך באַשלאָסן אַוועקצולאָזן זיך קיין דייטשלאַנד און צו שטודירן דאָרטן מעדיצין און ביי דער דאָזיקער געלעגנהייט אויך אַנדערע וויסנשאַפטן.

איז איצט געשטאַנען די פראַגע: ווי פירט מען דורך אַזאַ ווייטע נסיעה?

אכת, איך האָב געוואוסט, אַז אייניקע סוחרים פון מיין וואוינאָרט האָבן בדעה אינגיכן צו פאָרן קיין קיניגסבערג אין פרייסן, נאָר אַזוי ווי איך בין געווען מיט זיי ווייניק באַקאַנט, האָב איך ניט געקאָנט האָפן, אַז זיי וועלן מיך מיטנעמען אומ־זיסט. אָבער נאָך אַ סך איבערלייגן בין איך סוף־כל־סוף אַרויף אויף אַ גוטן אַיינפאַל.

איך האָב געהאַט אַ גוטן פריינד, וואָס איז געווען אַ גרוי־סער למדן און אַ ירא־שמים און פון די גרעסטע נכבדים אין

אונזער קהילה. אים האָב איך מגלה געווען מיין פלאַן און גע־
פרעגט ביי אים אַן עצה.

איך האָב אים פאַרגעשטעלט מיין שלעכטן מצב; דערוויזן
אים, אַז אייגנטלעך האָב איך שטאַרקע נטיות צו דערקענטעניש פון
גאָט און זייַנע ווערק, טויג איך שוין מער ניט צו אַלע געוויי־
לעכע עסקים; בפרט האָב איך אים אָנגעוויזן דערויף, אַז בין
איצט בין איך געווען געצוואונגען אויסצוגיין מיין תורה צוליב
פרנסה, וואָס איז לויט דער מיינונג פון די חכמי־התלמוד ניט
גאַנץ דערלויבט[1]. און דעריבער וויל איך שטודירן כעדיצין,
בכדי זיך צו דערנערן דורך אַ חכמה חיצונית, און דורך דעם
וועל איך נוצן ברענגען ניט בלויז זיך אַליין, נייערט אויך דעם
כלל־ישראל אין אונזער געגנט, דען אין דידאָזיקע מקומות איז
ניטאָ קיין איין רעכטער דאָקטאָר, און די, וואָס גיבן זיך אַרויס
פאַר „רופאים", זיינען ניט מער ווי צירולניקעס און עם־הארצים
גמורים, וואָס ברענגען־אום מענטשן פון דער וועלט מיט זייערע
משונהדיקע „רפואות" און „סגולות".

דידאָזיקע מאַטיוון האָבן אויף דעם פרומען מאַן געמאַכט
אַן אויסערגעווייגלעכע ווירקונג. ער איז אַוועקגעגאַנגען צו זייגעם
אַ באַקאַנטן סוחר, האָט אים כּאַרגעשטעלט די וויכטיקייט פון
מיין פלאַן און אים שטאַרק געבעטן מיך מיטצונעמען אויף זיין
פור קיין קיניגסבערג. דער דאָזיקער סוחר האָט ניט געקאָנט
אָפּזאָגן אַזאַ חשובן מאַן, און האָט מספּים געווען דערויף.

בכן בין איך מיט דעם דאָזיקן יידישן סוחר אַוועקגעפאָרן
קיין קיניגסבערג. ווי איך בין אָנגעקומען אַהין, בין איך גלייך
אַוועק צום דאָרטיקן יידישן דאָקטאָר ה., האָב אים דערציילט
וועגן מיין כּאַרלאַנג צו שטודירן מעדיצין און געבעטן ביי אים
אַ גוטע עצה און אונטערשטיצונג. דער דאָזיקער דאָקטאָר איז
געווען אַ גרויסער טרוד אין זייַנע פריוואַטע ענינים און האָט

---

[1]) ואל תעשה קרדם לחפר בה = און זאָלסט זי (די תורה) ניט מאַכן
פאַר אַ גראָבאַייַן צו גראָבן מיט אים, ד. ה. נוץ זי ניט אויס צו מאַטעריעלע
צוועקן (אָבות פרק ד', משנה ה'). דער איבערז.

דערויבער ניט געקאָנט אַריין אין אַ בפרטיותדיקן געשפּרעך מיט מיר, אַגב האָט ער אויך ניט גוט פֿאַרשטאַנען מיין לשון, — און האָט מיך אָפּגעשיקט צו אייניקע סטודענטן, וואָס האָבן געוואוינט בייַ אים אין הויז.

אַז דידאָזיקע יונגעלייט האָבן מיך דערזען און האָבן דערהערט מיין פֿאַרלאַנג, האָבן זיי זיך צעלאַכט אויפן קול, וואָס מ׳האָט זיי אַגב גאָר ניט געקאָנט פֿאַרדענקען. שטעלט זיך פֿאָר אַזאַ מין בילד: אַ פּוילישׁ־ליטווישער יונגערמאַן פון אומגעפֿער אַ יאָר פֿינף און צוואַנציק, מיט אַ גאַנץ גרויסער באָרד, אין צעריסענע שמוציקע מלבושים, וואָס רעדט אויף אַ לשון — אַ מישמאַש פון העברעיִש, יידיש־טייטש, פּוילישׁ און רוסיש, מיט די ספּעציפישע גראַמאַטיקאַלישע פעלערן פון דידאָזיקע אַלע שפּראַכן, און ער פֿאַרזיכערט, אַז ער קען די דייטשע שפּראַך און האָט ידיעות אין פֿאַרשיידענע וויסנשאַפֿטן! וואָס האָבן דידאָזיקע יונגעלייט געזאָלט טראַכטן, זעענדיק אַזאַ קאָמיש בילד?

די סטודענטן האָבן אָנגעהויבן טרייבן מיט מיר שפּאַס און האָבן מיר דערלאַנגט צום לייענען מענדלסאָנס „פּעדאָן״[1], וואָס איז געלעגן אויפן טיש. איך האָב געלייענט שרעקלעך (הן מחמת מיין משוגהדיקן אופן כון לייענען דייטש, הן מחמת מיין שלעכטער אויסשפּראַך), און די יונגעלייט האָבן וויידער אויסגעבראָכן אין אַ שטאַרקן געלעכטער, אָבער זיי האָבן מיר פֿאָרגעלייגט צו דערקלערן זיי דאָס דורכגעלייענטע. איך האָב עס געטאָן אויף מיין שטייגער, און זיי האָבן פון מיינע דערקלערונגען גאָרנישט פֿאַרשטאַנען. דאָן האָבן זיי פֿאַרלאַנגט, איך זאָל דאָס געלייענטע איבערזעצן אויף העברעיִש.

איך האָב עס געמאַכט כהרף־עין. די סטודענטן האָבן גוט געקענט העברעיִש, און זיי זיינען נשתומם געוואָרן, וועו זיי האָבן דערזען, אַז איך האָב ניט בלויז אויסגעצייכנט פֿאַרשטאַנען די טיפּע חקירות פון דעם דאָזיקן באַרימטן שריפטשטעלער, נייַ־ערט אויך זייער געלונגען איבערגעגעבן זייַנע רעיונות אויף

---

[1]) „פּעדאָן״ — אַ פילאָסאָפֿיש ווערק וועגן השאָרת הנפש.

דער איבערז.

העברעיש. דאַן האָבן זיי אָנגעהויבן באַציען זיך צו מיר ערנסט און צו אינטערעסירן זיך מיט מיר. זיי האָבן מיר פאַרשאַפט אַנדערע קליידער און געשטיצט מיך די גאַנצע צייט פון מיין פאַרברענגען אין קיניגסבערג; דערביי האָבן זיי מיר געראַטן צו פאָרן קיין בערלין, וואו איך וועל אויפן בעסטן אופן קענען דערגרייכן מיין ציל.

אָבער כדי אייניצואָרדענען מיין נסיעה בהסכם מיט מיינע מיטלען, האָבן זיי מיר וויייטער געעצהט, איך זאָל פֿאָרן מיט א שיף פון קיניגסבערג ביז שטעטין, דאן קען פראַנקפורט ד׳אָדער און דאָרטן וועל איך שוין לייכט געפינען א געלעגנהייט צו פאָרן קיין בערלין.

בכן בין איך אַוועקגעפאָרן מיט דער שיף, און צידה לדרך האָב איך געהאַט ניט מער ווי טרוקן פֿארשימלט ברויט, עטלעכע הערינג און א פלעשעלע שנאַפּס. מ׳האָט מיר אין קיניגסבערג געזאָגט, אז דידאָזיקע רייזע קאָן געדויערן אומגעפער צען און העכסטנס פערצן טעג. דידאָזיקע נבואה איז אָבער ניט פֿאַרווירקלעכט געוואָרן. איבער אַנטקעגנדיקע ווינטן האָט די נסיעה געדויערט פינף וואָכן.

מ׳קאָן זיך לייכט פאָרשטעלן, אין וואָס פאַר א לאַגע איך האָב מיך דאָ יעמאָלט געפונען. אויסער מיר, זיינען אויף דער שיף ניט געווען קיין שום אַנדערע פאַסאַזשירן, ווי בלויז אַן אַלטע דייטשע פרוי, וואָס האָט צו טרייסטן איר נשמה שטענדיק געזונגען רעליגיעזע לידער. מיר איז געווען פונקט אזוי ווי־ניק פֿארשטענדלעך דער פּאָמעריש־דייטשער דיאַלעקט פון די מאַטראָסן, ווי זיי — מיין יידיש־פויליש־ליטווישע שפּראַך. די גאַנצע צייט פון דער רייזע האָב איך ניט באַקומען קיין שום וואַרעמע שפּייז און האָב געמוזט שלאָפן אויף זעק, אָנגעלאָדענע מיט האַרטע חפצים. חוץ דעם האָט זיך די שיף אייניקע מאָל געפונען אין סכנות און איך האָב צום גרעסטן טייל צייט, נאַטירלעך, געליטן פון דער ים־קראַנקהייט.

לסוף בין איך אָנגעקומען קיין שטעטין. מ׳האָט מיר געזאָגט, אז פון שטעטין ביז פראַנקפורט ד׳אָדער איז דער וועג א

קורצער און אַ גלייכער און מ׳קאָן אים דורכמאַכן צופוס שפּילנ־
דיק. אָבער ווי האָט אַ פּוילישער ייד אין די עלנדסטע באַדינגונ־
גען, אָן אַ פּעניג בײַ דער נשמה און ניט פּאַרשטייענדיק אַפּילו
די לאַנד־שפּראַך, געזאָלט קענען דורכמאַכן אַזא נסיעה, זאָל זיין
אַפּילו בלויז פון עטלעכע מיל?

מ׳האָט עס אָבער דאָך געמוזט איינמאָל דורכמאַכן. בכן
בין איך אַרויסגעגאַנגען פון שטעטין צופוס, נאָר באַטראַכטנדיק
מיין עלנדע לאַגע, האָב איך מיך אַוועקגעזעצט אונטער אַ לינדנ־
בוים און אָנגעהויבן ביטער צו ווייגען.

דאָס האָט מיר אַ ביסל לייכטער געמאַכט דאָס האַרץ, האָב
איך מיך דערמונטערט און בין אַוועק ווייטער. איך בין אָפּגעגאַנ־
גען אַ פּאָר מייל און קיגן אָוונט אינגאַנצן מיד געקומען אין אַ
קרעטשמע. דאָס איז געווען ערב תשעה באב. מיין לאַגע איז גע־
ווען די טרויעריקסטע, וואָס מ׳קאָן זיך נאָר פּאָרשטעלן. שוין
הייגט בין איך געווען כמעט אינגאַנצן פּאַרשמאַכט פּאַר הונגער
און דאָרשט און האָב דערצו נאָך געדאַרפט מאָרגן פּאַסטן דעם
גאַנצן טאָג. איך האָב ניט געהאַט אַפילו אַ פּרוטה אָדער אַ שווה
פּרוטה צום פּאַרקויפן אויף הוצאות.

נאָך אַ לאַנגן נאָכדענקען האָב איך מיר סוף־כל־סוף דער־
מאָנט, אז איך האָב נאָך געדאַרפט האָבן אין מיין זאַק אַן אַיי־
זערנעם לעפל, וואָס איך האָב מיטגענומען אויפן שיף. איך האָב
אַרויסגענומען דעם לעפל און געוועדט זיך צו דער קרעטשמערקע
מיט אַ בקשה, זי זאָל מיר דערפאַר געבן אַ שטיקל ברויט און
אַ ביסל ביר. זי האָט זיך אַפילו תחילת געווייגערט אָנצונעמען
דעם לעפל, אָבער איך האָב זי געבעטן רחמים און זי איז ווייכער
געוואָרן און האָט מיר אָפּגעלאָזן פּאַרן לעפל אַ גלאָז זויער ביר.
איך האָב מיך געמוזט באַפרידיקן דערמיט, האָב אויסגעטרונקען
מיין ביר און בין אַוועק שלאָפן אין שטאַל אויף שטרוי.

איך בין אויפגעשטאַנען פרי און געגאַנגען ווייטער מיין
וועג, ביז איך בין געקומען אין אַן אָרט, וואו עס האָבן
געוואוינט יידן. דאָרטן בין איך אַריין אין שול און געזאָגט

קינות, געקלאָגט אויף חורבן ירושלים צוזאַמען מיט מיינע בריידער.

נאָכן ענדיקן די קינות (אַן ערך אַרום האַלבן טאָג) בין איך אַוועק צום שטאָט־שמש און פאַרפירט מיט אים אַ געשפרעך. דער שמש האָט באַמערקט, אַז איך בין אַ רב מיט אַלע קלי־פערלעך, און האָט אָנגעהויבן אינטערעסירן זיך מיט מיר. ער האָט מיך באַאָרגט ביי אַ יידן אָפּצופאַסטן זיך און האָט מיר אויך געגעבן צום שמש פון דער נאַענטסטער שטאָט אַ רעקאָמענדאַציע־בריוו, וואו ער האָט מיך פאָרגעשטעלט ווי אַ למדן מופלג און בפבודיקן רב.

אַדאַנק דעם רעקאָמענדאַציע־בריוו, האָב איך אין דער נאָענטסטער שטאָט געהאַט אַ גוטן קבלת־פנים; דער בכבודיקסטער גביר פון שטאָט האָט מיך אייגנעלאַדן צו עסן ביי אים שבת; אין שול האָט מען מיר געגעבן דעם אָנגעזעענסטן אָרט און מיר אָפּגעגעבן אַלע כיבודים, וואָס מען געהער אָפּגעבן אַ רב.

נאָכן דאַוונען האָט דער דערמאָנטער נגיד מיך מיטגענומען צו זיך אין הויז, און ביים טיש האָט ער מיך אַוועקגעזעצט אויפן דערהייבנסטן פלאַץ — צווישן זיך און זיין טאָכטער. די־דאָזיקע טאָכטער איז געווען אַ יונג מיידל פון אַ יאָר צוועלף און אויסגעפוצט זייער רייך און שיין.

ווי אַ רב, האָב איך ביים עסן אָנגעהויבן אַ דרוש פול מיט דברי־תורה און מוסר, און וואָס וויניקער דער נגיד און די נגידה האָבן אים פאַרשטאַנען, אַלץ געטלעכער איז דער דרוש אַויסגעקומען ביי זיי אין אויגן.

אָבער פלוצלונג האָב איך, צו מיין הארצוויייטאָג, באַמערקט, אַז דאָס יונגע פריילין, וואָס איז געזעסן לעבן מיר, האָט אָנגעהויבן מאַכן אַ זויערע מינע און קרימען דאָס געזיכט. תחילת האָב איך ניט געוואוסט, מיט וואָס דאָס צו דערקלערן; אָבער ווי איך האָב נאָר באַלד דערויף אַ בליק געוואָרפן אויף זיך אַליין און אויף מיינע שמוציקע בלואה־קרועהדיקע מלבושים, איז מיר פּהרף־עין קלאָר געוואָרן דידאַזיקע גאַנצע רעטענישׂ. די אויפרעגונג פונם מיידל האָט געהאַט אַ גוטן גרונד. און ווי האָט עס באמת

גאָר געקאָנט אַנדערש זיין? זינט איך האָב אָפּגעריזט פון ק׳־
ניגסבערג, שוין אַן ערך זיבן וואָכן, האָב איך ניט געהאַט אי־
בערצובייטן קיין פרישע ריינע וועש, האָב געמוזט שלאָפן אין
קרעטשמעס אויף הוילן שמוציקן שטרוי, וואָס ווער ווייס, וויפיל
דורכריזנדיקע אָרעמעלייט זיינען שוין פאַר מיר דערוויף איבער־
געלעגן, א. אַז. וו.

נון זיינען מיר מיטאַמאָל אויפגעפּענט געוואָרן די אויגן
און איך האָב דערזען מיין גאַנצן דלות און שפלות אין זייער
אומגעהיירער גרייס און שרעקלעכער געשטאַלט. אָבער וואָס האָב
איך געקאָנט טאָן? וווי האָב איך מיר געזאָלט אַרויסהעלפן פון
דעם דאָזיקן נבזהדיקן מצב? מיט א דערשלאָגענעם און טרויע־
ריקן געמיט האָב איך מיך באַלד געזעגנט מיט דידאָזיקע גוטע
לייט און כמשיך געווען מיין נסיעה קיין בערלין אין אַן אום־
אויפהערלעכן געראַנגל מיט אַלערהאַנט מאַנגל און פיין.

צום סוף בין איך אָנגעקומען קיין בערלין. איך האָב
געגלויבט, אַז דאָ וועט קומען א סוף צו מיינע צרות און ס׳וועלן
דערפילט ווערן אַלע מיינע פאַרלאַנגען, — איך האָב מיך אָבער
זייער אָפּגענאַרט אין מיינע חשבונות.

אין יענער צייט איז אין דערדאָזיקער רעזידענץ־שטאָט
פאַרווערט געווען דער אַריינקום פון יידישע קבצנים; על־כן האָט
די היגע יידישע קהילה אויסגעבויט א פאַרזאָרגונגס־הויז פאַר
אירע אָרעמעלייט (א „הקדש") בײַם ר׳ אָזנטאַלער טויער, און
אין אָט דעם הויז האָט מען אויפגענומען די אָרעמעלייט, וואָס
פלעגן קומען קיין בערלין, בין די עלטסטע פון דער קהילה
וועלן זיי אויספרעגן און באַשליסן, וואָס צו טאָן מיט זיי. און
באַשליסן פלעגט מען לויט די אומשטאַנדן: אויב זיי זיינען געווען
קראַנק אָדער זיי האָבן געזוכט אַרבעט, פלעגט מען זיי אויפנע־
מען אין שטאָט; אויב אָבער ניט — כלעגט מען זיי שיקן וויי־
טער. — און איך בין געבראַכט געוואָרן אין דעם דאָזיקן „הקדש",
וואָס איז געווען פול טיילווייז מיט קראַנקע אָרעמעלייט, טיילווייז
מיט א כאַליאַסטרע צעלאָזענע און פאַרדאָרבענע ליידיקגייער און
שלעפער. א לאַנגע צייט האָב איך געזוכט א מענטשן, מיט וועי־

מען איך זאָל מיך קענען דורכריידן און אַן עצה האַלטן וועגן מיינע ענינים, אָבער אומזיסט.

צום סוף האָב איך צווישן די אָרעמעלייט באַמערקט א מענטשן, וואָס לויט זיין הילוך האָט ער טיר אויסגעוויזן ווי א רב. בכן האָב איך מיך געוועגדט צו אים, — און ווי גרויס איז געווען מיין פרייד, וועז איך האָב מיך פון אים דערוואוסט, אז ער איז באמת א רב און איז גוט באַקאַנט אין בערלין. איך האָב מיך מיט אים אונטערהאַלטן, בין אַריין מיט אים אין א פלפול וועגן פאַרשיידענע ענינים אויף אַלע געביטן פון תורה און אין מיין אָפּגהאַרציקייט האָב איך אים צום סוף דערציילט וועגן מיין לעבן אין פּוילן, אים מגלה געווען מיין פלאַן צו שטודירן אין בערלין מעדיצין, אים געוויזן מיין פּירוש אויפן „מורה נבוכים"[1], וואָס איך האָב געהאַט אין כתב־יד, א. אַז. וו. ער האָט דאָס אַלץ ביי זיך פאַרנאָטירט, און טיר האָט זיך אויסגעדאַכט, אז ער האָט זיך מיט מיר זייער פאַראינטערעסירט. אָבער מיטאַמאָל איז ער פאַרשוואונדן פון מיינע אויגן.

צום סוף, צו אָוונט צו, זיינען געקומען די ראשים פון דער קהילה. יעדערער פון די אָרעמעלייט איז געוואָרן אַרויסגערופן און אויסגעפרעגט וועגן זיינע נייטן. די ריי איז געקומען אויך צו מיר, און איך האָב גאַנץ אָפּנהאַרציק געזאָגט, אז איך וויל בלייבן אין בערלין צו שטודירן מעדיצין.

די עלטסטע פון דער געמיינדע האָבן מיר גלייך אָפּגעזאָגט, געגעבן מיר עפּעס אויף הוצאות־הדרך און זיינען זיך אַוועקגעגאַנגען.

די סיבה פון דער דאָזיקער באַהאַנדלונג קענען מיר איז געווען פאָלגנדיקע.

דער רב, וואָס איך האָב פריער וועגן אים דערציילט, איז געווען אַן אָרטאָדאָקס א קנאי. און נאָכדעם ווי ער האָט אויסגעפאָרשט מיינע איבערצייגונגען און כוונות, איז ער אַוועק אין

[1]) מיימונס פּירוש אויפן „מורה נבוכים" הייסט „גבעת המורה" (דער היגל פון לערער), געדרוקט אין יאָר 1791. דער איבערז.

שטאָט און האָט מודיע געווען די ראשי העדה, אַז איך בין אַן אַפיקורס גמור, דען איך וויל אַרויסגעבן דעם „מורה נבוכים" מיט אַ נייעם פירוש, און אַז מיין אמתע כוונה איז ניט אַזוי צו שטודירן מעדיצין ווי אַ פראָפעסיע, ווי דער־עיקר צו פאַרטיפן זיך אין די וויסנשאַפטן בכלל און ווייטער צו פאַרפולקומען מיין קריטישן שכל.

אין לערנען אָבער וויסנשאַפטן האָבן די פרומע יידן אייגענעזען עטוואָס, וואָס שטעלט אין סכנה דעם גלויבן און די גוטע מידות. באַוונדערס איז ביי זיי געווען אין חשד די השכלה פון די פוילישע למדנים, וואָס האָבן דורך אַ גליקלעכן צופאַל זיך באַפרייט פון דער שקלאַפעריי פון אָבערגלויבנס, — פלוצלונג דערזען דאָס ליכט פון שכל און זיך לייז געמאַכט פון די פרי־ערדיקע קייטן.

טיילווייז זיינען די בערלינער פרומע יידן אייגנטלעך געראַטן געווען. די פוילישע תלמודיסטן זיינען אין דעם פרט געגליכן צו אַ מענטשן, וואָס האָט אַ לאַנגע צייט געהונגערט און פלוצלונג איז ער געקומען צו אַ טיש אַ פול געגרייטן מיט כל המינים פון די בעסטע שפייזן; אַזאַ מענטש מוז צופאַלן צום טיש מיט אַ העפ־טיקער זשעדנעקייט און אָנעסן זיך מיט אַלץ, ביז ער מוז קאַליע מאַכן דעם מאָגן.

דאָס ניט־דערלויבן מיר צו בלייבן אין בערלין האָט מיך דערשלאָגן ווי אַ דונער. דער לעצטער ציל פון אַלע מיינע האָפענונגען און פאַרלאַנגען איז מיט אַמאָל פון מיר דערווייטערט געוואָרן, און גראָד אין דעם מאָמענט, וועו איך בין צו אים אַזוי נאָענט געווען! איך האָב מיך געפונען אין דער לאַגע פון ט א נ ט א ל ו ס[1]) און ניט געוואוסט, ווי זיך צו העלפן.

---

[1]) ט א נ ט א ל ו ס — מיטאָלאָגישער קיניג פון פריגיע אין קליין־אזיע, זון פון צעאוס און דער נימפע פ ל ו ט א. פאר באַליידיקן די געטער איז ער פאַרמשפט געוואָרן אויף יסורים פון הונגער און דאָרשט אין דער אונ־טערערדישער מלוכה און אויף צו שטיין ביזן האַלז אין וואַסער, זעענדיק פאר

באַזונדערס האָט מיך געקרענקט די באַהאַנדלונג פונם משגיח פון דעם דאָזיקן „הקדש", וואָס האָט לויטן באַפעל פון די ראשי הקהילה געפאָדערט, איך זאָל וואָס ג׳כער פאַרלאָזן דאָס הויז, און האָט מיך ניט געלאָזט צו רו ביז ער האָט מיך ניט געזען הינטער די טויערן פון שטאָט.

דאָ, הינטער דער שטאָט, האָב איך מיך אַנידערגעוואָרפן אויף דער ערד און אָנגעהויבן ביטער צו ווייגען.

דאָס איז געווען א זונטאָג, און פאַר די טויערן פון שטאָט האָבן אומשפאַצירט א סך מענטשן, דער גרעסטער טייל פון זיי האָט זיך אפילו ניט אומגעקוקט אויף מיר, אויפן שלוכצנדיקן וואָרעם, אָבער אייניקע מיטלייַדנדיקע מענטשן זיינען געבליבן געוואָרן פון מיין עלנדן אויסזען און האָבן מיך געפרעגט וועגן דער סיבה פון מיין יאָמערן און קלאָגן. איך האָב זיי געענטפערט, אָבער זיי האָבן מיך ניט פאַרשטאַנען — טיילווייז מחמת מיין אומפאַרשטענדלעכער שפראַך, טיילווייז מחמת מיין רייזן איז אָפט איבערגעריסן געוואָרן דורך מיין ווייגען און שלוכצן.

איך בין געווען אזוי אויפגערעגט, אז עס האָט זיך אין מיר אָנגעצונדן א פייער פון פיבער. די זעלנער, וואָס זיינען געשטאַנען בייַם טויער אויף דער וואַך, האָבן עס באַמערקט און געגעבן וועגן דעם צו וויסן אין „הקדש".

דער אויפזעער איז געקומען און האָט מיך אַריינגענומען אין הויז. איך בין דאָרטן פאַרבליבן א גאַנצן טאָג און האָב מיך געפרייט אין דער האָפענונג, אז איך וועל רעכט קראַנק ווערן און איך וועל אויף אזא אופן קענען פאַרבלייבן דאָ לענגער; איך האָב דערביי געהאָפט אונטער דער צייט באַקאַנט צו ווערן מיט וויכטיקע פערזאָנען, וואָס וועלן מיך נעמען אונטער זייער שוץ און אויספועלן פאַר מיר א דערלויבעניש צו פאַרבלייבן אין בערלין.

זיך די פרעכטיקסטע פרוכטן און ניט קענענדיק צו זיי דערלאַנגען. דערפון קומט דער אויסדרוק: „יסורים פון טאַנטאַלוס" — אומדערטרעגלעכע יסורים אין דער נאָענטקייט פון אומדערגרייכבאַרן גליק. דער איבערזעצער.

צו מיין באַדויערן אָבער איז מיין האָפענונג ניט מקויים געוואָרן. אויפן אַנדערן טאָג בין איך אויפגעשטאַנען אינגאַנצן אַ געזונטער און האָב ניט געשפירט קיין שום פיבער, — האָב איך בכן געמוזט אַוועקגיין פונדאַנען. אָבער וואוהין? — דאָס האָב איך אַליין ניט געוואוסט.

איך בין אַרויס פון שטאָט אין זיך געלאָזט וואוהין די אויגן האָבן מיך געטראָגן, — אינגאַנצן איבערגעגעבן זיך אויף גאָטס באַראָטן.

צוויי־אונצוואַנציקסטער קאַפּיטל.

די לעצטע מדרגה פון עלנד און פּיין און די ישועה.

צו אָוונט צו בין איך אָנגעקומען אין אַ קרעטשמע, וואו איך האָב אָנגעטראָפן אַ יידן, אַן אָרעמען פוסגייער, וואָס די בעטלעריי איז געווען זיין פּראָפעסיע. איך האָב מיך זייער דערפרייט, וואָס איך האָב באַגעגנט איינעם פון מיין פאָלק, מיט וועמען איך האָב געקאָנט רעדן און וואָס האָט גוט געקענט דידאָזיקע געגנטן.

איך האָב מיך דעריבער אָנטשלאָסן בחברותא מיט דעם דאָזיקן קבצן אומצוואַנדערן איבערן לאַנד און בעטלען, בכדי אויף אזא אופן אונטערצוהאַלטן די נשמה, כאָטש אויף דער וועלט איז קוים מעגלעך געווען צו געפינען צווויי אַנדערע אַזעלכע קאָמבינאציעס מעגטשן, ווי מיר ביידע זיינען געווען. איך בין געזען אַ רב, אַ וואוילגעלערנטער, און ער — אַן עם־הארץ גמור. איך האָב ביז איצט פאַרדינט מיין ברויט אויף אַ בכבודיקן אופן; יענער אָבער איז געווען אַ שנאָרער לויט פּראָפעסיע. איך האָב געהאַט באַגריפן וועגן מאָראַל, אָנשטענדיקייט און העפלעכקייט; יענער אָבער האָט פון דעם אַלעם גאָרנישט געוואוסט. צום סוף, כאָטש איך בין געווען בכלל אַ געזונטער, אָבער פון אַ שוואַכן קערפּערגעביי, בעת יענער איז געווען אַ שטאַרקער וואוילבאַלייב, טער מענטש, וואָס וואָלט געקאָנט זיין איינער פון די בעסטע סאָלדאַטן.

אָבער ניט געקוקט אויף דיראָזיקע אַלע קאָנטראַסטן צווישן

אונז, האָב איך מיך פונדעסטוועגן מיט אים פֿאַרבונדן, ווייל בכדי ניט צו שטאַרבן פון הונגער, האָב איך געמוזט אומואַנדערן אין אַ פרעמדן לאַנד צו זוכן אַ שטיקל ברויט. בעת אונזערע וואַנדערונגען האָב איך מיך באַמיט צו באַקענען מיין רייזע־חבר מיט די באַגריפן פון רעליגיע און פון אמתער מאָראַליטעט, און ער, פון זיין זייט, האָט מיר געגעבן לעקציעס אין דער קונסט פון בעטלען. ער האָט מיר איבערגעגעבן די כללים, וואָס ווערן אָנגעוויזענדט בײַם בעטלען, און ער האָט מיר באַוונדערס רעקאָמענדירט צו שילטן מיט די שארפסטע קללות די מענטשן, וואָס וועלן מיר ניט געבן קיין נדבה.

אָבער ניט געקוקט אויף זיין גאַנצער מי, האָט זיך זיין תורה צו מיר ניט צוגעקלעפט. די כללים פון בעטלעריי זיינען מיר געווען עקלהאַפטיק. איך האָב געהאַלטן, אַז אויב אַ מענטש איז יע געצוואונגען אָנצוקומען צו מענטשנס גאָב, דאַרף ער זיי־נע גיפילן און פֿאַרלאַנגען אויסדריקן אין פשוטע ווערטער. וואָס איז שייך קללות, האָב איך ניט געקאָנט באַגרייפן, פֿאַרוואָס קומט עס צו שילטן אַ מענטשן, וואָס זאָגט אָפּ עמעצן אַ בקשה; און חוץ דעם האָב איך אויך געהאַלטן, אַז דורך דעם קען מען יענעם נאָך מער פֿאַרביטערן און דערמיט נאָך ווייניקער דער־גרייכן דעם ציל.

עלי־כן, ווען איך בין געגאַנגען צוזאַמען מיט מיין חבר איבער די הייזער, האָב איך אַלעמאָל געמאַכט דעם אָנשטעל, ווי איך וואָלט כלומרשט בעטלען און שילטן צוגלייך מיט אים; פאַק־טיש אָבער פלעג איך דאַן ארויסמורמלען בלויז אומפֿאַרשטענד־לעכע הברות. בין איך אָבער אַליין געגאַנגען, האָב איך ניט ארויסגערעדט קיין איינציק וואָרט; אָבער נאָך מיין מיגע און נאָך מיין האַלטונג האָט מען געקאָנט זען, וואָס מיר האָט גע־פעלט.

מיין חבר האָט מיך ניט זעלטן געזידלט דערפֿאַר, וואָס איך גיי ניט אין די וועגן פון זיין תורה, און איך האָב דאָס אַריבערגעטראָגן מיט דער גרעסטער געדולד.

אויף אַזא אופן האָבן מיר אַרומגעוואָגלט אין איין קריי־

פון עטלעכע מייל די גרייס קרוב א האלב יאר. צום סוף האבן מיר זיך אנטשלאסן אומצוקערן זיך צוריק קיין פוילן.

מיר זיינען אנגעקומען קיין פוזנא און מיר האבן זיך אפגעשטעלט אין א יידישער ארעמער אכסניא, וואס עס האט געהאלטן אן ארעמער שניידער, א לאטוטניק. דאָ האָב איך אנגענומען א באשלוס צו מאכן א סוף צו מיינע וואנדערונגען, עס מעג זיין וואס עס וויל.

ס׳איז געווען הארבסט-צייט און עס האט שוין אנגעהויבן גאר קאלט צו ווערן. איך בין געווען לגמרי נאקעט און בארוועס. מיין געזונט האט שטארק געליטן פון דידאזיקע וואנדערונגען, און איך האב קיינמאל ניט באקומען עפעס רעכטס אפצוועסן און האב מערסטנטייל געמוזט באנוגענען זיך מיט פארשימלטע סקארינקעס מיט וואסער, און בעת ווען ביי נאכט האב אך געמוזט ליגן אויף אלטן שטרוי, ניט זעלטן אפילו אויף הוילער ערד. חוץ דעם, איז דאן געמאנגען צו ימים-נוראים, און היות איך בין יעמאלט נאך געווען שטארק רעליגיעז, האב איך ניט געקאנט דערטראגן דעם גדאנק, אז אין דער דאזיקער צייט, ווען מיינע ברידער פארנעמען זיך מיט תשובה טאן און מיט מתקן זיין די נשמה, גיי איך אום ליידיק אין דער געזעלשאפט פון קבצנים.

איך האב דעריבער באשלאסן פונדאנען וויטער ניט צו גיין, לכל-הפחות אין משך פון די ימים-נוראים, און בכל-אופן, אויב די נויט וועט מיך זייער שטארק צודריקן, וועל איך מיך לייגן פאר די טירן פון דער שול און ענטוועדער איך וועל דארטן אזוי בלייבן ליגן ביז יציאת-נשמה, אדער דאס וועט אויפוועקן די רחמנות-געפילן פון מיינע ברידער און עס וועט געמאכט ווערן א סוף צו מיינע ליידן.

ווען מיין חבר איז אויף מארגן אויפגעשטאנען און האט, ווי אלע מאל, זיך געגרייט צו גיין איבער די הייזער און מיך אויך אויפגעפאדערט צו גיין צוגלייך מיט אים, — האב איך אים געענטפערט, אז איך וויל איצט מער מיט אים ניט מיטגיין. און אז ער האט ביי מיר געפרעגט, וואו וועל איך נעמען אנדע-

דע מיטלען צום לעבן, האָב איך אים ניט געקאָנט געבן קיין אַנדער ענטפער, ווי נאָר אַז: גאָט וועט שוין העלפן!

איך בין אַוועק אין בית-מדרש. דאָ האָב איך געטראָפן אייניקע יונגע תלמידים, וואָס אַ טייל פון זיי האָט זיך באַשעפטיקט מיט זייערע לימודים און אַ טייל האָט אויסגענוצט די אָפּוועזנקייט פונם רבין און צוגעבראַכט די ציים אין שפילן.

איך האָב געזומען אַ ספר און אָנגעהויבן מעיין זיין. די תלמידים האָט זיך געווארפן אין די אויגן מיין משוגהדיקע קליידונג, און זי זיינען צוגעגאַנגען צו מיר און האָבן מיך געפרעגט: פונוואַנען איך קום? און וואָס האָב איך דאָ בדעה צו טאָן? איך האָב זיי געענטפערט אויף דידאַזויקע שאלות, אָבער זיי האָבן געזומען אָפּלאַכן פון מיין ליטווישן דיאַלעקט און זיך לוסטיק מאַכן אויבער מיר.

איך האָב אויף זייער חוזק-מאַכן מיך ניט אומגעקוקט.

איך האָב מיך דערמאָנט, אַז מיט עטלעכע יאָר צוריק איז אייניער פון די רבנים פון מיין געגנט אויפגענומען געוואָרן פאַר אַ רב אין פוזנא[1]) און אַז ער האָט מיטגענומען מיט זיך פאַר אַ סעקרעטאַר מיינעם אַ גוטן פרייַנד, — און איך האָב מיך נאָכגעפרעגט ביי די ייִנגלעך וועגן דעם דאָזיקן פרייַנד מיינעם. אָבער צו מיין גרעסטן באַדויערן האָב איך מיך דערוואוסט, אַז ער געפינט זיך מער ניט אין פוזנא, ווייל דער דערמאָנטער רב האָט אים מיטגענומען מיט זיך, וועגן ער איז שפעטער אויפגענומען געוואָרן פאַר אַ רב אין האַמבורג; אָבער מיין פרייַנד האָט איבערגעלאָזן זיין זון, אַ ייִנגל פון אַ יאָר צוועלף, בייַם איצטיקן פויזנער רב[2]), וואָס איז אַן איידעם פונם פאָריקן.

דידאָזיקע ידיעה האָט מיר פאַרשאַפט ניט וויניק פאַרדרוס, אָבער דער לעצטער אומשטאַנד[3]) האָט מיר נאָך איבערגעלאָזן אַ שטיקל האָפענונג.

---

[1]) ר' רפאל הכהן האַמבורגער. דער איבערז.

[2]) ר' הירש חריף. דער איבערז.

[3]) דער אומשטאַנד, וואָס מיימונס פרייַנד האָט איבערגעלאָזן זיין וויבּ בייַם נייַעם רב. דער איבערז.

איך האָב מיך דעריבער נאָכגעפרעגט וועגן דער דירה פונם נייעם רב און בין אַוועק אהין; אָבער איך האָב מיך גע־שעמט אַריינצוגיין אַהין, מחמת איך בין געווען כּמעט נאַקעט, און איך האָב געגומען וואַרטן ביי דער טיר, ביז וואַנען איך האָב דערזען עמעצן אַריינגיין אין דאָס דאָזיקע הויז. איך האָב געבעטן דעם דאָזיקן מענטשן אַווי פריינדלעך זיין און אַרויס־רופן צו מיר דעם זון פון מיין פרייַנד.

ער האָט מיך גלייך דערקענט און האָט אויסגעדריקט זיין דערשטוינונג, וואָס ער זעט מיך דאָ אין אזא טרויעריקן צושטאַנד. איך האָב אים געענטפערט, אַז איצט איז ניט קיין צייט צו דער־ציילן וועגן אַלע אומגליקן, וואָס האָבן מיך אַריינגעבראַכט אין אזא לאַגע, און אַז ער דאַרף איצט טראַכטן נאָר וועגן דעם, ווי עס־וואָס צו קענען פאַרלייכטערן דעם דאָזיקן עלנט מיינעם.

ער האָט עס מיר צוגעזאָגט, איז אַוועק צום רב און האָט אים דערציילט וועגן מיר ווי וועגן א גדול בתורה און זייער א פרומען מאַן, וואָס באַזונדערע צופאַלן האָבן אים דערפירט צו אזא טרויעריקן מצב.

דער רב איז געווען א פאָרטרעפלעכער מענטש, א תּלמיד־חכם א חריף און מיט זייער אַן אויפגעקלערטן כאַראַקטער. אַז ער האָט דערהערט די דערציילונג פון דעם יינגל וועגן מיר, איז ער זייער גערירט געוואָרן פון מיין עלנד, האָט מיך אַיינגעלאַדן צו זיך, האָט זיך מיט מיר אונטערהאַלטן א לאַנגע צייט, דיספוטירט מיט מיר וועגן די וויכטיקסטע ענינים פון תּלמוד און אַיינגעפּוג־נען, אַז איך בין א גרויסער בקי אין אַלע געביטן פון יידישע ווייסהאַפטן.

נאָכדעם האָט ער מיך געפרעגט, וואָס איז מיין פאַרלאַנג און וואָס האָב איך בדעה צו טאָן. דערויף האָב איך געענטפערט, אַז איך וואָלט געווילט באַקומען ערגעץ אין א הויז א שטעלע פון א מלמד, אָבער דערווייל וואָלט איך פאַרלאַנגט ניט מער ווי צו קענען פאַרבלייבן אין פויזנא איבער די ימים־נוראים און לכל־הפחות כאָטש אויף א קורצער צייט איבערצורייסן מיינע וואַנ־דערונגען.

דער גוטכוטיקער רב האָט מיך באַרוּקט און געזאָגט, איך זאָל וועגן דעם ניט זאָרגן, ווייל מיין בקשה איז אַ קליינע און באַשיידענע, אַ לייכט אויספירבאַרע. דערויף האָט ער מיר אַוועק־געגעבן גאָר דאָס געלט, וואָס ער האָט געהאַט ביי זיך, מיך אַיינגעלאַדן צו עסן אַלע שבת ביי זיין טיש די גאַנצע צייט, וואָס איך וועל מיך אויפהאַלטן אין פוזנא, און באַפוילן זיין זון אויס־צוזוכן פאַר מיר אַן אָנשטענדיקע וואוינונג.

זיין זון איז באַלד צוריקגעקומען און מיך אַוועקגעפירט אויף מיין קוואַרטיר.

איך האָב געטיינט, אַז די דאָזיקע וואוינונג איז געווים אַ קליין ענג קעמערל ערגעץ ביי אַן אָרעמען מענטשן. איך בין דע־ריבער נשתומם געוואָרן, וועו איך האָב מיך דערזען אינם הויז פון אייגעם פון די חשובסטע יידן פון דער שטאָט, וואו מ׳האָט פאַר מיר צוגעכט געמאַכט זייער אַ ריינינק צימערל — דאָס לערנאַלקירל פון דעם דאָזיקן מאַן; — דער באַלעבאָס און זיין זון זיינען געווען גרויסע לומדים.

נאָכדעם ווי איך האָב מיך דאָ אַ ביסל אַרומגעזען, בין איך אַוועק צו דער באַלעבאָסטע, האָב איר דערלאַנגט עטלעכע גראָשן און געבעטן, זי זאָל מיר צו וועטשערע צוגרייטן אַ גרויפנזוף. זי זי האָט זיך צעלאַכט פון מיין תמימות און געזאָגט:

— ניין, פאַניע, מיר האָבן אַווי ניט אָפגעמאַכט. דער רב האָט אַייך רעקאָמענדירט פאַר אונז ניט צוליב דעם, איר זאָלט ביי אונז לאָזן קאָכן גרויפנזוף פאַר געלט!

און זי האָט מיר דערקלערט, אַז איך וועל ניט בלויז לאָז־זשירן ביי זיי די גאַנצע צייט, וואָס איך וועל כאַרבערנגען אין פוזנא, נייערט אויך עסן און טרינקען.

איך בין דערשטוינט געוואָרן פון דעם דאָזיקן אומדער־וואַרטן גליק, אָבער מיין התפעלות איז נאָך גרעסער געוואָרן, וען מ׳האָט מיר נאָכן אָוונטברויט אָנגעוויזן אַ ריינע בעט. איך האָב מיינע אויגן ניט געגלויבט און האָב ניט איינמאָל געפרעגט: „איז דאָס באמת פאַר מיר?״

איך קען מיט אַן אמת פאַרזיכערן, אַז קיינמאָל פאַר דער

דאָזיקער געשעניש און קיינמאָל נאָכדעם האָב איך מיך ניט געפילט גליקלעך אין אַזא מדרגה ווי יעמאָלט, ווען איך האָב מיך אריינגעלייגט אין אָבעט און מיינע אויסגעמאַטערטע און פון שווערן נע־ונד־לעבן זינט אַ האַלב יאָר כּמעט אינגאַנצן צעבראָכענע בייַנער האָבן אין דער ווייכער אויסבעטונג ווידער אָנגעהויבן זיך אַדאַפּטירן און באַקומען זייער פריערדיקע קראַפט.

איך האָב געשלאָפן ביז אין גרויסן טאָג אַריין. קוים בין איך אויפגעשטאַנען, האָט דער רב געשיקט נאָך מיר און געלאָזט מיך בעטן צו זיך. ווען איך בין געקומען צום רב, האָט ער מיך געפרעגט, צי בין איך צופריידן פון מיין דירה. אין האָב קיין ווערטער ניט געקאָנט געפינען אויסצודריקן מיינע געפילן און האָב אויסגערופן אין עקסטאַז:

— איך האָב אין אַ בעט געשלאָפן!

דער רב האָט זיך זייער געפרייט מיט דעם, האָט געשיקט נאָכן שמש און געזאָגט צו אים:

— גייט צום קרעמער און נעמט פאַר ר׳ שלמהן אויף מיין חשבון צייג אויף מלבושים!

נאָכדעם האָט ער זיך געוועדט צו מיר און מיך געפרעגט:

— וואָס פאַר אַ שטאָף געפעלט אַייך בעסער?

דורכגעדרונגען מיטן געפיל פון דאַנקבאַרקייט און טיפער אַכטונג צו דעם דאָזיקן פאַרטרעפלעכן מענטשן, בין איך געשטאַנען פאַר אים ווי אַ שטומער און ניט געקאָנט ענטפערן קיין וואָרט. בלויז אַ שטראָם טרערן פון מיינע אויגן האָט אים געגעבן דעם בעסטן ענטפער.

דער רב האָט געלאָזט מאַכן פאַר מיר אויך נייע וועש. אין צווי טעג צייט איז אַלץ געווען פאַרטיק. אויסגעפוצט אין נייע וועש און אין נייעם אָנצוג, בין איך אַוועק צום רב. איך האָב אים געוועלט אויסדריקן מיין דאַנקבאַרקייט פאַר גאָר דאָס גוטס, וואָס ער האָט מיט מיר געטאָן, אָבער פון גרויס רֶגֶש האָב איך קוים געקאָנט אַרויסברענגען אייניקע אָפגעהאַקטע ווערטער. דער רב איז געווען נתפעל פון דער דאָזיקער סצענע. ער האָט מיר קאָטעגאָריש געמאָלדן, אַז עס איז ניטאָ פאַרוואָס צו דאַנקען, אַז

איך דאַרף דאָס ניט שטעלן אַזוי הויך, דען דאָס, וואָס ער האָט פאַר מיר געטאָן, איז א קלייניקייט און ס׳איז ניט ווערט צו רעדן וועגן דעם.

לפי דעם נאָך קאָן אפשר דער לעזער מיינען, אַז דער דאָזיקער רב איז געווען א רייכער מאַן, וואָס די הוצאות, וואָס ער האָט אויסגעגעבן אויף מיר, זיינען בייַ אים באמת געווען א קלייניקייט, אָבער איך קאָן פאַרזיכערן, אַז עס איז לגמרי ניט אַזוי געווען. דער רב האָט פון דער קהילה באַקומען א גאַנץ קליינע שכירות, און היות ער איז געזעסן יומם ולילה און האָט געלערנט, האָט זיין פרוי געמוזט פירן זייַנע ענינים און באַזאָרגן אַלץ אין דער ווירטשאַפט. בכן האָט ער געמוזט אַלע ענלעכע ענינים דורכפירן אָן דעם וויסן פון דער רביצין און פאַרזיכערן זי, אַז אַנדערע מענטשן האָבן אים געגעבן געלט אויף דידאָזיקע הוצאות. אָבר האָט ער געפירט א לעבן פון א נזיר, האָט געפאַסט אַלע טאָג הפסקות, אויסער שבת, און האָט א גאַנצע וואָך ניט געגעסן קיין פלייש.

אָבער ניט געקוקט אויף זיינע מצומצמדיקע הצטרכותן, איז ער שטענדיק געווען פאַרזונקען אין חובות, ווייל ער האָט געמוזט לייען געלט אויף צו באַפרידיקן זיין טיפהאַרציקע נטיה צו העלפן נויטבאַדערפטיקע. זיין שטרענגער שטייגער לעבן, זיין איבערמענטשלעכע התמדה אין לערנען און זיין וויניק שלאָפן אין די נעכט האָבן אינגאַנצן אָפגעשוואַכט זיין געזונט, ביזן גרונד אונטערגעבראָכן זיינע כוחות און זיין שיין לעבן איז אי־בערגעהאַקט געווארן אינם רעכטן בלי. ער איז געשטאָרבן אינם עלטער פון זעקס און דרייסיק יאָר אין דער שטאָט פ י אָ ר ד ע, וואו ער איז אויפגענומען געווארן פאר א רב אַב־בית־דין און וואוהין עס זיינען אים נאָכגעגאַנגען א גרויסע צאָל תלמידים. ביז אייביק טיף בעריירט וועל איך דענקען וועגן דעם דאָזיקן געטלעכן מאַן, — איך קען גאָר קיינמאָל אַנדערש וועגן אים ניט דענקען!

אין מיין פאָריקער וואוינונג בייַ דעם אָרעמען שניידער־לאַטוניק האָב איך געהאַט איבערגעלאָזן אייניקע קליניקייטן,—

כין איך אין אייניקע טעג אַרום אַוועקגעגאַנגען אַהין זיי אָפּצו־נעמען. דער אָרעמער לאַטוטניק, זיין פרוי און מיין געוועזענער בעטל־חבר האָבן שוין געהערט וועגן דער גליקלעכער ענדערונג, וואָס איז מיט מיר פּאַרגעקומען, און האָבן געוואַרט אויף מיר מיט אומגעדולד.

א רירנדיקע סצענע! דער מענט, וואָס איז סך־הכל מיט דריי טעג צוריק געקומען אין דער דאָזיקער אָרעמער כאַלופקע אינגאַנצן אָן כוחות, האַלב נאַקעט און האַלב באָרוועס, וואָס אַלע אָרעמע אייגנוואוינער פון אָט דעם שטיבל האָבן באַטראַכט ווי אַן אויסוואוּרף פון דער נאַטור און וואָס אַפילו זיין חבר דער שלע־פער אין דער לייוונטענער בלוזע האָט געקוקט אויף אים מיט שפּאָט און פּאַראַכטונג, — אָט דערזעלביקער מענטש איז איצט בעקומען אין דערזעלביקער כאַלופקע (און זיין שֵׁם איז אים פּאָר־אויסגעגאַנגען) מיט א מונטער־שיינענדיקן פּנים, געקליידט ווי אַן עכטער רב און מיט אַן אויסזען, וואָס רופט אַרויס א ירא־ת־הכבוד.

אַלע דאָרטן האָבן אויסגעדריקט זייער פרייד און פּאָר־וואונדערונג איבער דער דאָזיקער איבערקערעניש. די אָרעמע לאַטוטניצע האָט געמוסען איר זויגעדיק קינד אויף די הענט און מיט טרערן אין די אויגן מיך געבעטן, איך זאָל עס בענטשן. מיין געוועזענער חבר האָט מיט זייער רירנדיקע וועריטער מיך געבעטן אים מוחל־זיין זיין גראָב באַהאַנדלען מיך; ער האָט גע־זאָגט, אַז ער שעצט זיך פּאָר גליקלעך, וואָס ער האָט געהאַט אויף זיין טרויעריקן וואַנדער־וועג אַזא חבר, און אַז ער וועט זיך פילן גליקלעך, אויב איך וועל ניט וועלן אים מוחל־זיין זיינע זינד, וואָס ער איז באַגאַנגען קעגן מיר איבער זיין אומווישנקייט.

איך האָב גערעדט מיט זיי אַלעמען זייער פריינדלעך און ליבלעך, געבענטשט דאָס קינד, מיין געוועזענעם חבר אַוועקגע־געבן גאָר דאָס גלעזל, וואָס איך האָב געהאַט ביי זיך, און איך בין אַוועקגעגאַנגען פֿך דאָרטן טיף גערירט.

אונטער דער צייט איז מיין נאָמען באַרימט געוואָרן אין דער גאַנצער שטאָט, אַדאַנק די אויסערגעווייגלעך־גוטע באַציאונגען

כוונם רב צו מיר און אַדאַנק דעם כבוד, וואָס עס האָט מיר אָפּגעגעבן מיין נייער באַלעבאָס, וואָס איז אַליין געווען א למדן מופלג און וואָס האָט אויפן גרונד פון זיינע אָפּטע שמועסן און וויכוחים מיט מיר געהאַט א הויכע מיינונג וועגן מיינע כשרונות און געלערנטקייט. אַלע לומדים פון דער דאָזיקער שטאָט זיינען געקומען זען מיך, ווי א באַרימטן רייזנדיקן רב, און זיך מתווכח זיין מיט מיר. און וואָס נעענטער זיי האָבן מיך דערקענט, אַלץ מיט מער כבוד האָבן זיי זיך צו מיר באַצויגן.

דידאָזיקע צייט איז אָן ספק געווען די גליקלעכסטע און ערנפולסטע תקופה אין מיין לעבן.

די יונגע לומדים פון דער דאָזיקיר קהילה האָבן אויף זייערער אַן אַסיפה באַשלאָסן צו באַשטימען מיר א געהעריק געהאַלט, בכדי איך זאָל לערנען מיט זיי דעם ר מ ב"מ ס טיפזיניקן „מורה נבוכים". דער דאָזיקער באַשלוס איז אָבער ניט אויסגעפירט געווארן, ווייל די עלטערן פון אָט די יונגעלייט האָבן מורא געהאַט, זייערע קינדער זאָלן דורך דעם דאָזיקן לימוד ניט ארײַנפונם דרך־הישר און זאָלן דורך זעלבשטענדיקער חקירה וועגן רעליגיע ניט אָנהייבן וואַקלען זיך אין זייער אמונה. דידאָזיקע אַלטע האָבן, אמת, מודה געווען, אז איך בין א פרומער מאַן און אַן ארטאָדאָקסישער רב, ניט געקוקט אויף מיין נטיה צו חקירה; אָבער זיי זיינען ניט געווען זיכער, אז זייערע קינדער פאַרמעגן אַזוי פיל פעסטע דענקונגס־קראַפט, זיי זאָלן קענען גיין אויף דעם זעלביקן וועג, וואָס איך, ניט אַריבערצוגיין פון איין עקסטרעם צום אַנדערן, פון אָבערגלויבן צו כפירה אינם עיקר, און אפשר זיינען די אַלטע געווען געראַטן.

איך האָב אויף אַזא אופן דאָ פאַרברַאכט קרוב פיר וואָכן. דאָן איז אײנמאָל צו מיר אַריין מיין באַלעבאָס און האָט צו מיר אַזוי געזאָגט:

— דערלויבט מיר, ר׳ שלמה, צו מאַכן אײַך א פאָרשלאָג. אויב איר זייט געניגט אַליין צו זיצן על התורה ועל העבודה, קענט איר וואוינען בײַ אונז אין הויז, ווי לאַנג איר ווילט אַליין. ווילט איר אָבער זיך אָפּגעבן ניט מיט זיך אַליין און איר זייט

געגייגט מיט אייערע כשרונות אויך דער וועלט צו נוצן, דאָן איז דאָ פאַרהאַן א רייכער מאַן, איינער פון די פאָרנעמסטע יידן אין אונזער שטאָט, וואָס האָט א בן־יחיד, און זיין איינציקער פאַרלאַנג איז איצט צו האָבן אייך פאַר א רבין פאַר זיין זון. דער דאָזיקער נכבד איז מיין שוואָגער; בכן, אויב איר ווילט עס ניט טאָן פון זיינטוועגן, דאַן בעט איך עס אייך פונמיינטוועגן צו טאָן און אונזער רב צוליב, דען דער חינוך פון מיין שוועסטערס זון, וואָס איז פאַרקנַסט מיטן רבס א פלימעניצע, איז אים נאָענט צום האַרצן.

מיט פרייד האָב איך אָנגענומען דעם דאָזיקן פאָרשלאָג. איך בין אָנגעקומען אין דער דאָזיקער פאַמיליע פאַר א מלמד אויף זייער גוטע באַדינגונגען און בין דאָרטן פאַרבליבן גאַנצע צוויי יאָר, געניסנדיק דעם גרעסטן כבוד. קיינער האָט דאָ אין הויז ניט געטאָן קיין זאַך, ניט פרעגנדיק מיין עצה. אַלע האָבן מיך תמיד מקבל־פנים געווען מיט יראת הכבוד און מ׳האָט מיך געהאַלטן כמעט פאַר מער ווי א מענטשלעך וועזן.

אַזוי זיינען אומבאַמערקט פאַר מיר אַליין אַוועק די פאָר גליקלעכע יאָר. אָבער דאָך האָבן אין משך פון דער דאָזיקער צייט מיט מיר פאַסירט אייניקע קלייַנע געשעענישן, וואָס איך קען זיי דאָ ניט פאַרשווייגן.

מיין כבוד אין דעם דאָזיקן הויז איז געוואָרן אַזוי גרויס, אַז קיגן מיין ווילן האָט מען מיך געוואָלט מאַכן פאַר א נביא. דאָס איז פאָרגעקומען אויף אַזא אופן.

מיין תלמיד איז געווען א חתן מיט דער טאָכטער פון א רב, וואָס איז געווען א שוואָגער פונם פויזנער רב. די כלה, א מיידל פון א יאָר צוועלף, איז, לויטן מנהג, אַראָפגעפאַרן געוואָרן אויף שבועות צום חתנס עלטערן קיין פויזנא. ביי דעם דאָזיקן באַזוך פון דער כלה האָב איך באַמערקט, אַז זי האָט א פלעגמאַטישן טעמפעראַמענט און אויף איר געזיכט זייגען קענטיק שפורן פון שווינדזוכט. איך האָב דעם דאָזיקן סוד מגלה געווען דעם ברודער פון מיין באַלעבאָס און צוגעגעבן מיט א פיל־באַדייטנדיקער מינע, אַז איך בין זייער פאַרדאגהט פאַר דאָס

געזונט פונם מיידל, דען איך גלויב ניט, זי זאָל לאַנג ציען. נאָך יום־טוב האָט מען דאָס מיידל אָפגעשיקט צוריק צו אירע עלטערן און אין פערצן טעג אַרום איז אָנגעקומען א בריוו, אז די כּלה איז געשטאָרבן.

נאָך דעם האָט מען מיך אָנגענומען פאַר א נביא ניט בלויז אין דעם דאָזיקן הויז, נייערט אויך אין דער גאַנצער שטאָט, דען איך האָב פאָראויסגעזאָגט דעם טויט פונם מיידל.

היות מיר איז געווען דערווידער יעטווידע רמאות, האָב איך געזוכט אַרויסצוריסן דידאָזיקע מיינונג פונם האַרצן פון די אָבערגלויבערישע מענטשן און זיי פאַרזיכערט, אז יעדער מענטש, וואָס האָט זיך נאָר א ביסל צוגעקוקט צום לעבן, וואָלט געקענט פאָראויסזאָגן דאָס זעלביקע. אָבער עס האָט גאָרנישט געהאָלפן. די מענטשן זיינען געבליבן פעסט בייַ זייער גלויבן. איינמאָל בין איך אָנגערקענט געוואָרן פאַר א נביא, האָב איך געמוזט בייַ דעם דאָזיקן טיטל בלייבן.

און איינמאָל האָט פּאַסירט אזא מעשה: אין א הויז האָט מען א פרייטאָג צוגעכט געמאַכט פיש אויף שבת, און פלוצלונג האָט זיך איינעם אויסגעדוכט, אז א קאַרפּ, וואָס ער האָט אויפּגעשניטן, האָט פון זיך אַרויסגעלאָזט א קלאַנג. אויף אַלע בני־בית איז פון דער מעשה אָנגעפאַלן א פאַנישער שרעק און מ׳איז אַוועק פרעגן דעם רב, וואָס צו טאָן מיט דעם דאָזיקן שטומען פיש, וואָס האָט זיך פלוצלונג דערוועגט אָנצוהויבן רייַדן? דער רב האָט בתמימות געגלויבט, אז אין קאַרפּ האָט זיך באַזעצט א גלגול, און האָט באַפוילן אייַנצוהילן דעם קאַרפּ אין תכריכים און אים באַגראָבן מיט אַלע הידורים.

וועגן דער דאָזיקער שוידערלעכער געשעעניש האָט מען דערציילט אויך אינם הויז, וואו איך האָב געוואוינט. איך האָב אַדאַנק מיין פלייסיקן שטודירן דעם „מורה נבוכים" שוין לאַנג אויפגעהערט גלויבן אין אַזויגע הבלים, — האָב איך מיך דערי־בער האַרציק צעלאַכט דערפון און געזאָגט:

— ווען מ׳וואָלט, אָנשטאָט צו באַגראָבן דעם קאַרפּ, בע־סער אים צוגעשיקט צו מיר, וואָלט איך אים פאַרזוכט, בכדי צו

דערוויסן זיך דעם טעם פון אזא מיין בא גייסטערטן[1]) קאַרפּ.

דידאזיקע ליצנות מיינע איז באלד באקאנט געוואָרן אין דער גאַנצער שטאָט. די למדנים זיינען דערפאַר געוואָרן אויפּגעברענט אויף מיר, האָבן מיך פאַרשריען, אז איך בין אַן אַפּיקורס, און האָבן אָנגעהויבן מיך רודפן מיט כל־המינים מיטלען.

אָבער דער גרויסער פּבוד, וואָס מ׳האָט מיר אַרויסגעווויזן אין דעם הויז, וואו איך בין געווען אויף קאָנדיציע, האָט צוגישט געמאַכט אַלע זייערע תחבולות.

און היות אין דער דאָזיקער הינזיכט בין איך אויף אזא אופן געווען זיכער פון רדיפות און דער גייסט פון פאַנאַטיזם האָט, אָנשטאָט מיך אָפּצושרעקן, נאָך מער צעפלאַמט מיין תשוקה צו ווייטערדיקן פרייען דענקען, — האָב איך אָנגעהויבן צו גיין וויייטער אויפן וועג פון ברעכן צוימען: א סך מאָל כּאַרשלאָפן די צייט פון דאַוונען, געוומען זעלטן קומען אין בית־מדרש וכדומה. צום סוף האָט די מאָס פון מיינע טאַטעס דערגרייכט אזא מדרגה, אז קיינער און קיין שום זאַך מיך שוין ניט געקאָנט מער שיצן פון רדיפות.

אין דעם אַריינגאַנג פונם קהילה־הויז פון פּוזנא איז, ווער וויייס זינט וועלכער צייט, געווען אַריינגעשלאָגן אין א פּאָסט א הארן פון א הירש. וועגן דעם דאָזיקן הארן האָבן אַלע יהודן באַהויפט פה־אחד, אז דער, וואָס וועט זיך צורירן צו אים, מוז כהרף־עין שטאַרבן, און האָבן דערציילט וועגן דעם א סך מעשיות.

איך האָב דערין בשום אופן ניט געוועלט גלויבן. איך האָב געלאַכט דערפון, און וועג איך בין איינמאָל צוזאַמען מיט אייניקע יידן פון דערדאָזיקער שטאָט פאַרבייגעגאַנגען פאַרבי דעם הירשהארן, האָב איך צו זיי געזאָגט:

— איר, פּוזנער שוטים, וואָס איר גלויבט, אז דער, וואָס רירט אָן אָט דעם הארן, מוז שטאַרבן אויף דער שטעל — זעט: איך וואָג אים אָנצורירן.

א שרעקלעכע אימה איז אָנגעפאַלן אויף די מענטשן און

[1]) וואָס איז אָנגעפּילט געוואָרן מיט א גייסט, א גלגול. דער איבערז.

זיי האָבן געוואָרט אויף כּיין תיכּפדיקן טויט, אָבער היות דאָס איז ניט געשען, האָט זייער פחד פאַר מיין לעבן זיך פארוואַנדלט אין אַ שטאַרקער שנאה צו מיר. זיי האָבן מיך באַטראַכט ווי אַ מענטשן, ווָאָס האָט אַ הייליקייט כאַרשוועכט.

דערדאָזיקער פאַנאטיזם האָט פונסניי אויפגעוועקט אין מיר אַ פאַרלאַנג אַוועקצופאָרן קיין בערלין אין דאָרטן, מיט דער הילף פון השכלה, איינצאַנצן צו פאַרניכטן די לעצטע שפורן הבלדיקע אמונות, ווָאָס זיינען נאָך אין מיר פאַרבליבן. צוליב דעם האָב איך געבעטן מיין באַלעבאָס מיך צו באַפרייען פון דער שטעלע. ער האָט מיך שטאַרק געבעטן, איך זאָל נאָך פאַרבלייבן ביי אים אין הויז, און האָט מיך פאַרזיכערט, אַז ער וועט מיך באַשיצן קעגן יעדערליי רדיפות.

אָבער היות איך האָב איינמאָל אָנגענומען מיין אַנטשלוס, האָב איך אים ניט געוועלט ענדערן. איך האָב עלי־כּן זיך גע־זעגנט מיט מיין ווירט און מיט זיין גאַנצער משפּחה, האָב מיך געזעצט אויף דער פראַנקפורטער פּאָסט און בין אַוועקגעפאָרן קיין בערלין.

סוף פון ערשטן טייל.

ביבליאטעק און לעז צימער פון אידיש
נאציאנאלען ארבייטער מערבאנד

LIBRARY AND READING ROOM OF THE
Jewish National Workers' Alliance

ביבליאטעק און לעזע זאל

פונ'ם

אידיש-נאציאנאלן ארבעטער פארבאנד

24 סיסעל סט., טאראנטא

1. יעדער בוך קען געהאלטען ווערן ביז 14 טעג, און קען באנייט ווערן בלויז אייגמאל פאר נאך 14 טעג.
2. א שטראף פון 2 סענט ווערט גערעכנט ווערן פאר יעדן טאג געהאלטן דעם בוך איבער דער צייט.

52
MAY 10
127
JUL 14
55
V 31
449
JAN 8
230
May 1
4 FEB 21
DEC 20 '86
OCT 31 '75

MAN

#1513

MAN

#1513